

Università degli Studi di Roma TRE
Dipartimento di Linguistica

BARASHADA NAXWAHA AF SOOMAALIGA

A Somali School Grammar

**ABDALLA OMAR MANSUR
ANNARITA PUGLIELLI**

**BARASHADA NAXWAHA
AF SOOMAALIGA
A Somali School Grammar**

Università degli Studi di Roma TRE
Dipartimento di Linguistica

**BARASHADA NAXWAHA
AF SOOMAALIGA
A Somali School Grammar**

**ABDALLA OMAR MANSUR
ANNARITA PUGLIELLI**

HAAN Associates, London

Barashada Naxwaha Af Soomaaliga
ISBN 1 874209 03 0

© A. Puglielli and A. O. Mansur

First published 1999 by
HAAN Associates Publishing
P.O. Box 607, London SW16 1EB

Printed and bound by Professional Book Supplies Ltd., Abingdon

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise without the prior written permission of the publisher.

This edition of *Barashada Naxwaha Af Soomaaliga* is published by arrangement with the Dipartimento di Linguistica Università degli Studi di Roma Tre.

Waxaa jirta qayb gaar ah oo ku qoran furaha layliyada (*Furaha Layliyada Barashada Naxwaha af Soomaaliga* ISBN 1 874209 53 7). Wuxaan akhristaha lagula talinayaas in furaha uu eego keliya kaddib markii uu sareeyo layliga. The Keys for the exercises in this book are available in a separate booklet (*Furaha Layliyada Barashada Naxwaha af Soomaaliga* ISBN 1 874209 53 7). We recommend that they be used only after the exercises have been tried.

Preface

This Somali Grammar is one of the 'scientific products' of the research project known as 'Studi Somali', carried on within the larger project of Italian Technical Co-operation with the Somali National University and the Academy of Arts and Sciences in Mogadishu, financed by the Italian Ministry of Foreign Affairs. The project in Somalia ended with the outbreak of the civil war in 1991, but our work is still going on.

The idea of this book was conceived when the school system in Somalia was such that high school students had very little training in their language or in 'grammar', yet with their diploma they could be sent to teach in primary schools. At the time, there was no grammar book available for any level of instruction. We thought then that the best thing to do would be to begin by giving a framework for linguistic analysis, and a description of the basic mechanisms of Somali for those who would eventually become either elementary school teachers or students at higher levels of learning. The next step would have been the production of textbooks for elementary schools, which would have enabled those teacher who had the training we were planning to provide effective language education right from the primary level.

This book of grammar was ready for production in Italian in 1991, but given the situation in Somalia at that time, most people would probably have left the book where it was on a bookshelf. Even if the situation in Somalia had settled, and if we had had the book in its Italian version, it would still have reached a limited number of Somalis i.e. only those literate in Italian. Consequently, and for a number of good reasons, we thought it was more important to produce a Somali version of the grammar. First, especially in the early 90s, we were hopeful that the situation would settle down and basic structures like schools would start to function again, and hence there would be a need for a school grammar book. Afterwards, even though we realised that that possibility was remote, we still thought that it was important to produce the Somali version of the grammar for all Somalis interested in knowing more about their language, in particular that variety of the language used for radio broadcasts since 1942 and then officially transcribed in 1972.

Given the actual situation that prevails today, we think that for Somalis in the diaspora it becomes even more important to have a book of this type, which will be a tool for keeping alive and cultivating the

knowledge of their language among younger generations of Somalis. Since language is culture and at the same time is the basic instrument for accessing other cultural aspects, so language becomes extremely important as a means for young Somalis in the diaspora to have access to their original culture, and to their roots.

Finally, by continuing our work on the Somali language we keep alive our hope that one day, in the not too distant future, a new effective school system will start up again in Somalia, and our book may be useful in that context.

Annarita Puglielli
Rome, December 1998

Gogoldhig

Buug naxweedkan waxaan ugu tala galnay in uu ahaado mid koobaya qaybaya naxwaha af soomaaliga, oo ku qoran af fudud oo la wada garan karo. Dulucdiisuna waxay tahay in uu waxtar weyn u yeesho ardayda iyo dadweynaha soomaliyeed meel kasta oo ay joogaan.

Maadaama haatan ka hor, siiba 1990 wixii ka horreeyey, aanay suurtoobin in ardayda dugsiyadu ay helaan buug ay ka bartaan naxwaha afkooda hooyo iyo macallimiin loo diyaariyay maaddadaas, waxaanu fekernay in marka hore buuggan loo dhigo ardayda dugsiyada sare iyo macallimiinta luqadda qaabilsan, si iyaguna markooda ay ugu gudbiyaan aqoontooda ardayda dugsiyada hoose/dhexe.

Waxaan isku taxallujinnay in hab qoraalka buuggan la waafajiyo tub cilmiyed horay loogu soo tijaabiyay afaf badan oo dhaqan u lahaa qoraalka, ista markiina ka jawaabi kara baahida kala duwan ee ardayda iyo dadweynuhu ay u qabaan barashada naxwaha af soomaliga.

Dhibaha aan kala kulannay diyaarinta buuggan badankoodu waxay ka yimaadeen xagga af soomaaliga oo aan weli ahayn af xasilay. Sida laga warhayo waa af lagu hadli jiray keliya oo aan qornaan jirin. Afafka in badan qornaa waxaa aalaa ay leeyihii labo qaab afeed: mid qoraal ahaan loo adeegsado iyo mid dadweynuhu ku hadlo oo qaab lahjadeed aan ka maqnayn. Haddaba af soomaaliga maadaama qoristiisu ay dhowayd (1972) weli uma kala bixin af qoraal iyo af tiraab. Taasaana keentay in weli qolo walba ay mooddo in af soomaaligeedu uu yahay heer sare, kuwa kalena afguri.

Annagoo raadinayna in laga sara maro gobolaysi iyo afguri ku mintid aan guul lahayn, waxaan isku daynay in macluumaadka buuggaan aan ku soo gudbinno af soomaaliga guud ee la wada garan karo, yacni midka ay shisheeyuhu ku magacaabaan “standard”, oo aan ku wadno in uu yahay midka ay soomaalidu caadysatay in lagu qoro buugaagta iyo wargeesyada, laguna baahiyoo wararka raadiyaha iyo telefishenka.

Maadaama buuggani uu yahay, sida aan filayno, midka ugu horreeya ee kooba naxwaha soomaliyeed oo loogu tala galay, gaar ahaan ardayda, shaki kuma jiro in uu yeelan karo daldalool, waxaanse rajaynaynaa in qorayaasha dambe ay sii hagaajiyaa. Walow ay dhici karto in qof uu u qaato qalad waxaan qalad ahayn, sida horayba loo jiri: “hal nin la toosani, nin la tuur leh”.

Arrinta kale ee dhibaatada lahayd waxay ahayd sidii aan u bayaanin lahayn mawaadiic ama fikrado ku adag in lagu gudbiyo af soomaaliga, maxaayeelay waxay u baahan yihiin ereyo gaar ah oo naxwaha loo

adeegsado, kuwaasoo af soomaaligu aanu dhaqan u lahayn. Haddaba, si akhristaha loogu fududeeyo fahamka qoraalka, ereyo naxweedyada aan u adeegsannay buuggan waxay dhammaantood ku taxan yihiin, igagoo leh sharraaxooda qeexan buugga dhammaadkiisa. Waxayna ka kooban yihiin:

- kuwo hore u jirey sida: magac, magacuyaal, fal, qodob iwm.;
- kuwo badan oo aan hore u jirin oo loo bixiyey magacyo cusub;
- kuwo tiradoodu yar tahay oo laga beddelay magacyadii hore ee ay lahaayeen.

Waxaa kaloo gadaal ugu lifaaqan furaha layliyada buugga. Waaase habboon oo ardayga u wanaagsan in uusan eegin furaha isagoo marka hore aan ka shaqayn layliga.

Qorayaasha

Mahadnaq

Waxaa mahadnaq weyn mudan oo hawsha buugga gacan weyn ka geystay, siiba marxaladii koobaad ee qormada buugga ay socotay:

- Maxamed Macallin Xasan Maxamed oo ku takhasusay cilmi-afeedka (heer Ph.D.);
- Muuse Axmed Saalax oo ku takhasusay cilmi-afeedka;
- Prof. Giorgio Banti oo ah cilmi-afeedyahan aad ugu xeeldheer afka iyo dhaqanka soomaaliyeed (Jaamacadda Napoli).

Waxaa sidoo kale mahadnaq ballaran mudan:

- Dr. Saalax Maxamed Cali “Shariif Saalax” oo khibrad dheer u leh afka iyo dhaqanka soomaaliyeed, kaddib markii uu akhriyay buuggan ka bixiyay talooyin wax ku ool ah;
- Dr. Ibraahim Jaamac Cabdullaahi oo si fiican uga qayb qaataay sixitaanka qoraalka buuggan;
- Prof. Axmed Cabdullaahi Axmed oo ku takhaasusay cilmi-afeedka oo isna laga helay talooyin wax ku ool ah;
- Mara Frascarelli oo cilmi-afeedyahan ah oo talooyinkeeda ka sokow gacan weyn ka geysatay xagga hawsha kombiyutarka.

Ereyo la isku gaabiyyey iyo astaamo

bog.	=	bogga
dh.	=	dheddig
diir	=	diiradeeye
F	=	fal
fa.	=	faahfaahiye
h.	=	hab
hor	=	horyaale
iwm	=	iyu wixii la mid ah
isr.	=	isrogrog
j.	=	jawaab
k.	=	keli
KF	=	Koox Faleed
KHM	=	Khabar Magaceed
l.	=	lab
lah.	=	laahaansho
LY	=	layeele
m.	=	magac
m.m.	=	magacuyaal mideeya
m.s.	=	magacuyaal sooca
mu.	=	magacuyaal
OF	=	Oraah Faleed
OM	=	Oraah Magaceed
qod.	=	qodob
qof.	=	qofka
s.	=	su'aal
sh.	=	shaqal
shi.	=	shibbane
tif.	=	tifaftire
til.	=	tilmaame
tus.	=	tusaale
w.	=	weer
wa.	=	wadar
y.	=	yeele
*	=	astaan muujinaysa qalad
/	=	astaan muujinaysa codkac
'	=	astaan shaqal culus
≠	=	astaan cagsi
Ø	=	astaan eber

TUSMADA BUUGGA

Preface.....	i
Gogoldhig.....	iii
Mahadnaq.....	v
Ereyo la isku gaabiyey iyo astaamo.....	vi

BAABKA KOOWAAD

0. LUQADDA IYO FEKERKA	3
1. EREYADA (QAAMUUS)	6
1.1 Erey abuurid	9
<i>1.1.1 Farac</i>	<i>9</i>
<i>1.1.2 Micro ballaarin</i>	<i>11</i>
<i>1.1.3 Sammi</i>	<i>12</i>
<i>1.1.4 Lid (cagsi)</i>	<i>14</i>
<i>1.1.5 Lammaanin</i>	<i>16</i>
1.2 Dhawaqaqyada	19
<i>1.2.1 Shaqallada</i>	<i>22</i>
<i>1.2.2 Codkaca</i>	<i>23</i>
<i>1.2.3 Shibbanayaasha</i>	<i>23</i>

BAABKA LABAAD

2. SARFAHA MAGACYADA	29
2.1 Magacyada	29
2.2 Cayn magac	32
<i>2.2.1 Weli iyo caynta</i>	<i>35</i>
2.3 Tirada	37
<i>2.3.1 Dibkabayaasha wadarta sameeya</i>	<i>40</i>
3. SARFAHA TIFAFIREYAASHA	46
3.1 Qodobbada	46
3.2 Tilmaamayaasha	51
3.3 Weyddiimaha	54
3.4 Tifaftireyaal lahaansho	56
4. SARFAHA MAGACUYAALLADA	61
4.1 Magacuyaallo ebyoon	61
4.2 Magacuyaallo dhimman	62

4.3 Magacuyaallo tisaftireyaal ah	64
5. SARFAHA TIRADA	70
6. SARFAHA ISKUXIREYAASHA	74
6.1 Horyaalayaasha	75
<i>6.1.1 Horyaalayaal iskudhafan</i>	78
6.2 Xiriiriyeaal	82
7. SARFAHA FALALKA	88
7.1 Sarfaha falka	88
<i>7.1.1 Nadooc faleedka</i>	89
<i>7.1.1.1 Qofka</i>	89
<i>7.1.1.2 Tirada</i>	90
<i>7.1.1.3 Caynta</i>	91
<i>7.1.2 Amminka falka</i>	93
<i>7.1.3 Muuqaal faleedka</i>	96
<i>7.1.4 Hababka falka</i>	99
7.2 Noocyada falalka	104
<i>7.2.1 Noocyada sarfaha leh</i>	104
<i>7.2.1.1 Falalka dibkabayaasha leh</i>	104
<i>7.2.1.2 Falal sifo</i>	107
<i>7.2.1.3 Falal horkaabayaal leh</i>	109
<i>7.2.2 Noocyada falkaliyeeyaasha</i>	111
7.3 Qaabka iyo miicnaha falka	115
<i>7.3.1 Shaqada fal gudbaha iyo fal magudbaha</i>	115
<i>7.3.2 Falal ku farcama sal ballaarin</i>	117
<i>7.3.2.1 -in</i>	117
<i>7.3.2.2 -an</i>	119
<i>7.3.2.3 Lifaqyo kale</i>	122
<i>7.3.3 Magacyo ka soo sarcama falal</i>	128
8. HOGATUSKA BARADIGMAYAASHA FALALKA	133
8.1 Falalka dibkabayaasha leh	133
<i>8.1.1 Habka ebyoon</i>	133
<i>8.1.2 Habka dhimman</i>	139
<i>8.1.3 Hab talo</i>	141
8.2 Falal sifo	142
<i>8.2.1 Hab ebyoon</i>	142
8.3 Hab dhimman	144
8.4 Falal horkaabayaal leh	145
<i>8.4.1 Hab ebyoon</i>	145
<i>8.4.2 Hab dhimman</i>	150
<i>8.4.3 Hab talo</i>	152

BAAKBA SADDEEXAAD

9. WEER FUDUD	157
9.1 Khabarka	157
9.1.1 Weli iyo khabarka	161
9.1.2 Mawduucyada weerta fudud	165
9.1.3 Rugaha warka	169
9.2 Qurubyo diiradeedyada: rugahooda	172
9.2.1 Baa/Ayaa	172
9.2.2 Weli iyo baa/ayaa	178
9.2.2.1 Xeer	179
9.2.3 Waa	181
9.2.3.1 Xeer	182
9.3 Magacuyaallo dhimman	184
10. DHISMAHA ORAAH MAGACEEDYADA (OM)	192
10.1 Weli iyo oraah magaceedka (OM)	196
11. WEERTA ADAG (BALLAARAN)	202
11.1 Weer dhammaystir	205
11.1.1 Weli iyo weerta dhammaystirka ah	209
11.2 Weer faahfaahineed	211
11.2.1 Qaab dhismeedka weer faahfaahineedda	211
11.2.2 Qaabka falqa weer faahfaahineedda	216
11.3 Weli iyo weer faahfaahineedda	222
11.4 Weer faahfaahineed oo dheeraad ah	225
11.5 Weer faahfaahineed oo la xariirta falkaab	229
11.5.1 Waqt	229
11.5.2 Shuruud iyo inkasta	230
11.5.3 Sabab	230
11.5.4 Hadaf (<i>Qasdi</i>)	231
12. NOOCYADA WEERAHA	234
12.1 Weli iyo weer tebineedda	235
12.2 Weer weyddiimeed	240
12.2.1 Weyddiimeedyada haa/maya	241
12.2.2 Weli iyo weero weyddiimeedyada haa/maya	245
12.2.3 Weero weyddiimeedyada -EE	250
12.2.3.1 Weyddiimada wata "ma"	251
12.2.3.2 Weyddiimada wata "-ee"	255
12.2.3.3 Ereyo weyddiimeedyo kale	258
12.2.3.4 Weyddiimo dadban	259
12.3 Weer diidmo	262
12.3.1 Weero diidmeedyada wata diirad magaceed	262
12.3.2 Weero diidmeedyada wata diirad faleed	264
12.3.3 Diidmada weeraha khabar magaceedka leh	266

12.4 Weero weyddiimeed oo diidmo ah	269
12.5 Weero amareed	273
12.6 Weer talo	274
Raadraacyada ugu muhimsan.....	277
EREYFURKA	279

BAABKA KOOWAAD

0. LUQADDA IYO FEKERKA

Bulsho kasta waxay leedahay luqad ay isku fahanto, luqadduna waxay ka mid tahay waxyaabaha gundhigga u ah jiritaanka binii-aadanka. Hadalku wuxuu dadka ka caawiyyaa soo gudbinta fekerka, aad bayna u adag ahay in la mala-awaalo fekerka ayadoon lagu muujin luqad. Ayadoon la guda gelin xiriirkha ka dhaxeeyaa luqadda iyo fekerka ayaa waxaan muujin karnaa in luqaddu ay aad u caawiso fekerka.

Haddi aad u fiirsataan degaanka aad ku nooshihiin, waxaad ogaaneysaan in wax kasta ay leeyihii magac, kaas oo aad madaxa ku haysaan, isla markaasna ugu yeertaan magacaas. Sidaas daraaddeed, waa caadi in la yiraahdo *miis, kursi, guri, dugsi, geri*, iwm; aadna ku fekertaan wixa magacaas loo yaqaan. Mar kasta oo aad la kulantaan shay idinku cusub waxaad filaysaan in aad u heshaan shaygaas magac lagu aqoonsado oo aad ku tilmaansataan.

Waxaan magacyada u adeegsannaa in aan ku kala saarno ashya'a'da. Magacyadu waxay kaloo tilmaami karaan waxyaabo aan la taaban karin lana arki karin. Waxaana ka mid ah: *jaceyl, nacayb, rajo, mushkilo*, iwm.

Erayada qaarkood waxay u oggolaadaan binii-aadanka in uu ku kooxeeyo, kuna direeyo waxyaallo kala duwan, hase-ahaatee wadaaga hal ama dhawr astaamood.

Tusaale ahaan ereyga *geed* waxaa hoos yimaada ereyo badan oo ay ka mid yihiin: *qurac, yaaq, qansax*, iwm. Dhanka kalana, ereyada aan kor ku xusnay iyo kuwo kalaba waxaa lagu fasiraa in ay yihiin *geed*.

Tusaale kale an u soo qaadanno ereyadan isku kooxda ah:

1) <i>xayawaan</i>	<table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="padding-right: 10px;"><i>naasley</i> [<i>dameer, lo', bisad</i>, iwm.]</td></tr> <tr> <td><i>shimbir</i> [<i>gallayr, qoolleey</i>, iwm.]</td></tr> <tr> <td><i>xamaarato</i> [<i>mas, yaxaas, mulac</i>, iwm.]</td></tr> <tr> <td><i>kalluun</i> [<i>yuumbi, tarraaqad, yaxaasbadee</i>, iwm.]</td></tr> <tr> <td><i>cayayaan</i> [<i>kaneeco, diqsi, quraanjo</i>, iwm.]</td></tr> </table>	<i>naasley</i> [<i>dameer, lo', bisad</i> , iwm.]	<i>shimbir</i> [<i>gallayr, qoolleey</i> , iwm.]	<i>xamaarato</i> [<i>mas, yaxaas, mulac</i> , iwm.]	<i>kalluun</i> [<i>yuumbi, tarraaqad, yaxaasbadee</i> , iwm.]	<i>cayayaan</i> [<i>kaneeco, diqsi, quraanjo</i> , iwm.]
<i>naasley</i> [<i>dameer, lo', bisad</i> , iwm.]						
<i>shimbir</i> [<i>gallayr, qoolleey</i> , iwm.]						
<i>xamaarato</i> [<i>mas, yaxaas, mulac</i> , iwm.]						
<i>kalluun</i> [<i>yuumbi, tarraaqad, yaxaasbadee</i> , iwm.]						
<i>cayayaan</i> [<i>kaneeco, diqsi, quraanjo</i> , iwm.]						

Erayadu waxay xitaa tilmaami karaan dabeecado u gaar ah ashya'a'da qarkood sida: *weyn, yar, dheer* ama fal sida: *cabhee, joog, cun, qor*, iwm. Marka aynu adeegsanayno luqad ma aha in aan ku hadlayno ereyo keliya, maxaayeelay ereyadu waa sida bulukeeti

oo kale oo aan ku dhisno waxyaabo isku dhafan, yacni weero. Weeraha, oo ah ereyo isku rakiban, waxaan u adeegsannaa si aan u samayno caddaymo sida:

2) *moosku waa miro:*

si aan ku muujiinno aaraa'

3) *nooluhu waa dhintaa:*

si aan u samayno xiriit labo shay ama in ka badan:

4) *Cali baa ka duqsan Axmed*

5) *Axmed baa ka duqsan Nuur
haddaba*

6) *Cali baa ka duqsan Nuur*

Luqaddu xitaa laf ahaanteeda ayay iska hadli kartaa: ereyada sida *magac, fal, sifo, horyaale* iyo kuwo kalaba waxaa loo abuuray in lagu direeyo ereyada ay luqadi leedahay iyo isku xirkooda. Fikradahaan dib baan si faahfaahsan ugu falanqayn doonaa, innagoo baarayna markaas hababka kala duwan ee loo direeyo. Haddaba, waxaan raadinaynaa dariiqii aan ku sharxi lahayn dabeecadaha guud ee luqadi ay leedahay gaar ahaanna kuwa af soomaaliga.

Kumanaalka af ee ka jira adduunka inkastoo ay u eg yihiin in ay aad u kala duwan yihiin, haddana waxay wadaagaan dabeeecado badan. Waxay giddigood leeyihiiin waxqabad isku mid ah: waxay dadka u suurtaggeliyaan si ay isku fahmaan, isku wargeliyaan amaba isugu gudbiyaan fikradahooda. Dhammaantood waxay adeegsadaan codad ay isu geeyaan si ay u sameeyaan erayo macno leh, kuwaasoo markii la isu geeyo iyaguna sameeyaa weero loo adeegsado wargelin kasta.

Qalabka ama waxyaabaha aan u adegsanno sifaynta luqad kasta ee dunidan loogaga hadlo waa isku wada mid. Dabcan marka si tifaftiran loo sifaynayo luqad gaar ah waan in la muujiyaa astaamaha u gaarka ah luqaddaas.

LAYLI

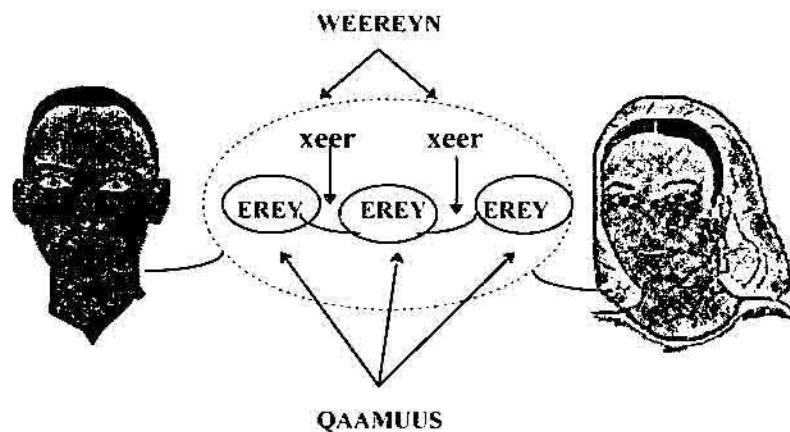
1. Maxaan ugu wada yeeri karnaa ereyadaan: *birta, dahabka, dheemanka* iyo *qalinka?*

2. Taxa ereyada hoos iman kara kuwan soo socda: *hu', gaadiid* iyo *maacuun*, idinkoo ka doodaya habka loo adeegsaday kooxaynta ereyadaas.
3. Ereyada soo socda waxay ka kooban yihiin magacyo ku saabsan *xoolo, dhir, cunno*. Haddaba isku daya in aad saddex koox u kala saartaan, iskana jira ereyada qaar ayaa labo maclino yeelan kara: *canjeero, deero, bun, jeer, babbaay, tiin, cambuulo, lebi, galanjo, sarreen, kalluun, carsaanyo* iyo *daango*.
4. Ma ka soo saari kartaan shan magac oo dareenka ku saabsan taxanahan: *dagaal, caro, hurdo, ciil, sanboor, tiiraanyo, denbi, sadaqo, naxariis, kalgacayl, argaggax*.
5. U kala saara magacyada soo socda hadba dirta ay ku abtirsadaan, kana dooda waxa aad ku salayseen direyntiinnaas: *ari, libaax, abeeso, gorgor, hoonboro, digaag, dagiiran, dhigle, gallajis, geel, fiidmeer, fiin, ayax, jeedar, wiil, abootoluga-dheer, biciid*.
6. Ereyada soo socda waxaa loo kala saari karaa dhawr dirood iyadoo ku xiran hadba dhinaca laga eegayo. Markaa isku daya in aad u kala qaybisaan inta dirood ee suurtaggalka ah, kaddibna taxa idinkoo mar walba sharkaya waxa aad ku salayseen direyntiinna, si wadajir ahna uga dooda: *caano, qalin, rooti, buug, sambuus, kabaab, warqad, mastarad, sabbuurad, bambeelmo, sharaab, oodkac, laabis, soor, cinjir, cambuulo, solay, suqaar, timir, jeeso, murcood*.

1. EREYADA (QAAMUUS)

Ereyadu waxay la mid yihiiin alaabta loo baahan yahay marka guri la dhisayo (sida *bulukeeti*, *shamiinto*, *looxaan*, iwm.). Haddii alaabtaas hal hal loo qaado ma noqon karaan guri, waxaase guri la dhisi karaa marka alaabtaas la isugu habeeyo qaab loogu tala galay. Sidaas oo kale marka erezada hal hal loo adeegsado ma samayn karaan luqad, waxaase loo baahan yahay in la isugu habeeyo erezadaas si waafaqsan xeerar laysla ogyahay. Wadajirka erezadu waxay sameeyaaan qayb muhiim ah oo ka mid ah luqadda, laguna magacaabo **qaamuus**. Waxaa kaloo jira sharchiyoo habeeyaa isukeenidda erezada si ay u sameeyaaan weero, waxaana loo yaqaannaa **weereyn**.

Si aan si fiican ugu muujinno waxa ay luqadi ka kooban tahay bal u kuur gala jaantuskaan. Koobaabyadu waxay matilaan erezada (ama qaamuuska), ganahana xeerarka isku xira erezada (waa weereyntee). Markaan hadlayno, erezadaan oo isku xirxiran waxaa soo saara qof (tebiye) waxaan maqla qof kale (**maqle**).

Si loo derso qaabka ay luqadi u shaqayso waxaa lama huraan ah in loo fiirsado dadka hadlaya, wuxuu ay ka hadlayaan. erezada ay u adeegsanayaan, iyo qawaaniinta la isugu keeno erezadaas. Marka la hadlayo way adag tahay in la kala faquuqo arrimaha aan kor ku soo xusnay, haddana si loo fahmo waxqabadkooda waxaa loo baahanyahay in mid mid loo baaro. Baabkaan waxaan xoogga saari doonaa qaybta **erezada**.

Qof kastoo luqad ku hadla waxaa qasab ku ah in uu ereyo badan ka yaqaan luqaddaas, in kastoo aysan ku filnayn keligood si loo hantiyo af. Markaad haysato ereyo badan waa sida adigoo haysta alaab fara badan oo guri lagu dhiso, laakiin aan weli guri fara ku haynin. Wuxaadse dhisi kartaa guri weyn, raaxo leh, aadna u fiican, kaddib markaad barato qawaaniinta looga baahan yahay dhismaha.

LAYLI

1. Weeraha soo socda waxaa ku jira qalad, waxaana keenay erey micna ahaan aan ku habboonayn weerta uu ku dhex jiro, erey qoraalkiisa khaldan iyo ereyo isku xiggodu aanu qummanayn. Haddaba ka soo saara ereyada qaladka keenay, kana dooda asbaabaha keenay qaladaadkaas
 - 1.1. *Maxamed buug buu cabhay
 - 1.2. *Muuna hooyadeed bay u taklay
 - 1.3. *Aadan waxaa buu dareemay
 - 1.4. *Aabahayga ayaa iska leh gurigaas
 - 1.5. *Fadlan, maad naga xirtid dariishadta
 - 1.6. *Qalin caas laga ma qoro warqad
 - 1.7. *Sagal Cali iyo guriga ayay aadeen
 - 1.8. *Ardaygaan digsiga aadin aqoondarro ayaa u danbaysa
 - 1.9. *Agoon la'aani waa ilays la'aan
 - 1.10. *Dad ninkii ku gubta danbustiisuu ka baqaa
2. Ereyada soo socda qaarkood si fudud ayaan u fahmi karmaa oo adeegsigooda ayaa nagu badan. Qaarka kalese waxay nagu abuurayaan shaki, siiba marka aanu ku dhex jirin hadal noo fududaynayo fahankooda. Marka, calaamadeeyaa xarafka ka horreeya qeexidda saxda ah:

2.1 balli	a. geedka meseggada uma galleyda
	b. dhul yare godan oo kolkiit roob da 'o biyuuhu fadhiistaan
	c. berkad
2.2 yididdilo	a. himilo
	b. wadiiqo
	c. waddo weyn oo haloosi ah
2.3 caabbin	a. xajin
	b. cabsiin
	c. la dagaallamid

2.4 fanto	a. <i>cudur xun oo jirka ku dhaca</i>
b. <i>sharaab dhalo ku jira</i>
c. <i>qofsta dadka iska dhawrta</i>
2.5 faq	a. <i>hadal hoos laysugu sheego ama laysugu qarsado</i>
b. <i>wada hadlid</i>
c. <i>hadal laysugu sheego meel aan dadka u muuqan</i>
2.6 duluc	a. <i>danta iyo ujeeddada dhabta ah ee uu hadalku u dhacaayo</i>
b. <i>dalool</i>
c. <i>labbis ay haweenku qaataan</i>
2.7 gallayr	a. <i>shinbir weyn oo baqtiga cuna</i>
b. <i>shinbir beycad ah oo majaha iyo afka ka cas oo hilibkana cuna</i>
c. <i>shinbir madow oo hilibka cuna</i>
2.8 garanuug	a. <i>ugaarta jaad ka mid ah oo geeso dhaadheer oo toosan leh</i>
b. <i>nooc xayawaanka xamaaratada ah ka mid ah</i>
c. <i>ugaarta jaad ka mid ah oo sur aad u dheer leh</i>
2.9 hagardaamo	a. <i>qofindhaha la' wadid</i>
b. <i>luggooyo</i>
c. <i>tiiraanyo iyo ciil</i>
2.10 heeryo	a. <i>rarada awrta kolka la rarayo dusha laga saaro inta aan alaabta kale la saarin</i>
b. <i>qalab reer miyigu cuntada ku cuno</i>
c. <i>gumeysiga</i>
2.11 istaagfuow	a. <i>xilliga xagaaga</i>
b. <i>xilli dabayl badan leh</i>
c. <i>dembidhaaf</i>
2.12 jiilaal	a. <i>xilliga waqtigiisu yahay 21ka Maarso-21ka Juun</i>
b. <i>xilliga waqtigiisu yahay 21ka Disembar-21ka Maarso</i>

	c. <i>xilliga waqtigiisu yahay 21ka Juun -21ka September</i> 2.13 duumoo a. <i>kaneeco</i> b. <i>xayawaan la dhaqdo</i> c. <i>cudur qandho daran leh oo badanaa soo laba kacleeya</i> 2.14 qaansheeg a. <i>mag</i> b. <i>waraaq caddaynaysa qiimaha alaabta la soo gatay</i> c. <i>kalluun</i> 2.15 eysin a. <i>ilmo aad adeer u tahay</i> b. <i>wiilkamaa gabadha walaashaa dhashay</i> c. <i>ina abti</i>

1.1 Erey abuurid

Ereyada ay luqadi leedahay inta badan waa qani; ereyo badan ayaa waxay ka farcami karaan ereyo hore u jiray ama kuwa cusub ayaa waxay ka samasymi karaan laba erey ama in ka badan oo laysu geeyey. Habab badan ayaana ereyo lagu abuuri karaa.

1.1.1 Farac

Wax kasta ama fikrad kasta waxaa loo allifay erey matalaya, maskaxdeennana midkaasaan ku haynaa. Mabda' ahaan erey kasta waa in uu kaga duwanaadaa ereyada kale, haba yaraatee qayb, si aan la isugu qaldin. Haddii ereyga *nal* loo adeegsaday shay la iftiinsado (⌚) oo laysla ogyahay, isla ereygaas looma isticmaali karo shay kale, haddii kale waa lagu wareeraya. Si aanu u dhicin wareerkaas waxaa loo baahan yahay in xarfaha uu ka kooban yahay ereyga *nal* ugu yaraan mid ka mid ah isbaddelo:

- 1) *nal*
- 2) *dal*
- 3) *gal*
- 4) *bal*

Innagu haddase waxaynu danaynaynaa in aynu u kuurgalno ifafaalayaal kale sida ereyada cusub oo ka soo farcammay ereyo kale:

5) <i>fardoole</i>	oo ka soo farcamay	<i>fardo + le</i>
6) <i>dukaante</i>	oo ka soo farcamay	<i>duukan + te</i>
7) <i>caruurnimo</i>	oo ka soo farcamay	<i>caruur + nimo</i>
8) <i>geesinnimo</i>	oo ka soo farcamay	<i>geesi + nimo</i>
9) <i>bare</i>	oo ka soo farcamay	<i>bar + e</i>
10) <i>caddaan</i>	oo ka soo farcamay	<i>cad + aan</i>

Sida ay tusaalooyinkani muujinayaan erey kasta wuxuu ka soo farcamay erey kale oo horay u jirey, kaasoo lagu daray qayb kale oo la yiraahdo *dibkabe*. Ereyga cusubi wuxuu leeyahay micno ka duwan kii hore. Tusaale ahaan, ereyga *fardo* waa noole xayawaanka ka mid ah, *fardoole*-se waa ninka iska leh fardaha oo ah qof binii-aadan ah.

Dibkabayaashu waa qayb ka mid ah ereyada qaarkood. In kastoo ay macno soo gudbinayaan haddana keligood ma istaagi karaan oo waxay u baahan yihiin erey kale oo ay ku dhegaan, kaasoo ay kaddibna macnihiiisa beddelaan. Luqaddu waxay xitaa arrintan u leedahay xeerar haga isqabadyada suurtaggalka ah, hase-ahaate dib ayaan uga hadli doonna qaababka faraca; waxaan hadda ku ekaanaynaa in aan u kuurgalno dibkabayaasha sida -e, oo la micna ah “qof ama shay sameeya shaqo gaar ah”, ama -le oo la micna ah “qof ama shay leh wax”, kuwaasoo shaqadoodu tahay in ay u badiyaan ereyada luqadda si fudud oo habaysan. Markaa hadlaha aad bay ugu sahlan tahay in uu barto dibkabe iyo ereyada lagu nudaayo intuu adeegsan lahaa ereyo cusub si uu u helo erey leh macnayaal wax yar kala duwan.

LAYLI

1. Idinkoo ka ambaqaadaya ereyga *dun*, kuna beddelaya xaraafka *d* xaraf kale, hela ereyada kale oo ka samaysmi kara.
Tus. *dun* → *kun*
2. Xaraafka ugu danbeeya ee ereyga *sac* ku beddela xarfo kale si aad u heshaan ereyo kale oo ka duwan *sac*.
Tus.: *sac* → *sar*
3. Sheega ereyada soo socda dibkabahooda, kaddibna sheega macnaha ereyga iyo kan dibkabuhu leeyahay:

*waranle, ganacsade, garle, dadnimo, madaxtooyo, gacamey,
beenlow, fure*

4. Weeraha soo socda waxaa ku jira ereyo qaldan. Ma sixi kartaan weeraha idinkoo beddelaya xaraf oo keliya?
 - 4.1 *Sun bariiska
 - 4.2 *Nabar ayaa halkaas sadhiday
 - 4.3 *Cali wuxuu soo gataay tuug weyn
 - 4.4 *Abshir ayaa finkaas martigeliyey
 - 4.5 *Hodon buu bukaan ku leeyahay
 - 4.6 *Waa seefabeer ah
 - 4.7 *Awoowgay sun buu subaxdii cuni firay
 - 4.8 *Sida cirka aad u koriso, maskaxdaadana u kori
5. Ereyada ku dhammaada -e waxay leeyihin inta badan macne ah “qof ama shay sameeya hawl cayiman”, kuwa ku dhammaada -le na “qof ama shay leh wax”. Marka sheega waxa loola jeedo ereyada soo socda:

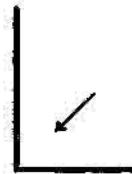
dukaanle, agaasime, maamule, qore, wade, bare, guudle, ayaanle, dable.
6. Qora idinkoo adeegsanaya dibkabaha ku habboon ereyada soo socda:
 Tus. *bar* → *bare*
biyo, geel, lo', macallin, geesi, aamin, qor, nasiib, gar, cas, duul.

1.1.2 *Micno ballaarin*

Waxaan horay u soo aragnay in erey kasta uu leeyahay micna u gaar ah hase yeeshi waxaan aragnaa ereyo badan oo aan lahayn hal micno oo keliya.

(a) xagal

(b) xagal

Tusaale ahaan ereyga xagal, sida sawirka ku cad, wuxuu leeyahay labo macne oo kala duwan. Haddii si kale loo yiraahdana, waa laba

shay oo wadaaga hal magac. Marka waxaynu oran karmaa macnihii ayaa ballaartay, waxaan ula jeednaa in ereygi sidii asalka loo yiqiin (a) ka sokow uu yeeshay macno kii hore ka duwan (b) sida ereyga xagal ee kor ku xusan.

Waxaan haddaba ku soo gabaggabeyneyaa in ereyada qaamuuska lagu badin karo habka faraca iyo midka ballaarinta macnaha.

LAYLI

1. Ereyada soo socda waxaa ku jira magacyo leh labo macno ama in ka badan. Haddaba ka soo saara ereyada macnooyinka badan leh kaddibna qexxa kana dooda:

duhur, gar, il, hoos, madax, far, xawaare, sir, af, guumeys.

2. Ka sameeya mid kastoo ka mid ah ereyada soo socda laba weerood; weerta hore ereygu wuxuu leeyahay macnaha asalka ah, tan labaadna macnahaas macne ka duwan:

Tus.: 1. *Cali jid dheer buu qaaday*

2. *Cali jid buu leeyahay*

gacan, hal, gar, madax, il, far, qalbi, af, unug, hooso.

3. Isku daya in aad siisaan laba qeexitaan oo kookooban ereyada aan layliga hore idinku siinnay idinkoo u kala saaraya miicnaha asalka ah (A) iyo macnaha uu ereygu dib ka yeeshay (B):

A

Tus.: *hal = hasha geela*

B

hal = mid

4. Raadiya ugu yaraan 8 erey oo kale oo uu mid walba leeyahay labo macno ama in ka badan, ereyadaas oo qaabkoodu aan isbaddaleynin.

1.1.3 Sammi

Waxaa sammi la oran karaa laba erey ama in ka badan oo leh muuqaal kala duwan, hase ahaatee leh macno isku mid ah. Sida:

11) *Irriddu way xiran tahay*

12) *Illinku wuu xiran yahay*

Waxaan markastaba ka hadlaynaa isla shaygii, kaasoo ah meesha laga baxo ama laga galu dhismo nooc kasta ha ahaadee: *guri, xafiis, iwm*. Sidaas darteed, ereyada *irrid* iyo *illin* waa sammi quman,

faraqa keliya ee u dhaxeeeyana wuxuu la xiriiraa hadba gobolka la joogo. Waayo gobollada qaarkood waxaa ku badan adeegsiga *irrid* kuwana *illin*.

Way kooban yihii sammiyada saas isu waafaqa; maxaayeeley, inkastoo ay isku mid yihii inta badan macnaha laba erey oo sammi ah, waxaa jira wax yar oo ay isaga khilaafsan yihii xagga macnaha sida *wadne* iyo *qalbi*. Labadaan erey waxay u eg yihii sammi laakiin way kala duwan yihii. Kan hore badanaa wuxuu tilmaamayaa xubin uu dhiiggu ku dhex wareego; kan kalena wuxuu tilmaamayaa hadba sida uu yahay dareenka binii-aadanka (farax, caloolxumno, iwm.).

Sidaas darteed, ereyga *qalbi* wuxuu wax ka sheegaa wax cillinaad. Waxaana caddayn u ah weerahaan:

- 13) *Cali wadnaha baa laga qalay*
- 14) **Cali qalbiga baa laga qalay*

Weerta hore waa caadi, tan labaadse inkastoo ay sax tahay naxwe ahaan haddana caadi ma aha. Waayo soomaalidu waxay qalbiga u taqaannaa dareen iyo wax la mid ah. Ereygaan wuxuu kaloo yeelan karaa macno kale:

- 15) *Cali qalbi ma laha.*

Taasoo loola jeedo Cali xusuus ma laha.

Haddii tusaale kale aan u soo qaadanno labada erey: *buug* iyo *kitaab* oo asalkooda ka soo kala jeedaan ingiriisi iyo carabi, labadooduba isla shay bay tilmaamaan (waa wax ka kooban bogag ay ku qoran yihii warar, iwm.), haseyeeshee af soomaaligu si kala duwan ayuu u adeegsadaa. Haddii aan niraahno: *kitaab quraan* waan oggolaanaynaa laakiin *buug quraan* la oggolaan maayo, haddiise aan niraahno *buug carabi ah* iyo *kitaab carabi ah* labadaba waynu oggolaanaynaa. Waxaa adag in la maqlo *kitaab ingiriisi ah* walow ay caadi tahay, haddana waxaa laga jecel yahay *buug ingiriisi ah*.

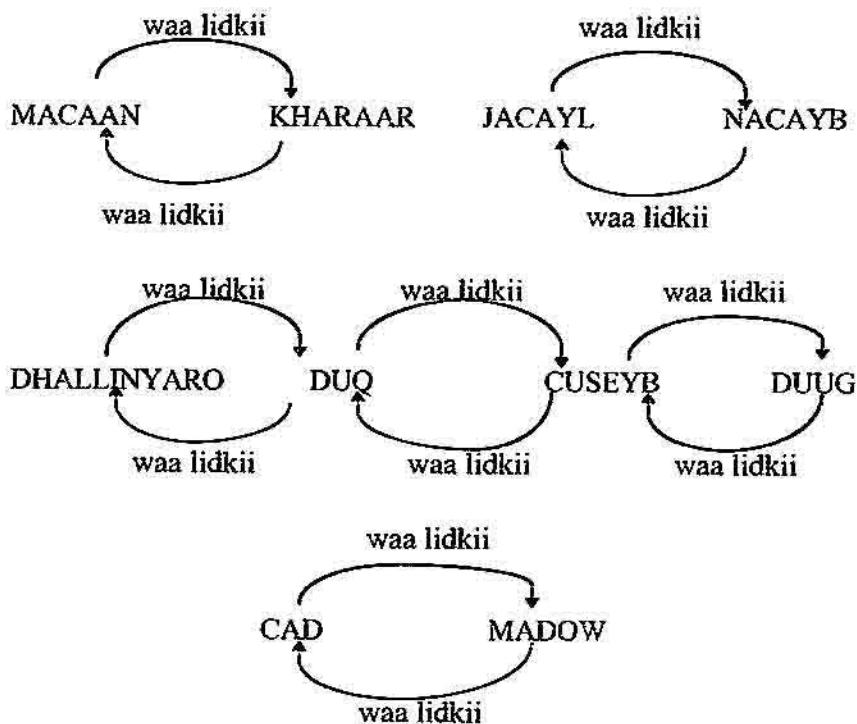
Waxaan ku soo koobaynaa in ay jiraan ereyo badan oo tilmaamaya isla shay, laakiinse sammida saxda ah aad bay u yar yihii. Haddaba luqaddu waxay qani ka tahay xagga ereyada, waxayna u muuqataa in micne la'aan aanay u kobcin ereyadeedu. Erey kasta waxaa loo xilsaaraa micne, habayaraate, in yar kaga duwan inta kale.

LAYLI

1. Ereyada soo socda laba laba isugu xijiya idinkoo macnahooda fiirinaya; kaddibna mid walba weer geliya:
beled, nacab, jid, magaalo, waddo, mukulaal, cadow, guul, sar, libin, masaggo, mallay, darrishad, kalluun, daar, daaqad, haruur, yaanyuuro.
Tus.: *beled - magalo*
 1. *Beledka aad*
 2. *Magaalada aad*
2. Ku beddel ereyada hoos ka xariiqan erey la sammi ah:
 - 2.1 *Berigii hore soomalida badankoodu miyiga ayay degganeed*
 - 2.2 *Sannadahaan dambe magaalada ayaa loo soo qulqulay*
 - 2.3 *Taasaana keentay in rag badan ay shaqa waayaan*
 - 2.4 *Aqoon la 'aani waa ileys la 'aan*
 - 2.5 *Cunuggu muxuu la ooynayaa? Ma baahi baa haysa misa waa bukaa?*
 - 2.6 *Quutka reer miyigu waa cad iyo caano*
 - 2.7 *Geedaha oo la jaro waa dhibaato giddigeenna ina wada taabanya*
 - 2.8 *Nadaafadda agalkaagu waa dantaada*
3. Isbarbardhiga ereyada aan sammi qumman ahayn, kaddibna ka dooda kala duwanaanshaha macnahooda, idinkoo arrintaas u adeegsanaya weero ku habboon:
hawo, maraq, fuud, leeb, dux, dabayl, dufan, haruur, harag, badar, tol, saan, qabiil, fallaar, farax, gudcur, reynreyn, fiid, mugdi, ubax.
Tus.: *hawo - dabayl*

1.1.4 *Lid (cagsi)*

Ereyadu waxay xiriir yeelan karaan iyagoo xitaa macne ahaan lid isku ah. Markay arrintaan dhacdo waxaa la yiraahdaa **lid** ama **cagsi**.
Sida:

Haddaba haddii aan ku fekerno *macaan* waa sahan tahay in uu madaxeenna ku soo dhaco *kharaar*; haddii aan maqalno *dhallinyaro* waxaan si sahan u xusuusanaynaa *duq*. Laakiin *duq* wuxuu kaloo noqon karaa cagsiga *cusayb*, sida *cusayb* uu ula cagsi yahay *duug*. Erey haddii uu leeyahay macno hal ka badan wuxuu yeelan karaa ereyo badan oo lid ku ah. Tusaale kale: *sammaan* waa lidka *xummaan, nolol* waa lidka *geeri*, iwm.

Waxaa kaloo lagu samayn karaa lid iyadoo lagu lifaaqo ereyada qaarkood dibkabe sida *-darro*: *aqoon* → *aqoondarro*, *ayaan* → *ayaandarro*, iwm.

LAYLI

1. Ereyada soo socda isku daya in aad u heshaan ereyada lidka ku ah:

caafimaad, aqoon, arday, hodan, wanaagsan, qoyaan, diidmo, moogid, dhalasho, maya, marna, dheddig, badan, shidid, oggolaasho, samir, laabid, dibad, hore, dhafar, gool(sha).

Tus.: *caafimaad ≠ cudur*

2. Beddela ereyadaan sii aad u heshaan macne ka duwan kii hore:

Tus.: *aqoon ≠ aqoondarro*

1.1 *aamin* _____

1.2 *dan* _____

1.3 *diin* _____

1.4 *nasiib* _____

1.5 *axdi* _____

1.6 *gar* _____

3. Ha loo qaybiyo ardayda fasalka laba kooxood; kooxda hore (A) ha sheegto magac, kooxda kalana (B) ha sheegto ereygaas lidkiisa. Haddana ha isbeddeleen iyaga oo sidii oo kale samaynaya.

Tus.:	Kooxda A	Kooxda B
	<i>cir</i>	<i>dhul</i>
	<i>gabar</i>	<i>wiil</i>

1.1.5 *Lammaanin*

Labo erey oo horay u lahaa labo macno oo kala duwan ayaa markii laysku lammaaniyo yeelan kara macno saddexaad oo labadii asalka ka duwan:

16) *gaari + dameer = gaaridameer*

Ereygan waxaan kaga maarannay adeegsiga weerta ah: *gaariga lagu xiro dameerka*.

Ereyada la isugu lammaaniyay sida kor ku xusan waxay ka qayb qaataan kordhinta qaamuuska ayadoon la isku daalin xusuusasho ereyo badan; waxaa kaloo ka mid ah ereyada noocaas u samaysma:

17) <i>afmiinshaar</i>	<i>(af + miinshaar)</i>
<i>madaxbannaan</i>	<i>(madax + bannan)</i>
<i>biyamareen</i>	<i>(biyo + mareen)</i>
<i>xiddigdhul</i>	<i>(xiddig + dhul)</i>
<i>xeerilaaliye</i>	<i>(xeer + ilaaliye)</i>

Sida aynu horay ugu soo aragnay ereyga *gaaridameer* wuxuu leeyahay micnaha labada erey oo laysu geeyey. Laakiin ereyada lammaanaha ahi sidaas ma wada aha oo waxaa jira kuwo aadan

macnahoooda ka fahmi karin isku darka labada erey ee uu ka kooban yahay sida: *afmiinshaar, uurkubbaalle, caashacarrabdheer iwm*.

Micnaha *afmiinshaar* waa *qof warbeenaad samays weyn leh laakiin laguma wado qof leh af la mid ah miinshaarta wax lagu jaro*. Sidaas daraaddeed, micnaha guud lama mid aha midka ereyada la isu geeyey.

Waxaan ku soo gunaanadaynaa in luqaddu ay siyaabo fara badan u kordhin karto tirada ereyadeeda. Waxaana ka mid ah habka *faraca* iyo midka *lammaaninta*. *Faracu* wuxuu inoo oggolaadaa in aynu erey ku dorno dibkabe, taasoo inoo suurtaggelisa in aan samayno erey cusub. *Lammaanayntu*-se waxay noo fududaysaa in aan samayno erey cusub innagoo isu geyneyna laba erey ama in ka badan oo kala madax bannaan.

LAYLI

1. Isku daya in aad fasirtaan macnaha ereyadan, kaddibna mid walba caddeeya curiyeyaasha uu ka kooban yahay:

yaxaasbadeed, mukulaaldureed, gaarigacan, afguri, gabbal-daye, fayadhawr, biyadhac, haruubgaal, madaxweyne.

2. Adeegsiga ereyada qaarkood oo inagu batay dartii ayaa waxaan illownay in ay ka kooban yihin ereyo la isku lammaanay. Si loo fahmana waa in loo fiirsadaa. Haddaba ereyada soo socda sheega sida la isugu lammaaniyay, kaddibna fasira:

Tus.: *sanboor* *san + boor*

2.1 *garbasaar*

2.2 *afgooye*

2.3 *dalxiis*

2.4 *geeljire*

2.5 *garsoore*

2.6 *aflaggaaddo*

2.7 *fargan*

2.8 *faradhaq*

2.9 *farsamo*

2.10 *maandeeq*

2.11 *raadgur*

2.12 *xoghaye*

3. Isku daya in aad qortaan 15 erey oo ka kooban kuwo laysku lammaaniyay isla markaasna adeegsigoodu badan yahay.

4. Hoosta ka xartiqa erezada lammaanaha ah ee ku jira sheekadaan, kaddibna ka wada hadla qaabka ay u samaysan yihii:

Soomaalida xoolo dhaqatada ahi magacyo dahsoon bay u bixiyaan dugaagga qaarkood. Magacyadaas waxay badankoodu tilmaamaan sisada ama anshaxa xayawaanka loo bixiyey magacyadaas. Wuxaan ka mid ah libaaxa oo loogu yeero:

- libaax
- cagabaruur
- jeenicalaf
- garweyne
- iwm.

Dhurwaagana waxaa loo bixiyey dhawr naaneysyo, sida:

- dhurwaa, oo ah kii ubad waayay
- waraabe, oo ah hungurixume, weligiis baahan
- qaaryare, oo ah kii qaarka dambe u yaraa
- duruqsey, oo ah dhutiye.

Magacyadaan iyo kuwa la mid ahi waxay ka buuxaan sheekoxariirooyinka soomaaliyeed.

5. U qaybiya laba kooxood erezada hoos ku taxan; ku dara A erezada lammaanaha ah, B-na kuwa faraca ah:

dabshid, danjire, dable, uurxumo, dukaantley, dadnimo, uirkubaalle, gaarifaras, xiddigdhul, guuldarro, garle, fooldhaq, magalamadax, kursijiif, kabageed, gardarro, walaaltoooyo, beenlow, kaadimareen, buugxannaaniye, burcad, talaxumo.

A: *xiddigdhul*

B: *garle*

6. Mar kale labo koox u kala saara erezada lammaanaha ah ee aad layliga shanaad ku soo aragteen. Kooxda A waxaad ku taxaysaan erezada macnahooda laga fahmi karo isku darka labada erey ee asalka ah. Kooxda B-na inta kale; kaddibna erey kastoo ku jira kooxda B macnihiisa sheega.

A: *gaarifaras*

B: *dabshid*

7. Iskula xiriiriya fallaar hadba erezada wada sammayn kara ereyo lammaane ah:

<i>haruub</i>	<i>gaal</i>	<i>joogto</i>	<i>kafuu</i>
<i>mareen</i>	<i>Ceel</i>	<i>guri</i>	<i>daba</i>
<i>bijo</i>	<i>tire</i>	<i>Buur</i>	
<i>ciiil</i>	<i>habar</i>	<i>dugaag</i>	<i>niyad</i>
<i>hanti</i>	<i>wadaag</i>	<i>samo</i>	<i>madow</i>
			<i>Af</i>
	<i>Hakaba</i>	<i>Buur</i>	

1.2 Dhawaaqyada

Ilaa haatan waxaan soo aragnay in qaamuuska afku uu ka kooban yahay ereyo aad u fara badan. Si aan u sifayno erey waxaan si gaar ah u tixgelinay laba shay: micniihiisa iyo qaabkiisa, yacni ereyada qaarkood waxay ka iman karaan ereyo kale iyadoo la adeegsanayo dibkabayaal, ama habka lammaaninta. Laakiin, dhab ahaanti maxaynu adeegsannaa marka aynu is wargelinayno, yacni aan isu gudbinayo micnayaal ereyo? Micna kasta waxaa ku mataanan dhawaaqyo. Markasta aan maqalno dhawaaqyo is wata waxaan la raadinnaa micno u gaar ah. Haddaba erey wuxuu ka kooban yahay dhawaaqyo iyo hal micne.

Qoraal ama far ayaan ku muujinnaa dhawaaqyada, hase ahaate ma aha wax lagama maarmaan ah, maadaama ay jiraan luqado badan ilaa haatan aan lahayn far u gaar ah oo weli heer tiraab ay ku socdaan. Af soomaligu af tiraab buu ahaa ilaa 1972, oo ah markii, si rasmi ah, loogu yeelay far u gaar ah. Xataa markii ay luqadi far yeelato, dhawaaqyadu iska ma beddelaan qaabkoodi hore, sidaas awgeed waa muhim in la fahmo xaataa waxqabadkooda.

Tusaale ahaan aan u soo qaadanno ereyada: *ul*, *ubad*, *afmiinshaarnimo*. Midka koowad laba dhawaaq ayuu ka kooban yahay, midka labaad afar, midka saddexaadna tobant iyo laba dhawaaq (ee ma aha sida la moodo tobant iyo shan oo ah tirada xarfaha ee aan u

adeegsannay qorista dhawaaqyadan, yacni *sh iyo ii* waa hal hal dhawaaq.

Haddaba, annagoo ka eegayna dhanka dhawaaqyada, af soomaaligu wuxuu adeegsadaa, sida afafka kaleba, tiro go'an oo dhawaaqyo ah oo ay isugu dhafmaan siyaabo badan oo kala duwan si ay u sameeyaan ereyo kala duwan. Bal aan isku dayno haatan in aan ka baaraandegno habka dhawaaqyada iyadoo aan adeegsanayno xarfaha *alifba'da*.

Eega xarfahaan oo ka mid ah *alifba'da*, una taagan dhawaaqyada soo socda:

- 1) *t, f, a, n, r, g, e, dh, i*

Dhawaaqyadan haddii hal hal loo qaado micro ma laha, laakiin haddii laysu geeyo waxay noqdaan kooxo ama ereyo leh macno. Haddii aan qayb ahaan isugu geeyno xarfahaan maxaa noo soo bixi kara?

- 2) *f + a + r* = *far*
- 3) *dh + e + g* = *dheg*
- 4) *t + i + n* = *tin*

Haddaba xarfaha oo keli keli ah macno ma bixiyaan. Laakiin markii laysu geeyo ayadoo la raacaayo xeerarka afka waxay noqonayaan ereyo - *far, dheg, tin* - oo ka mid ah ereyada luqadda, lehna macno sax ah.

Waxaa habboon in aan in yar ku hakanno xeerarka isu geeya codadka. Annagoo weli adeegsanayna xuruufihii aan horay u soo aragnay sidatan isugu geyn karnaa:

- 5) *f + dh + n + a* = **fdhna*
- 6) *r + t + e + g* = **rteg*

Waxaa cad in isugeyntan aysan soo saarin ereyo ka mid ah luqadda soomaaliyeed, sida ku cad astaanta qaladka (*) oo lagu sunto qaabka (erey ama weer) aanan la oggolaan karin.

Sidaas darteed, afku ma wada oggolaado isugeynta xarfaha oo nooc kasta ah marka ereyo la samaynayo illaa qaar mooyee.

Haddaan u soo noqonno isugeynta ereyada ee dhab ahaan u jira, waxaynu horay u niri in mid walba uu leeyahay macno u gaar ah; waxaase ku filan in la beddelo hal xaraf oo ka mid ah xarfaha uu

ereyu ka kooban yahay si macnaha ereygaas isu beddolo. Tusaale ahaan, haddii ereyga *far* xarafkiisa hore la beddolo waxaa soo bixi kara: *gar, sar, dar, bar, car, aar*, iwm. Ereyadani giddigood way kala duwan yihii mar haddii uu mid waliba leeyahay micne u gaar ah.

Haddaba luqaddu waxay dhawaaqyada u adeegsataa si ay ereyo u samayso iyo si ay u kala duwdo ereyadaas.

Waxaan taxaynaa dhawaaqyada loo adeegsado luqaddda soomaaliyeed si ereyada loo sameeyo. Marka luqad la qorayana dhawaaqyada waxaa u taagan xarfaha alifba'da. Wuxuu xusid mudan in markasta uusan jirin xiriir ka dhexxeeya dhawaaqyada iyo xarafka alifba'da. Waxaan ula jeednaa in xaraf ka mid ah alifba'da uu u taagnaan karo laba dhawaaq oo kala duwan, haddase u gudaggelimeyno arrintaas.

Xuruufaha alifba'da soomaaliyeed waxay ka kooban yihii:

<i>SHIBBANAYAASHA</i>	<i>SHAOALLADA</i>
B	b
C	c
D	d
Dh	dh
F	f
G	g
H	h
J	i
K	k
KH	kh
L	l
M	m
N	n
O	q
R	r
S	s
Sh	sh
T	t
W	w
X	x
Y,	y,

Soddon iyo labada summad ee aan kor ku soo taxnay ma wada koobi karaan dhawaaqyada ay luqadda soomaaliyeed leedahay, haddana way ku filan yihii in ay mataalaan dhawaaqyada ugu muhiimsan ee luqadda. Waxay summaduhu u kala qaybsan yihii 22 shibbane iyo 10 shaqal.

1.2.1 *Shaqallada*

Luqadda Soomaaliyeed waxay leedahay 5 shaqal oo gaagaaban kala ahna: *a, e, i, o, u*, iyo 5 dhaadheer oo iyaguna kala ah: *aa, ee, ii, oo, uu*. Kala qaybinta shaqallada dhaadheer iyo kuwa gagaaban aad bay muhiim u tahay, maxaayeelay dhererka iyo gaabnida uu shaqal leeyahay waxay ku xiran tahay macnaha ereygaas. Aad bay u fara badan yihii ereyada isu eg oo dhererka iyo gaabnida shaqalka oo keliya ku kala duwan. Wuxaana ka mid ah:

- 7) *bad* *baad*
- 8) *san* *saan*
- 9) *dul* *duul*
- 10) *tin* *tiin*
- 11) *or* *oor*

Mid kastoo ka mid ah tobanka shaqal ee aan kor ku soo taxnay waxaa loogu dhawaaqi karaa laba siyood oo in yar kala duwan. Inkastoon ugu guda galaynin si tifaftiran arrimaha cilmi codeedka, haddana bal tusaale ahaan ku dhawaaqa ereyadan:

- 12) *gar* (*garka*) *gar* (*garta*)
- 13) *taag* (*tqagga*) *taag* (*taagta*)
- 14) *feer* (*feerka*) *feer* (*feerta*)
- 15) *doon* (*dqonta*) *doon* (*doonka*)
- 16) *fiid* (*fidka*) *fiid* (*fiidda*)

Sida muuqata erey kastoo ka mid ah taxanaha koowaad wuxuu haddana ku jiraa taxanaha labaad. Dhigmada labada erey waa isku mid haddii laga reebo qodobbada. Kala duwanaashaha macnaha labada erey ee mataanaha ah waxaa sabab u ah shaqalka oo siyaabo kala duwan loogu dhawaaqo, mar waa culus yahay (,) marna waa fudud yahay. Kala duwanaashahan inkastoo la adeegsado marka la

hadlayo, haddana qoraal ahaan laguma muujiyo alifba'da soomaaliyeed.

1.2.2 *Codkaca*

Waxaa la og yahay in af soomaaligu lee yahay hab codkaceed oo ku xiran arrimaha sarfiga. Wuxuu inoo oggolaadhaa in aan ku kala saarno: labka iyo dheddigga, keliga (caynta labeed) iyo wadarta (caynta dheddigeed).

Tusaale ahaan aan u soo qaadanno magacyo isku si loo qoro, siyaabo kala duwanna loogu dhawaaqo:

LAB	DHEDDIG
17) <i>inan</i> (<i>ka</i>)	<i>inán</i> (<i>ta</i>)
18) <i>shílin</i> (<i>ka</i>)	<i>shílin</i> (<i>ta</i>)
19) <i>daméer</i> (<i>ka</i>)	<i>dameér</i> (<i>ta</i>)
KELI LABEED	WADAR DHEDDICEED
20) <i>tiúug</i> (<i>ga</i>)	<i>tuúig</i> (<i>ta</i>)
21) <i>áwr</i> (<i>ka</i>)	<i>aw̄r</i> (<i>ta</i>)
22) <i>soomaáli</i> (<i>ga</i>)	<i>soomaall</i> (<i>da</i>)

Sida aad aragtaan, codkaca oo qoraal ahaan aan muuqan marka caadi ahaan wax la qorayo, wuxuu ku dhacaa magaca dheddigga shaqalkiisa ugu dambeeya iyo magaca labka shaqalkiisi ugu dambeeya midka ka horreya.

Waxaa kaloo jira arrimmo badan oo uu af soomaaligu u adeegsago codkaca, waxaanse arrimahaas dib uga hadli doonna mar kastoon u baahanno.

1.2.3 *Shibbanayaashu*

Codadka shibbanayaashu waa kuwii aan horay u soo aragnay oo 22 ahaa; halkanna kuma tisafireyno arrimmaha la xiriira cilmi-codeedka (yacni sida codadkaas loo soo saaro). Wuxuu inoo oggolaadhaa in aan ku kala saarno: labka iyo dheddigga, keliga (caynta labeed) iyo wadarta (caynta dheddigeed).

Xeerarka la xatiira shibbanayaasha ay codadkoodu isbeddela waxaan u qaybin karnaa 3 qaybood:

a) Erey kastoo af soomaaliga ku jira (ama alan ka mid ahba) kuma dhammaan karo codadka soo socda: /t/, /k/, /m/. Waxaana lagu beddelaa /d/, /g/, /n/. Tus.:

23) *waa gun-ta-day*

24) *waa gu-nud*

Weerta koowaad /t/ waxay ku jirtaa ereyga dhexdiisa, alan bayse ka billaabataa. Weerta labaadna waxay kaga jirta dhammaadka, taasoo ay isu beddeshay /d/. Waxaa la mid ah /k/ iyo /m/. Tus.:

25) *ilko* (*il-ko*)

ilig (*i-lig*)

26) *niman* (*ni-man*)

nin (*nin*)

27) *gacmo* (*gac-mo*)

gacan (*ga-can*)

b) Marka ay xarfaha qaarkood isu yimaadaan waxaa dhaca isbeddel. Waxayna sameeyaan ifafaale lagu magacaabo **isasaamayn**. Tus.:

28) /g/ + /k/ --- /gg/ *buug* + *ka* --- *buugga*

29) /d/ + /t/ --- /dd/ *bad* + *ta* --- *badda*

30) /l/ + /t/ --- /sh/ *bil* + *ta* --- *bisha*

Sida aan ku aragnay tusaalayaashaan, marka cod uu ku lammaanoobo cod kale oo aad ugu eg isbeddel baa ku dhaca isago isu ekaysiinaya midka kale, hase yeeshi dib ayaan arrintan si fiican ugu qaadaadhigi dooncaa.

c) Marka laba erey ay isu yimaadaan iyadoo dhexda laga saaray cod ama codad ku beegan isqabadka labada cod waxaa ereyga ku dhaca isbeddel, waxaana lagu magacaaba **iskudheehmid**. Iskudheehmiddu waxay suurtaggelisaa in labada erey ee kulmay ay noqdaan mid keliya. Tus.:

31) *Maryan baa timid* → *Maryanaa timid*

32) *Seynab guriga ayay aadday* → *Seynab gurigay aadday*

33) *Waqtigu waa uu dheereeyaa* → *Waqtigu wuu dheereeyaa*

Sida idiin muuqata, kaddib markay midoobeen laba erey waxaa la tirtiray hal cod ama in ka badan. Tusaalaha koowaad waxaa la tirtiray /b/ dii (baa), kan labaadna /ay/ dii (ayay), kan saddexaadna /aa/ dii (waa). Isbeddelladaan waxaa loo sameeyey si qofku uusan waqtii uga lumin ku wada dhawaaqidooda.

LAYLI

- Ku beddela xaraaka ugu horreeya ee ereyga *fal* xaraf kale oo samayn kara erey Soomaaliyed oo macno leh; tirada ereyadaasna yaysan ka yaraan 8.

Tus.: *fal* → *dal*

- Sameeya isla shaqadii layliga hore idinkoo adeegsanaya ereyadan: *dun, ceel, raad, daar, kab, cir*. Markaad dhammaysaan isubarbardhiga hawshaad kala qabateen idinkoo ka doodaya macnahoooda.
- Idinkoo ka ambaqaadaaya ereyga *daab* xarafkiisa danbe /b/, ku beddela xarafkaas xaraf kastoo munaasab ah si aad u samaysaan ereyo badan oo macno leh, lixna yay ka yaraan.
- Qora 6 erey oo isku si u dhigma laakiin loogu dhawaaqo siyaabo in yar kala duwan, kaddibna weero geliya.

Tus.: *laab* *laab buugga!*
laab *laabta ku hay*

- Raadiya 10 mataano erey oo ku kala duwan gaabniida iyo dhererka shaqallada ku jira, lehna macnooyin kala duwan:

Tus.: *sar* *saar*
dir *diir*

- Buuxiya meelaha banbannaan idinkoo ku buuxinaya shaqala dheer ama mid gaaban hadba kii ku habboon si aad u samaysaan ereyo macno leh.

Tus.: *c_d = cad*, *b_g = buug*

w_r	w_q	f_r	b_l	d_q
w_r	s_f	h_r	x_r	g_l
b_r	c_l	dh_r	d_w	q_l_n
g_r_b	d_g_r	n_l_l	s_ll_	n_r_g

Ishbarbardhiga ereyada uu qof kastaaba sameeyay idinkoo ka doodaaya macnahoooda.

- Imisa shibbane ayaa labanlaabma? Waana kuwee? Qor ereyo ay ku dhex jiraan shibbanayaashaas.

8. Ereyada qaarkood waxay ku kala duwan yihii shibbane oo erey ku labalaabma midka kalena aan ku labalaabmin. Waxayna leeyihiin mierno kala duwan. Haddaba isku daya in aad fahantaan kaddibna qeexa macnaha ay erezadani leeyihiin:
 - 8.1 *Carabku carrabka ayuu la 'yahay*
 - 8.2 *Xabadka ayaa xabbad loogu dhuftay*
 - 8.3 *Adigu riddadaadi ma aad ridan*
 - 8.4 *Ruugga lafaha wada ruuga*
 - 8.5 *Ninkii shilin buu shillinkii kaga tegay*
 - 8.6 *Intaan caanaha dhammaan dhamaan seexan*
 - 8.7 *Hannaan fiican buu hantay*
9. Raadiya ereyo ku dhammaada /n/, kaddibna wadar ka dhiga. Sidaas waxaad ku ogaan kartaan erezada asalkoodu yahay /m/ iyo kuwa yahay /n/.

Tus.: *calan* *calamo*
 dan *dano*
10. Erey walba ee ka tirsan erezada soo socda u qaybiya inta alaan uu ka kooban yahay.

Tus.: *xayawaan* → *xa-ya-waan*.
luqad, magacyo, gaashaan, gaarabidhaan, ul, beejimo, beer, hawir, hawlmaalmeed, kabbis, sarriigasho, tuduc.

BAABKA LABAAD

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

2. SARFAHA MAGACYADA

2.1 Magacyada

Ereyada ay luqadi leedahay isku wada mid ma aha oo waxaa loo kala qaybin karaa qaybo kala duwan. Haddaba u fiirsada weerahaan:

- 1) Nin baa beerta ka yimid
- 2) Muqdisho way sii ballaaratay
- 3) Geedku waa cagaaran yahay
- 4) Wii'lwaal wuxuu ahaa dagaalyahan
- 5) Xiinfaniin waa faras caan ah
- 6) Magalaada ayaan aadayaa
- 7) Soomaaliya waa dal ballaaran

Tobanka erey ee hoos ka xarriiqan waa **magacyo**, kuwaasoo kulligood laysugu keeni karo hal dir. Waxay leeyihiin dabeeecado isku mid ah, waafaqsanna qayb naxweedka magaca. Haddaba, sidee baan ereyadaan ugu aqoonsannay in ay yihiin magacyo?

Markaan dooneyno in aan ogaanno dirta uu ka tirsan yahay xayawaan (hadduu yahay sida naasley ama shimbir) waa in aan marka hore tixgelinaa dabeeecadaha qaarkood ee xayawaanka, kuwaasoo noo fasaxaya in aan ogaanno dirta uu ka mid yahay xayawaankaas. Sidoo kale, markaan rabno in aan ogaanno dirta ereyada ee uu **magacu** ka tirsan yahay waa in aan tixgelinnaa:

- a) *micnahooda*
- b) *qaabkooda*

Bal marka hore aan isla eegno macnahooda:

Magacyadu waa ereyo micnahoodu uu ka kooban yahay giddi fikradaha loo baahan in lagu aqoonsado waxyaabo is leh, sida: dadka, xayawaanka, ashya'a'da, meelaha, waqtiga, dhacdooyinka iwm. Marka uu hadluhu ku dhawaaqo *nin*, wuxuu dhegeystaha u tilmaamaa inay maskaxdiisa isku hawliso dirta leh dabeeecadahan: *noole, binii-aaddan, lab, qaangaar*. Sidaas darteed, waxaan oran karmaa macnaha uu magac leeyahay wuxuu xambaarsan yahay astaan iyo dabeeecado gaar ah, kuwaasoo sameeya in shay uu ka mid noqdo dir go'an.

Haddii aan u soo noqonno tusaalayaasha aan kor ku soo xusnay, waxaan oran karmaa dhammaan ereyada hoosta ka xarriiqan waa magacyo maadaama ay waafaqsan yihii sifooyinka aan kor ku soo xusnay. Mid kastoo ka mid ah ereyadan: *Muqdisho*, *Wiiwaal*, *Xiinfaniiin*, *Soomaaliya* wuxuu tilmaamaa wax ama qof gaar ah si uu uga soocmo kuwa kale ee la nooca ah. Sida *Muqdisho* (oo ah magaalo ka mid ah magaalooinka), *Wiiwaal* (niman), *Xiinfaniin* (fardo), *Soomaaliya* (dalal). Magacyadaan oo tilmaamaa qof ama shay gaar ah waxaa lagu magacaabaa **magacyo gaar ah**.

Magacyada kale sida: *nin*, *beer*, *geed*, *faras*, *magaalo*, *dal*, ma tilmaamayaan meel ama qof gaar ah, balse waxay tilmaamayaan inta shay leh dabeeecado isku mid ah, Wuxaan kuwan lagu magacaabaa **magac guud**.

An soo koobno wixii aan ka soo hadalnay ilaa iyo hadda. Ereyada waxaa loo kala qaybin karaa dirar kala duwan, lehna sida aan dib ugu arki doonno, hawlgal kala duwan marka ay weer samaynayaan. Dirta hore ee la cayimmay waa tan **magaca**. Wuxaan isku daynay in aan qeexno macne ahaan. Wuxaan kaloo aragnay inuu magacu u kala baxo labo dir-hoosaadyo: **magac gaar iyo magac guud**.

Dir-hoosaadyada **magaca** intaas kuma eka, kuwa kale ayaa jira, lagamana tegi karo oo waxay leeyihii dabeeecado kala duwan. Haatanse wuxaan ku soo koobaynaa in aan idin soo bandhigno mid kale oo keliya.

Magacyada guud waxay tilmaami karaan waxyaabo nool ama ashya'a' la taaban karo, lana arki karo, kuwaas waxay hoos yimaadaan kooxda **magacyada caadyaalka** ah, ama waxay kaloo tilmaamaan: dareen, ra'y, figrad iwm, kuwaasna waxay hoos yimaadaan kooxda **magacyada cillanaadka** ah.

Magacyada caadyaalka ah waa sida: *nin*, *kalluun*, *libaax*, *guri*, *dhagax*, *buug*, *iwm*; kuwa cillanaadka ahna waxaa ka mid ah: *jacayl*, *nacayb*, *sharaf*, *caddaalad*, *iwm*.

Wuxaan soo sheegnay in **magacu** uu kaga duwan yahay ereyada kale macnaha ka sokow xagga qaabka. Laba siyood ayaa magaca lagu aqoonsan karaa:

a) inta badan **magacu** wuxuu yeelan karaa qaabab kala duwan markuu tilmaamayo qof ama shay keligiisa (yacni waa keli) iyo markuu tilmaamayo hal wax ka badan (yacni waa wadar).

KELI	WADAR
8) <i>geed</i>	<i>geedo</i>
9) <i>af</i>	<i>afaf</i>

b) Magaca waxaa raaci karaa **qodob**, kaasoo ku dhega magaca dhammaadkiisa -*ka* ama -*ta'*. Tus.:

10) <i>ninka</i>	<i>naagta</i>
11) <i>buugga</i>	<i>irrida</i>
12) <i>golaha</i>	<i>hasha</i>
13) <i>diiga</i>	<i>qodaxda</i>

Waxaa kaloo magaca la raacin karaa **tilmamayaal** sida: -*kaas*, -*taas*, -*kan*, -*tan*: *buuggaas*, *ninkan*, *sartan*, *naagtaas*.

Waxaa kaloon raacsin karnaa waxyaabo kale oo magaca lagu aqoonsan karo, dib ayaanse ka soo hadal qaadi doonna.

Waxa aan ku soo gunaanadi karnaa in, haddii aan aragno erey yeelan kara keli iyo wadar isla marahaantaana lagu lifaaqi karo qodob ama tilmaame uu ereygaasu yahay **magac**.

LAYLI

- U kala qaybiya laba kooxood magacyada soo socda; kooxda A ku qora magacyada gaarka ah, kooxda Bna magacyada guud:

Afgooye, derbi, macallin, dumar, lo', dayax, carruur, Qaahira, moos, rag, Faadumo, Afrika, inan, Raage Ugaas, Roma, geel, ugaar, shabeel, Jubba, gabar, Yaman, Saalax.

- Magacyada soo socda u kala saar kuwa cillanaadka ah iyo kuwa caadyaalka ah:

caro, dhiig, samir, lacag, kalsooni, cimilo, xiddig, ceeryaamo, calan, anshax, farxad, koob, dhaqan, geesinnimo, qalin, aragti, il

- Magacyada soo socda ma aha kuwo mar walba la adeegsado. Isku day inaad weer gelisaan mid kastoo ka mid ah:

maandooriye, mahiigaan, dhig, lingax, guluf, dhambaal, danab, cirif, duluc, fanto.

- Hoos ka xarriiqaa dhammaan magacyada ku jira sheekadan soo socota:

¹ Qodobbadu qaabab kala duwan bay yeelan karaan sida ku cad tusaalooyinka (ceg bog 48).

Dhurwaa baa maalin wuxuu martigaaday inta habardugaag ah, dad iyo duunyo. Markii meeshii la isugu yimid buu wuxuu ku yiri: "Waxaan idin ka codsanayaa magaca dhurwaa la yiraahdo in layga beddolo, oo Aamin la ii baxsho. Maxaa yeelay anigu dugaagga kale wax ma dheeri ee si xun baa la ii fahmay".

Martigaadkii goortuu dhammaaday bay inta ri' geed ku xireen dhurwaagii waxay ku yirahdeen: "aan ridaas aroortii kuugu nimaadno haddad aamin tahay".

Saqda dhexe habeenkii markuu ku cidlaystay buu ridii cunay, oo hungurigisi ballankii hilmaansiiyey. Markii waagu berrey bay u yimadeen, oo Aaminow Aaminow ugu yeereen. Intuu cararay ayuu yiri: "ninkii wax ammaan geliyaba Aaminow ugu yeera!".

5. Sheekada layliga hore meeqa magac ayaa ku jira? Guuriya inta magac ee aad ka dhex hesheen idinkoo u kala saaraaya laba kooxood: Kooxda A magacyada gaarka ah, kooxda Bna magacyada guud.
6. Idinkoo adeegsanaya magacyadii layliga hore, u kala qaybiya laba qaybood magacyada guud. Qaybta A ku qora magacyada caadyaalka ah, qaybta Bna kuwa cillanaadka ah.
7. Ereyada soo socda ka soo saara kuwa magaca ah idinkoo adeegsanaya astaamaha lagu yaqaan dirta magaca:
moos, gacan, cun, derin, hor, qor, qalin, soco, il, miis, dabayl, dil, kari, dhir, cir, seexo, jebi, demi, faraati, ciddi.

2.2 Cayn magac

U fiirsada labadaan taxane ee soo socda:

A	B
1) <i>aabbe</i>	<i>guri</i>
2) <i>hooyo</i>	<i>bad</i>
3) <i>gabar</i>	<i>qalin</i>
4) <i>wiil</i>	<i>derbi</i>
5) <i>maroodi</i>	<i>bir</i>
6) <i>deero</i>	<i>muraayad</i>

Ma fahamteen kala duwanaashaha labada taxane A iyo B? Magacyada taxanaha A waxay tilmaamayaan dad iyo xayawaan oo

ah wax nool; kuwa **B** waxay tilmaamayaan ashya'a' oo ah wax aan noolayn.

Magacyada noolaha waxaa loo kala saari karaa lab iyo dheddig iyadoo la eegaayo jinsiga. Haddana isku daya idinka qudhiinu in aad kala sheegtaan labka iyo dheddigga ee ku jira magacyada taxanaha **A**.

Markaan caynta dabiiciga ah ayaa ku xiran caynta naxweed ee magacyada, sidaa darteed waxaan naqaannaa caynta naxwaha ee magacyadan - haddii ay yihiin lab ama dheddig - annagoon raadin calaamado naxweed oo noo muujinaya, waxaan si fudud ugu fahmaynaa hadba xubin jinsiyeedka ay leeyihiiin.

Bal haatanna aan u soo noqonno magacyada taxanaha **B** oo ah kuwa aan noolayn. Xataa iyagu waxay leeyihiiin cayn naxweed, laakiin ma ku kala sari karnaa cayntooda xagga xubinta jinsiga? Jawaabtu waa iska maya, maadaama alaabtu ama waxa aan noolayn aanay lahayn xubin jinsi. Saas ay tahay magacyadu waxay wada leeyihiiin cayn naxweed. Bal u fiirsada labadaan weerood:

- 7) *Deeradu biyo bay cabtay*
- 8) *Maroodigu biyo buu cabbay*

Magacyada *deero* iyo *maroodi* waxaa taacsan qodobbo kala duwan (-du iyo -gu), waxaa kaloo kala duwan -*bay* iyo -*buu* iyo dhammaadka falqa oo kala ah -*tay* iyo -*ay*. Haddaan isku dayno in aan isweydaarino curiyayaashaan oo ku kala jira labada weerood waxaa noo soo baxaya laba weerood oo qalad ah:

- 9) **Deeradu biyo buu cabbay*
- 10) **Maroodigu biyo bay cabtay*

Tan waxay muujineysaa in caynta curiyayaasha oo dhan ee la halmaala magaca ah yeelaha weerta ay waajib ku tahay inay waafqaan caynta magacaas. Haddana waxaan isku dayaynaa in magacyada taxanaha **B** aan weero gelinno:

11) <i>guri</i>	→	<i>gurigu wuu weyn yahay</i>
12) <i>bad</i>	→	<i>baddu way ballaran tahay</i>
13) <i>qalin</i>	→	<i>qalinku wuu cusub yahay</i>
14) <i>derbi</i>	→	<i>derbigu wuu dheer yahay</i>
15) <i>bir</i>	→	<i>birtu way gaaban tahay</i>
16) <i>miraayad</i>	→	<i>murayaddu way jaban tahay</i>

Waxaa isla markiiba muuqata in 6dan magac loo qaybin karo labo qaybood marka laga eego qodobbada iyo dhammaadka falka. Waa lab magacyada qaata qodobbada *-ku/-gu*, magacuyaalka *-uu*, falkoodana ku dhammaada *-yahay*. Waa dheddig kuwa qaata qodobbada *-tu/-du*, magacuyaalka *-ay*, falkoodana ku dhammaada *-tahay*.

Waxaa arrintaan si fiican u muujinaya haddii aan isbarbardhigno magacyada nooleyaasha iyo kuwa aan noolayn iyagoo weero isku mid ah ku kala jira:

- 17) *Birtu way gaaban tahay*
- 18) *Naagtu way gaaban tahay*
- 19) *Qalinku wuu dheer yahay*
- 20) *Ninku wuu dheer yahay*

Waxaase muuqata in magaca *bir* uu yahay dheddig maadaama uu u dhaqmayo sida magaca *naag*, ereyga *qalinna* uu lab yahay mar haddii uu la dhaqan yahay magaca *nin*. Waxay marka nala tahay in aad taxanaha **B** haatan u kala saari kartaan magacyo lab ah iyo kuwo dheddig ah.

Waxaan haddaba oran karnaa kala saaridda caynta magacyadaan waa mid layska wada caadaystay oo aan jinsi ku xirnayn, waxaana lagu ogaan karaa iyadoo loo fiirsado qaabka curiye naxweedyada kale ee ku dhex jira weerta haddii uu waafaqsan yahay labka ama dheddigga.

Haddii aan soo koobno waxaan oran karnaa: caynta magacu waxay noqon kartaa lab ama dheddig. Magacyada noolaha cayntooda naxweed waxay ku xiran tahay nooca jinsigooda; kuwa aan noolaynna waxaa cayntooda laga ogaadaa hadba sida uu magacaas u waafaqo curiyeyaasha ku jira weerta.

LAYLI

1. Ku hor qor L magacyada labka ah, kuwa dheddiga ahna DH, hadba sida ay cayntoodu tahay:

<i>san</i>	_____	<i>duni</i>	_____
<i>rati</i>	_____	<i>qalanjo</i>	_____
<i>eedio</i>	_____	<i>alan</i>	_____
<i>neef</i>	_____	<i>aboodi</i>	_____
<i>orgi</i>	_____	<i>dheg</i>	_____

2. Ku hor qor magac kasta oo lab ah dhiggiisa dheddigga ah:

aabbaha	_____
sayga	_____
wanka	_____
diiga	_____
arbaha	_____
aarka	_____
dibiga	_____
karraaniga	_____
dameerka	_____

3. Dhammaystira weeraha aan idiin billawnay idinkoo calaamadaya-naya hadba xarafka (sida a, b, c) u taagan weerta ku habboon

I. Caynta dabiciiga ah ee leh magacyada "noolayaasha"

- a) waxay cayintaa xataa tirada
- b) ma cayinto caynta naxweed
- c) waxay cayintaa caynta naxwaha

II. Wuxaan markastaba ku cayimi karnaa caynta magaca ma nooleyaasha ah

- a) annagoo fiirineyna dhammaadkooda
- b) annagoo u fiirsanayna curiye naxweedyada kale ee la jira
- c) annagoo tixgelineyna jinsiga ay ka tirsanyihiin

2.2.1 *Weli iyo caynta*

Mar haddii aan ogaanay in magacu leeyahay kala duwanaasho cayneed waxaa isweyddiin leh haddii caynta magaca la fahmi karo iyadoo aysan raacsanayn tifaftireyaal sida qodobbada iwm.

Run ahaantii, caynta magaca waxaa asal ahaan lagu kala saari karaa codkaca, in yar ayaase cayntooda laga fahmi karaa dhammaadka magaca. Magacyada labka ah shaqalka ugu danbeeya kan ka horreya ayaa codkacu saaran yahay, kuwa dheddigna shaqalka ugu danbeeya.

Aad bay u farabadan yihiin magacyada mataanaha ah, sida kuwa hoos ku taxan, kuwaasoo codkaca oo keliya lagu kala saari karo micnaha kala duwan ee labadaas magac ay kala leeyihiin. Labadooduna lab iyo dheddig bay kala noqdaan:

L	DH
21) a. <i>inan(ka)</i>	<i>inán(ta)</i>
b. <i>céesaan(ka)</i>	<i>ceesaán(ta)</i>
c. <i>dálab(ka)</i>	<i>daláb(ta)</i>
d. <i>shilin(ka)</i>	<i>shilin(ta)</i>
e. <i>illin(ka)</i>	<i>illin(ta)</i>
f. <i>agoón(ka)</i>	<i>agoón(ta)</i>
g. <i>néef(ka)</i>	<i>nééf(ta)</i>
h. <i>fool(ka)</i>	<i>foól(shá)</i>
i. <i>kéli(ga)</i>	<i>keli(da)</i>
j. <i>bálli(ga)</i>	<i>balli(da)</i>

Haddaad ereyadaas u fiirsataan waxaad ogaanaysaan in ay ku kala duwan yihii rugaha codkaca oo keliya.

Waxaa jira hab kale oo lagu kala sooci karo caynta magacyada hal alanlayasha ah. Taasoo ah hal shaqal oo labo siyood loogu dhawaaqo. Isku daya in aad ku dhawaaqdaan ereyadan mataanaysan:

L	DH
22) a. <i>yr(ka)</i>	<i>ur(ta)</i>
b. <i>gar(ka)</i>	<i>gar(ta)</i>
c. <i>dul(ka)</i>	<i>dul(shá)</i>
d. <i>túur(ka)</i>	<i>tuur(ta)</i>
e. <i>qoor(ka)</i>	<i>qoor(ta)</i>

Walow ay aad isugu eg yihii labada magac ee mataanaha ahi haddana farqigoodu wuxuu yahay shaqalka oo culus (,)markuu ereygu lab yahay iyo markuu dheddig yahayna fudud.

Ugu dambayntii waxaan magacyada qaarkood ugu kala aqoonsan karnaa lab ama dheddig iyadoo laga eegayo xarfaha ay ku dhammaadaan: magacyada ku dhammaada -e waa lab, kuwa ku dhammada -o waa dheddig:

L	DH
23) a. <i>bare</i>	<i>ardo</i>
b. <i>tuke</i>	<i>cusbo</i>
c. <i>qore</i>	<i>maro</i>

d. <i>wade</i>	<i>talo</i>
e. <i>waraabe</i>	<i>dawo</i>
f. <i>fure</i>	<i>qolo</i>
g. <i>curre</i>	<i>gaajo</i>

LAYLI

1. Qora ugu yaraan 6 magac oo isugu jira lab iyo dheddig, kuwaasoo ku kala soocan codkaca oo keliya (sida *inan(ka)* iyo *inán(ta)*).
2. Qora 10 magac oo lab ah iyo 10 dheddig ah, kuwaasoo xarafka ugu danbeeyaa laga garanaayo caynta magac kasta (sida *tuke* iyo *talo*).
3. U kala qaybiya laba kooxood magacyada soo socda: kooxda A ku qora magacyada leh shaqal culus, kooxda Bna kuwa leh shaqal fudud:

garta, feerta, garka, fiidda, feerka, fiidka, taagga, taagta.

2.3 Tirada

U fiirsada weerahaan lammaanan:

- 1) a. Buug ayaan akhriyay
b. Buugag ayaan akhriyay
- 2) a. Cali guri buu leeyahay
b. Cali guryo buu leeyahay
- 3) a. Maryan nirig ayay waddaa
b. Maryan nirgo ayay waddaa
- 4) a. Tuke baan arkay
b. Tukayaal baan arkay

Labadii weeroodba waxaa ku jira hal magac oo laba qaab yeesha, taas waxaan ula jeednaa magacii oo isbeddel ku dhacay (*buug -- buugag*). Magucu wuxuu leeyahay qaab gaar ah markuu tilmaamayo hal qof, hal xayawaan ama hal shay (qaab keli); wuxuu kaloo leeyahay qaab kale markuu tilmaamayo hal wax ka badan ha ahaadeen dad, xayawaan ama shay (qaab wadar).

Haddaba u fiirsada labada taxane ee hoos ku yaal oo laga soo saaray weerihii hore:

KELI	WADAR
5) a. <i>buug</i>	<i>buugag</i>
b. <i>guri</i>	<i>guryo</i>
c. <i>nirig</i>	<i>nirgo</i>
d. <i>tuke</i>	<i>tukayaal</i>

Isbeddelkaan wuxuu ka yimid wadar ka dhigid magac, haddaba ma magaca oo idil baa isbeddela mise qayb ka mid ah?

Qaybta danbe ayaa is beddesha, waxaana lagu magacaabaa **dhammaad**. Qaybta magaca ee aan isbeddelinna waxaa lagu magacaabaa sal. U fiirsada weeraha soo socda:

- 6) a. *Geed ayuu guray*
b. *Geedo badan ayuu guray*
- 7) a. *Sonkor baan rabaa*
b. *Sonkor badan baan rabaa*
- 8) a. *Rag baa yimid*
b. *Rag badan baa yimid*

Tusaalayaasha (6), (7), (8) magaca labada weerood ee hore (6a,b)oo keliya ayaa isbeddel ku dhacay, kuwa kalese waa sidoodii. Maxaa ugu wacan arrintaan?

Magacyada ku jira tusaalayaasha (6), (7), (8) inkastoo ay yihii kulligood magacyo, haddana waxay ka kala tirsanyihii qaybo kala duwan. Taasina waxaa caddeynaya in ereyga *geed* uu noqday wadar, kuwa kalase aanay noqon. Magacyada sida *geed* marka ay keliga yihii waxay tilmaamayaan hal shay. Waxaana loo adeegsan karaa wadar ahaan marka ay tilmaamayaan wax hal ka badan (*geedo*). Sida *geed* waxaa u dhaqma magacyada ay ka mid yihii: *nin, koob, laf, hal, qosle, sale, yaxaas*, iwm.

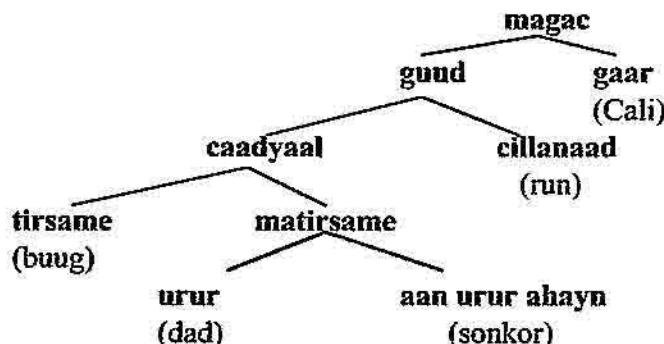
Magaca *sonkor* oo ku jira weerta ^{7aad} wuxuu ka mid yahay qayb-hoosaad loo yaqaan magacyada aan *tirsamin* oo loola jeedo shay aan la tirin karin. Waayo macquul ma aha in la yiraahdo: **hal sonkor*, **laba sonkor*, iwm.; taas ayaana keeneysa in loo waayo qaab wadareed, maadaama ay wadartu sheegto hal shay wax ka badan.

Qayb-hoosaadka magacyada aan la tirin karin waxaa ka mid ah: *biyo, subag, caano, ciid, shaah, saliid, oon*, iwm. Marka dhammaan magacyada aan soo taxnay ma yeelan karaan qaab wadareed.

Haddii aan u soo noqonno tusaalaha 8^{aad} xataa magacaan *rag* wuxuu ka mid yahay qayb-hoosaad kale oo micnahooodu u diidayo in ay qaab wadar yeeshaan. Sidaa darteed, magaca *rag* ma tilmaamaayo hal qof ee wuxuu tilmaamayaa niman badan, laakiin loo arko hal ahaan. Sidaas daraateed, laguma tilmaami karo wadar. Magacyadan oo kale waxaa loo yaqaannaa **magac urur**. Waxayna ka mid yihiin sidaan kor ku soo xusnay qayb-hoosaad kale. *Rag* waxaa la mid ah: *dumar, dad, geel, lo', ari, ido, carruur*, iwm.

Waxaa kaloo jira qayb-hoosaad kale oo aan dhowaan ka soo hadalnay, kuwaasoo intooda badan aan loo adeegsan karin wadar ahaan, waana **magacyada cillanaadka** ah. Tus.: *ceeb, run, ciil, dadnimo, doqonnimo, murugo, jacayl*. Haddaba **magacyada tirsama** oo keliya ayaa noqon kara wadar.

Inta aynaan ka bixin qeexidda samaysanka wadarta waxa habboon in aynu soo koobno qaybaha iyo qayb-hoosaadyada magacyada lagu kala saaray dhaqankooda kala duwa oo la xariira micnaha iyo sarfiga.

Waxaa kaloo jira waxyaabo u gaar ah wadarta oo u baahan in la carraabaabo. Bal u fiirsada weerahaan mataanaysan:

- 9) a. Miiska baa jaban
b. Miisaska baa jajaban
- 10) a. Inaankaas baa dheer
b. Inamadaas baa dhaadheer
- 11) a. Naagtan baa buuran
b. Naagahan baa buurbuuran

Sida idiin muuqata, magacyada ku jira weeraha (10) iyo (11) waxay wadartoodu leedahay cayn naxweed oo ka duwan marka ay keliga

yihiiin. Lanbarka 10^{aad}, magacii labka ahaa wuuu noqday dheddig, kii 11^{aad}-na oo ahaa dheddig lab buu isu beddeley. Lanbarka 9^{aad} oo keliya ayaa keligiisa iyo wadartiisuba lab ah. Waa maxay dabeeca-daha u gaarka ah magaca lambarka 9^{aad}? Magacaasuu waa hal alanle lab ah.

Sidaas darteed, waxaan gaari karnaa gabaggabada ah in, haddii magacu yahay hal alanle lab ah markuu keliga yahay, uu haysanayo isla cayntiisa markuu wadar noqonaayo. Magacyada kale oo dhan markii laga dhigayo wadar waxay beddelaan cayntii ay lahaayeen markay keliga ahaayeen.

Ifafaalahaan wuxuu ka jiraa luqooyin badan inkastoo uusan aad u faafsanayn. Tanina waxay keenaysaa in caynta magaca wadarta ahi aanay waafaqsanayn caynta dabiiciga ah (eeg bog 34).

2.3.1 *Dibkabayaasha wadarta sameeya*

Ilaa iyo hadda waxaan soo aragnay magacyada loo adeegsan karo wadarta iyo kuwa loo adeegsan karo keliga. Laakiin si aan u dhammaystirno qeexidda wadarta waxaa loo baahan yahay in la baaro wejiyada kala duwan ee ay yeesheen magacyada wadarta ah. Dibkabayaasha loo adeegsaday in magacyada laga dhigo wadar giddigood isku wada mid ma aha, waxaa haatan arki doonaa kuwa ugu muhiimisan.

A) MAGACYADA LABKA AH

I. Magacyada labka ah ee ka samaysan hal alan waxay ku wadaroobaan iyagoo laballaabaya shibbanaha ugu danbeeyaa, kuna daraya shaqalka -a:

12) a. <i>buug(ga)</i>	<i>buugag(ga)</i>
b. <i>koob(ka)</i>	<i>koobab(ka)</i>
c. <i>af(ka)</i>	<i>afaf(ka)</i>
d. <i>miis(ka)</i>	<i>miisas(ka)</i>

Sidaan horay idinkugu sheegnay magacyada labeed ee ka samaysan hal alan markay wadar noqonayaan cayntoodu isma beddesho oo mar kastaba waa lab.

II. Magacyada lab ee ka samaysan in ka badan hal alan waxay wadar noqdaan iyadoo la adeegsanayo dibkabayaal kala duwan:

1) Marka magaca gadaal looga daraayo -o waxaa sida badan dhaca isbeddel codeed:

1.a) haddii magaca marka uu keliga yahay ku dhammaado *b, d, n, l, r*, shibbanaha ugu danbeeyaa wuu labalaabmaa:

13) a. <i>wadaad(ka)</i>	<i>wadaaddo(da)</i>
b. <i>doofar(ka)</i>	<i>doofarro(da)</i>
c. <i>sacab(ka)</i>	<i>sacabbo(da)</i>
d. <i>gamuun(ka)</i>	<i>gamuunno(da)</i>
e. <i>shabeel(ka)</i>	<i>shabeeello(da)</i>

Sida idin muuqato qodobbada ku lisaqan magacyada wadaraysan cayntoodu waxay noqotay dheddig.

1.b) Haddii magacu uu ku dhammaado *s, q, c, f, x, i* waxaa -o wadreedda iyo xarafka ku dhamaado ereyga la dhex dhiggaa -y-:

14) a. <i>Kurus(ka)</i>	<i>kurusyo(da)</i>
b. <i>dariiq(a)</i>	<i>dariiqyo(da)</i>
c. <i>magac(a)</i>	<i>magacyo(da)</i>
d. <i>libaax(a)</i>	<i>libaaxyo(da)</i>
e. <i>waraf(ka)</i>	<i>warafyo(da)</i>
f. <i>dugsi(ga)</i>	<i>dugsiyo(da)</i>

1.c) Haddii magacu ku dhammaado -y ma samaynaayo isbeddel codeed:

15) a. <i>gabay(ga)</i>	<i>gabayyo(da)</i>
b. <i>kuray(ga)</i>	<i>kurayo(da)</i>
c. <i>erey(ga)</i>	<i>ereyo(da)</i>
d. <i>oday(ga)</i>	<i>odayo(da)</i>

1.d) Magaca labeed haddii uu ka samaysan yahay labo alan oo leh dhismaha shi.shi.shi.shi², aanna ku dhammaanaynин xarfaha: *kh, c, x, q;* ku daridda -o ma keeneyso erey ka sasmeysan 3 alan. Ereygu sidiisi ayuu laba alanle u ahaanayaa maadaama uu luminayo shaqalka labaad:

16) a. <i>jilib(ka)</i>	<i>jilbo(ha)</i>
b. <i>garab(ka)</i>	<i>garbo(ha)</i>

² Shi = shibbane, sha = shaqla.

- c. *ilig(ga)* *ilkə(ha)*

Waxaa muuqata in marka ay sidaani dhacdo magacyadu aysan beddeleyn cayntooda oo ay markastaba yihiin lab.

2) Samaynta wadarta magacyada labeed waxaa kaloo loo adeegsadaa *-yaal*, kaasoo lagu daro magacyada ku dhammaada *-e* ee keliga ah:

- 17) a. *aabbe(ha)* *aabbayaal(ta)*³
b. *tuke(ha)* *tukayaal(ta)*
c. *bare(ha)* *barayaal(ta)*
d. *gole(ha)* *golayaal(ta)*

Xataa kuwani markay wadarta noqonayaan waxay iska beddelaan cayntoodi oo ahayd lab, waxayna noqdaan dheddig.

3) Waxaa jirta magacyo aan badnayn oo ay ku wadarooobaan dibkabaha *-aan*, iyagoo luminaya shaqalka dambe (sida 1.d):

- 18) a. *dhagax* *dhagxaan(ta)*
b. *ugax(a)* *ugxaan(ta)*

4) Magacyada qarkood oo asalkooda ka soo jeeda af carbeedka waxay ku wadarooobaan qaabka af carbeedka:

- 19) a. *macallin* *macallimiin(ta)*
b. *dersi* *duruus(ta)*
c. *weli* *awliyo(da)*

5) Ugu danbayn, magacyada labeed waxay wadar noqdaan iyadoon gadaal laga raacin dibkabe. Laakiin waxaa horay loo durjiyaa codkaca oo keliya:

- 20) a. *áwr(ka)* *awr̄(ta)*
b. *Cárab(ka)* *caráb(ta)*
c. *díbi(ga)* *dibí(da)*
d. *mádax(a)* *madáx(da)*
e. *órgi(ga)* *orgí(da)*

³ *l+ta = sha* (eeg qodobbada, bog 48).

Codkacu markuu saaran yahay shaqalka ugu danbeeyaa waa dabeeecad u gaar ah magacyada dheddigga ah. Sidaas darteed magacyadaan wadarta ahi waxay yihin dheddig.

B) MAGACYADA DHEDDIGGA AH

Xataa magacyada dheddiga ahi waxay wadar noqdaan iyadoo dhammaadka laga raaciyo -o.

21) a.	<i>Kab(ta)</i>	<i>kabo(ha)</i>
	<i>dheg(ta)</i>	<i>dhego(ha)</i>
	<i>far(ta)</i>	<i>faro(ha)</i>
b.	<i>habar(ta)</i>	<i>habro(ha)</i>
	<i>gacan(ta)</i>	<i>gacmo(ha)</i>
	<i>nirig(ta)</i>	<i>nirgo(ha)</i>
	<i>cirib(ta)</i>	<i>cirbo(ha)</i>
c.	<i>mindi(da)</i>	<i>mindiyo(ha)</i>
	<i>tummaati(da)</i>	<i>tummaatiyo(ha)</i>
	<i>ri(da)</i>	<i>riyo(ha)</i>

Sida aan ku aragnay magacyada labka ah, halkaanna magacyada ku dhammaada xarafka -i (19c) waxaa ku khasab ah in -y- laga hormariyo -o wadareedda.

Dhismaha ereyga oo ah shibbane + shaqal + shibbane + shaqal + shibbane wuxuu asna keenaa in la lumiyo shaqalka labaad (19b).

Ugu danbayn, magacyada dheddigga ah oo keligoodu ku dhammaada -o, waxay noqdaan wadar iyadoo lagu daraayo -oyin:

22) a.	<i>dawo(da)</i>	<i>dawooyin(ka)</i>
b.	<i>hooyo(da)</i>	<i>hooyooyin(ka)</i>
c.	<i>waddo(da)</i>	<i>waddooyin(ka)</i>

Sida ay iduin muujinaayaan qodobbada, magacyadaan waxay beddelayaan cayntooda. Markii hore waxay ahaayeen dheddig waxayna noqdeen lab, kaddib markii laga dhigay wadar.

LAYLI

1. Weeraha soo socda ka soo saara magacyada tirsama iyo kuwa aan tirsamin idinkoo ku kala taxaya A iyo B hoostooda:

- 1.1 *Caruurta gaajo ayaa haysa*
- 1.2 *Dhiig badan baa iga baxay*
- 1.3 *Aadan ma tixgeliyo saaxibtinimada*

- 1.4 *Carrab dalab leh lugo dalab leh laga garan og*
1.5 *Batuulo dhiil caano ah bay keentay*
1.6 *Farahaaga ciidda ka dhawr*
2. Ereyada soo socda ku ag qora caynta keliga ah, qaab wadareekooda iyo caynta wadarta:
Tus.:	keliga	caynta keliga	wadarta	caynta wadarta
2.1	<i>beer</i>	<i>dheddig</i>	<i>beero</i>	<i>lab</i>
2.2	<i>waraabe</i>	_____	_____	_____
2.3	<i>xaraf</i>	_____	_____	_____
2.4	<i>aqal</i>	_____	_____	_____
2.5	<i>kelli</i>	_____	_____	_____
2.6	<i>dab</i>	_____	_____	_____
2.7	<i>rummay</i>	_____	_____	_____
2.8	<i>kelli</i>	_____	_____	_____
2.9	<i>dabar</i>	_____	_____	_____
2.10	<i>xarig</i>	_____	_____	_____
	<i>dibi</i>	_____	_____	_____
3. Keen ugu yaraan 4 magac oo sida keliya ee ay wadar ku noqdaan ay tahay iyadoo codkacoodu durko.
- Tus.: *dibi(ga)* *dibi(da)*
4. Weeraha soo socda magacyada ku jira ka dhiga wadar:
- 4.1 *Derbigu wuu cad yahay*
 - 4.2 *Nin kuu digay kuma dilin*
 - 4.3 *Arday ayaa qoray weertan*
 - 4.4 *Qorihii buugga baa yimid*
 - 4.5 *Wiil baa ka yimid dal shisheeye*
 - 4.6 *Wadaad baa tegey gole*
 - 4.7 *Qofkii beerka laga hayo subaggu waa u halis*
 - 4.8 *Meel iftiinkeedu yar yahay wax laguma akhriyo*
 - 4.9 *Run iyo been kala raad wacan*
 - 4.10 *Qori qiiqiisuu uraa qofna qawlkiisuu hadlaa*
5. Marka hore sheega sababaha aad wadar uga dhigi weydeen magacyada qaarkood ee ku jira layligii la soo dhaafay; kaddibna macneeya qaab wadareekooda.
6. Qora 10 magac oo ka mid ah qayb-hoosaadka la yiraahdo magacyo urur sida *geel*.

7. Raadiya 10 magac oo dheddig ah oo qaab wadareedkoodu ku dhamaado -o.
8. Ka soo saara sheekada soo socota magacyada keliga ah iyo kuwa wadarta ah idinkoo ku kala qoraya A iyo B hoostooda.

"Afgooye iyo Janaale beero badan oo qurux badan ayaa ku yaala. Geedo dhaadheerna webiga Shabeelle goonyihiisa bay ku yaallaan. Miro aad u badan baa beerahaas ka baxa, oo dhaqaalaha dalkeennana wax badan ayay u taraan. Waxaa ka mid ah: moos, babbaay, liimo, cambe, qare, seytuun, iwm. Dadku wuxuu cunaa mirahaas. Miruhuu fitamiin fara badan bay leeyihiin.

Fitaminka A iyo D baa ku badan. Fitamiinooyinkaas oogada iyo dhismaha lafaha ayay wax badan u taraan.

Haddii aynu xoojinno wax soo saarka xagga beeraha, xoolaha iyo macdantaba waxaan shaki ku jirin in aan gaarayno isku fillaansho oo cidna aan gacanta u hoorsanayn, markaasaana si dhabo ah gobannimo u heleynaa, haddii Alle idmo".

9. Magacyada sheekada layliga 8nd u beddela wadar kuwa keliga ah, kuwa kalena cagsigooda.

3. SARFAHA TIFASTIREYAASHA

Tifastireyaashu waa dhowr erey oo raaci kara magacyada. Afar nooc ayayna u kala baxaan oo kala ah: **qodobbada, tilmaamayaasha, weyddiimada iyo tifastireyaasha lahaanshaha.** Markaan u guda galno ka hadalka tifastireyaasha waxaynu hal hal u baari doonaa dabeeecadaha iyo shaqooyinka mid kasta u gaarka ah.

3.1 Qodobbada

U fiirsada weerahan:

- 1) a. *Macallin baa cashar bixiya*
b. *Macallinka baa cashar bixiya*
- 2) a. *Naag baa cunug nuujisa*
b. *Naagta baa cunug nuujisa*

Maxay ku kala duwan yihiin weerta 1^{aad} iyo midda 2^{aad}?

Farqiga keliya ee labadaas weerood u dhixeyya wuxuu ka muuqdaa ereyada *macallin* iyo *macallinka* oo weerta 1^{aad} ah iyo *naag* iyo *naagta* oo weerta 2^{aad} ah. Weeraha xarafka (b) waxay markastaba leeyihiin magacyo ku dheggan dibkabe. Waxayna kala yihiin -*ka* oo ku jirta weerta 1^{aad} xarafkeeda (b), iyo -*ta* oo ku jirta weerta (2b). Weerta (2b), magaca *naagta* wuxuu tilmaamayaa qof ay wada yaqaanniin hadlaha iyo dhegeystuhuba; magaca *naag* se waa qof aysan wada aqoonin. Sidoo kale magaca *macallinka* waxaan ula jeedna qof cayiman, laakiin markaan adeegsanno *macallin* waxaa loola jeedi karaa *macallin* kasta.

Sidaas darteed, labada erey ee kala ah -*ka* iyo -*ta* waxay ka dhigaan, magaca ay raacaan, mid cayiman; waxayna ka raacaan gadaal. Ereyada sidan u dhaqma waxaa lagu magacaabaa **qodobbo cayiman.**

Inkastoo shaqada labadan qodob ay isku mid tahay, haddana adeegsigoodu waa kala duwan yahay sida ku cad tusaalayaashan:

- 3) a. *Ninka ayaan la hadlay*
b. **Ninta ayaan la hadlay*
- 4) a. *Naagta ayaa Soomaali ah*
b. **Naagka ayaa Soomaali ah*

Sida tusaalayaasha 3 iyo 4 ka muuqata, qodobka -ka waa in uu raacaa magaca *nin*, kan -tana magaca *naag*. Kala duwanaashaha labadan magac sida aad ka warqabtaan, waa caynnaxweed. Marka waxaan ku soo gabaggabeyneynaa in qodobka -ka uu markasaba raaco magaca lab, kan -tana magaca dheddig.

Qodobku ma raaci karaa magac kasta? Si su'aashan looga jawaabo waxaan idiin siineynaa laba qaybood oo magacyo ah; waxaana la idinka rabaa inaad sheegtaan qayba aad u adeegsan kartaan qdob:

A	B
5) a. <i>geed</i>	<i>Cali</i>
b. <i>daruur</i>	<i>Kismaayo</i>
c. <i>wan</i>	<i>Sagal</i>

Haddaba guuriya magacyada qaadan kara qodobka. Haddii aydan qalad samayn waxaad guuriseen oo keliya magacyada qaybta A. Markaad u fiirsataan qaybihii aynu magacyada u qaybinnay waxaa isla markiiba idiin muuqanaysa sababta keentay arrintaan. Waayo magacyada aynu idin siinnay waxay ka mid yihii labaqayb-hoosaad oo kala duwan: kuwa qaybta A waa magacyo guud, kuwa qaybta Bna magacyo gaar. Waxay haddaba taas muujineysaa in qodobbada raaci karaan oo keliya magacyada guud.

U fiirsada qaabka qodobbada ereyada soo socda:

6) a. <i>buugga</i>	<i>beeraha</i>
b. <i>badda</i>	<i>guriga</i>
c. <i>magaca</i>	<i>qodaxda</i>
d. <i>usha</i>	<i>madaxa</i>

Qodobbada ku dheggan magacyada aan kor ku soo xusnay ma aha qodobbo cusub, waase qodobbadii -ka iyo -ta oo isbeddel ku dhacay. Waxaa isbeddelkaan ugu wacan codad ay kula kulmeen dhammaadka ereyada ay ku dhegeen:

I. Qodobka -ka wuxuu isu beddelaa -ha, -ga -a.

Qodobka -ka wuxuu isubeddelaa -ha markuu raaco magac ku dhammaado shaqalka -e ama -o. Tus.:

7) a. <i>wade + ka</i>	→	<i>wadaha</i>
b. <i>kabo + ka</i>	→	<i>kabaha</i>

-k waxay noqotaa -g markay raacdo magac ku dhammaado: *g, w, aa, u, y* ama *i*. Tus.:

8) a. <i>buug + ka</i>	→	<i>buugga</i>
b. <i>hu + ka</i>	→	<i>huga</i>
c. <i>qabow + ka</i>	→	<i>qabowga</i>
d. <i>erey + ka</i>	→	<i>ereyga</i>
e. <i>guri + ka</i>	→	<i>guriga</i>
f. <i>dhurwaa + ka</i>	→	<i>dhurwaaga</i>

-k waxay ugu danbayn noqotaa in la xadfo markay raacdo magac ku dhammaado *h, x, q, c, kh*. Tus.:

9) a. <i>rah + ka</i>	→	<i>raha</i>
b. <i>madax + ka</i>	→	<i>madaxa</i>
c. <i>diiq + ka</i>	→	<i>diqa</i>
d. <i>magac + ka</i>	→	<i>magaca</i>
e. <i>tookh + ka</i>	→	<i>tookha</i>

II. Qodob dheddigeedka -ta wuxuu isu beddelaa: -da, -sha.

-t waxay noqotaa -d markay raacdo magac ku dhammaada shaqal ama *d, c, x, h, y, hamza* ('). Tus.:

10) a. <i>maro + ta</i>	→	<i>marada</i>
b. <i>lo' + ta</i>	→	<i>lo'da</i>
c. <i>irrid + ta</i>	→	<i>irrida</i>
d. <i>duluc + ta</i>	→	<i>dulucda</i>
e. <i>qodax + ta</i>	→	<i>qodaxda</i>
f. <i>bah + ta</i>	→	<i>bahda</i>
g. <i>beeraley + ta</i>	→	<i>beeraleyda</i>

Markay -t ku xigsato -l waxay labada cod i isku noqdaan -sh. Tus.:

11) a. <i>il + ta</i>	→	<i>isha</i>
b. <i>ul + ta</i>	→	<i>usha</i>

Ugu dambaynti aynu u fiirsanno magacyadan wadarta ah:

- 12) *buugagga, nimanka, naagaha, dawooyinka*

Waxaa caddaanaysa in qodobbada raaca magacyadan keliga ah iyo kuwa wadarta ah ay isku mid yihiin. Sidaas darteed, waxaan ku soo

gabaggabeyneynaa in qodobku uusan isbeddelin marka laga eego xagga tirada magaca. Wuxaase aan shaki ku jirin in xitaa magacyada wadarta ahi ay waafaqaan caynta. Wuxaan ula jeednaa in magacyadu marka ay yihiin wadarta labka ah waxay qaataan qodobka *-ka* (iyo beddelkiisa); markiise magacyadu ay yihiin wadarta dheddigga ah waxay qaataan qodobka *-ta* (iyo beddelkiisa).

Haddana eega labadaan weerood:

- 13) *Cali ninka buu la hadlayaa*
- 14) *Cali ninkii buu la hadlayaa*

Magaca *nin* ee ku jira weerta 14th waxaa ka dhex muuqda qodob duwan oo ah *-kii*. Xitaa qodobkaan waa mid cayiman, waayo wuxuu tilmaamayaa *nin* cayiman, wuxaase jira shuruudo kale oo ku xiran adeegsigiisa. Waxaa qodobka *-kii* loo adeegsadaa marka waxa laga hadlayso uusan la joogin qofka hadlaya, ama uu ku dhex jiro weer ka hadlaysa waqtii tegey.

Xataa qodobkan wuxuu leeyahay qaab lab ah iyo mid dheddig ahba. Waxayna kala yihiin: *-kii* iyo *-tii*. Shibanaha uu ka billaabma waxaa isna ku dhaca isbeddellada codeed ee aan uga soo hadalnay *-ka* iyo *-ta*.

LAYLI

1. U kala qaybiya magacyada soo socda laba qaybood; qaybiya A ku qora magacyada lab, tan Bna kuwa dheddig idinkoo magac kasta ku daraya qodobka ku habboon (*-ka* ama *-ta*):
miis, ul, yaambo, bad, maskax, rati, qabow, qaac, dooni, bari, daah, kaneeco, bac, loox, qiiq, gabay, sonkor, jac, saacad, sariir, wan, wax, naacnac, jalaato.
2. Weeraha soo socda hadday sax yihiin ku hor qora S (sax), haddii kalena Q (qalad):
 - 2.1 Qodobbodu waxay ka horreeyaan magacyada
 - 2.2 *-ha* waa qodob dheddiggeed
 - 2.3 Qodobka magaca dhammaadkiisa ayaa lagu dhejiyaa
 - 2.4 *-ta* waxay noqotaa *-da* marka lagu dhejiyo magac ku dhammaado *-e*
 - 2.5 Marka magac guud la adeegsado isagoon qodob lahayn waa mid hadlaha iyo dhegeystuhuba ay isla yaqaannaan

- 2.6 Magacyada gaarka ahi ma qaataan qodob
- 2.7 Waxay hawsha qodobku ku kooban tahay keli ah kala saaridda labka iyo dheddigga
- 2.8 Haddii erey lagu dhejin karo qodob, ereygaasu waa magac
3. Siiya qodobbada ku habboon magacyada ku jira maahmaahdaan:
 - 3.1 *Afar waa mugdi*
afar waa maradhaamo
afar baa ka macaan
afarna wawga maso
 - 3.2 *Abaari waa mugdi*
cawsna waw maradhaamo
doog baa ka macaan
ninna wawga maso, oo waa ninkaan cood lahayn
 - 3.3 *Colaadi waa mugdi*
ergana waw maradhaamo
nabad baa ka macaan
ninna wawga maso, oo waa ninkii ku dhintay
 - 3.4 *Habeen waa mugdi*
dayaxna waw maradhaamo
maalintaa ka macaan
ninna wawga maso, oo waa ninkii indhoole ah
 - 3.5 *Hammadi waa mugdi*
guurna waw maradhaamo
jacayl baa ka macaan
ninna wawga maso, oo waa caamadaan garanayn
4. Qora ugu yaraan 6 magac oo dheddig ah oo ku dhammaada -l, kaddibna qodob cayiman raaciya.
Tus.: *ul + ta usha*
5. Qora 6 magac oo lab ah, qaatana haraaga qodobka *ka* oo ah -a:
Tus.: *madax + ka madaxa*
6. U qora magacyadan sida ay ahaayeen intaan qodobka lagu darin:
waxarta, irridda, hasha, raadiyaha, subaca, kuusha, hugunka, addimada, daaha, tixda, xaskusha, wiiqa, yoolyoolka, haragga, bacda

7. Sheekada soo socota waxaa laga saaray qodobbadii ku jiray. Marka isku daya in aad raaciisaan qdob magaca u baahan in uu raaco qdob:

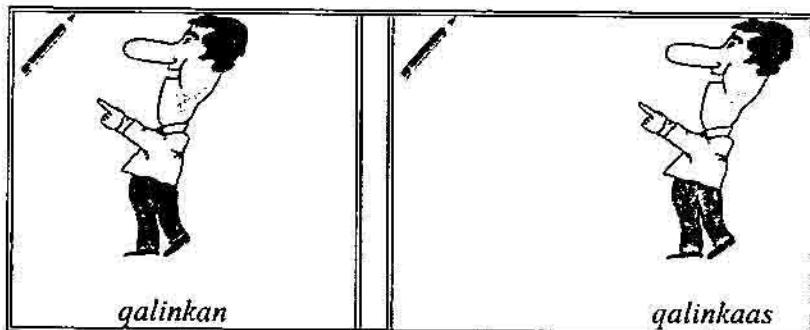
Beri _____ baa guddi meel ù _____ lagu qabtay. Guddi _____ na gole weyn ayuu fadhiyay. Rag _____ iyo dumar _____ oo dhan shir ayay u fariisteen. Fadhi _____ wixii la wadaba talo waxay ku dhammaatay in rag waayeel ah xaajo _____ too saaro. Geed _____ lagu hadlayay oo shir _____ lagu qabtay, waxaa korktiisa saarnaa wiil _____ yar. Wiil _____ wuxuu ku yiri niman : "Ha dhihina talo waayeel u saara ee dhaha wax garad u saara". Taasna wuxuu ula danlahaa in talo _____ lagu daro dhallinyaro _____. Odayaal _____ way soo dhoweeyeen fikrad _____ wiil _____.

3.2 Tilmaamayaasha

Isku daya in aad garataan farqiga u dhexeeya afarta weeroood ee soo socda:

- 1) *Faarax, qaado qalin!*
- 2) *Faarax, qaado qalinka madow!*
- 3) *Faarax, qaado qalinkan!*
- 4) *Faarax, qaado qalinkaas!*

Waxaa muuqata in uu isbeddeleyo oo keliya ereyga ku dheggan *qalin* oo ah dibkabe. Inta kale afarta weeroood waa isaga mid. Weerta ugu horraysa waxaa Faarax la faraya in uu qaato *qalin* aan cayinnayn. Weerta 2nd waxaa Faarax lagu amrayaa in uu qaato *qalin* cayiman, yacni *qalinka madow*, waana taas sababta loo adeegsaday qdobka -*ka*. Weerta 3rd waxaa Faarax loo tilmaamaya in uu qaato *qalin* yaalla meel cayiman, oo ah hadlaha agtiisa, sidaas awgeed, waxaa la adeegsadaa dibkabaha -*kan*. Weerta 4th-na waxaa la rabaa in loo tilmaamo *qalin* yaalla meel cayiman, laakiinse ka fog hadlaha agtiisa, waxaana loo adeegsadaa dibkabaha -*kaas*.

Marka -kan iyo -kaas waxaa lagu magacaabaa tilmaamayaal. Waxay shaqadooduna tahay in ay ku biiriyaan magaca war loo baahan yahay in lagu ogaado qofka ama shayga laga hadlayo, iyadoo laga shidaal qaadanayo goobta uu ku sugaran yahay hadluhu. Tilmaamayaashu waxay iyaguna leeyihiiin qaab labeed iyo mid dheddigeed, waxayna la mid noqdaan caynta magaca ay raacaan:

- 5) *ninkan naagtan*
- 6) *ninkaas naagtaas*

Sida qodobbada ayay tilmaamayaashu leeyihiiin dabeeecado ah in markay raacaan labka ay yeeshaan codka -k, dheddiggana -t. Eega weeraha soo socda:

- 7) *Sartan ayaa cusub*
- 8) *Buuggaas baa flican*
- 9) *Daartaas Cali baa leh*
- 10) *Qolkan ayaa ka weyn qolkaas*
- 11) *Ha xirin irridan!*
- 12) *Fur gasacan!*
- 13) *Furahan iyo ushan Geeddi baa leh*

Waa maxay farqiga u dhexeeya tilmaamayaasha ku dhex jira weeraha kor ku xusan? Marka ay tilmaamayaashu dibkabayaan magaca waxaa iyagana ku dhaca isbeddel codeed sida kuwa aan ku soo aragnay qodobbada cayiman. Wuxaan ugu wacan hadba codka uu ku dhammaado magacu.

Tilmaamayaashu markay raacayaan magacyada wadarta ah waxay la xeer yihiiin qoddobbada; waxaan ula jeedna in tilmaamayaashu aysan isbeddelin tira ahaan marka uu magacu wadar yahay,

laakiinse ay waafaqaan hadba sida ay noqoto caynta magaca wadareed. Tus.:

14) <i>ninkan</i>	<i>nimankan</i>
15) <i>naagtaas</i>	<i>naagahaas</i>
16) <i>dawadaas</i>	<i>dawooyinkaas</i>
17) <i>barahan</i>	<i>barayaashan</i>

Si aan u helno sifaynta tilmaamayaasha oo dhan waa in aan ku kordhinnaa labo tilmaamayaal oo kale, kuwaasoo ku kala duwan masaafada qofka ama shayga laga hadlayo uu u jiro hadlaha:

L	DH
18) <i>keer</i>	<i>teer</i>
19) <i>koo</i>	<i>too</i>

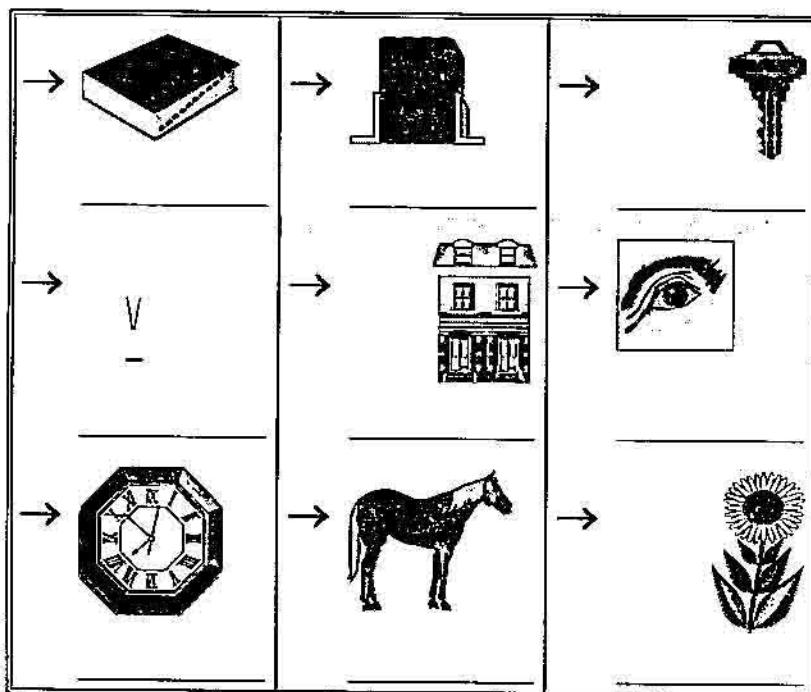
Labadan tilmaame waxay muujinayaan magaca ay gadaal ka raacaan in uu yahay wax ama qof ka fog hadlaha. *Keer* iyo *teer* waxay sheegaan fogaansho dhexdhexaad ah, *koo* iyo *too* waxay iyaguna sheegaan fogaansho sii durugsan. Tilmaamayaashan waxay intuba qabtaan shaqadii labadii hore oo kale.

Waxaan ku soo gabaggabeyneynaa in tilmaamayaashu ay yihin tifaftireyal maadaama ay cayimaan magaca sida qodobbada iwm., iyagoo ku sii kordhinaya faahfaahin kale, waana tilmaamayaal maadaama ay bartilmaamaan qof ama shay go'an, iyagoo muujinaya halka laga helayo marka laga eego rugta hadluhu uu joogo.

LAYLI

1. Magacyada soo socda ku dara tilmaamayaasha muujiya wax u dhow hadlaha:
 - a) *waraabe, shabeel, abeeso, bil, madax, dhug, mag, madi*;
 - ka fog hadlaha:
 - b) *libaax, hooyo, geed, dhoor, kulan, kalax, dalag, cid*.
2. Ka sameec weero ereyada aan layliga 1^{aad} ku soo xusnay.
3. Haddii caddaymaha soo socda ay yihin run ku hor qor R, haddii ay been yihinna B:
 - 3.1 Tilmaamayaashu waxay tilmaamaan shay cayiman

- 3.2 Tilmaamayaashu waxay magaca ka raacaan meesha ay qodobbodu ka raacaan
- 3.3 Tilmaamayaashu waxay oggolaadaan in ay tira ahaan wadar noqdaan marka ay raacayaan magacyada wadarta ah
- 3.4 Tilmaamayaashu waxay waafqaan caynta magacyada wadarta ah ee ay raacaayaan
- 3.5 Tilmamaha *keer* waxaa loo adeegsadaa magac qofkiisu ku sugaran yahay meel aad uga fog hadlaha
- 3.6 Tilmaamayaashu ma tilmaamaan meesha shayga magaciisa cayiman uu yaallo marka loo eego hadlaha
4. Sawir kasta ku ag qora mageciisa oo ku dheggan tilmaamaha ku habboon:

3.3 Weyddiimaha

U fiirsada weeraha soo socda:

- 1) *Macallin baa yimid*
- 2) *Macallinkee baa yimid?*

Midda hore waa weer qiraal: hadluhu wuxuu ogyahay oo caddaynayaa inuu *macallin* yimid. Tan labaadse waa weyddiin. Hadluhu wuxuu ogaaday in *macallin* yimid, haseyeeshe kuma filna warkaas, sidaas darteed wuxuu weyddiinayaa faahfaahin si uu u aqoonsado *macallinka* laga hadlayo.

Waa maxay farqiga qaabeed ee ka dhexeeyaa labada weerood? Kala duwanaashuhu wuxuu ka muuqdaa weerta labaad oo dibkabaha -*kee* lagu dhejiyey ereyga *macallin*. Waa dibkabahaas waxa weerta ka dhigay su'aal. Waxay kaloo isla weertaas leedahay luuq ka duwan weerta 1^{aad}, laakiin laguma muujiyo qaabka qoraalka ah.

Haddaan soo koobno waxay weer noqon kartaa mid weyddiimeed marka magaca uu raacsan yahay tifaftire weyddiimeed, ujeeddada weyddiintuna waa warbixin laga rabo magacaas.

Haddii aan u fiirsanno dibkabaha -*kee* waxaan arkaynaa in uu raacsan yahay magac lab, wuxuunna ka billowdaa /k/ sida qodobka labka ah. Marka waxaan filaynaa in uu jiro qaab u barbardhigma oo dheddig ah -*tee*; waana tan ee u fiirsada:

3) *Naagtee baa timid?*

Maadaama tifaftire weyddiimeedyadu ay la qaab yihii qodobbada waxay leeyihiin qaab isbeddel codeed oo la mid ah kii aynu hore uga soo hadalnay:

L	DH
4) a. <i>ninkee</i>	<i>naagtee</i>
b. <i>wadahee</i>	<i>irriddee</i>
c. <i>buuggee</i>	<i>ushee</i>
d. <i>magacee</i>	<i>bacdee</i>

Tifaftireyaasha weyddiimeed waxaa xitaa loo adeegsan karaa iyagoon dibkabe ahayn oo keligooda ah:

- 5) *kee?*
- 6) *tee?*
- 7) *kuwee?*

yo iyagoo weer ku dhex jira:

- 8) *Kee baa yimid?*
- 9) *Tee baa tagtay?*
- 10) *Kuwee baa dhoofay?*

Markan oo kale *-kee*, *-tee* waxay u shaqeeyaan sida magacuyaallo dhab ah. Arrintan faahfaahinteeda mar kale ayaan u soo noqon doonnaa.

LAYLI

1. Ka samee su'aallo weeraha soo socda adigoo adeegsanaya tifastire weyddiimeed.

Tus.: *Arday baa tegay. Ardaygee baa tegay?*

1.1 *Gabar baa qortay.*

1.2 *Buug baan rabaa*

1.3 *Saacaddu way cusub tahay.*

1.4 *Mar baan kuu sheegay arrintaas*

1.5 *Il baa i xanuunaysa*

2. Qora weyddimo loo adeegsan karo jawaabaha soo socda idinkoo weer kasta gelinaya tifastire weyddiimed:

Tus.: *S. Kee baad aragtay?*

J. *Macallinkii dheeraa baan arkay*

2.1 S. _____

J. *Saaxibaddii Madiina baa dhoostay*

2.2 S. _____

J. *Cali iyo Adan baa isla hadlaya*

2.3 S. _____

J. *Goolhayaha kooxdayada baa wanaagsan*

2.4 S. _____

J. *Kuwa dalka u hagarbaxa baa u sharaf leh*

2.5 S. _____

J. *Gurigii Cosoble baan ku soo degey*

3.4 Tifastireyaal lahaansho

U fiirsada weeraha soo socda:

- 1) *Qalinkan ayaa cusub*
- 2) *Qalinkaas baa cusub*
- 3) *Qalinkayga ayaa cusub*
- 4) *Qalinkiisa baa cusub*

Weerta 1^{aad} iyo tan 2^{aad} magaca *qalin* waxaa lagu cayimay meel sugaran iyadoo loo eegayo rugta hadlaha, laakiin weeraha 3^{aad} iyo 4^{aad} magaca *qalin* waxaa lagu cayimay iyadoo laga eegayo dhinaca lahaanshaha, yacni qofka waxa iska leh. Maxaayeeley erezaya -*kayga*, -*kiisa* iyo kuwo kaloo la mid ah oo magaca gadaal ka raaca ayaa waxaa lagu magacaabaa **tifastireyaal lahaansho**. Waxayna tilmaamaan magaca shayga laga hadlayo isagoo lagu cayimayo qofka waxa iska leh.

Haddii hadluhu yiraahdo: *qalinkayga* wuxuu sheegayaa shay uu leeyahay oo ah *qalin*, waxayna la mid tahay isagoo adeegsaday weertan: “*qalinka aan anigu leeyahay*”. Sidoo kale *qalinkiisa* hal-kaasoo *qalinka* lagu cayimay lahaanshaha qofka leh oo ah isaga, wuxuuna u dhigmaa “*qalinka uu isagu leeyahay*”.

Waxaa haddaba cad in uu jiro qaab lahaansho oo xiriir la leh qaab kasta oo uu magacuyaal ama qof leeyahay:⁴

1° k.	<i>Anigu qalin ayaan leeyahay</i>	→ <i>qalinkayga</i>
2° k.	<i>Adigu qalin baad leedahay</i>	→ <i>qalinkaaga</i>
3° k.l.	<i>Isagu qalin buu leeyahay</i>	→ <i>qalinkiisa</i>
3° k.dh.	<i>Iyadu qalin ayay leedahay</i>	→ <i>qalinkeeda</i>
1° wa.	<i>Innagu qalin baan leennahay</i>	→ <i>qalinkeenna</i>
	<i>Annagu qalin baan leennahay</i>	→ <i>qalinkayaga</i>
2° wa.	<i>Idinku qalin baad leediihin</i>	→ <i>qalinkiinna</i>
3° wa.	<i>Iyagu qalin ayay leeyihiin</i>	→ <i>qalinkooda</i>

Waxaa halkaas ka muuqda in tifastireyaasha lahaashuhu ay kala duwan yihiiin, waxayna ku xiran tahay hadba qofka iska leh. Midda kale qofka 3^{aad} ee keliga ah waxuu leeyahay laba qaab lahaasho iyadoo ku xiran lab ama dheddig wuxuu qofkaas yahay:

- 5) a. *Calii baa qalin cusub leh*
b. *Qalinkiisa baa cusub*
- 6) a. *Maryan baa qalin cusub leh*
b. *Qalinkeeda baa cusub*

U fiirsada weerahaan:

- 7) *Qalinkayga ayaa madow*

⁴ k. = keli, l = lab, dh. = dheddig, wa. = wadar.

- 8) *Qalinkiisa ayaa madow*
- 9) *Tintayda baa madow*
- 10) *Tintiisa ayaa madow*

Labada tusaale ee hore magaca *qalin* waxaa ku dheggan lahaashayaasha -*kayga* iyo -*kiisa* oo labaduba lab ah, labada danbase waxaa ku dheggan -*tayda* iyo -*tiisa* oo dheddig ah.

Haddaba waa maxay waxa xukuma caynta lahaashaha? Caynta lahaashaha waxaa xukuma shayga la leeyahay, ee ma ah qofka wax leh: haddii shaygaas uu yahay lab tilmaamaha lahaashahu wuxuu waafaqayaa labka wuxuuna ku billaabmayaa /k/, haddiise uu yahay dheddig. Lahaashuhu wuxuu waafaqaa dheddigga wuxuuna ku billabanayaa /t/. Lahaanshuhu wuxuu waafaqaa magaca lagu dhejiyo cayntiisa, haddana sidii qodobbada ayaa isbeddel codeed ugu dhaca:

- 11) *Buuggayga i sii!*
- 12) *Qaado furahaaga!*
- 13) *Xiro saacaddiisa!*
- 14) *Taabo ilmaha madaxooda!*
- 15) *Hashiisa ayuu maalay*

Tifaftireyaasha lahaasho sida -*kayga*, -*kaaga*, -*kiisa*, iwm. iyo -*tayda*, -*tiida*, -*tiisa*, iwm., qofkii u fiirsada wuxuu arkayaa in dibkabaha lahaanshuhu uuysan ka koobnayn hal curiye oo kiliya, balse uu ka samaysan yahay laba curiye oo laysku dhejiyay oo kala ah tifaftire lahaansho iyo qdob (dabcan isqabadka curiyeyaasha kala duwan wuxuu dheliyaa isbeddel codeed). Sidaas darteed, dibkabaha -*kayga* wuxuu ka kooban yahay: -*kay* iyo qdobka -*ka*, -*kaaga*; lahaanshaha -*kaa* iyo -*ka*, -*tayda*; lahaanshaha -*tay* iyo qdobka -*ta* iwm.

Inay fikraddan ay sax tahay waxaad ku ogaan kartaan laba shay:

I. *Qalinkayga iyo tintayda* ka sokow waxaa la heli karaa *qalinkaygii* iyo *tintaydi* oo ah lahaansho lagu daray qdobka -*kii* ama -*tti*.

II. Weerahaan oo kale:

- 16) *Aabbahay ayaa yimid*
- 17) *Hooyadiis buu jecelyahay*
- 18) *Ayeeyadaa ma nooshahay?*
- 19) *Walaalkood baa dhoofay*

Waxaa ka muuqda in magaca lagu dhejiyay tifaftiraha lahaansho aanse lagu sii darin qodob. Waxaa sidan u dhaqma magacyada qaraabada wax ka sheega, kuwa la xariira xubnaha jirka iyo magaca *saaxiib*.

Gabaggabadii, tifaftiraha lahaanshuu waa dibkabe uu magacu leeyahay, kaasoo cayima waxa la leeyahay. Wuxuuna ka samaysan yahay lahaansho oo lagu daray qodob. Cayn nawxeedda lahaanshaha waxaa sameeya caynta magaca uu lahaanshuu gadaal ka taaco.

LAYLI

1. Sheega weeraha soo socda hadba run iyo been waxa ay yihiin (R/B):
 - 1.1 Tifaftiraha lahaanshuu wuxuu na siinayaa warbixin ku saabsan dadka waxa iska leh.
 - 1.2 Waxaa jira qaabab kala duwan oo uu lahaashuu leeyahay si uu u kala saaro lab ama dheddig waxa uu yahay qofka waxa iska leh.
 - 1.3 Lahaanshuu wuxuu gadaal ka raacaa magaca kan waxa leh.
 - 1.4 Caynta lahaashaha waxay waafaqdaa caynta magaca shayga la leeyahay.
 - 1.5 Magacyada qaraabada waxay qaataan astaan lahaansho oo aan qodob la jirin.
 - 1.6 Lahaanshuu wuxuu cayimaa qofka waxa iska leh.
2. Ku hor qora weerahan magacyada iyo lahaanshahooda:

Tus.: <i>ari baad leedahay</i>	----	<i>arigaaga</i>
2.1 <i>Buug ayaan leeyahay</i>	----	
2.2 <i>Baabuur bay leeyihiin</i>	----	
2.3 <i>Macallin baan leennahay</i>	----	
2.4 <i>Fure ayuu leeyahay</i>	----	
2.5 <i>Magac baad leedahay</i>	----	
2.6 <i>Dhiil bay leedahay</i>	----	
2.7 <i>Eeddo baanu leennahay</i>	----	
2.8 <i>Ari baad leedhiin</i>	----	
2.9 <i>Hooyo ayay leeyihiin</i>	----	
2.10 <i>Libaax buu leeyahay</i>	----	
2.11 <i>Adeer baanu leennahay</i>	----	
2.12 <i>Adeer ayay leeyihiin</i>	----	

3. Hoos ka xarriiqaa lahaanshayaasha ku jira sheekada soo socota idinkoo la soo saaraaya magacyada ay ku dheggan yihiin:

Waa baa wiil aabbiihiis u tagay wuxuuна weyddiyey saddex su'aal.

Tan ugu horreysa wuxuu yiri: "Aabbow, igama tabar badnid, haddana xoolahaagu way ka siican yihiin xoolahayga. Li sheeg sababta".

Tan labaad wuxuu ku yiri: "Aabbow igama gar agoonsanid, haddana taladaada waa la isku wada raacaa, taydase weligeed la isku ma raaco. Li sheeg sababta".

Tan saddexaad wuxuu ku yiri: "Aabbow naagahaygu naagahaaga waa ka qurux badan yihiin haddana caruurtaaadu caruurtayda waa ka siican yihiin. Li sheeg sababta".

Odaygii markuu su'aalahaa maqlay wuxuu ugu jawaabay: "Su'aasha hore waxaan kaa leeyahay: Anigu markaan roob arko xoolaha ula ma ordo halqaas roobku jiro sidaada oo kale, ee waan kala ogaadaa in halqaasi xoolaha u siican yahay iyo in kale.

Tan labaad waxaan kaa leeyahay: Anigu, iyada oo aan lay weyddiisan ma garnaqo, sidaada oo kale, ee marka lay weyddiisto keliye ayaan garnaqaa.

Tan saddexaad waxaan kaa leeyahay: Adigu waxaad guursataa quruxda, aniguna wanaagga. Sidaas baan kaaga caruur wanaagsanahay".

4. Magacyada soo socda ku lifaaqa lahaanshaha waafaqsan magaca hore:

4.1 Isagu aabbe _____ ayuu jecelyahay

4.2 Annagu walaal _____ baan la haasaawnaa

4.3 Farxiya weligeeda lama dagaallamin hooyo _____

4.4 Idinka, xaggee ayuu yahay hoy _____ ?

4.5 Jimcaalow ma baratay casharro _____ ?

4.6 Adigu weli _____ ma qortay maqaal?

4.7 Maroodiga faan _____ ma cusleyso

4.8 Luul iyo Ubax waalid _____ bay ka dambeeyaan

4.9 Dhallinta habaawsan aayo _____ dambe waa u shallay

4.10 Geed walba miro _____ ayuu dhalaa

4. SARFAHA MAGACUYAALLADA

Magacuyaalladu waa dir ay ereyadeedu kooban yihiin. Waxay weerta dhaxdeeda ka qabtaan hawl cayiman, una dhiganta tan magaca. Waxaa magacuyaallada loo kala saari karaa dir-hoosaadyo, taasoo ku xiran hadba dhinaca laga eegayo marka la samaynayo direynta.

Waxaynu iminka u kala saaraynaa labo qaybood oo kala ah: **magacuyaallo ebyoon** iyo kuwa **dhimman**. Kala saaristani waxay ku salaysan tahay rugta iyo dowlka ay magacuyaalladu ku kala leeyihiin weerta gudaheeda.

4.1 Magacuyaallo ebyoon

Eega weeraha soo socda:

- 1) *Aniga ayaa ku baray casharka*
- 2) *Adiga ayaa i tusay jidka toosan*
- 3) *Isaga ayaa na arkay*
- 4) *Iyadu hooyadeed bay kaalmaysaa*
- 5) *Annaga/innaga ayaa ku jecel*
- 6) *Idinku waad na caawinteen*
- 7) *Iyagu i ma garanayaan.*

Ereyada la madoobeeeyey ee ku jira weeraha kor ku xusan waa magacuyaallo ebyoon. Ereybixinta loo adeegsaday dirlaan oo ah magacuyaal ayaa si cad u tilmaamaysa shaqadooda, taasoo ah in ay beddeli karaan magaca.

Qof kastoo naga mid ah wuxuu leeyhay magac u gaar ah (*Aadan, Asli, Cali*, iwm.). Haddaba marka qofkeenna uu doonayo in uu iska hadlo ama sheego magaciisa wuxuu leeyhay “*aniga*” isagoon magaciisa sheegin. Sidoo kale marka qofka lala hadlayo waxaa lagu yiraahdaa “*adiga*”. Laakiin qofka laga hadalayo oo ah mid ka duwan hadlahaa iyo dhegeystahaba waxaa noo furan in aan u adeegsanno magaciisa (*Aadan, Asli, Cali*, iwm.) ama magcuyaalka u dhigma (*isaga, iyada, iyaga*):

- 8) *Cali baa yimid*
Isaga baa yimid

- 9) Faduma ayaan la hadlay
Iyada ayaan la hadlay
- 10) Cali iyo Faadumo dugsiga ayay aadeen
Iyagu dugsiga ayay aadeen

Haddaba magacuyaalladu waxay u taagnaan karaan qofkastoo hadlaya (*aniga, annaga, innaga*), kan lala hadlayo (*adiga, idinka*) iyo qofka ama shayga la hadal hayo (*isaga, iyada, iyaga*).

Magacuyaalladu naxwe ahaan waa magacyo, siyaabo badanayaana looga dhex heli karaa weerta. Waxaa laga dhex heli karaa weer aad u gaaban (*anigaa barta*). Waxay noqon karaanna yeele ama la yeele (*asaga ayaa yimid, Cali iyada buu arkay*), ama weer faahfaahineed oo ku dhex jirta weer kale (*anigoo maqan baan maqlay*).

Guud ahaan magacuyaalladu waa lab marka laga reebo qofka 3nd ee keliga ah. Waayo waxaan markaas labka u adeegsannaa (*isaga*), dheddiggana (*iyada*). Waa iska caadi markaa in magacuyaalladu ay qaataan qodobbada -*ka/-ta*, waxay kaloo xataa qaadan karaan tifaftireyaal kale, ama keligood bay ahaan karaan marka xiriiriyeasha qaarkood ay ku soo xigsadaan (*adi-gu-na* → *adna*).

Ugu danbayn aan kala saarno labadaan magacuyaal: *annaga* iyo *innaga*. *Annaga* waxaa loola jeedaa qofka hadlaya iyo kuwa la jira oo keliya haseyeeshee qofka lala hadlayo kuma jiro (**magacuyaal sooca**), *innagase* waxaa tirada ku jira qofka hadlaya ka sokow xataa qofka lala hadlayo (**magacuyaal mideeyaa**).

4.2 Magacuyaallo dhimman

Magacuyaalladaan waxay deris la yihin falka, rugtooduna marka falka laga eegayo waa meel go'an. Wuxaan arrinkaan si faahfaahsan uga warrami doonaa markaan ka hadlayno dhismaha weerta. Wuxaan hadda isku soo koobaynaa in aan ka hadalno sarfaha magacuyaalladaan, annagoo idin soo bandhigayna shax muujinaysa magacuyaallada dhimman oo idil:

	YEELE	LAYEELE
1° k.	<i>aan</i>	<i>i</i>
2° k.	<i>aad</i>	<i>ku</i>
3° k.l.	<i>uu</i>	—
3° k.dh.	<i>ay</i>	—
1° wa.m.s. ⁵	<i>aan (aannu)</i>	<i>na</i>
1° wa.m.m.	<i>aynu</i>	<i>ina</i>
2° wa.	<i>aad(aydin)</i>	<i>idin</i>
3° wa.	<i>ay</i>	—

Magacuyaallada safka labaad (layeele) waxaa ka maqan kuwa u dhigma qofka 3^{aad} oo keli iyo wadarba ah. Taas macnaheedu waxaa weeye in haddii weerta aysan ku jirin magacuyaallada (*i, ku, na/ina, idin*) loo fasiri karo in weertaas uu ku jiro magacuyaalka qofka 3^{aad} (*asaga/iyada, iyaga*). Tusaale ahaan, weerta ah:

1) *Waan arkay*

Waxaa lagu macnayn karaa *asaga ayaan arkay, iyada ayaan arkay* ama *iyaga ayaan arkay*.

Imminkana waxaynu si guud ahaaneed u falanqayn doonnaa labadan nooc ee magacuyaallo, inkasta oo adeegsiga iyo hawlgalka nooc walba aynu si goonni ahaaneed ugu lafaguri doonno xagga dambe.

Magacuyaalladaan badanaaba waxay isku lifaaqi karaan curiyeyaa kale oo ka mid ah weerta. Waxayse marnaba aanay qaadan karin qodobbada:

- 2) *Cali dersiga ayuu bartay*
- 3) *Shalay baan bartay casharka*
- 4) *Cali baa i siiyay buuggan*
- 5) *Maxamed baa iga qaatay buugga*

Si aan u soo gabaggabeyno ka hadalka magacuyaallada laga helo falka agtiisa waxaa weli inoo haray labo magacuyaal kale: **la** iyo **is**.

U fiirsada weerahan:

6) *Tuuggii waa la qabtay*

⁵ m.s. = magacuyaal sooca; m.m. = magacuyaal mideeyaa.

7) *Waa la i arkay*

Magacuyaalka *la* waxaa la adeegsadaa marka aan la ogeyn ama la qarinayo qofka falka sameeyay ama laga hadlaayo, kaasoo ah yeelaha weerta. Sidaa darteedana waxaa lagu magacaabaa **magacuyaal qoflaawe**. Haddana an eegno xaaladda loo adeegsada magacuyaalka *is*:

- 8) *Cali baa is dilay*
- 9) *Anigu waan is dhisay*
- 10) *Wiilashii way is dhiseen*
- 11) *Asli iyo Cali baa is jeclaaday*

Saddexda weerood ee hore *is* waxay qabanaysaa shaqo isku mid ah. Wuxaan ula jeednaa in yeelaha (oo ah kan falka sameeyay) iyo layeelah (oo ah kan falka ku dhacay) ay ruux keliya isku yihiin. Haddii aan eegno tusaalaha 8nd waa sidii innagoo niri: “*Cali baa Cali dilay*”, waxaa inoo caddaanaysa in yeelaha iyo layeeluhuba ay isku qof yihiin. Tusaalayaasha 9nd iyo 10nd-na waa la mid. Marka *is* waa **magacuyaal celis**, ismanna beddelo xataa haddii qofka uu matilayo ku dhaco isbeddel uga yimid xagga tirada ama jinsiga. Magacuyaalka *la-na* waa la mid.

Weerta 11nd-se, *is* waxay noqonaysaa **isdhaafsi**. Haddii la yiraahdo:

12) *Asli iyo Cali baa is jeclaaday*

waxay la mid tahay:

12a) *Asli baa Cali jeelaatay + Cali baa Asli jeelaaday*

waxaa cad in weerta 11nd, oo ka samaysantay isku dhafka labadaan weerood (12a) ay leedahay yeele ka kooban labo magac (*Asli iyo Cali*), magacuyaalka *isna* uu matilo labada magacba.

4.3 Magacuyaallo tifatireyaal ah

Tifatireyaasha aan horay uga soo warannay sida tifatireyaasha lahaansho, kuwa tilmaame iyo qodobbada -*kii/-tii* waxaa xataa loo adeegsan karaa sida magacuyaallo.

I. MAGACUYAAL LAHAANSHO

Wuxaan faqradda tifatireyaasha horay ugu soo aragnay ereyo sida *wiilkayga* oo ka samaysan *wiil* iyo tifatire lahaansho -*kayga*.

Waxaase jira weero laga dhex heli karo lahaansho keligiisa ah oo aan ku dhafnayn magac. Markaas ayuuna noqonayaa magacuyaal:

- 1) *Guryahaan oo idil kayga ayaa ugu cusub*
- 2) *Haddaadan baabuur haysan keenna qaado*
- 3) *Ardaydeenna waxaa ka firfircoon kuwooda*

Magacuyaallada lahaanshuhu marka ay yihii keliga waxay leeyihiin qaab labeed (*kayga*, *kaaga*, iwm.) iyo qaab dheddigged (*tayda*, *taada*, iwm.). Markase ay yihii wadar hal qaab wadareed uun bay wadaagaan labka iyo dheddigguba (*kuwayga*, *kuwaaga*, iwm.):

	KELI	WADAR
	<u>lab/dheddig</u>	
1° k.	<i>kayga/tayda</i>	<i>kuwayga</i>
2° k.	<i>kaaga/taada</i>	<i>kuwaaga</i>
3° k.l.	<i>kiisa/tiisa</i>	<i>kuwiisa</i>
3° k.dh.	<i>keeda/teeda</i>	<i>kuweeda</i>
1° wa.m.m.	<i>kaayaga/taayada</i>	<i>kuwayaga</i>
1° wa.m.s.	<i>keenna/teenna</i>	<i>kuveenna</i>
2° wa.	<i>kiinna/tiinna</i>	<i>kuwiinna</i>
3° wa.	<i>kooda/tooda</i>	<i>kuwooda</i>

II. MAGACUYAAL TILMAAME

- 4) *Kani waa buug*
- 5) *Tan ayaa ka fiican tii hore*

Ereyada madmadow waa magacuyaallo tilmaamayaal ah. Waxayna la qaab yihii tifatireyaasha tilmaamaha ah. Waxayse uga duwan yihii oo keliya in laga dhex heli karo weerta iyagoon ku lifaaqnayn magac.

Macna ahaan magacuyaalka tilmaamaha ah wuxuu matilaa shay ama qof aan magiciisa la sheegeynin iyadoo la cayimayo dhawaanshaha iyo fogaanshaha marka laga eegayo halka uu ku sugaran yahay hadluhu. Xitaa qodobbada *kii/tii* waxaa loo adeegsan karaa sida magacuyaal:

- 6) a. *Kii baan la hadlay*
- b. *Kala bax tii fiican*

III. MAGACUYAAL AAN CAYINNAYN

Markaan qodobbada ka hadlaynay waxaan soo aragnay in haddii la adeegsado magac, aanna la raacin qdob, uu magacaas yahay mid aan cayinnayn. Haddii ereyga *nin* weer la geliyo isla markaasna aan la raacin qdob waxaa loola jeedaa *nin* kasta, yacni *nin* aan cayinnayn.

Sidaas oo kale waxaa jira dabcan magacuyaallo tilmaama qof aan cayinnayn. Waxayna kala yihiin: **mid, ku/koo, tu/too** iyo **kuwo**, waxayna noqon karaan yeele ama layeеле.

- 7) *Mid baan arkay*
- 8) *Koo baa yimid*
- 9) *Tu baa i dhibtay*
- 10) *Kuwo buu la hadlayaa*

Waxaan ku soo gabaggabeyn karnaa qaybta faqraddaan magacuyaallada in ereyada sida: *keeda, teenna, kaas tan, kii*, iwm. ay ka mid noqon karaan dirta tifaftireyaasha ama tan magacuyaallada. Waxayse taas ku xiran tahay hadba sida ay weerta ugu dhex jiraan, yacni hawsha ay ka dhex qabanayaan.

IV. MAGACUYAAL WEYDDIIMEED

Waxaa jira magacuyaallo la adeegsado marka weyddiin la samaynayo (*yaa, kee/tee, kuwee, kuma, tuma*). Wuxuu laga dhax heli karaa oo keliya weeraha weyddiimeed:

- 11) *Yaa yimid?*
- 12) *Kee baad jeceshahay?*

Weerta 11^{aad} hadluhu wuxuu dalbanayaa in loo cayimo qofka yimid. Waxayna jawaabta habboon noqon kartaa:

- 13) *Cali baa yimid*

Laakiin weerta 12^{aad} hadluhu wuxuu weyddiisanayaa in loo caddeeyo laba qof midka la jecel yahay. Jawaabta saxda ahina waxay noqon kartaa:

- 14) *Mahad iyo Axmed, Axmed baan jeclahay*

LAYLI

1. Meelaha banbannaan ku buuxiya magacuyaallada ebyoon ee ku habboon:

- 1.1 _____ *hilib baan cunnay*
- 1.2 _____ *kalluun buu jecelyahay*
- 1.3 _____ *dayaarad bay raaceen*
- 1.4 _____ *kubbad ayaan cayaarnay*
- 1.5 _____ *buuggee baad akhrisay*
- 1.6 _____ *xaggay ka timid?*
- 1.7 _____ *guriga aada!*
- 1.8 _____ *way soo xaroodeen*
2. Ku buuxiya meelaha banbannaan qaabka ku habboon ee magacuyaallada layeelahaa ah adigoo raacaya tusaalahaan.
Tus.: *Cali qalin buu _____ siiyay (aniga)*
Cali qalin buu i siiyay
2.1 *Caasha way _____ salaantay (annaga)*
2.2 *Adiga baa _____ baray naxriista (aniga)*
2.3 *Hoyadiin ayaa _____ bartay afka (idinka)*
2.4 *Axmed guriisi ayuu _____ geeyay (annaga)*
2.5 *Aabbahay baa _____ baray runta (aniga)*
2.6 *Ma _____ siyyaa xabbad muus ah? (adiga)*
2.7 *Asli _____ bay aragtay (isaga)*
2.8 *Horay ma _____ u aragtay ? (iyada)*
3. Ku buuxiya meelaha banbannaan magacuyaallada dhimman oo yeelaha ah ee ku habboon idinkoo ku dhejinaya curiyaha ka horreeya; raacana tusaalahaan:
Tus.: *Hooyaday cunto fiican b _____ karin taqaanaa*
Hooyaday cunto fiican bay karin taqaanaa
3.1 *Ardayga wanaagsan guriga ay _____ wax ku bartaa*
3.2 *Ubax khudaarta ay _____ jeceshahay*
3.3 *Khudaartu fitamiiñ badan b _____ leedahay*
3.4 *Geedba mirihiis b _____ dhalaa*
3.5 *Annagu wax _____ tixgelinnaa macallinka*
3.6 *Idinku aad b _____ u dadaashaan*
3.7 *Anigu babaay ay _____ guriga ku beeray*
3.8 *Nimanku aqoon b _____ leeyihiin*
4. Curiya siddeed weerood oo afar ka mid ah laga dhex heli karo magacuyaalka (la), labo magacuyaalka (is) oo celis ah, labada soo hartayna (is) oo ah magacuyaal isdhaafsi.

5. Hoosta ka xarriqa dhammaan magacuyaallada laga dhex heli karo sheekadan, kaddibna caddeeyaa magacuyaal kasta dir-hoosaadka uu ka tirsan yahay:

Waxaa la yiri, waa baa waxaa isa soo raacay nin dhega la', nin indha la', nin curyaan ah iyo nin qaawan. Iyaga oo meel cidla' ah maraya ayaa midkii dhegaha la'aa wuxuu yiri: "Sac baa seeri ka ciyay". Markaasaa kii indhaha la'aa yiri: "Arkayoo giiran". Curyaankii baa isagana yiri: "An roorno oo jebinno". Kii qaawanaa baa isna yiri: "Haddee armaa nala furtaa?".

6. Hal mar hoosta ka xarriqa magacuyaallada lahaanshaha, laba jeerma kuwa tilmaamaha ee ku jira weeraha soo socda:

Kani waa gurigeyga, kaasina waa kaaga

6.1 *Buuggaygu waa kan, kaaguna halkaasuu yaallaa*

6.2 *Kayga ayaa ka weyn kaaga*

6.3 *Kasu waa kiisa ee meeshiisa ha u yaallo*

6.4 *Nin tiisi daryeeli waayay tu kale ma daryeelo*

6.5 *Kuwa samaha raadiya baa aayahooda dambe guulaysta*

6.6 *Waanadaadi aad baan ugu bogay, toodase ma aan garan ula jeeddadeeda*

7. Sheeg inta nooc ay yihii magacuyaallada ku jira sheekadan, noceese halkan aad looga adeegsaady.

Nin lix kibsood waa walba iibsan jiray baa saaxibkii weyddiyey. Wuxuu yiri: "Waa walba lix kibsood maxaad ku fashaa?". Wuxuu ku jawaabay: "Mid waan dhigtaa, mid waan ridaa, labo kibsood waan celiyaa, labada hartana waan amaah-baxshaa". Saaxibkii baa yiri: "Anigu hadalkaaga garan maayo, ii sheeg ulajeeddada". Ninkii wuxuu yiri: "Kibista aan dhigo waan cunaa, midda aan tuuro soddohday baan siyyaa, labada aan celiyo aabbahay iyo hooyaday baan siyyaa, labada hartana wiilashayda baan amaahshaa".

8. Ka dhiga su'aal mid kastoo ka mid ah weeraha soo socda idinkoo ku beddelaya magacuyaal weyddiimeed ereyada hoos ka xarriiqan:

Tus.: Saaxibkay ayaa i siiyey buuggan

Yaa ku siiyay buuggan?

8.1 *Feysal baan ugu jeclahay asxaabtayda*

8.2 *Rooble* ayaa qoray maqaalkan fiican

8.3 *Muriiddi* iyo *Aweeys*, *Muriiddi* ayaa dheer

8.4 *Midka cad* ayaa ugu fiican qalmaantaas

8.5 *Labo qaawan* isma qaaddo

8.6 Gartu *Ilaaheedey taqaan*

9. Sameeya 6 weerood oo middiiba ugu yaraan laga dhax heli karo 3 magacuyaal oo kala duwan.

Tus.: *Isagu qalin ayuu i siiyay*

10. Ka soo saara sheekada soo socota ereyada aad isleediihiin waxay ka kooban yihii dhawr curiye, kaddibna qora idinkoo u kala saaraya inta curiye ee ay ka samaysan yihii.

Tus.: *wuxuu = waxa + uu*

gurigay = guriga + ay

Wiil baa aabbibi u yimid oo ku yiri: "Aabbow, waxaan rabaa inaan guursado gabar qurux badan oo wanaagsan, ee ila tali!".

Odaygii wuxuu yiri: "Maxay ku wanaagsan tahay gabadhu?" Wiilkii wuxuu yiri: "Waa gabar qurux badan oo hadal macaan, oo si walbaan ula dhacsanahay. Waadna ogtahay in la yiri: "Quruxdu dunida waa ka barbar. Naagtū hadday wanaagsan tahay oo weliba qurux badan tahay, wax loo dhigli karo ma laha, ee ma igula talinaysaa?".

Odaygii wuxuu yiri: "Mandhow, miyaadan magal ninkii yiri: "Waa la wada hubweyn yahay oo waa la wada halalac leeyahay", anse wax u hullaabaa ma aqaaan. Haddaad aniga waano iga dooneysso naagaha ha u raacin qurux, hana ku nicin foolxumo ee ka dhex xulo middii adiga sal kuu dhaqaysa oo dad fiican ka dhalatay. Ogow Soomaalidii hore waxay tiri: "Wiilkaagu habeen buu hiil kaaga baahan yahay, waa habeenkaad habarti dooneysid".

5. SARFAHA TIRADA

Tiradu waa magacyo tilmaamaya tirada wax lagu tiriyo, waxayna u qaybsamaan **tiraale** iyo **jagaale**.

I. TIRAALAYAASHU WAA:

1 <i>kow</i>	11 <i>kow iyo toban</i>	100 <i>boqol</i>
2 <i>labo</i>	12 <i>laba iyo toban</i>	200 <i>laba boqol</i>
3 <i>saddex</i>	13 <i>saddex iyo toban</i>	300 <i>saddex boqol</i>
4 <i>afar</i>	14 <i>afar iyo toban</i>	400 <i>afar boqol</i>
5 <i>shan</i>	15 <i>shan iyo toban</i>	---
6 <i>lix</i>	20 <i>labaatan</i>	1000 <i>kun</i>
7 <i>toddoba</i>	30 <i>soddon</i>	2000 <i>laba kun</i>
8 <i>siddeed</i>	40 <i>afartan</i>	10000 <i>toban kun</i>
9 <i>sagaal</i>	50 <i>konton</i>	100000 <i>boqol kun</i>
10 <i>toban</i>	70 <i>toddobaatan</i>	1000000 <i>hal malyan</i>
		iwm.

Tirooyinkan marka ay ku dhex jiraan weerta gudaheeda waxaa la dhigaa magaca hortiisa (dhiniciisa hidix), waxayna cayimaan inta ay le'egtahay tirada shayga laga hadlayo:

A	B
<i>laba nin</i>	<i>afar bilood</i>
<i>saddex buug</i>	<i>shan maalmood</i>
<i>toban qalin</i>	<i>sagaal meelood</i>

Sida aad u aragtaamba waxaa jira farqi u dhexeeya kooxda A iyo B. Magacyada kooxda hore oo ay tiradu la socoto, waxay yihii lab, kuwa kooxda B-na waxay yihii dheddig. Magacyada labi ma muujiyaan wax isbeddel ah, yacni ma wadarroobaan halka magacyada dheddig uu raaco dibkabaha -ood. Raacista dibkabahani waa xaadal badanaa u caadi ah magacyada dheddingga ah, marka laga reebo goorta la adeegsanayo tirada **kow** (1) oo lagu beddelo **hal**. Dhismaha noocaan oo kale waxaan ku arki dooncaa markaynu dhexgalno attimaha weereynta. Dibkabaha -ood ka sokow magacyada dheddiga ahi waxay yeeshaan qaab wadareed waxaana u dalil ah tusaalahan:

- 1) *lix fardoood*

ereyga *fardood* wuxuu ka kooban yahay *fardo* oo qaab wadar leh (*faras* → *fardo*) iyo lifaaqa -*ood*.

Sida aynu horay u soo niriba tiraalayaashu waxay raaci karaan oo keliya magacyada **tirsama**, sidaa darteed suurtaaggal ma aha in aan niraahno:

- 2) **shan sonkor*, **toban bur*, **labo saliid*

Sonkor, *bur*, *saliid* waa walaxyo aan tirsami karin, marka si loo raacsyo tiriyo waa inaan la raadsannaa wax lagu cabbiro walaxyadaas. Sidaa darteed waxaan oran karnaa:

- 3) *Shan kiilo oo sonkor ah*
- 4) *Toban kintaal oo bur ah*
- 5) *Laba dhalo oo saliid ah*

Tiraalayaasha waxaa kale oo lagu dari karaa dibkabaha -*eeyo* oo tilmaamaa tiro ku dhowaad: *tobaneeyo naagood*, *labaatameeyo nin*, iwm.

Habkaan waxaa loo adeegsan karaa oo keliya tiraalayaasha tobantyo kaddib (*tobaneeyo....sagaashameeyo*).

II. TIRO JAGAALE

Tirooyinkani waxay tilmaamaan jagada ama derejada uu shaymarkaa laga hadlayo kaga jiro taxane uu shaygaasi ka tirsan yahay.

I	Koowaad	XI	<i>kow iyo tobanaad</i>
II	<i>labaad</i>	XII	<i>labo iyo tobanaad</i>
III	<i>saddexaad</i>	XIII	<i>saddex iyo tobanaad</i>
IV	<i>afaraad</i>	XIV	<i>afar iyo tobanaad</i>
V	<i>shanaad</i>	XV	<i>shan iyo tobanaad</i>
VI	<i>lixaad</i>	XVI	<i>lix iyo tobanaad</i>
VII	<i>toddobaad</i>	XVII	<i>toddoba iyo tobanaad</i>
VIII	<i>siddeedaad</i>	XVIII	<i>siddeed iyo tobanaad</i>
IX	<i>sagaalaad</i>	XIX	<i>sagaal iyo tobanaad</i>
X	<i>tobanaad</i>	XX	<i>labaatanaad</i>

XXX	<i>soddonaad</i>	C	<i>boqolaad</i>
XL	<i>afartanaad</i>	D	<i>shan boqolaad</i>
L	<i>kontonaad</i>	M	<i>kumaad</i>

iwm.

Sida idin muuqataba tirooyinkan waxay ka samaysan yihii tiraalayaasha oo lagu lifaaqay dibkabaha -aad: *fasalka labaad, ardayga lixaad, magaalada labaatanaad*.

Tirada jagaalaha ahi, sida tusaalooyinka kor ku xusan aad ka garan kartaanba, waxa ay ka dibmaraan magaca (dhanka midig), waana arrin lid ku ah habkii tiraalayaasha ee aan horay u soo aragnay. Arrinta la xariirta tirooyinka rugahooda kala duwan waa mid aad dib ugu soo noqon doonno.

LAYLI

1. Ku buuxiya goobaha banbannaan tirooyinka ku habboon (tiraale ama jagaale):
 - 1.1 *Juun waa bisha* _____ *ee sannadka*
 - 1.2 *Bisha Febraayo waxay ka kooban tahay* _____ *maalmood*
 - 1.3 *Hal kintaal wuxuu u dhigmaa* _____ *kiilo*
 - 1.4 *Axmed Gurey wuxuu noolaa qarnigii* _____
 - 1.5 *Aasaasayaashii xisbiga "S.Y.L." waxay ahaayeen* _____ *qof*
 - 1.6 *Dugsiga sare wuxuu ku eg yahay fasalka* _____
 - 1.7 *Arbaco waa maalinta* _____ *ee toddobaadka*
 - 1.8 *Sannadka islaamku wuxuu marayaa qarnigii* _____
 - 1.9 *Qolka* _____ *ma ahee midka labaad ayuu deggan yahay* _____
 - 1.10 *Sannadku wuxuu ka kooban yahay* _____ *maalmood iyo* _____ *saacadood*.
2. Dib u qora magacyada soo socda idinkoo mid waliba aad ka hornnatineysaan tiraale. Waxaadna magaca ku lifaaqaysaan dibkabaha -ood halka looga baahan yahay.

Tus.: *miis afar miis*
maalin labo maalmood
saacad, erey, geed, irrid, far, kursi, faras, cawl, jago, bung, tix, laan
3. Tusaalayaasha soo socda waxaa ku jira magacyo tirsama oo loo baahan yahay in aad hor dhigtaan hadba tiraalaha aad doonaysaan, laakiin waxaa kale oo loo baahan yahay in magacyada aan tirsamin ee halkaan ku jira aad siisaan tiro raacsan cabbirka ku habboon shayga la tirinayo.

Tus.: *Shaah baan cabnay /*
laba koob oo shaah ah baan cabnay

 - 3.1 *Timir uu ku afuro buu soo gatay*

- 3.2 *Bur bay guriga ku haysaa*
- 3.3 *Maalin walba biyo ayuu jirkeennu u baahan yahay*
- 3.4 *Ari buu oday Cali leeyahay*
- 3.5 *Qadadii babbaay baannu cunnaa*
- 3.6 *Suuf baynu u baahannahay*
4. Tusaalayaasha soo socda hal mar hoosta ka xarriqa tiraalayaasha, kuwa jagaalahana laba jeer hoosta ka xartiqa.
 - 4.1 *Maalintii saddexaad baa hawshii laga farxashay*
 - 4.2 *1943 baa xisbigii "S.Y.L." la aasaasay*
 - 4.3 *Saddex arrimood bay ka xaajoodeen*
 - 4.4 *Mar labaad buu guriga ku laabtay*
 - 4.5 *Sannadku waa afar xilli*
 - 4.6 *Mursal sannadka afaraad ayuu dhigtaa*
 - 4.7 *Labo, biyo hoostooda isku harraatiday, iyagaa is og*
 - 4.8 *Soddomeeyo nin baa goobtaas isugu timid*
 - 4.9 *Qarnigii labaatanaad dabayaaqadiisa baan maraynaa*
 - 4.10 *Geedkaas cimrigiisu boqol ayuu sii dhaafay*
5. Ka soo sara oo markaasna sifeeyaa tiraalayaasha ku jira sheekaxariirta soo socota:

Maalin baa sagaal waraabe ku heshiyeen inay isla ugarsadaan. Iyagoo isla socda ayaa libaax ka hor yimid, oo ku yiri: "An idiin raaco!". Waxay yiraahdeen: "Naga raalli ahaw, ma wada heshiin karno". Markuu aad u tuugay ayay ka yeeleen. Waxaa la helay sagaal halaad iyo rati yar.

Waxaa la yiri: "Xoolahaan ha la qaybiyo". Libaaxii ayaa qaybtii sameeyey. Wuxuu yiri: "Sagaalka halaad waa meel, ratiguna meel. Aniga iyo sagaalka halaad tobantoban baan isku noqonaynaa; idinka iyo ratigana tobantoban baad isku noqoneysaan. Sidaas ayay qaybtu tobantoban iyo tobantoban ku tahay".

Waraabayaashii waa yaabeen, wayna hadli kari waayeen.

6. SARFAHA ISKUXIREYAASHA

Iskuxireyaal ayaa lagu magacaabaa ereyada hadalka gudihiisa ay gaar ahaan ka qabtaan hawsha isku xiridda. Kooxdan naxweed waxay ka kooban tahay **horyaalayaal** iyo **xiriiriyeyaal**. U fiirsada sheekada soo socota:

"Biyuhu waxay ka yimaadaan cirka, dabadeedna daad bay noqdaan. Markaas kaddib ayay webiyada iyo ceelasha buuxiyaan. Biyuhu haddana waxay ka soo dhashaan ama ka soo burqadaan ilaha ceelasha iyo laasaska."

Dadku wuxuu ka cabbaa biyaha macaan. Biyaha badduse way dhanaan yihiin, cusbo badan ayaa ku jirta. Dadku maanta wuxuu ku dadaalayaa in cusbada biyaha badda laga bixiyo oo markaas la cabbo, beeraha iyo xoolahana la waraabiyo".

Ereyada sheekadaan ee la madoobeeyey waxay shaqadoodu tahay in ay isku xiraan oo u dhexeysiyaan xiriir iyaga iyo ereyo kale ama kooxo ereyo; sidaas awgeed ayaan ugu wada yeereynaa hal magac: **iskuxireyaal**.

Si loo fahamo isbarbardhig baan samaynaynaa. Albaab wuxuu ka samaysan yahay gabalo badan oo alwaax ah; laakiin ma noqdeen albaab haddii aanay jirin masaamiir iyo faseexado isku dhejiya alwaaxdaas una oggolaada in albaabku uu furmo ama xirmo.

Iskuxireyaashuna sida masaamiirta iyo faseexadaha ayay u hawlgalaan, waayo waxay isku xiriiriyaaan, oo ay ka dhexeysiyaan xiriir ereyo kale oo ka mid ah hadalka. Iyaga la'aantooda waxaanu haysannaan ereyo laysu keenay oo aan isku xiriimayn oo kala daadsan. Si loo dareemo muhimadda ay leeyihiin, an isku dayno in ereyadaan aan ka saarno hadal, sida sheekada aan kor ku soo xusnay, kaddib waxaan arkaynaa in micnihii uu mugdi gelayo oo aan si fiican loo fahmaynin:

"Biyuhu waxay ... yimaadaan cirka, dabadeed ... daad bay noqdaan. Markaas kaddib ayay webiyada ... ceelasha buuxiyaan. Biyuhu hadda ... waxay ... soo dhashaan soo burqadaan ilaha ceelasha ... laasaska."

Dadku wuxuu ... cabbaa biyaha macaan. Biyaha baddu ... way dhanaan yihiin, cusbo badan ayaa ... jirta. Dadku maanta wuxuu ...

dadaalayaa ... cusbada biyaha badda la ... bixiyo, ... markaas la cabbo beeraha ... xoolahaba la ... waraabiyo”.

Ereyadan saas u yar yar (*ka, ku, iyo, na, iwm.*), oo qaabkoodu aanu isbeddelin guud ahaan aad bay u muhimsan yihin, maxaa yeelay sida *gano* oo kale ayay u shaqeeyaan iyagoo isku xiraya ereyo ama kooxo ereyo.

Iskuxiriyaashu labo koox ayay u kala qaybsamaan: **horyaalayaal iyo xiriiriyeaal**.

6.1 Horyaalayaasha

Falku, maadaama uu yahay curiyaha ugu muhimsan weerta, wuxuu hayaa magacyada weerta (eeg bog. 163). Magac kastoo yeele ah falka ayaa si toos ah u haya isagoon u baahan ganaha lagu magacaabo horyaalayaal. Tus.:

- 1) *Cali ayaa cunay*
- 2) *Mire baa fariistay*
- 3) *Salaad baa ordoy*
- 4) *Asli ayaa siisay*

Sida idin muuqata weer walba yeelaheeda iyo falkeeda uma dhaxeeyo gan isku xirta. Haddiise aan doonayno in weer waliba aan ku biirino magac kale (ama oraah magaceed) oo aan ahayn yeele, waxaa dhacaysa in falku u baahdo gan uu ku qabsado magacan dambe, sida ay muujinayaan tusaaylaasha (5) iyo (6) oo ay ka soo kala jeedaan tusaalayaashii hore (2) iyo (3):

- 5) *Mire baa ku fariistay kursiga*
- 6) *Salaad baa u ordoy guriga*

Haddii labadan weerood aan ka saarno horyaalayaasha (*ku iyo u*), labadii erey (*kursiga iyo guriga*) ee aan ku soo kordhinnay lama haystaan weerahooda, sidaas darteed weero aan la oggolaan karin ayay noqonayaan:

- 7) **Mire baa fariistay kursiga*
- 8) **Salaad baa ordoy guriga*

Haddaba si ay u noqdaan weerahaan kuwa qumman oo la oggolaan karo waa in aynu dhex gelinaa horyaalayaal ku habboon oo isku xiri kara ereyada dib loogu biiriyay iyo falka weerta, haddii kale waxaan

khasab ku nabay in aan ka saarno xitaa labadii magac ee dib loogu biiriay. Markaasaana weerihi noqonayaan sidii tusaalooyinkii hore (2) iyo (3), sidaasayna ku qummanaanayaan.

Falka tusaalahaa (1) magac aan yeele ahayn buu qaadan karaa, midka tusaalahaa (4) laba ayuu qaadan karaa isagoon u baahan *gantii* horyaalayaasha:

- 9) *Cali ayaa cunay moos*
- 10) *Asli baa buug Axmed siisay,*

Haddiise aan doonayno in aan ku sii ballaarinno weerahan magacyo kale waa lagama maartmaan in aan u ciirsanno horyaalayaasha:

- 11) *Cali ayaa halkaan ku cunay moos*
- 12) *Asli baa hortayda buug Axmed ku siisay*

Waxaan ku soo koobi karnaa in falalku xiriir kala duwan ay la leeyihiin magacyada aan yeelaha ahayn. Iyadoo lagu salaynaayo xiriirkaas ayaa saddex kooxood loo kale qaybiyey falalka

- a) Koox horyaale la'aan aan la qabsan karin magacyo aan yeele ahayn (sida *orod, soco, iwm.*)
- b) Koox ballaaran oo horyaale la'aan la qabsan karta hal magac aan yeele ahayn (sida *cun, qor, xir, qaad, iwm.*)
- c) Koox yar oo horyaale la'aan la qabsan karta labo magac oo aan yeele ahayn (sida *sii, gee, iwm.*)

Sida idii muuqata horyaalayaasha (*u, ku, ka, ta*) had iyo jeer falka hortiisa ayaa laga helaa. Waxayna isla falkaas ay ku kordhiyaan micno gaar ah.

Bal kala fura buug ama wargeys, midkii hortiina yaalla, iskuna daya in aad tirisaan inta jeer horyaalayaasha *u, ku, ka* iwm. ay ku soo noqnoqdaan hal bog gudhiisa. Dhawr jeer bay idii muuqan doonaan. Adeegsiga badan ee horyaalayaashan waxay saamayn muhiim ah ay ku leeyihiin micnahooda. Sida alaabta aad loogu dhaqmo ay u duugoobaan (iyagoo luminaya qaabkooda iyo midabkooda dhabta ah iwm.), ereyadan yaryarna oo looga baahan yahay meela badan oo kala duwan, waxay lumiyeen micnahooda asalka ahaa waxayna yeesheen mid laga garan karo hadba hadalka ay ku dhex jiraan.

Haddaba hawsheennu waxay noqonaysaa sidii aan u baadiggoobi lahayn micnahaas oo marba si uga qayb qaata xiriirka weerta. Mid mid baan u falanqaynaynaa horyaalayaashan.

u:

- 13) *Hore u soco*
- 14) *Lacagta nimankaas u qaad*
- 15) *Hooyadiis buu aad u jecel yahay.*

Horyaalka *u* micne kala duwan ayuu ku biiriyaal falalka saddexdan tusaale. Horyaalka tusaalah (13) jihay ayuu tilmaamaya, midka (14) wax qof kale loo samaynayo, midka (15) habka ama sida hawl loo fulinayo.

ku

- 16) *Shandadda ku rid*
- 17) *Qalin cas buu ku qoray warqadda*
- 18) *Ha ku istaagin cawska!*

ku-da tusaalah (16) *gudaha* ayay tilmaamaysaa, midda (17) wax wax lagu qabsado, midda (18)-na *dul* ama *kor*.

ka

- 19) *Geedka laan ka goo*
- 20) *Afgooye buu ka yimid*
- 21) *Dhallintaas saddex baan ka aqaanaa*
- 22) *Halkaas buu guri ka dhisay*

ka-da kala go' iyo ka fogaansho ayay mar walba tilmaantaa: tusaalah (19) waa ka go'id, midka (20) meel ka fogaansho, midka (21) ka soocid, yacnii qayb ama shay laga soocayo inta kale, midka (22) meel fal ka dhacay ayuu tilmaamaya.

la

- 23) *Asli walaalkeed bay la socotaa*
- 24) *Cali buug buu la yimid*
- 25) *Muriiddi maqnaashahaaga ayuu la walwalsanaa*

La-da la jirid bay tilmaantaa: (23) *Asli* iyo *walaalkeeda* baa isla jira, (24) *Cali* iyo *buug* uu wato, (25) *Muriiddi* iyo *walwaka* haya.

Waxaa jira horyaalayaal fudud (*ka, ku, u, la*) iyo horyaalayaal isku-dhafma dhaxdooda ama isku lammaaniya curiyeyaaal kale.

LAYLI

1. Hoosta ka xarriiqaa magacyada weerahan oo kula xiran falka horyaalayaal:
 - 1.1 *Caasha ayaa magaaladii ka tagtay* (tusaale)
 - 1.2 *Shucayb baa boorsadayda la tagay*
 - 1.3 *Ninkii raad libaax buu ku arkay dariiqa*
 - 1.4 *Guure baabuur ayuu Cali guriga ku geeyey*
 - 1.5 *Cali Xuseen gabayo siican buu u tiriay Soomaalida*
 - 1.6. *Ninku baabuur ayuu igu wareejiyey*
 - 1.7 *Anigu waan ku kalsoonahay arrinta*
 - 1.8 *Dukaanlihi dhar buu Hodan ka itbiyay*
 - 1.9 *Ardayda waxay ka dhiidhiday musuqmaasuqa*
 - 1.10 *Lacagtii doollar buu ku beddelay*
2. Falalka layliga aan soo dhaafnay (1) imisa ayaa ka ah kooxda A ama B ama C? Waana kuwee ? Mid waliba ku hoos qora kooxda uu ka tirsan yahay xaraskeeda. Kooxayntanna waa tii aan ku salaynay xiriirka kala duwan ee falku la leeyahay magacyada aan yeelaha ahayn:

	A	B	C
Tus:	<i>tag</i>		

3. Weero u yeela falalka soo socda idinkoo fal waliba u yeelaya horyaale ku haboon: *jiif, gooy, wad, shub, xoor, nadiifi*
4. Qora shan weerood oo falalkooda horyaale la'aanna aan qaadan karin magac yeelaha ka soke (waa falaka kooxda koowaad).

Tus.: *Muuna baa ka timid Diinsoor*

6.1.1 *Horyaalayaal iskudhafan*

Markii weer gudaheeda laga wada helo labo horyaale waxay isugu yimaadaan falka hortiisa (eeg tus. (26)), wayna isku dhafmaan, halkaasoo ka dhasha isbeddel codeed oo yar:

<i>u + u</i>	waxay noqdaan	<i>ugu</i>
<i>u + ku</i>	waxay noqdaan	<i>ugu</i>
<i>u + ka</i>	waxay noqdaan	<i>uga</i>
<i>u + la</i>	waxay noqdaan	<i>ula</i>
<i>ku + ku</i>	waxay noqdaan	<i>kaga</i>
<i>ku + ka</i>	waxay noqdaan	<i>kaga</i>
<i>ku + la</i>	waxay noqdaan	<i>kula</i>
<i>ka + ka</i>	waxay noqdaan	<i>kaga</i>
<i>ka + la</i>	waxay noqdaan	<i>kala</i>

Tus.:

- 26) *Xaggee baad kala timid buugan?*
 27) *Wiiłkii baan ceelka xarig uga soo saaray*

i) *Horyaallayaal lagu daray magacuyaallo layeelo ah*

Maadaama, weerta gudaheeda, xataa magacuyaallada layeelaha ahi ay ku sugnaadaan falka hortiisa (eeg bog 186), waxay iyaguna isku dhafaan horyaallayaasha sida soo socota:

<i>i + u</i>	= <i>ii</i>	<i>na + u</i>	= <i>noo</i>
<i>i + ku</i>	= <i>igu</i>	<i>na + ku</i>	= <i>nagu</i>
<i>i + ka</i>	= <i>iga</i>	<i>na + ka</i>	= <i>naga</i>
<i>i + la</i>	= <i>ila</i>	<i>na + la</i>	= <i>nala</i>
<i>ku + u</i>	= <i>kuu</i>	<i>idin + u</i>	= <i>idiin</i>
<i>ku + ku</i>	= <i>kugu</i>	<i>idin + ku</i>	= <i>idinku</i>
<i>ku + ka</i>	= <i>kaa</i>	<i>idin + ka</i>	= <i>idinka</i>
<i>ku + la</i>	= <i>kula</i>	<i>idin + la</i>	= <i>idinta</i>

Tus.:

- 28) *Rooble wax fiican ayuu ii sheegay*
 29) *Wiilka in uu idinla hadlo ayuu doonayaa*
 30) *Cali baabuurkiisi buu nagu qaaday.*
 31) *Arbow buug buu kuu dhiibay*
 32) *Jeylaani baa kula socodsiiñaya*
 33) *Wuu noo keenay alaabta*

Horyaallayaashu waxay isku dhafaan xataa magacuyaalka qoflaawe (*la*) oo isna ka hormara falka, sidaas oo kale magacuyaalka celiska (*is*):

la + hor.

<i>la + u</i>	=	<i>loo</i>
<i>la + ku</i>	=	<i>lagu</i>
<i>la + ka</i>	=	<i>laga</i>
<i>la + la</i>	=	<i>lala</i>

Tus.:

34) *Waa lala hadli doona*

35) *Waa loo sheegay*

is + hor.

<i>is+ u</i>	=	<i>isu</i>
<i>is+ ku</i>	=	<i>isku</i>
<i>is+ ka</i>	=	<i>iska</i>
<i>is+ la</i>	=	<i>isla</i>

Tus.:

36) *Iska jir!*

37) *Iska warran!*

38) *Isu gee!*

39) *Isku dar!*

40) *Isla qabta!*

ii) Magacyuaalito layeele iyo labo horyaale

Ugu dambaynti waxaan isku dhafi karnaa labo horyaale iyo hal magacuyaal layeele, sidatan ayayna isku noqdaan:

	<i>ugu</i>	<i>uga</i>	<i>ula</i>	<i>kaga</i>	<i>kula</i>	<i>kala</i>
<i>i</i>	<i>iigu</i>	<i>iiga</i>	<i>iila</i>	<i>igaga</i>	<i>igula</i>	<i>igala</i>
<i>ku</i>	<i>kuugu</i>	<i>kaaga</i>	<i>kuula</i>	<i>kaaga</i>	<i>kugula</i>	<i>kaala</i>
<i>na</i>	<i>noogu</i>	<i>nooga</i>	<i>noola</i>	<i>nagaga</i>	<i>nagula</i>	<i>nagala</i>
<i>ina</i>	<i>inoogu</i>	<i>inaaga</i>	<i>inoola</i>	<i>inagaga</i>	<i>inagula</i>	<i>inagala</i>
<i>idin</i>	<i>idiinku</i>	<i>idiinka</i>	<i>idiinla</i>	<i>idinkaga</i>	<i>idinkula</i>	<i>idinkala</i>

Tus.:

41) *Arday kale ayaa fasalka noogu timid*

42) *Maamulihii baa saaka si faafahsan idinkaga hadlayaa imtixaanka*

43) *Fatxiya ayaa buugga Axmed kaaga qaadday*

44) Cali meel cidla ah ayuu iigaga tagay

Labo horyaal waxay isku dhafi karaan xataa magacuyaalka qoflaawe (*la*):

<i>la + ugu</i>	<i>loogu</i>
<i>la + uga</i>	<i>looga</i>
<i>la + ula</i>	<i>loola</i>
<i>la + kaga</i>	<i>lagaga</i>
<i>la + kula</i>	<i>lagula</i>
<i>la + kala</i>	<i>lagala</i>

Tus.:

45) Gabadha si fiican baa loola dhaqmay

46) Arrintaas mar hore ayaa looga digay

47) Warkan buu noola yimid

LAYLI

1. Hoosta ka xarriqa horyaalayaasha fudud iyo kuwa iskudhafka ah ee laga dhex heli karo sheekadan soo socota:

Diiq baa meel miyi ah joogay. Maalin buu geed fuulay, wuu qayliyey. Dawaco meesha agteeda joogtay ayaa maqashay qayladii; markaas bay u timid. Waxay joogsatay geedka hoostiisa. Waxay ku tiri diiqii: "War cod wanaagsanidaa! Soo deg oo si fiican iigu celi, waan ku tuugayaa ee". Markaasuu diiqii yiri: "Aqalkaas hortiisa in yar igu sug, anigu waan soo degi doonaa ee".

Dawacadii aqalkii hortiisa ayay tagtay waxayse ku aragtay eey. Markaasay cagaha wax ku dayday, waayo eyga ayay ka baqday, diiqiina basarkaas ayuu kaga nabadgalay dhagartii dawacada.

2. U kala saara horyaalayaasha aad ka soo saarteen layliga hore (1) laba qaybood: A = kuwa fudud, B = kuwa isku dhafka ah. Kaddibna isku daya in aad kala furfurtaan kuwa isku dhafan.

3. Horyaalayaasha ku habboon ku buuxiya goobaha banbannaan ee sheekada soo socota:
- Geri iyo dameer baa meel duur ah _____ wada noolaa. In badan markay meeshaas joogeen, ayaa cawskii iyo biyihii _____ yaraadeen. Gerigii ayaa luquntiisa dheer meel fog _____ arkay caws iyo biyo. Meeshii buu tegey; biyo iyo caws buu _____ soo dhergey. Wuxuu _____ soo noqday saaxiibkiis wuxuuna _____ yiri: "Waxaan soo arkay meel barwaaqo leh, laakiin waa khatar, maxaayeelay bahallo ayaa jooga". Wuxuu _____ taliyey dameerkii inuu tartiib _____ soo cuno cawska _____ na soo cabbo biyaha. Dameerkii markii uu dhergey, taaladii geriga intuu hilmaamay ayuu qayliyey. Bahalladii baa _____ soo baxay markaasay cuneen.*
4. Qora shan weerood idinkoo adeegsanaya horyaalka (*la*), laakiin iska jira in aad ku qaladaan magacuyaalka qoflaawaha (*la*).
5. Sameeya saddex weerood idinkoo horyaalka (*u*) u adeegsanaya saddex micne oo kala duwan (jiho, qof dartiisa, hab).
6. Qora tobani weerood idinkoo adeegsanaya magacuyaallo lagu dhafay koox horyaale, kaddibna mid mid u kala saara curiyeyaasha ka samaysan wadajirka magacuyaalka + horyaalayaasha.

Tus.: *Si fitcan iigu sheeg*

iigu = i+ugu (u+ku)

6.2 Xiriiriyeaal

Haddaan doonayno, ka soo qaad, in aan sheegno labo shay:

- 1) *Cali dugsiga ayuu aaday*
- 2) *Barre dugsiga ayuu aaday*

Maadaama *Cali* iyo *Barre* ay qabanayaan isku hawl, waxaan adeegsan karnaa hab hawl fudud, annagoo baajinayna ku celcelinta ereyo isku mid ah, taasina waxaa suurtaggelin kara adeegsiga xiriiriye, sida *iyo*, iyadoo la tirtirayo ereyada lagu celcelinayo:

- 3) *Cali dugsiga ayuu aaday Barre dugsiga ayuu aaday*

Cali iyo Barre dugsiga ayay aadeen

4) Muuna way seexatay Safiya way seexatay

Muuna iyo Safiya way seexdeen

5) Guriga biyo ma laha Guriga nal ma laha

Guriga biyo iyo nal ma laha

Sidaas ayaan ku heleynaa dhismo xiriirkooda habaysan. Ilaa haatan waxaa xiriirinta aan ku habaynay xiriiriyaaha *iyo* oo hawshiisu tahay in uu isku xiro labo erey ama labo weerood oo ahmiyaddoodu isku mid ah oo midba midka kale ka madax bannaan. Wawaase jira xiriiriyeaal kale ku shaqa leh isla xiriirintaas oo kale ama kuwa ka duwan.

Waxaa habboon in aan u kuurgalno xiriiriyeaalka ugu muhimsan si aan u aragno hawlaha kala duwan ee ay kala leeyihiin.

a) *Iyo*

Waxay tartaa in ay isku xirto magacyo, magacuyaallo iyo tirooyin:

- 6) *Hilib iyo bariis baan cunay*
- 7) *Cali iyo Max'ed way dhoofeen*
- 8) *Aaway gumeysigii caddaa iyo kii madoobaa?*
- 9) *Aniga iyo adiga waan cunnay*
- 10) *Boqol iyo labaatan arday*

b) *-Na*

Waxay isku xirtaa labo hawraar, siiba marka ay kala leeyihiin yeele ama fal kala duwan. Xiriiriyanse keligiis ma taagnaan karo, hawraarta labaad ereygeeda koowaad ayuu isku tiiriya:

- 11) *Axmed caano ayuu cabbay Daahirna shaah*
- 12) *Anigu waan hadlay adiguna hadal*
- 13) *Guriga ayaan tegey waana seexday*
- 14) *Waan tegayaa adiguna?*
- 15) *Afxumo colaadda waxba kama tarto, nabaddana way fogaysaa*

c) *Oo*

Xiriiriyan hawshiisu aad bay uga baxsan tahay xiriiriyeysaasha kale ee caadiga ah, sidaa darteed mararka qaarkood wuxu yeeshaa qimo iyo macnayaal kala duwan. Xaaladaha kala duwan ee loo adeegsado xiriiriyan inta ugu muhimsan waa kuwa soo socda:

i) Iskuxirid labo weer tebineed oo ebyoon

- 16) *Cali wuu cunay oo wuu cabbay*
- 17) *Saciid waa wiil dheer oo cad*
- 18) *Jibriil oo dhowaan yimid baa noo warramaya*
- 19) *Waa nin duq ah oo indha la'*

ii) Iskuxirid labo weer amar

- 20) *Geedka fiuul oo laan ka soo goo!*
- 21) *Soo orodoo ii kaalay!*

iii) Iskuxirid labo fal oo isku mar la qabtay

- 22) *Anigoo soo socda baa Cali ii yeerey*
- 23) *Adoo harsan waayay ma laguu soo harsaday*

d) *Ee*

Xataa xiriiriyan xaalada kala duwan ayuu leeyahay:

i) Xiriiriya *ee* wuxuu isku xiraa labo weerood, weer tebineed iyo weer amar ama weer talo iyo weer amar. Labada weer dhexdoodaaayaana la dhex dhigaa. Tus.:

- 24) *Kani waa xafiiskiisii ee albaabka garaac!*
- 25) *Baabuur baa marayaa ee iska jir*
- 26) *Ha hadashee, gabadha u daa hadalka*
- 27) *Aan seexannee, nalka naga demi*

Mararka qaarkood hawraarta dhammaadkeeda baa lagu nabaa xiriiriya *ee* isagoo isu rogaya *e* keligeeda (ama *ye* marka uu ku dhego shaqal).

- 28) *Guriga aad, anaa sii sugaye*
- 29) *Daa ha cunee*

ii) Waxaa loo adeegsadaa isku xiriirtinta weer diidmo iyo weer cad-dayn:

- 30) *Cidna ma arkin ee wuu seexday*
- 31) *Colaad ma seexan ee Ceebla baa seextay*

32) *Cawil agtayda ayuu maray ee wuusan i arkin*

iii) *Ee waxay xataa u shaqaysaa sida “-na” si ay isugu xirto labo weer oo tilmaamaya hawlo iska soo horjeeda:*

33) *Xaawo baa hilibka cuntay ee Cali caano buu cabbay*

34) *Asli baa TV fiirsanaysa ee Deeqa bariis bay karinaysaa*

iv) *Ee waxaa loo adeegsan kara oo kale oraah magaceed (OM) gudihiisa (eeg bog 199).*

35) *[Dukaanka kabaha ee Cali]OM baa fiican*

36) *[Iidda weyn ee Carafo]OM ayaa soo dhow*

37) *[Gabadha timid ee rootiga keentay]OM waa Maana*

e) *Se*

Waa xiriiriye lid oo isku naba weerta dambe ereygeeda koobaad, sida aan ku aragnay “-na”

38) *Cali wuu seexday Kasanse wuu shaqaynayaa*

39) *Jaamac wuu yimid kumase arkin*

40) *Adigu waraaqo baad heshay aniguse weli wax ma helin*

f) *Ama/Mise*

Labadan xiriiriye waxay iskudduwaan labo erey ama labo weerood oo kala duwan. *Ama* weer aan weyddiin ahayn baa loo adeegsadaa, *mise* weer weyddiimeed baa loo adeegsadaa.

41) *Cali wuxuu jiraa guriga ama dugsiga*

42) *Joog ama tag!*

43) *Ma joogeysaa mise waad tegeysaa?*

44) *Yaad doonaysaa, Cali mise Jumcaale?*

g) *Laakiin/Haseyeeshee*

Iyagana, sida *ee*, micna iska soo horjeeda ayay leeyihiin. Adeegsi-goodana tusaalooyinkan ayaa caddaynaya:

45) *Calasow wuu yimid laakiin kuma arkin*

46) *Waan garaacay albaabka laakiin cidna iima jawaabin*

47) *Cali wuu yimid haseyeeshee kuma arkin*

48) *Lacag waan haystaa haseyeeshee iguma filna*

LAYLI

1. Isu geeya weeraha isbarbaryaalla idinkoo adeegsanaya xiriiriye:

- 1.1 *Cosoble wuu dhoofay*
Rooble wuu dhoofay
- 1.2 *Maryam baa guriga joogta*
Sagal baa guriga joogta
- 1.3 *Sulaymaan baa kasmo leh*
Sulaymaan baa waaya-aragnimo leh
- 1.4 *Anigu arday baan ahay*
Adigu arday baad tahay
- 1.5 *Wiil baa hadlaya*
Aabbihiis baa hadlaya
2. Ku buuxiya goobaha banbannaan xiriiriyeeyasha ku habboon:
 - 2.1 *Aad tagtiina _____ wax yar i suga*
 - 2.2 *Barrow _____ Barrey waa kala baadi*
 - 2.3 *Ma shaah baad doonaysaa _____ qaxwo?*
 - 2.4 *Iigu yeer Siciid _____ Fatxiya*
 - 2.5 *Hadalka runtiisa sidaas ma ah _____ waa sidaas*
 - 2.6 *Gabadha ma jebin _____ wiilkaa jebshay*
 - 2.7 *Dadka waad waanisaa _____ adigu ma waansanid*
 - 2.8 *Aan wax kuu sheeg _____ i maqal*
 - 2.9 *Fariiso _____ casharka baro*
 - 2.10 *Waxaan aad uga helay daarta cusub _____ dawladda hoose*
 - 2.11 *Wiilkii wuu casheeyey wuu _____ seexday*
 - 2.12 *Mahad _____ tiiraanyaysan baan la kulmay*
 - 2.13 *Horaan kuugu sheegay _____ ima aadan rumaysan*
 - 2.14 *An isugu nimaadno qolka weyn _____ makkabadda*
3. Sameeya 18 weerood oo dhexdooda ay ku jiraan xiriiriyeeyasha soo socda: -se, mise, ama, iyo, hasa yeeshay, oo, ee, -na, laakiin
4. Saxa weeraha soo socda idinkoo beddelaya xiriiriyeeyasha aan ku habboonayn weerta.
 - 4.1 **Lo 'du geeso ayay leedahay, dameeruhu ee ma laha*
 - 4.2 **Miyaad bugtaa ama waad iska jiiftaa?*
 - 4.3 **Buugga qaado mise iskaga tag*
 - 4.4 **Qalinkaygu kan ma ah oo waa kan kale*
 - 4.5 **Waa labo wiil ee saaxiib ah*
 - 4.6 **Saado way tagtay iyo way soo noqotay*

- 4.7 *Qof baan raadinayay waanse soo helay
4.8 *Wax khayr leh ku hadal amisa iska aamus
4.9 *Waa qof aamin ah ee karti leh
4.10* Reer miyigu aqoon beled ma laha ama degaankiisi lagama badsho
5. Hoosta ka xarriqa giddi xiriiriyeaasha laga dhex helo sheekada soo socota, kaddibna ka hadla xaaladaha ay ku kala sugan yihin:

Beri baa waxaa wada ugaarsaday dab, biyo, mas, libaax, lillaahi iyo laqdabo. Hal gool ah bayna heleen.

Hashii bay kaxaysteen. Laqdabo ayaa garhaysay, inta kalana way daba socotay.

Haddii cabbaar la socday baa laqdabo mas u yeertay oo ku tiri: "Waad ogtahay sida libaax halis u yahay ee maad goosatid intaannu na layn?".

Maskii dib ayuu u laabtay oo libaaxii qaniinya goostay.

Markii libaaxii dhintay baa laqdabo dab u yeertay oo ku tiri: "Waad aragtay waxa mas sameeyay, ee maad gubtid intaannu qaniinyo naga simin?".

Dabkii dib ayuu u noqday oo maskii oo jabad dhex galangkanaya gubay.

Markii maskii dhintay baa laqdabo biya u yeertay oo ku tiri: "Waad aragtay waxa dab sameeyay ee maad dishid intaannu na wada gubin?".

Biyihii gadaal bay isu rogeen oo dabkii damiyeen.

Markii dabkii dhintay bay lillaahi u yeertay oo ku tiri: "Biyahaasi waa halis, inay na hafsiyaan baana dhici karta, ee na keen an hasha buurtaas kala fuulnee".

Sidii baa la yeelay biyihiiina buurtii degaandeggeedii bay ku hareen.

Biyihii kolkay saabishay bay si ay hasha kaligeed ugu harto, lillaahina inay bixiso goosatay, waxayna ku tiri: "Hasha dabar". Markay warmoogtii lillaahi ahayd, hashii hoos kadalob-satay bay laqdabo didisay si ay ugu durduriso; iyadii bayse haraati beerka goysay oo meeshii ku dishay.

Kolkii laqdabo geeriyootay baa lillaahi hashii hoos ula soo degtay, biyihiiina la qaybsatay.

7. SARFAHA FALALKA

Waa maxay fal, sidee buuna u shaqeeyaa?

Eega weerahan soo socda:

- 1) *Cali wuu yimid*
- 2) *Qorraxdu way dhacday*
- 3) *Geelu wuu foofay*

Kuwani waa weero kookooban. Si loo sameeyana weer kooban waxaa loo baahan yahay labo curiye. Saddexdii weerood ee hore waxaan middiiba u qaybinaynaa labo curiye.

A	B
4) <i>Cali</i>	<i>wuu yimid</i>
5) <i>Qorraxdu</i>	<i>way dhacday</i>
6) <i>Geelu</i>	<i>wuu foofay</i>

Habka ay weertu u dhisan tahay dib baan ugu soo noqon doonaa, haatanse waxaan ku ekaanaynaa in aan u kuurgalno nooca ereyada ee laga kala helo labada qaybood ee weerta.

Ereyada taxanaha A waa **magacyo** tilmaamaya qof, xayawaan iyo shay, horay ayaadna u soo aragteen dabeecadaha u gaarka ah ereyada ka tirsan qayb naxweedkan. Magacyadan waxay tilmaamayaan qofka ama xayawaanka ama shayga laga hadlayo, waxayna noqdaan yeelaha.

Ereyada labaad oo laga helo taxanaha B-se waa **falal**, yaci waa ereyo bixinaya war ku saabsan yeelaha. Xataa falalku waxay leeyihin dabeecado sarfeed iyo mid micneed oo u gaar ah oo haatan aan falanqaynayno.

7.1 Sarfaha falka

Falku warar farabbadan buu noo soo gudbiyaa kuwasoo aan ku koobnayn macnaha uu falku xambaarsan yahay, waxaase weheliya wararka aan ka helno qaabka sarfahiisa.

Halki falba dhawr qaybood baa loo qaybin karaa, qayb walibana warar kala duwan ayay tebisaa. Labada qaybood ee ugu waaweyn waxaa lagu magacaabaa sal iyo nadooc:

a) **SALKA FALKA**

- 7) *Anigu waan keen-ayaa*
- 8) *Farxiyo way keen-aysaa*
- 9) *Annagu waan keen-aynaa*
- 10) *Idinku waad keen-aysaan*

Sida aad aragtaanba falka ku dhex jira afartan tusaale wuxuu leeyahay qayb aan isbeddelayn (*keen-*) iyo qayb isbeddesha (-*ayaa*, -*aysaa*, -*aynaa*, -*aysaan*). Qaybta aan isbeddeleyn waa qaybta gundhigga u ah falka, kaasoo xambaarsan micnaha ereyga. Sidaa darteed waxaa lagu magacaabaa sal. Salka waxaa lagu aqoonsadaa, oo sida badan uu la muuqaal yahay fal amarka qofkiisa labaad oo keliga ah (adiga):

- 11) *cun, bax, qor, xir, kari, baro, qabso, qadee.*

b) **NADOOC FALEEDKA**

Qaybta isbeddesha ee falka waxaa lagu magacaabaa nadooc faleed waxayna farta ku fiiqdaa waxyaabo kala duwan: *qofka, tirada, caynta amminka, muuqaalka* iyo *habka falka*. Mid waliba oo ka mid ahna si gaar ah baan u tifaafiri doonaa.

7.1.1 *Nadooc faleedka*

7.1.1.1 *Qofka*

Nadooca falku wuxuu sheegaa haddii yeeluhu uu yahay midka hadlaya (*qofka 1^{aad}*), midka lala hadlayso (*qofka 2^{aad}*) ama mid ka duwan labloodaba (*qofka 3^{aad}*).

Qofka koowaad wuxuu ku beegan yahay hadlaha (aniga, annaga):

- 12) *Anigu waan keen-ay*
- 13) *Annagu waan keen-nay*

Qofka labaad oo lala hadlaha ah (adiga, idinka):

- 14) *Adigu waad keen-tay*
- 15) *Idinku waad keen-teen*

Qofka saddexaadna wuxuu ku beegan yahay qofka ama shayga laga hadlayso (isaga/iyada iyo iyaga):

- 16) *Iyadu way keen-tay*

17) *Isagu wuu keen-ay*

18) *Iyagu way keen-een*

Sida aad ka dareemi kartaan, tusaalooyinka (12-18) iswaafaq-sanaanta falka iyo yeelaha waxay ku cayiman tahay dhammaadka fal kasta oo ah **nadooca**, kaasoo kala sooca qof kasta. Eega tusaalooyinka soo socda, halkaasoo dibkabayaasha kala duwan ee falalku ay si cad u muujinayaan waafaaqsanaanta magacuyaallada kala duwan.

1°k. *Anigu waan keen-ay*

2°k. *Adigu waad keen-tay*

3°k.l. *Isagu wuu keen-ay*

3°k.dh. *Iyadu way keen-tay*

1°wa. *Annagu/Innagu waan keen-nay*

2°wa. *Idinku waad keen-teen*

3°wa. *Iyagu way keen-een*

7.1.1.2 *Tirada*

Qaabka falka wuxuu suurtag geliyaa in aan fahamno haddii yeeluhu uu yahay keli ama wadar, yacnii qofka falka samaynaya in uu yahay mid keli ah ama in ka badan. Waxaa ku filan in aan eegno toddobadii weerood ee hore oo aan u qaybinnay labo kooxood: afarta hore oo ay la socdaan magacuyaallada *aniga*, *adiga*, *isaga*, *iyada* oo **keli keli** ah, saddexda dambana waxaa la jira magacuyaallada *annaga*, *idinka*, *iyaga* oo wadar ah midkiiba. Tusaale ahaan ayaan ugu soo celinaynaa:

19) *Cali waa keen-ay*

20) *Cali iyo Barre way keen-een*

Qaabka falka *keen-* wuu ku kala duwan yahay labada weerood. Yeelaha tusaalahaa (19) waa qof keli ah, oo ka duwan *aniga* iyo *adiga*, *nadoocuna* waa -*ay*; tusaalahaa (20) yeelihiisu wuxuu ka kooban yahay in ka badan hal qof, oo ka duwan hadlaha iyo lala hadlaha, *nadoocuna* waa -*een*.

7.1.1.3 Caynta

Qaabka falku wuxuu kaloo sheegaa in yeeluhi uu yahay **lab** ama **dheddig**. Laakiin arriintanu waa mid u gaar ah qofka saddexaad oo keli ah:

- 21) *Cali baa keen-ay*
- 22) *Asli baa keen-tay*

Eega tusaalaha (22), qaab faleedkiisu wuxuu kaga duwan yahay midka tusaalaha kale (21) xarafka -t- oo muujinaya in yeeluhi uu yahay qofka saddexad oo keli dheddig ah (*Asli*), qofka saddexaad oo lab ahse ma waafaqayo qaab faleedka ka muuqata -t-daas sida aad ka arkaysaan tusaalaha (21). Xarafkaan -t- badanaa wuxuu isu beddelaa *d, sh, s*, sida aan ka arkayno tusaalooyinka soo socda:

- 23) *way cun-tay* < (*cun+tay*)
- 24) *way qaad-day* < (*qaad+tay*)
- 25) *way badi-say* < (*badi+tay*)
- 26) *way ga-shay* < (*gal+tay*)

Isbeddelkaan waxaa sababay nooca shibanaha (*d, l*) ama shaqalka (*i*) ee uu ku dhammaado salku kaasoo saamayn ku yeesha nadooca lagu lifaaqayo -t- -diisa.

Waxaan idin xusuusinaynaa in -t- ay meelo kale astaan u tahay dheddig, sida qodobbada, tilmaamayaasha, iwm. (eeg bog 46).

LAYLI

1. Wuxaan goobaha banbannaan gelisaan yeele ku habboon idinkoo tixgelinaya qofka, tirada iyo caynta ee uu qaab faleedku muujinayo:

- 1.1 _____ *dawo fiican buu ii soo qoray*
- 1.2 _____ *moos bay cuntay*
- 1.3 _____ *dugsiga bay ka soo baxeen*
- 1.4 _____ *waad nasatay*
- 1.5 _____ *waraaq baan qornay*
- 1.6 _____ *xaggeed aaddeen*
- 1.7 _____ *waan gaarnay*

2. Layligan waa mid lid ku ah kii hore: ku buuxiya goobaha banbannaan nadooca falka oo waafaqsan yeelaha:

- 2.1 *Shalay macallinku cashar fiican buu dhig-* _____

- 2.2 Hooyaday dugsiga bannaankiisa bay igu arag-_____
- 2.3 Aaway waraaqihii aad qor-_____
- 2.4 Nimankaas maxay kaa rab-_____ ?
- 2.5 Annagu waxaan ka soo bax-_____ bankiga
- 2.6 Adigu maxaad cun-_____ ?
3. Ku buuxiya goobaha banbannaan falka ku gadaaman bilaha, idinkoo siinaya qaab faleed waafaqsan baahida yeelaha xag qof iyo xag tiraba:
- 3.1 Caruurta yaryar aad bay cayaaraha u _____ (jecel)
- 3.2 Telefiishinku wuxuu _____ (hanuuni) dadweynaha
- 3.3 Macdantu door weyn bay _____ (ka cayaar)
dhaqaalaha dalka
- 3.4 Ardayga wanaagsan dariska waa _____ (u tur)
- 3.5 Max'ed iyo Cali maatada ayay _____ (u kaalmee)
- 3.6 Meesha adiga iyo afadaadu aad _____ (deg) maxay ahayd?
4. Akhriya sheekada soo socota, hoosta ka xarriiqaa inta fal ee idim muuqda yeelayaashooda, kaddibna ku kala qora labadaan liis falwaliba iyo yeelihiisa waafaqsan:

A

YEELE

beero

B

FAL

yaalla

Afgooye iyo Jannaale beero badan oo qurux badan ayaa ku yaalla. Miraha badan ee xilli walba ka baxa beerahaas wax badan bay dhaqaalaha dalkeenna u taraan. Wuxaan ka mid ah: moos, babbaay, liimo, cambe, qare, seytuun iwm. Dadku waxay cunaan mirahaas. Mirihu fitamiin fara badan buu leeyahay. Fitamiinka A iyo D baa ku badan.

Fitamiinnadaasi oogada dadka iyo dhismaha lafaha ayay wax badan u taraan.

Haddii aynu xoojinno wax soo saarka xagga beeraha, xoolaha iyo macdantaba waxaan shaki ku jirin in aan gaarayno isku fillaansho oo cidna aan gacanta u hoorsanayn, markaasaana si dhab ah gobannimo u heleyntaa, haddii Alle idmo.

5. Dib u akhriya weeraha layliga koowaad idinkoo hoosta ka xarrii-qaya falalka weerahas, kaddibna fal waliba u qaybiya labo qaybood (sal iyo nadooc) sida tusaalaha soo socda:

	SAL	NADOOC
Tus.: <i>qoray</i>	<i>qor</i>	<i>ay</i>

6. U roga weerta qaab wadareed haddii yeeluhu uu yahay keli, ama qaab keli haddii yeeluhu uu yahay wadar.

Tus.: *Isagu dawo siican buu ii qoray*
Iyagu dawo siican bay ii qoreen

- 6.1 *Iyadu canuuni bay cuntay*
- 6.2 *Iyagu dugsiga bay ka yimaadeen*
- 6.3 *Adigu waad daallan tahay*
- 6.4 *Annagu waraaq baan qornay*
- 6.5 *Idinku xaggeed taagan tiihiin?*
- 6.6 *Anigu waan tegayaa*

7.1.2 Amminka falka

Waxaan aragnay in nadooc faleedku uu tilmaamo is waafaqsanaanta falka iyo qofka. Qof kasta wuxuu lahaa dibkabe u gaar ah. Haatan waxaanu arkaynaa isla hal qof oo hal fal u adeegsanaya dibkabayaal iyo qaabab kala duwan, kuwaasoo cayimaya warka la xariira amminka falku dhacayo. Bal eega weerahakan:

- 27) *Nuur maanta buu cunayaa mallaay*
- 28) *Nuur shalay buu cunay mallaay*
- 29) *Nuur berri buu cuni doonaa mallaay*

Falka weerta (27) hadda ayuu dhacayaa, sidaa darteed amminka falku waa **joogto**. Falka (28) wuxuu tilmaamaa wax ammin hore dhacay, sidaa darteed falku qaab **tagto** ayuu leeyahay. Midka (29) waxaa loogu talagalay in uu dhaco ammin soo socda: **timaaddo**. Wuxaan ina garan siinaya kala soociddan, qaababka kala duwan ee falku uu yeesho waqtiyada kala geddisan (*cunaya*, *cunay*, *cuni doonna*).

Haddaba waxaynu helnay saddex ammin faleed iyagoo loo eegayo waqtiga uu hadalku dhacayo (ama soo baxayo):

- i. **Joogto (cunayaa)**: dhacdada uu falkani sifaynayo waa mid dhacaysa isla marka uu hadluhu soo saarayo weerta.
- ii. **Tagto (cunay)**: dhacdada uu falkani sifaynayo waa mid dhacday ka hor waqtiga uusan hadluhu weerta soo saarin.
- iii. **Timaaddo (cuni doonaa)**: dhacdadan waxay imanaysaa ammin kaddambeeya waqtiga uu hadluha soo saarayo weerta.

Haddii aan doonayno in aan ku muujinno amminka qoraal ahaan sidatan ayaanu yeeli karnaa:

<i>Goorta weerta la soo saarayo</i>		
TAGTO	JOOGTO	TIMAADDO
<i>shalay</i>	<i>maanta</i>	<i>berri</i>
<i>toddobaadki tegey</i>	<i>toddobaadkaan</i>	<i>toddobaadka soo socda</i>
<i>bishii tagtay</i>	<i>bishaan</i>	<i>bisha soo socota</i>
<i>sannadkii tegey</i>	<i>sannadkan</i>	<i>sannadka soo socda</i>
<i>saacad laga jooga</i>	<i>saacaddan</i>	<i>saacadda soo socota</i>
<i>ilbiriqsi laga joogo</i> iwm.	<i>haatan</i> iwm.	<i>waxyar kaddib</i> iwm.

Amminnada kala duwan waxay dhawraan kala duwanaanta la xariirta qofka, tirada iyo caynta. Waa kan tusaale ahaan isrogrogga falka *cun* iyo saddexdiisa ammin:

	JOOGTO	TAGTO	TIMAADDO
1° k.	<i>waan cunaa</i>	<i>waan cunay</i>	<i>waan cuni doonaa</i>
2° k.	<i>waad cuntaa</i>	<i>waad cuntay</i>	<i>waad cuni doontaa</i>
3° k.l.	<i>wuu cunaa</i>	<i>wuu cunay</i>	<i>wuu cuni doonaa</i>
3° k.dh.	<i>way cuntaa</i>	<i>way cuntay</i>	<i>way cuni doontaa</i>
1° wa.	<i>waan cunnaa</i>	<i>waan cunnay</i>	<i>waan cuni doonnaa</i>
2° wa.	<i>waad cuntaan</i>	<i>waad cunteen</i>	<i>waad cuni doontaan</i>
3° wa.	<i>way cunaan</i>	<i>way cuneen</i>	<i>way cuni doonaan</i>

LAYLI

1. Falalka bilaysan waxaad ku buuxisaan goobaha banbanaan idinkoo ka dhigaya tagto ama joogto amo timaaddo hadba qaabkii ku habbon.
 - 1.1 *Cali badda ayuu* _____ (*aad*) *shalay*
 - 1.2 *Haatan maxaad* _____ (*baro*)
 - 1.3 *Shalay maxaad* _____ (*raac*)
 - 1.4 *Sannad dambe ayaan Jaamacadda* _____ (*gel*)
 - 1.5 *Mar hore ayaan kuu* _____ (*sheeg*)
 - 1.6 *Ha ku khasbin cuntada, wax yar kaddib isagaaba kas u* _____ (*cun*)
2. Aqoonsada amminka falalka weeraha soo socda, hal xarriiq ku hoos qora kuwa tagtada ah, labo xarriiq kuwa joogtada ah, xarriiq gogo'anna kuwa timaaddada ah.
 - 2.1 *Aabbahay lacag buu ii dhiibay*
 - 2.2 *Wiilashu halkaas ayay ku cayaaraan*
 - 2.3 *Cali iyo Aadan shaah bay cabbeen*
 - 2.4 *Gabadha aan guursan doono baan ugu talagalay*
 - 2.5 *Galab kasta dhirta guriga ayaan dhexjoogaa*
 - 2.6 *Wax badan buu aabbahay iga waaniyey caajiska, isagoo i leh: "Maalin baad ka shallayn doontaa". Maanta uun baan xisuustay waanadii aabbahay, waayo asaaggay waa shaqaystaa anna hurdadii iyo wahsigii badnaa shaqo la'-aan baan ka qaaday, maalinba qof ayaan qado ka shaxaa-taa.*
3. Falalka hoos ku xusan u yeela midkiiba labo weerood oo kala leh qaab ammin joogto iyo ammin tagto:
yeel, ciribitir, lafagur, mintid, qor, qaad
4. Qora curis gaaban oo ku saabsan hawlmaalmeedkiinna idinkoo adeegsanaya ammin joogto:
Subax walba waxaan kacaa...
5. Isla curiskii layliga afaraad waxaad u rogtaan ammin tagto:
Shalay subax waxaan kacay...
6. Sameeya lix weerood oo falalkoodu qaab timaaddo ay leeyihiin.

7.1.3 Muuqaal faleedka

Waxaan soo aragnay in falku uu yeelan karo summado kala duwan oo la xariira saddexda ammin faleed ee kala geddisan. Haseyeeshee isla hal ammin gudihiisa ayaa falku haddana yeelan karaa qaabab kala duwan. Tusaale:

- 30) *Nuur shalay ayuu cunay mallaay*
- 31) *Nuur shalay buu cunayay mallaay*
- 32) *Nuur waagii hore ayuu cuni jiray mallaay*

Waxaa la filayaa in aad dareenteen in saddaxdan weerood ay soo wada bandhigayaan falal amminkooda tagto ah oo ay horay u dhaceen. Yeeluhu waa isku mid laakiin falku wuxuu yeeshay qaabab kala duwan (*cunay*, *cunayay*, *cuni jiray*). Maxay tahay sababtu? Sababta qaababkaa kala duwan uu falkaasi u yeeshay waa arrin la xariirta amuurahan:

- i. Qaabka tusaalahaa (30) *cun-ay* wuxuu tilmaamaa arrin dhacday waqt tagay, isla markiina halkaas ku ekaatay.
- ii. Qaabka *cun-ayay* ee tusaalahaa (31) wuxuu tilmaamayaa arrin dhacday waqt hore isla markiina halkaas aan ku ekaanine, muddo sii socotay. Tusaale:

33) *Markaan arkay wuu hurdayay*

Falka hore (*arkay*) wuxuu tilmaamaa fal mar qura dhacay oo aan raagin ama sii socon, midka labaadse (*hurdayay*) wuxuu tilmaamaa fal socda oo gaarsiisan ilaa iyo inta uu yeelulu hurdada ka toosayo.

- iii. Qaabka *cuni-jiray* ee tusaalahaa (32) wuxuu tilmaamaa fal, waqt tagay gudihiisa, dhawr jeer ku soo noqnoqday. Tusaale:

34) *Markaan yaraa dugsi quraan baan dhigan jiray*

Tani micnaheedu ma aha in maalin keliya aan aaday dugsi quraanka balse maalmo badan ayaan aadi jiray oo ay dhacdadani soo noqnoqonaysay, haatanse ma aado.

Qaababkan kala duwan ee muuqaal faleedka waxaa lagu kala soocaa ereyada soo socda:

- **Tagto fudud baa lagu magacaabaa amminka muujiya fal dhacay hal mar;**

- **Tagto socota** baa lagu magacaabaa amminka muujinaya fal dhacay oo socday ilaa muddo;
- **Tagto caadaley** waa ammin muujinaya fal la caadaystay oo dhawr jeer la sameeyey waqtihore.

Waxaan aragnay in tagtadu ay yeelan karto saddex qaab muuqaal faleed. Joogtaduse labo keli ah ayay leedahay. Timaaddada iyadu, midna ma laha, sidaas darteed falku ma yeelan karo summad muuqaal faleed.

MUUQAAL FALEED			
AMMIN	FUDUD	SOCOTA	CAADALEY
TAGTO	<i>cunay</i>	<i>cunayay</i>	<i>cuni jiray</i>
JOOGTO	-----	<i>cunayaa</i>	<i>cunaa</i>

- **Joogtada socota** waxaa loo adeegsadaa fal lagu jiro hawshiisa marka laga hadlayo.

35) *Maxaad haysaa?*

36) *Waraaq baan qorayaa*

ama waxaa kaloo loo adeegsadaa fal dhici raba timaaddo dhow:

37) *Ma dugsigaad u socotaa?*

38) *Maya, hadhow baan aadayaa.*

- **Joogtada caadaleyda** ah waxaa loo adeegsadaa fal la caadaystay oo mar hore la bilaabay, gaarayana ilaa laga gaaro waqtiga hadluhu uu soo saarayo dhambaalka:

39) *Subax walba dugsiga ayaan aadaa, duhurkii ayaan ka soo noqdaa*

Waa kuwan baaradigmayaasha oo dhan oo leh labada qaab ee joogto iyo saddexda qaab ee tagto iyadoo tusaale ahaan aan u qaadanayno falka *tag*:

JOOGTO CAADALEY JOOGTO SOCOTA

1° k. *waan tag-aa*

waan tag-ayaa

2° k. *waad tag-taa*

waad tag-aysaa

3° k.l. *wuu tag-aa*

wuu tag-ayaa

3° k.dh. *way tag-taa*

way tag-aysaa

1° wa.	<i>waan tag-naa</i>	<i>waan tag-aynaa</i>
2° wa.	<i>waad tag-taan</i>	<i>waad tag-aysaan</i>
3° wa.	<i>way tag-aan</i>	<i>way tag-ayaan</i>

	TAGTO FUDUD	TAGTO SOCOTA	TAGTO CAADALEY
1° k.	<i>waan tag-ay</i>	<i>waan tag-ayay</i>	<i>waan tagi jiray</i>
2° k.	<i>waad tag-tay</i>	<i>waad tag-aysay</i>	<i>waad tagi jirtay</i>
3° k.l.	<i>wuu tag-ay</i>	<i>wuu tag-ayay</i>	<i>wuu tagi jiray</i>
3° k.dh.	<i>way tag-tay</i>	<i>way tag-aysay</i>	<i>way tagi jirtay</i>
1° wa.	<i>waan tag-nay</i>	<i>waan tag-aynay</i>	<i>waan tagi jirnay</i>
2° wa.	<i>waad tag-teen</i>	<i>waad tag-ayseen</i>	<i>waad tagi jirteen</i>
3° wa.	<i>way tag-een</i>	<i>way tag-ayeen</i>	<i>way tagi jireen</i>

LAYLI

1. Waxaad hal jeer hoos ka xarriiqdaan falalka joogtoda, labo jeerna kuwa tagtada.
 - 1.1 *Maalin walba qof waa dhashaa qofna waa dhintaa*
 - 1.2 *Markaad telefonka diraysay baan xusuustay*
 - 1.3 *Sannadkii hore fasalka 3aad baan dhiganayay*
 - 1.4 *Faarax aabbihiis buu Kismaayo u raacay*
 - 1.5 *Safiya walaasheeda bay guriga wax ku bartaa*
 - 1.6 *Buugaagta maktabada baan la kaashanayaa*
 - 1.7 *Waagii hore kubbadda baan aad u cayaari jiray*
 - 1.8 *Jimicsigu jirka ayuu dhisaa, wuxuu hakiyaa duqnimada, wuxuuna ka hortagaa cudurro*
 - 1.9 *Wiilashu weli qadadii ayay cunayaan*
 - 1.10 *Cali wuxuu tagay markii aad ila hadlaysay*
2. Falalka layliga aan soo dhaafnay (1) waxaad ku ag qortaan muuqaal faleedka iyo amminka ku habboon:

tagto fudud:	<i>xusuustay, ...</i>
tagto socota:	
tagto caadaley:	
joogto socota:	
joogto caadaley:	
3. Sameeya 10 weerood (shan iyaga ka mid ah ka dhiga joogto caadaley shanna joogto socota) idinkoo adeegsanaya falaka soo socda:
qor, akhri, nadiifi, feker, booqo, kari, dhis, keen, xir, baar.

4. Adeegsada isla erezadii layliga (3)aad, markaanse ka dhiga ammin tagto (afar ha ahaadeen tagto fudud, saddex tagto socota, saddexna tagto caadaley).
5. Ku buuxiya weeraha soo socda nadooc faleedka ku habboon xag ammin iyo xag muuqaal faleed:
- 5.1 *Shalay bas baan ku tag-_____ xaafaddiina*
 - 5.2 *Halka aan uga tagay baan ku ark-_____*
 - 5.3 *Waagaan dugsi hoose dig-_____ baan isbarannay*
 - 5.4 *Sannadkii dhowaa fasalkee buu Cali dhig-_____?*
 - 5.5 *Xaggui ku yaall-_____ dugsigiinna?*
 - 5.6 *Haatan maxay Farxiya gacanta ku hay-_____?*
 - 5.7 *Nin kuu dig-_____ kuma dilin*
 - 5.8 *Caawa gurigii Xersi bay giddigooda joog-_____*
 - 5.9 *Caanaha waa la dhamm-_____ biyahana waata cabb-_____*
 - 5.10 *Markaad Cayaaraysay anna duriis baan bar-_____*

7.1.4 *Hababka falka*

Wixii ilaa haatan aan soo marnay, waxaanu ka fahmaynaa in afku, maadaama uu ka kooban yahay waxyaabo fara badan oo kala duwan, uu yahay shay ama qalab noo oggolaanaya in aan samayno hawlo aad u kala duwan; marka aan hadlayno, mararka qaarkood waxaan isku koobnaa in aan ka hadalno xaqiiqada ama waxyaabaha nagu hareereysan, mararka qaarkoodna waxaan ku talinnaa in aan wax ka beddelno xaqiiqadaas, marar kalena waxaynu isu sheegnaa waxyaabo khiyaali ah oo aan hindisno. Mahaddaasna afka ayaa iska leh.

Bal eega haasaawahaan soo socda:

- 40) A - *Sigaar ayaan cabbayaa.*
 B - *Fadlan dibadda ku cab!*
 A - *Oo maad ila cabtid?*
 B - *Haddaan cabbi lahaa dibadda kuuma direen.*
 A - *Anna ma doonaayo in aan cabbo.*

Qofka hadlaya wuxuu u soo gudbiyay hawsha laga hadlayo, oo ah *cabbidda*, siyaabo kala duwan, isagoo mar waliba dooranaya hab kale oo la xiriira ulajeeddada la doonayo in la soo bandhigo. Habka hawsha waxaa ku cayiman falka isagoo yeesha qaabab kala duwan oo lagu magacaabo **hab**. Waxayna kala yihiin:

a) **HAB EBYOON**: qofka hadlaya wuxuu ka warbixinayaa xaqiiqda (waxa uu sheegeyo wuxuu u soo gudbinayaa sida ay xaqiiqdu tahay), wuxuuna u adeegsadaa falka habkii uu ku tilmaami laha xaqiiqdaas:

- 41) *Fasalka 3^{aad} ayaan dhigtaa*
- 42) *Aabbahay 60 sano buu jiray*
- 43) *Madxafka ayaynu aadaynnaa berri*

b) **HAB SHARDILEY**: qofka hadlaya waxa uu sheegayo wuxuu noogu soo gudbiyaa arrin hirgelinteedu ay suurtaggal tahay, laakiinse ku xiran shuruud:

- 44) *Muxuu u baran waayay dersiga?*
- 45) *Wuu baran lahaa laakiin niyad buusan u haynin*

c) **HAB AMMAR**: qofka hadlaya waxa uu sheegayo wuxuu noogu soo gudbinayaa si amar ama waano ah:

- 46) *Aamus!*
- 47) *Is ka eeg!*
- 48) *Maandhow cab dawada!*
- 49) *Xiro albaabka!*

Habka amarku wuu ka duwan yahay hababka kale maadaama uu leeyahay qaab keliya oo la xiriira qofka labaad (ha ahaado keli ama wadar); tusaale: *qor (adiga)*; *qora (idinka)*.

Ma adka in aan fahamno in, sida caadigaba ah, qofka hadlayo uu siin karo amar ama talo qofka uu la hadlayo oo keli ah, oo waafaqsan qofka labaad.

d) **HAB TALO**: qofka hadlaya waxa uu sheegayo wuxuu noogu soo gudbinayaa qaab talo, rajo, duco iyo mararka qaarkoodna si amar ah, haseyeeshee habkan wuxuu kaga duwan yahay midka amarka isagoo leh qaab qofeedka oo idil:

1° k.	<i>an qoro</i>
2° k.	<i>ad qorto (-tid)</i>
3° k.l.	<i>ha qoro</i>
3° k.dh.	<i>ha qorto</i>
1° wa.	<i>an qorno</i>
2° wa.	<i>ad qorteen</i>
3° wa.	<i>haa goreen</i>

Waxaa idiiin muuqda in qaababka falka ay ka horreyaan magacuyaallo yeele oo la soo koobay (*an*, *ad*) marka laga reebo qofka saddexaad oo ay ka horreysyo *ha*:

- 50) *Wiilku ha aado dugsiga*
- 51) *Geelaagu ha bato!*
- 52) *An tagno!*

e) **HAB DHIMMAN:** waa hab loo adeegsado weeraha dhimman oo ku xiran weer kale sida tusaalooyinka soo socda ee hoosta laga xarriiqay falka habkiisa dhimman.

- 53) *Waxaan doonayaa inaan aado Jowhar*
- 54) *Saca uu walaalkay liso baan soo gaday*
- 55) *Markuu gabbalku dhaco ayaan guriga aadnaa*

Baaradigmaha habka dhimman oo idil:

1° k.	<i>(in)aan sheeg-a</i>
2° k.	<i>(in)aad sheeg-to (-tid)</i>
3° k.l.	<i>(in)uu sheeg-o</i>
3° k.dh.	<i>(in)ay sheeg-to</i>
1° wa.	<i>(in)aan sheeg-no</i>
2° wa.	<i>(in)aad sheeg-taan</i>
3° wa.	<i>(in)ay sheeg-aan</i>

Si aan u soo koobno dabeeecadda hababkan, waxaan shaxda soo socota ku soo bandhigeynaa qaababka kala duwan ee uu yeelan karo qofka saddexaad ee keliga ah. Waxaa la filayaa in aad dareenteen in hababkan badankoodu ay keydiyeen habdhiska nadooca la xiriira qofka, tirada iyo caynta.

MAGACA HABKA	QAAB FALEEDKA
EBYOON	(waa) cunaa
SHARDILEY	(waa) cuni lahaa
AMAR	cun!
TALO	(ha) cuno
DHIMMAN	(uu) cuno

Baaradigmayaasha oo idil ee falalka waxaad ka heleyaan dhammaadka baabka sarfaha.

LAYLI

1. Ku buuxiya goobaha banbannaan qaab faleedka la doonayo ee warkiisu ku gadaaman yahay bilaha:
 - 1.1 *Askarigu wuxuu u _____ (adeeg H.EBYOON) danta dadweynaha.*
 - 1.2 *Waan kuu _____ (tilmaan H.SHARDILEY) ee waanaan garanayn.*
 - 1.3 *Inta aan ka soo _____ (noqo H.DHIMMAN) halkaan igu sug.*
 - 1.4 *Cali _____ (seexo H.TALO) dhakhsi.*
 - 1.5 *Alaabtaan guriga Cusmaan _____ (gee H.AMAR)*
2. Falalka ku jira haasaawahan soo socda u kala saara hababka ay ka kala tirsan yihiiin:
 - A - *Xaggeed u socotaa?*
 - B - *Shineemada ayaan aadi lahaa.*
 - A - *Ma ogtahay in uu roob da'ayo?*
 - B - *Ha da'o, dallad baan qaadanayaa.*
 - A - *Maandhow, dabaysha dhaceysa hargabku waa kaaga sii darayaa ee guriga iska joog!*
 - B - *Hooyo, ma ogtahay in filinika aan u socdo uu yahy casri?*
 - A - *Adna ma ogtahay in caafimaadkaagu uu ka qayma badan yahay waxwalba?*
 - B - *In aan intaas garan karo adba waad ogtahay ee.*
 - A - *Waan ogahay in aad garan karto intaas, laakiin waayo-aragnimo ayaa kaa maqan. Sababta aan kuula doodayana waa dantaada, Alle haku garanshiyo, haddana khayaar baad leedahay ee meesha aad rabto aad, hadhowse ha ii soo cabaadin.*

B - *Hooyo macaan, adaa iga toosan ee iga raalli ahow! Wax baan iska akhrisanayaa.*

A - *Duca qabe, caqliga ayan kugu jeclaa day! Wax siii akhriso inta aan cashada boobsiinayo.*

3. U sameeyya labo weerood midkasta oo ka mid ah shanta hab, idinkoo adeegsanaya falalka aad doonaysaan.
4. Waxaa faqraddan aan ka baranay falka astaamiiisa u gaarka ah oo idil: qofka, tirada, caynta, amminka, muuqaal faleedka iyo habka. Sidaa darteed waxaan awoodnaa in aan aqoonsanno astaa-mahan, marka aynu aragnaba qaab faleed.

Tus.: *Waan ku guuleysannay imtixaanka.*

Qaab faleedka *guulaysannay* wuxuu tilmaamaa waxyaabahan soo socda:

- qofka = 1^{aad}
- tirada = wadar
- habka = ebyoon
- amminka = tagto
- muuqaal = tagto fudud

Haatan, idiinkoo ku dayanaya tusaalaha aan kor ku soo bandhignay, tifaftira falalka ku jira weeraha soo socda siiba inta hoosta ka xarriiqan:

- 4.1 *An cayaarno*
- 4.2 *Inuu kula hadlo buu jeelaan lahaa*
- 4.3 *Cuna mallayga!*
- 4.4 *Caruurtiisa shaqo ayuu ku barbaariyay*
- 4.5 *Wuxuu doonayaa in uu baryo ka xoroobo*
- 4.6 *16 sano ayay wax baranayeen*
- 4.7 *Sida aan kuugu lisay iguma aadan hambayn*
- 4.8 *An wada hadalno waa an heshiinno*
- 4.9 *Dadka ilkihiisu da'day ku soo wada baxaan*
- 4.10. *Ilaahow eexana ha nooga tegin aqoondarrana ha nagu cadaabin*

7.2 Noocyada falalka

7.2.1 *Noocyada sarfaha leh*

Falalka saddex kooxood oo waaweyn ayaa loo kala qaybin karaa iyagoo laga eegayo dhanka sarfaha: **falal dibkabayaal leh, falal sifo iyo falal horkabayaal leh.** Waxaa haatan iskudayaynaa in aan tifaftirno astaamaha u gaarka ah koox waliba ee ka tirsan saddex-dan qaybood.

7.2.1.1 *Falalka dibkabayaasha leh*

Falalka soomaaliyeed badankoodu waa kuwa dibkabayaasha leh, yacni falalaku waxay nadooc faleedka ay ku leeyihiin dhinaca midig, salka dhammaadkiisa.

Waad xasuusan tiihin in qaab faleed kasta uu ka kooban yahay labo qayb: sal iyo nadooc.

SAL	NADOOC
<i>qor-</i>	<i>aa</i>
<i>qor-</i>	<i>taa</i>
<i>qor-</i>	<i>aa</i>
<i>qor-</i>	<i>taa</i>
<i>qor-</i>	<i>naa</i>
<i>qor-</i>	<i>taan</i>
<i>qor-</i>	<i>aan</i>

Salku waa qaybta aasaasiga ah, oo gudbisa micnaha falka erey ahaan. *Nadoocu* oo ah qaybta lagu dhejiyo salka dhammaadkiisa, waa isbeddelaa, arrintaasuna waxay ku xiran tahay: *qofka, tirada, caynta, amminka, muuqaalka* iyo *habka* oo giddigood dhaliya qaab faleedyada kala duwan. Isku jirka qaababka oo idil ee uu falku yeelan karo waxaa lagu magacaabaa *isrogrog*. Falalka dibkabayaasha leh waxay kala leeyihiin saddex nooc *isrogrog*. Si lagu ogaado in falku uu yahay *isrogrogga* 1° ama 2° ama 3° waxa gundhig u ah in laga eego qaabka uu yeesho falku marka uu yahay hab amarka kaliga ah, kaasoo ku jaan go'an qaabka salka falka. Si loo aqoonsado *isrogrogga* uu ka tirsan yahay fal waxaa ku filan in

falka laga dhigo amarka oo keliga ah kaddibna la eego falka dhammaadkiisa.

1) ISROGROGGA I waxaa ka tirsan falalka amarkoodu keliga yahay oo ku dhammaada shibanyaal sida: *cun, qor, cab, jiid*, iwm.

2) ISROGROGGA II waxaa ka tirsan falalka amarkoodu keliga yahay oo ku dhammaada:

a. *-i*

1) *kari, mari, deji, badi*

b. *-ee*

2) *caddee, samee, jimee, xumee*

3) ISROGROGGA III waxaa ka tirsan falalka amarkoodu keliga yahay oo ku dhammaada:

a. *-o*

3) *baro, qaado, xiro, qabo*

b. *-so*

4) *baxso, raadso, joogso, tirso*

Si loo bayaamiyo waxaan halkan ku soo bandhigaynaa falalka qaarkood oo ka kala tirsan saddexda nooc isrogrog, iyagoo ku nadoocsan qofka I iyo II oo keliga ah oo amminkooduna yahay joogto caadaley, tagto fudud iyo timaaddo:

ISR. I	JOOGTO CAADALEY	TAGTO FUDUD	TIMAADDO
a. <i>keen</i>	1. <i>keenaa</i>	<i>keenay</i>	<i>keeni doonaa</i>
	2. <i>keentaa</i>	<i>keentay</i>	<i>keeni doontaa</i>
b. <i>duqow</i>	1. <i>duqobaa</i>	<i>duqobay</i>	<i>duqoobi doonaa</i>
	2. <i>duqowdaa</i>	<i>duqowday</i>	<i>duqoobi doontaa</i>
c. <i>kafsan</i>	1. <i>kastamaa</i>	<i>kastamay</i>	<i>kastami doonaa</i>
	2. <i>kastantaa</i>	<i>kastantay</i>	<i>kastami doontaa</i>

ISR. II

a. <i>kari</i>	1. <i>kariyaa</i>	<i>kariyey</i>	<i>karin doonaa</i>
	2. <i>karisaa</i>	<i>karisey</i>	<i>karin doontaa</i>
b. <i>samee</i>	1. <i>sameeyaa</i>	<i>sameeyey</i>	<i>samayn doonaa</i>
	2. <i>sameeysaa</i>	<i>samaysey</i>	<i>samayn doontaa</i>

ISR. III

a.	xiro	1. <i>xirtaa</i>	<i>xirtay</i>	<i>xiran doonaa</i>
		2. <i>xirataa</i>	<i>xiratay</i>	<i>xiran doontaa</i>
b.	raadso	1. <i>raadsadaa</i>	<i>raadsaday</i>	<i>raadsan doonaa</i>
		2. <i>raadsataa</i>	<i>raadsatay</i>	<i>raadsan doontaa</i>

LAYLI

1. Aqoonsada isrogrogayaasha falka ku jira weeraha soo socda idinkoo raadinaya fal kasta qaabkiisa salka ah.

Tus.:	<i>cunay</i>	I	II	III
		<i>cun</i>		

- 1.1 *Saalax baa baxaya*
- 1.2 *Shiiikha masjidka ayuu ka soo laabtay*
- 1.3 *Caruurtii weli fasax bay ku jirtaa*
- 1.4 *Mar hore ayuu howshiisa dhammeeyay*
- 1.5 *Mooge guriga ayuu cunto ku karsadaa*
- 1.6 *Baabuurkii dib baa loo celiyey*
- 1.7 *Ina Cabdille Xasan gabayo badan buu tiriyey*
- 1.8 *Gaajo ayaa ku kallifstay falkas*
- 1.9 *Talo ayuu naga codsaday*
- 1.10 *Tuducdaan baa muujisa raadkii gumaysiga*

2. Raadiya 15 fal, oo 5 iyaga ka mid ah ha ahaadeen isrogrogga I, shanna isrogrogga II, 5-ta kalena isrogrogga III. Mid walibana u yeela weer.
3. Akhriya warka soo socoda, kana soo saara falalka isrogrogga I oo idil.

Qorraxdu subixii bay soo baxdaa, nuurkeeduna waa soo daahiraa, waxaana uu buuxiyaa arlada oo dhan, shimbiruhu way soo kaakacaan iyagoo u duulaya si ay u qaraabtaan,beeruhu waxa ay ku koraan iftiinka qorraxda, ubaxuna waxa uu ku dillaacsadaa iftiinkaasi, dadkuna waxa uu u toosaa hawlihiisa isagooy arlada garbaheeda ku soconaya oo ka raadsanaya fadli Haahay.

7.2.1.2 *Falal sifo*

Waxaa jira koox fal ah oo leh nadooc ka duwan kuwa leh saddexdii istrogrog ee aan horay u soo aragnay, waxay badankoodu leeyihiin micno aan ka fogeen sifo, yacni waxay ka hadlayaan yeelaha waxa uu yahay ama astaamiiisa u gaarka ah. Waxayna badankoodu yihiin fal magudbe sida: *nool, adag, dheer, badan, riman*. Falalkan, dhan haddii laga eego, waxay leeyihiin nidaam ammin iyo qaab si uga duwan kuwa leh falalka dibkabayaasha leh. Marka hore, waxaa ka maqan gebi ahaan amminka socda (joogto socota iyo tagto socota). Marka labaad joogtadu waxay ku rogrogantaa iyadoo laysku lammaaminayo fal iyo falkaaliye, yacni qaabka aan isbeddelayn ee leh salka fal sifo oo dhammaadkiisa lagu dhejinayo fal ahaansho oo leh qaab joogto oo horkabe leh.

1° k.	<i>waan adk-ahay</i>
2° k.	<i>waad adag-tahay</i>
3° k.l.	<i>wuu adag-yahay</i>
3° k.dh.	<i>way adag-tahay</i>
1° wa.	<i>waan adag-nahay</i>
2° wa.	<i>waad adag-tihiin</i>
3° wa.	<i>way adag-yihiin</i>

Tagtadu waxay leedahay dibkabayaal u gaar ah, oo ka duwan kuwa falaka dibkabayaasha leh. Wuxaan isu barbar dhigaynaa fal sifo (*adag*) iyo fal nooca dibkabayaasha ah (*arag*), oo labaoodaba la siinaayo qaab tagto:

1° k.	<i>waan adk-aa</i>	<i>waan ark-ay</i>
2° k.	<i>waad adk-ayd</i>	<i>waad arag-tay</i>
3° k.l.	<i>wuu adk-aa</i>	<i>wuu ark-ay</i>
3° k.dh.	<i>way adk-ayd</i>	<i>way arag-tay</i>
1° wa.	<i>waan adk-ayn</i>	<i>waan arag-nay</i>
2° wa.	<i>waad adk-aydeen</i>	<i>waad arag-teen</i>
3° wa.	<i>way adk-aayeen</i>	<i>way ark-een</i>

Falalka ka tirsan dirtan waxaa loo kala saari karaa laba kooxood:

a) koox yar oo ka kooban falal sifo oo asal ah, sida:
adag, cad, bisil, dheer, eg, feejig, culus, cas, cayrin, dhow, irmaan, fayow, cusub, dihin, kulul, fog, jecel, le'eg, shilis, madow,

macaan, oggol, la', moog, fudud, qabow, roon, leh, nool, nugul, yar, xun, san, neceb, og, iwm.

Waa kan tusaale muujinaya isrogroggoda oo leh qaab ammin tagto oo ebyoon:

1° k.	<i>waan yar-aa</i>	1° wa.	<i>waan yar-ayn</i>
2° k.	<i>waad yar-ayd</i>	2° wa.	<i>waad yar-aydeen</i>
3° k.l.	<i>wuu yar-aa</i>	3° wa.	<i>way yar-aayeen</i>
3° k.dh.	<i>way yar-ayd</i>		

b) koox ballaaran oo ka kooban falal sifo kuwa ugu badan oo ka soo jeeda falal kale ama magacyo iyadoo lagu kabayo salka *-an* ama *-san*.

5)	<i>xiran</i>	ka yimid falka	<i>xir</i>
	<i>beeran</i>	ka yimid falka	<i>beer</i>
	<i>shidan</i>	ka yimid falka	<i>shid</i>
	<i>furan</i>	ka yimid falka	<i>fur</i>
	<i>deggan</i>	ka yimid falka	<i>deg</i>
	<i>rimman</i>	ka yimid falka	<i>rin</i>
	<i>karsan</i>	ka yimid falka	<i>kari</i>
	<i>fidsan</i>	ka yimid falka	<i>fidi</i>
	<i>jabsan</i>	ka yimid falka	<i>jabi</i>
	<i>faraxsan</i>	ka yimid falka	<i>far(a)xi</i>
6)	<i>quruxsan</i>	ka yimid magaca	<i>quriux</i>
	<i>caansan</i>	ka yimid magaca	<i>caan</i>
	<i>wanaagsan</i>	ka yimid magaca	<i>wanaag</i>

Waa kan tusaale muujinaya isrogroggoda:

1° k.	<i>waan xirn-aa</i>	<i>quruxsan-aa</i>
2° k.	<i>waad xirn-ayd</i>	<i>quruxsan-ayd</i>
3° k.l.	<i>wuu xirn-aa</i>	<i>quruxsan-aa</i>
3° k.dh.	<i>way xirn-ayd</i>	<i>quruxsan-ayd</i>
1° wa.	<i>waan xirn-ayn</i>	<i>quruxsan-ayn</i>
2° wa.	<i>waad xirn-aydeen</i>	<i>quruxsan-aydeen</i>
3° wa.	<i>way xirn-aayeen</i>	<i>quruxsan-aayeen</i>

7.2.1.3 Falal horkabayaal leh

Waxaa jira koox yar oo ka kooban falal, haddana adeesigoodu aad u badan yahay, oo iswaafaqsanaanta iyaga iyo qofka ay ku muujiyaan horkabayaal. An isu barbardhigno fal horkabe leh sida *aqaan* iyo fal dibkabe leh sida *cun* si aan u aragno goobta nadoocyada (iswaafaqsanaanta):

	FAL HORKABE	FAL DIBKABE
1° k.	<i>waan aqaanaa</i>	<i>waan cun-aa</i>
2° k.	<i>waad t-aqaanaa</i>	<i>waad cun-t-aa</i>
3° k.l.	<i>wuu y-aqaanaa</i>	<i>wuu cun-aa</i>
3° k.dh.	<i>way t-aqaanaa</i>	<i>way cun-t-aa</i>
1° wa.	<i>waan n-aqaanaa</i>	<i>waan cun-n-aa</i>
2° wa.	<i>waad t-aqaaniin</i>	<i>waad cun-t-aan</i>
3° wa.	<i>way y-aqaaniin</i>	<i>way cun-aan</i>

Falalka dibkabayaasha leh waxay iswaafaqsanaanta falka iyo yeelaha ku leeyihiin isqabadka salka iyo nadooca dambe, halka falalka horkabayaasha lehi ay ku muujiyaan iswaafaqsanaanta salka hortiisa. Arrinta kale ee u gaarka ah falalkan horkabayaasha leh waa iyadoo lagu kała saaro joogtada iyo tagtada iswaydaar shaqalleed. Tus.:

	TAGTO	JOOGTO
1° k.	<i>waan aqaanaa</i>	<i>waan iqiiñ</i>
2° k.	<i>waad taqaanaa</i>	<i>waad tiqiiñ</i>
3° k.l.	<i>wuu yaqaanaa</i>	<i>wuu yiqiiñ</i>
3° k.dh.	<i>way taqaanaa</i>	<i>way tiqiiñ</i>
1° wa.	<i>waan naqaanaa</i>	<i>waan niqiin</i>
2° wa.	<i>waad taqaanniin</i>	<i>waad tiqiinneen</i>
3° wa.	<i>way yaqaanniin</i>	<i>way yiqliinneen</i>

Marka falalka horkabayaasha leh laga dhigayo tagto waxaa la beddelaa shaqallada, halka falalka dibkabayaashu ay kaga beddelaan nadooca. Shaqalka *a* oo laga dhix helo salka, marka uu leeyahay qaabka joogtada, wuxuu isu beddelaa *i* marka tagto laga dhigayo.

Falalka ugu caansan kooxdani waa kuwan: *aqoo, aal, imow, dheh* iyo *ahow*.

Hab khiska isrogrogga ee falalkan horkabayaasha leh ma aha mid oggolaanaya noocyada amminka iyo qaababka oo idil in uu yeesho falku. Waxaa markasta uusan oggolaanayn habka amarka iyo amminnada socda. Falka *ahaw* wuxuu horkabe leeyahay amminka joogtada oo keli ah. Inta soo hartay wuxuu u dhaqmaa sidii fal sifo:

	JOOGTO	TAGTO
1° k.	<i>ahay</i>	<i>ah-aa</i>
2° k.	<i>t-ahay</i>	<i>ah-ayd</i>
3° k.l.	<i>y-ahay</i>	<i>ah-aa</i>
3° k.dh.	<i>t-ahay</i>	<i>ah-ayd</i>
1° wa.	<i>n-ahay</i>	<i>ah-ayn</i>
2° wa.	<i>t-ihiin</i>	<i>ah-aydeen</i>
3° wa.	<i>y-ihiin</i>	<i>ah-aayeen</i>

LAYLI

- Hoosta ka xarriiqaa giddi falalka laga dhex helo sheekada soo socota, kaddib u kala saara saddexda koox faleed ee aan horay uga soo hadalnay, idinkoo adeegsanaya qaabka amarka oo qofka labaad oo keli ah. (kooxda A=f.dibkabe, kooxda B=f.sifo, kooxda C=f.horkabe).

Rah baa waa iyadoo ay jiilaal tahay amaah qaatay baa la yiri. Wuxuuna ballan qaaday haddii la doogsado inuu qaan bixi doono.

Kolkii la roobsaday baa, isagoo balli dabaaljoogleynaya, ninkii qaanta ku lahaa u yimid. Markuu deyntii weyddiistayna wuxuu ku yiri: "Xilligaan anijo tolkeyba wax nalama weyddiisay, oo waan wada waalannahay". Halkii buu dabaashii ka sii qabsaday, oo codkiisii lagu yihiin xiriiriyay: "Waaq, waaq, waaq". Gugii dambe ayaa misana ninkii u yimid, markuu deyntii weyddiistana isla erayadii buu ugu jawaabay. "Rahu jiilaalkii waa deyn doon, gugtina wuu waalan yahay, oo weligiiba ma qaan baxo" baa la yiri.

- Ma heli kartaan lix fal sifo kale oo ka duwan kuwa aan kor ku soo aragnay?
- Ku sumada caddaymaha soo socda, hadday run yihiin ama been yihiin (R/B), goobaabin aad ku dul wareejinaysaan xarafka (R ama B) oo ka tarjumaya waxa ay tahay caddayn walba.
 - 1 Falalka horkabayaasha leh iyo yeelaha xiriir kama dhexeeyo..... R B

- 3.2 Falalka dibkabayaasha leh waxay leeyihin lifaaqyada
iswaafqaqsanaanta oo ka badan kuwa falalka horkabayaasha leh..... R B
- 3.3 Salka falka horkabaha leh isbeddel baa ku dhacaya
marki laga dhigayo qaab tagto..... R B
- 3.4 "In" wuxuu ka mid yahay dibkabayaasha falalka
sifada..... R B
- 3.5 Magacyada qaarkood waxay fal sifo ku noqdaan
dibkabaha -an ama -san..... R B
- 3.6 Falka "ahaw" wuxuu ka mid yahay falalka sifada ... R B
- 3.7 "Rimman" waa fal dibkabe..... R B
- 3.8 Af soomaaligu 10 fal horkabe ayuu leeyahay..... R B
- 3.9 "Bisil, cas, culus, cusub, dixin" waa falal sifo R B
- 3.10 Lifaaqyada "-an" iyo "-san" waxay falal sifo ka
dhigaan falal kale ama magacyo..... R B
4. Ereyadan ka soo saar kuwa fal sifo ka ah idinkoo midkasta u
yeelaya weer amminkeedu joogto yahay:
*xun, dil, shilis, roon, oggol, gabow, nugul, wadaag, moog,
neceb, dulqaad, macaan, kulul, xishood, irmaan, xilkas, halyey.*

7.2.2 Noocyada falkaaliyeyeasha

Falka qaarkood waxay la shaqeeyaan oo isku lammaanaan fal kale
waxayna isku noqdaan hal curiye (ama shay). Haddii aan u soo
qaadano tusaale ahaan weerahan:

- 7) *Waan cuni doonaa*
- 8) *Waan cuni karaa*

Sida aadba ka arki kartaan labadan weerood (7-8) midkiiba labo fal
ayuu leeyahay, haseyeeshee midka labaad oo keliya ayaa muujiya
summadda amminka iyo iswaafqaqsanaanta falka iyo yeelaha.
Falalka ka tirsan dirtatan tiro ahaan aad bay u yaryihin waxaana loo
kala qaybiyaa labo kooxood oo dabeeecaddoodu kala duwan tahay,
sidaa darteed kooxba goonideeda baan u lafaguraynaa.

I. FALKAALIYEYAAASHA KOOXDA A

Eega tusaalayaasha soo socda:

- 9) *Way cun-tay*
- 10) *Wuu cun-ay*

- 11) *Wuu cuni jir-ay*
- 12) *Way cuni jir-tay*

Labada tusaale hore (9-10) waxay nadooca falka *cun* ay ku muuji-nayaan dibkabayaal ku dheggan isla falkaas, labada kalese (11-12) nadooc faleedkooda kuma cayiman falka *cun*, wuxuu ku cayiman yahay falka kale, oo ah *jir*. Falkaan dambe oo la dersay midka hore waxaa lagu magacaabaa **falkaliye**, falka aasaasiga ahna sidiisa iskama beddeko *cuni*.

Falka koobaad (*cuni*) oo qaabkiisu aanu isbeddelin **masdar** baa lagu magacaabaa, midka labaad (*jir-*) oo ah kaaliye ayaa wada qaata nadooc faleedyada la xariira qofka, tirada iyo caynta yeelaha, wuxuu kaloo sidaa summadda amminka falka.

Falkaliyeasha kooxda A waa saddex:

13) <i>jir</i>	<i>waan qori jiray</i>
14) <i>doon</i>	<i>waan qori doonaa</i>
15) <i>leh</i>	<i>waan qori lahaa</i>

Saddexdan fal (*jir*, *doon*, *leh*) waxay xataa u shaqeeyaan sidii fal madaxbannaan oo leh micniiisa gaarka ah, tus.:

- 16) *Warsame xafiiska ayuu jiraa*
- 17) *Maanta kalluun baan doonayaa*
- 18) *Boondheere buu dukaan ku lahaa*

Marka loo adeegsanayo sida fal kaaliye waxaa falalkan ka luma micnaha erey ahaaneed, waxayna noqdaan siyaabo lagu muujiyo qaar ka mid ah amminnada iyo hababka.

a. Falkaliyaha *jir* waxaan looga maarmi karin si loo sameeyo tagto socota.

- 19) *Ayeeyo baa yaraantayda iiga sheekeen jirtay miyiga*

b. Falkaliyaha *doon* waxaan looga maarmi karin samaynta timaad-dada.

- 20) *Berri baa laga hadli doona*

c. Falkaliyaha *leh* waxaan looga maarmi karin samaynta habka shardiileyga.

- 21) *Waan ku siin lahaa ee waanan haynin*

II. FALKAALIYEYAASHA KOOXDA B

Waa falal ay isku lammaanaan falal kale si ay u cabbiraan suurtaggal, rabitaan iwm. Falalkan sababaha soo socda ayayna uga duwan yihin falkaliyeysaasha kooxda B:

- a. Falka kooxda B ma lumiyo micniiisa asaleed marka uu isku lammaaninayo fal kale.

22) Waan akhrin karaa

Halkan, falkaliyaha *kar* wuxuu wax ku kordhiyaa micnaha falka *akhrin*, isagoo caddaynaya in hadluhu uu awood u leeyahay in uu ku kaco falkaas.

- b. Falka looma adeegsado hal ammin ama hal hab, wuxuuse la socon karaa amminno iyo habab fara badan:

23) <i>Wuu ordi karaa</i>	(joogto caadaley)
24) <i>Wuu ordi karay</i>	(tagto fudud)
25) <i>Wuu ordi karayaa</i>	(joogto socota)
26) <i>In uu ordi karo baan filayaa</i>	(qaab dhimman)

- c. Falka kooxda B isna markiisa wuxuu u baahan karaa falkaliyaha kooxda A isagoo yeelanaya qaab masdar:

- 27) *Wuu ordi kari doona*
 28) *Wuu ordi kari lahaa*
 29) *Wuu ordi kari jiray*

Falalka kooxda B kuwa ugu muhimsan waa kuwan:

30) <i>Kar</i>	<i>way qori kartaa</i>
<i>Waa'</i>	<i>waan hurdi waayay</i>
<i>Rab</i>	<i>wuu bixi rabaa</i>
<i>Gaar</i>	<i>wuu dhici gaaray</i>
<i>La'</i>	<i>waan garan la'ahay</i>

Xataa falalkani, sida kuwa hore, waxay noqon karaan fal madaxbanan oo leh micniiisa gaarka ah:

- 31) *Ina Ducaale baa la waayay*
 32) *Dayaaraddii Berbera bay gaartay*
 33) *Maxaad rabtaa?*
 34) *Carrabkaygu ma karo*
 35) *Dayaaraad baan la'ahay*

LAYLI

1. Hoosta ka xarriqa giddi falkaliyeyaasha laga dhex helo haasaa-waha soo socda:
 - A- Maxaad shaqada u aadi weyday?
 - B- Boggaa layga hayaa oo ma dhaqaaqi karo.
 - A- Maxaan kuu qaban karaa?
 - B- Wuxaan jeclaan lahaa in aad maamulahayga iga gaarsiiso cudurdaarka maqnaashahayga.
 - A- Waa yahayee, cid dhakhtar kuu kaxayso ma wayday?
 - B- Taas waxba ma aha, hadhow baan cid kale raadin doonaa.
 - A- Heedhe, caafimaadka ayaa wax walba ka weynnee, tagsi an kuugu yeero si aad u aaddo dhakhtarkii aad dugsiga isla dhigan jirteen.
 - B- Waan aadi lahaayee amuu dariiqa xanuunkii iigu si daraa?
 - A- Intaad adkaysan karto adkayso, kuna dhakhso waayo saacadda wiisatada baa kaa dhammaan rabta.
 - B- Waa tahay, khayr Alla ha ku siiyo!
2. Ku buuxiya goobaha banbanaan kaaliyeyaasha ku habboon:
 - 2.1 Haddaad i tustid waan garan _____
 - 2.2 Berri ayaan iska arki _____ labadeenu
 - 2.3 Ma akhrin _____ okiyaale la'aan
 - 2.4 Ka gaar dukaanka waa la xiri _____
 - 2.5 Waa u qaadan kari _____
 - 2.6 Maxaad igula talin _____ ?
 - 2.7 Ku noqo halka aad waagi hore joogi _____
 - 2.8 Maxay dadkii hore isku waydaarsan _____ ?
3. Weeraha soo socda qaar ayaa ka qaldan, maxaa yeelay falkaliyeyaal aan ku habboonayn baa ku dhex jira weerahaas. Raadiya oo saxa.
 - 3.1 Toddobaadka soo socda baa Cali imaan jiray
 - 3.2 In aan ku arko baan dooni rabaa
 - 3.3 Arraweelo ragga way dili kartay
 - 3.4 Mar baan dhici gaaray
 - 3.5 Haddaad runta ii sheegi lahayd dhibaataadan lama kulmi waayeen.
 - 3.6 Ma garan rabo waxa uurkaaga ku jira
 - 3.7 Siduu kuugu wargelin lahaa ayuu garan la'yahay

3.8 Haddaad xoog waydid xiilo ma waydid.

7.3 Qaabka iyo micnaha falka

7.3.1 Shaqada fal gudbaha iyo fal magudbaha

Eega weerahan:

- 1) *Shamso way seexatay*
- 2) *Shamso jalaato ayay cuntay*

Hawsha yeelaha (*Shamso*) ee weerta (1), oo qeexaya falka *seexo*, ma gudubto, kumana dhacdo layeeli.

Weerta (2), hawsha *Shamso* waxay u gudbaysaa layeelaha *jalaato*. Haddaba falalka, marka laga eegayo dabeecadahan, waxaa loo kala saaraa gudbe iyo **magudbe**: falka *cun* waa gudbe waayo yeele (Y) iyo layeeli (LY) ayuu leeyahay, halka falka *seexo* uu ka yahay magudbe, maadaama uu leeyahy yeele keli ah oo aanu la jirin la yeele.

Tusaalooyin kale:

FAL GUDBE	FAL MAGUDBE
<i>Ardaygu cashar ayuu goray</i>	<i>Gabadhu way <u>dhoofstay</u></i>
Y LY	Y
<i>Bisaddu jiir bay <u>dishay</u></i>	<i>Koobku wuu <u>jabay</u></i>
Y LY	Y
<i>Baana baa <u>tolay</u> shaarkan</i>	<i>Odaygu wuu <u>gaajooday</u></i>
Y LY	Y

Micna ahaan markii loo eego, falal baa jira oo badanaa u shaqeeyaa sida fal magudbayaal. Waxayna yihiin kuwa sheega waxa uu yahay yeelaha ama waxa ku dhacaba (*dhimo, duqow, qunfac, ooy, hammaanso, lulmoo, gama'*, iwm.) ama kuwo tilmaama dhaqdhaqaaq (*soco, orod, kac, duul, dhoof, safar*, iwm.) ama kuwa tilmaama dhawaaq ama qaylo ka timid yeelaha (*gayli, cabaad, ci', gurxan, danan*, iwm.). Dhammaan falalkan, sida badan, ma oggolaadaan in ay yeeshaan layeeli, haseyeeshi weerta ay ku

jiraan waxaa laga dhex heli karaa magac kale oo aanu ahayn layeele, kaas oo lagu aqoonsado joogitaanka horyaalaha.

- 3) *Cali baa Jannaale u socda*
- 4) *Cali baa Jannaale arkay*

Haddaba falka ku jira weerta hore (3) oo ah *soco* wuxuu u baahan yahay horyalka *u si uu u oggolaado* ama ula qabsado magaca aanu layeele ahayn (*Jannaale*), sidaas darteed waa fal magudbe. Laakiin falka *arag* oo ku jira weerta labaad (4) waa falgudbe maadaama horyaal la'aan uu si toos ah ula qabsado la yeelaha.

Waxaa loo baahan yahay in si foojigan loo ilaaliyo sida dhabta ah ee uu falku u shaqeeyo, maxaa yeelay fal gudbayaal badan baa noqon kara fal magudbayaal iyadoo la beddelayo qaabkooda. Sidaas oo kale fal magudbayaashu iyana waxay isu beddeli karaan falgudbe.

- 5) *Ilmuhi waraaqihii way gubeen*
Y LY F (gudbe)
- 6) *Waraaqihu way gubteen*
Y F (magudbe)

Kala soocidda fal gudbayaasha iyo fal magudbayaasha waxay ku salaysan tahay micnaha falalka iyo sida ay weertu noqon doonto kaddib markii falalkaas ay ka mid noqdaan. Xagga dhismaha weerta dib baan ugu soo noqon doonnaa, marka aan ka hadli doonno weereyn, haatanse waxaa muhim ah in aynu garanno farqiga u dhaxeeya fal gudbayaasha iyo fal magudbayaasha, maxaa wacay waa arrin lagama maarmaan u ah ka hadlidda ifafaalooyin kale oo la xiriira falalka.

LAYLI

1. Sheega falalka ku jira weeraha soo socda in ay yihiin fal gudbe ama fal magudbe:
 - 1.1 *Mire wuu daalan yahay*
 - 1.2 *Waduhu baabiurka wuu joojiyey*
 - 1.3 *Sicirku kor buu u socdaa*
 - 1.4. *Xasan baa buuggan curiyey*
 - 1.5 *Markabku wuu quusay*
 - 1.6 *Dayaxu dhulka ayuu ku wareegaa*
 - 1.7 *Hashu way godlatay*

- 1.8 *Seynab cambe bay cuntay*
2. Ku buuxiya goobaha banbannaan ee weeraha soo socoda layeelle ku habboon, si falku uu ugu hawlgalo falgudbe ahaan.
- 2.1 *Libaaxu* _____ *buu cunay*
 - 2.2 *Mursal baa* _____ *qoray*
 - 2.3 *Sacdiyo* _____ *bay dhashay*
 - 2.4 *Tuuggii* _____ *buu maqlay*
 - 2.5 *Max'ed* _____ *buu akhriyey*
 - 2.6 *Hooyo kasta* _____ *bay jeceshahay*
 - 2.7 _____ *bay mukulaashi qaadatay*
 - 2.8 *Fuundiga baa* _____ *dhisay*

7.3.2 *Falal ku farcama sal ballaarin*

Fal salkiisa waa la ballaarin karaa iyadoo lagu darayo lifaaqyo beddelaya micnaha salka falka. Lifaaqyadan waxay falka siiyaan nadoocyoo qaababkoodu kala duwan yahay oo la xiriira qofka, amminka, iwm. Taasina waxay la micna tahay in, falalka ka farcamay ku kordhinta lifaaqyada, ay ka tirsan yihiin isrogrog faleedyo kala duwan, kuwaasoo aan horay uga soo hadalnay arrimahooda, haatanse habka farcamidda falka ayaan danaynaynaa. Lifaaqyada ugu muhimsan waa *in* iyo *an*, maadaama adeegsigoodu uu aad u badan yahay. Sidaan horeyba ugu soo sheegnay, iyagu waxay isku lifaaqaan fal salkiisa si ay u sameeyaan sal cusub.

7.3.2.1 *-in*

Lifaaqa *in* guud ahaan waa lifaaq sababeed, yacni wuxuu tilmaamaa in uu jiro qof hawl qabanaya, waxqabadkiisuna waxaa u sabab ah qof kale. Tus.:

- 7) *Faarax wuu dhoof-ayaa*
- 8) *Faarax Cali buu dhoof-in-ayaa*

Tusaalaha hore (7) in *Farax* uu dhoofayo baa ku cad, midka dambe (8) kuma cadda in uu *Faarax* dhoofayo laakiin sabab buu u yahy dhoofidda *Cali*, warkaasna waxaa na siiyay lifaaqa *-in-* oo laga hela salka iyo nadooca dambe dhixdooda.

Haddii lifaaqan (-in) lagu dhejiyo sal ka samaysan fal magudbe, fal gudbe ayuu isu rogayaa. Waakan tusaale kale iyo falka *kar*.

- 9) *Shaahu wuu karayaa*
- 10) *Cali shaah buu karinayaa*

Yeelaha weerta (9) waa *shaah*, oo keligiis *kara*, mana laha layeele, sidaas darteed falka *kar* waa fal magudbe. Midda kalese (10), *Cali* (oo ah yeelaha) baa *kariya shaaha* (oo noqday layeele). Haddaba falka *karin* (*kar+in*) waxaa ka dhigay falgudbe lifaaqa -in. An eegno tusaalooyin kale:

- 11) *Barre wuu duulayaa*
- 12) *Barre diyaarad ayuu duulinayaa*
- 13) *Wiilashu way dhoofayaan*
- 14) *Wiilashu walaalkood bay dhoofinayaan*
- 15) *Koobku wuu jabayaa*
- 16) *Inanku koobka buu jebinayaa*

Lifaaq sababeedku labo qaab buu uga muuqan karaa isrogrogga: -in iyo -i. -In waxay muuqataa markii falku uu ku mataansan yahay fal kale oo ay isku noqdaan hal qaab faleed (timaaddo, shardiley, tagto caadaley iyo joogto socota) iyo marka falku uu leeyahay qaab joogto socota.

- 17) *Waan karin doonaa* (timaaddo)
- 18) *Waan karin lahaa* (shardiley)
- 19) *Waan karin jiray* (tagto caadaley)
- 20) *Waan karinayaa* (joogto socota)

Inta soo hartay oo idil lifaaqa -i baa ka muuqda:

- 21) *Waan kariyey* (tagto fudud)
- 22) *Waan kariyaa* (joogto caadaley)
- 23) *Inaan kariyo* (joogto dhimman)

Lifaaqa -i wuxuu keenaa qaar ka mid ah isbeddel codeedka: haddii fal salkiisu uu ku dhammaado -i lagu dhejiyo dibkabe ku bilaabma shaqal, labadaas gabal xarafka -y- ayaa isu keena.

- 24) *Wuu kari-y-ay*
- 25) *Wuu xooji-y-ay*

Haddii isla salkaas oo ku dhammaado -i, lagu dhejiyo dibkabe ku billaabma t-, shibahanhan s buu isu rogaa:

- 26) *Way kari-s-ay* < (*kari+t+ay*)
 27) *waad jooji-s-ay* < (*jooji+t+ay*)

Ugu dambaynti, lifaaq sababeedku, mararka qaarkood, wuxuu isbeddel shaqaleed ku ridaa salka eterga. Tus.:

- 28) *bax+i* → *bixi*

Waxaa halkan ku soo taxaynaa tusaalooyin falal, kuwaasoo la jira lifaaq sababeedka iyo labadiisa qaab:

ISROGROGGA I

AMAR

mar
gal
ba'
deg
dhac
daaq
yaab
daal
dun
nuug
dhal
hagaag

ISROGROGGA II

AMAR

mari
geli
bi'i
deji
dhici
daaji
yaabi
daali
dumi
nuuji
dhali
hagaaji

MASDAR

marin
gelin
bi'in
dejin
dhicin
daajin
yaabin
daalin
dumin
nuujin
dhalin
hagaajin

7.3.2.2 -an

Lifaaqa -an wuxuu tilmaamaa marka yeeluhu uu isu qabto hawsha isaga naftiisa, sidaas awgeeda baana loogu magacaabay lifaaq falasho.

Si aan u aragno isbeddelka micneed tusaalooyinka soo socda ayaan isugu barbardhigaynaa falalka *dhaq* iyo *beer*.

- 29) *Wuu dhaqayaa*
 30) *Wuu dhaqanayaa*
 31) *Wuu beerayaa*
 32) *Wuu beeranayaa*

Tusaalooyinka (29 iyo 31) waxaanu ka garanaynaa in yeeluhu uu samaynayo hawsha, haseyeeshee ma cadda in hawshaas uu u qabanayo naftiisa ama cid kale, halka tusaalooyinka (30 iyo 32) ay aad ugu cad yihiin in yeeluhu hawsha isagu isu qabanayo, taasina waxaa muujinaya lifaaqa -an oo ka dhex muuqda falalkooda. Haddii lifaaqan uu ku dhego fal gudbe, wuxuu ka dhigi karaa fal magudbe, sida aan ka arki doonno tusaalooyinka soo socda iyo falalka *gub* iyo *waal*:

- 33) *Cali qashinka ayuu gubayaa*
- 34) *Qashinku wuu gubanayaa*
- 35) *Cali wiilki buu waalayaa*
- 36) *Wiilku wuu waalanayaa*

Falalka (33) iyo (35) waa fal gudbayaal, maadaama ay leeyihiin yeele iyo layeele (*Cali/qashinka*, *Cali/wiilka*), laakiin tusaalooyinka (34) iyo (36) oo falalkooda ay ku dhex jiraan lifaaqa -an fal magudbayaal ayay noqdeen. Sidaa awgeed layeele ma laha, *qashin* iyo *wiil-na* yeelayaal ayay noqdeen.

Lifaaqan saddex siyood ayuu u muuqdaa: -an, -o, -at.

- Qaabka -an wuxuu ka muuqdaa masdarka oo wehliya fal-kaaliyeaal iyo qaabka joogtada socota.

- 37) *Hablaha ayaa xulan doona* (falkaaliyaha *doon*)
- 38) *Torrey baa la xiran jiray* (falkaaliyaha *jir*)
- 39) *Soortu wey guban lahayd* (falkaaliyaha *leh*)
- 40) *Dhar baan dhaqanayaa* (joogto socota)

- Qaabka -o amarka keliga ah buu ka muuqda:

- 41) *Qaado! Baro! Xiro!*

- Qaabka -at waxaa laga dhix helaa inta soo hartay, mararka qaarkoodna isbeddel codeed ayuu keenaa:

- 42) (*Iyadu*) *way baratay* < (*bar+at+tay*)
 - 43) (*Iyadu*) *way bartay* < (*bar+tay*)

Mararka qaarkood *t*-da *d* bay isu rogtaa, sidaa tusaalahaa soo socda:

- 44) *Waan baxsaday* < (*baxso+tay*)

Waa kuwan tusaalooyin falal leh lifaaq falasho, oo qaabab kala duwan leh:

A)	ISROGROGGA I	ISROGROGGA IIIA
	AMAR	AMAR
	<i>wad</i>	<i>wado</i>
	<i>gad</i>	<i>gado</i>
	<i>beer</i>	<i>beero</i>
	<i>qor</i>	<i>qoro</i>
	<i>fur</i>	<i>furo</i>
B)	ISROGROGGA II	ISROGROGGA IIIB
	AMAR	AMAR
	<i>sadhi</i>	<i>sadhiiso</i>
	<i>guuri</i>	<i>guurso</i>
	<i>iibi</i>	<i>iibso</i>
	<i>akhri</i>	<i>akhriso</i>
	<i>caddee</i>	<i>caddayso</i>
		MASDAR
		<i>fadhiisan</i>
		<i>guursan</i>
		<i>iibsan</i>
		<i>akhrisan</i>
		<i>caddaysan</i>

Kooxda (A) waxay ku bilaabataa falalka isrogrogga I, kaddib markii lagu daro sal ballaariyaha falashada *-an*, isrogrogga III ayay isu beddelaan iyagoo ku dhamaanaya *-o* marka ay yihiin amar, *-an* marka ay yihiin masdar. Koxda (B)-se falalka isrogrogga II ayay ku bilaabataa - oo hore u lahaayeen lifaaq sababeed - waxyna isubeddelaan isrogrogga III kaddib marka lagu lifaaqo sal ballaariyaha falashada oo isu roga *-so* kolka uu yahay amar iyo *-san* kolka uu yahay masdar.

LAYLI

1. Tusaalooyinka soo socda ka dhex raadiya falalka leh lifaaq sababeedka iyo kuwa leh lifaaqa falashada, kuna kala qora taxanaha A iyo B:
 - 1.1 *Daahir ayaa iga yaabiyeey maanta*
 - 1.2 *Batuulo garbasaar bay soo gadatay*
 - 1.3 *Waagii hore xoolaha waa la dhaci jiray*
 - 1.4 *Xafiiska ayuu baran lahaa*
 - 1.5 *Soomaalidu go'ayay xiran jirtay*
 - 1.6 *Waraaqda halkeeda ku kaydi*
 - 1.7 *Farsamayaqaankii baa hagaajinaya motoorka*
 - 1.8 *Waraaq buu qoranayaa*
 - 1.9 *Gabar siican ayuu guursanayaa*

1.10 Halkaaga fariiso

A

Tus.: *yaabiyyey*

B

gadatay

.....

.....

2. Sameeya weero ay ku dhex jiraan ereyada hoos ku taxan, kuwaas oo aad ka dhigaysaan fal gudbe iyo fal magudbe:
fid, toos, dhoof, engeg, yeer, kac

Tus.: *falka kac* → *Sicii wuu kacay* (magudbe)

Cali sicii wuu kiciiyay (gudbe)

7.3.2.3 *Lifaaqyo kale*

Labadii lifaaq ee aan kor ku soo xusnay ka sokow, waxaa jira kuwa hoostan ku taxan oo si kooban aan uga hadli doonno:

I -am

IV -aan

II -siin

V -oob

III -ayn

VI -oon

I) Lifaaqa -am waa lifaaq yeele *dahsoon*: fal micnihiisa muujinaya in uu markasta yahay falgudbe ayaa qaab yeele *dahsoon* lahaada kaddib markii hawsha falku ay ku dhacdo yeelaha, yacni waa marka uu ka maqan yahay weerta midka qabtay hawsha, yeeluhuna waa mid ahaa layeele markii falka weertaasi uu ahaa falgudbe. Tusaale ahaan aan u soo qaadanno falka *fur*:

45) *Wiilkii albaabka buu furay*

Y LY

Sida idiin muuqata, falka *fur* wuxuu u baahan yahay fale wax fura (yacni yeele) iyo waxa la furo (yacnii layeele). Laakiin maxaa dhacaya haddii uusan muuqan yeelulu?

46) *Albaabku wuu furmay*

Y

Layeelaha oo falka ku dhacay (*waa albaabkee*) yeele ayuu noqday, taasina waxaa ayidaya sumadda yeelaha oo ka muuqata *albaabka* (*waa u-dee*) falkuna qaabkiisii buu beddelay waayo lifaaqa -am baa

lagu ballaariyay salkiisa, inkasto inta badan la masaxo shaqalkiisa -
a) Waxaase jira falal muujiya lifaaqa oo idil -am sida falka gunud:

47) *Xariggu wuu guntamay*

Lifaaqan qaabkiisi -an ayuu noqon karaa kolka uu ku dhamaado erey ama alan, sida qaabka amarka oo keliga ah:

48) *Furan! Xiran! Guntan!*

Yaanse lagu khaldamin qaabkan -an qaabkii lifaaqa falashada (-an) oo u gaar ah falafka lammaanan iyo joogtada socota (eeg bog 119). Tusaalooyin ayaan samaynaynaa si ay u caddaato arrintan:

49) *Cali albaabka ayuu xirayaa*

50) *Cali albaabka ayuu xiranayaa*

51) *Albaabkii wuu xirmayaa*

Falka tusaalahaa (49) qaabkiisa (*xir*) ma laha lifaaq, midka tusaalahaa (50) lifaaqa falashada -an ayaa ku xirmay (*xiran*), kaddibna nadooca joogtada socota baa lagu sii dhejiyay, falka tusaalahaa (51) yeele dahsoon ayuu noqday kaddib markii lagu dhejiyay lifaaqa -am (*xirm*).

II) Lifaaqa -siin waa lifaaq yeelsiin. Lifaaqan micnaha falka wuxuu ku kordhinayaa in faluhu sababo in qof kale sameeyo falka.

52) *Ruqiyo cunuggeeda ayay caano cabsiinaysaa*

Lifaaqan laba qaab ayuu yeeshaa, xaaladda ayayna ku xiran tahay:

a) *siin* oo amminnada lammaanan iyo joogtada socota loo adeegsado.

b) *sii* oo qaababka soo haray oo idil loo adeegsado:

53) *Isaga ayaa warka na gaarsiin doona*

54) *Macallinka ayaa ku dareensiinaya*

55) *Baabuurka socodsii!*

56) *Caruurta baan cayaarsiityey*

III) Lifaaqa -ayn (-eyn) wuxuu abuura falal ka soo jeeda magacyo iyo falal sifo:

a) Magacyada sida *waran, subag, qado* waxa aanu ka samayn karnaa falafka soo socda oo leh lifaaqa -ayn;

57) *Waan qadaynayaa*

- 58) *Wuu subagaynayaan*
59) *Way warmaynayaan*

b) Falal sifo sida *cad, fudud, kulul* ayaan uga dhigi karnaa dibkabe:

- 60) *Derbiga ayaan caddaynayaan*
61) *Dersiga buu fududaynayaan*
62) *Wax ayuu kululaynayaan*

Falalka leh sal ballaarinta noocaan ahi isrogrogga II ayay ka tirsan yihiin.

Lifaaqaan qaabka soo socda ayuu lahaan karaa:

- a) -ayn (-eyn) oo u gaar ah falalka lammaanan iyo joogtada socota
63) *Derbi ayuu caddaynayaan / caddayn doonaa*
- b) -ee oo u gaar ah amar oo keli ah
64) *Derbiga caddee*
- c) -eey/-ey oo loo adeegsado inta qaab nadooceed ee soo hartay oo idil
65) *Derbiga ayuu caddeeyey*

Waxaan halkan ku soo taxaynaa falal wata lifaaqa -ayn:

A)	FALAL SIFO		ISROGROGGA II
		AMAR	MASDAR
	<i>adag</i>	<i>adkee</i>	<i>adkayn</i>
	<i>dheer</i>	<i>dheereee</i>	<i>dheerayn</i>
	<i>fog</i>	<i>fogee</i>	<i>fogayn</i>
	<i>kulul</i>	<i>kululee</i>	<i>kululayn</i>
	<i>weyn</i>	<i>weynee</i>	<i>weynayn</i>
	<i>yar</i>	<i>yaree</i>	<i>yarayn</i>
	<i>cab</i>	<i>cabbee</i>	<i>cabbayn</i>

B)	MAGACYO	ISROGROGGA II
	AMAR	MASDAR
	<i>casho</i>	<i>cashee</i>
	<i>sonkor</i>	<i>sonkoree</i>
	<i>qiimo</i>	<i>qiimee</i>
		<i>qiimayn</i>

IV) Lifaaqa -aan falal cusub buu ka sameeyaa sal fal sifo, isagoo ku biirinaya micne *noqosho* micnihii lahaa salka falka. Tus.:

- 66) *Wuu dheeraanayaa* (ka yimid *dheer*)
 67) *Way ladnaanayaan* (ka yimid *ladan*)

Lifaaqaanna qaabab kala duwan ayuu yeeshaa marka laga eego dhanka isrogrogga:

a) -aan oo u gaar ah falalka lammaanan iyo joogtada socota

- 68) *Wuu adkaan karaa*
 69) *Wuu kululaanayaa*

b) -aw oo u gaar ah amar keli ah

- 70) *Kululaw! Adhaw!*

c) -aad oo loo adeegsado isrogrogayaasha kale ee soo haray

- 71) *Wuu adkaaday*
 72) *Wuu kululaadaa*
 73) *Inuu kululaado*

V) Lifaaqa -oob fal ayuu ka dhigaa magac, falka ka dhashana micno *noqosho* ayuu kasbadaa:

- 74) *Wuu biyoobayaa* (ka yimid *biyo*)

Lifaaqan qaababkiisu waxay noqon karaan:

a) -oob marka magacu ku dhammaado shaqalka *o* ama *i(y)*:

- 75) *Biyø* *Wuu biyoobayaa*
 76) *Oday* *Odoyoobay*

b) -ow (-aw) marka magacu ku dhammaado shibbane:

- 77) *Tuug* *Tuugow*
 78) *Col* *Collow*
 79) *Baraf* *Barafaw*

VI) Lifaaqa -ood isna waxaa loo adeegsadaa si magaca looga dhigi lahaa fal isagoo ku kordhinaya micnaha *dareemid*

80) *Dhaxan* (magac) *Wuu dhaxmooday*

Qaababka lifaaqan waxay noqon karaan:

a) -oon oo la raacsiiyo masdarka (falalka lammaanan iyo joogtada socota)

81) *Wuu dhaxmoon doonaa*

82) *Wuu cidloonayaa*

b) -ood amminnada soo haray oo idil ayaa loo adeegsadaa

83) *Waan dhaxmooday* (ka yimid *dhaxan*)

84) *Wuu cidloodaa* (ka yimid *cidla'*)

85) *Carood* (ka yimid *caro*)

86) *Dhibtood* (ka yimid *dhib*)

Annagoo soo koobanya waxaan soo aragnay, marka sal fal ama magac lagu nudo lifaaq waxaan ka soo saaraynaa fal cusub. Falkan cusub sifooyin micneed oo si kale ah ayuu leeyay, yacni micnihii uu hore u lahaa ka sokow mid kale ayaa ku sii kordhay. Dabcan mid waliba oo ka mid ah falaikan cusub wuxuu ka tirsanaanayaa kooxaha isrogrogga ee aan kor ku soo qeexnay midkooda. Shaxda soo socota ayaa koobaysa lifaaqyada aan soo aragnay oo idil iyo waxyaabaha u gaarka ah, oo la xiriira, isrogrogga iyo micnaha uu lifaaqu ku soo kordhiyay (F = fal, M = magac):

SAL	LIFAAQ	ISR.	MICNAHA AASASIGA AH
F	in	II	sababe
F	siin	II	yeelsiin
F	an	III	falahso
F	am	I	yeele dahsoon
F	aan	F.sifo	beddelid/noqosho
F	ayn	F.sifo	beddelid/noqosho
M	ayn	II	beddelid/noqosho
M	oob/ow	I	beddelid/noqosho
M	ood	III	dareemid

LAYLI

1. Ereyada soo socda, idinkoo ka dhigaya qaab yeele dahsoon, u sameeya weero:
Tus.: *qabso* = *maxaa ka qabsamay hawsha*
aas, afayso, samayso, sar, tir
2. Ereyada ku xusan layliga hore (1) u yeela midkiiba labo weerood idinkoo adeegsanaya qaabka falashada iyo midka yeelaha dahsoon:
Tus.: *qabso* = 1. *Cali hawl buu qabsanayaa*
2. *Wax baa qabsamay*
3. Weer ka sameeya erey kastoo hoos ku qoran, idinkoo adeegsanaya lifaaqa *-siin/-sii*:
Tus.: *kor* = *kursiga buu korsiityay*
cun, daal, mar, ka hadal, ka ilmee, garo, cab, daaddah.
4. U yeela weero falaka iyo magacyada soo socda idinkoo adeegsanaya lifaaqa *-ayn*:
cas, xun, fican, jid, run, xor, dan, dhow.
5. Hoosta ka xarriiqal falalka leh liifaaqyada *-aan*:
 - 5.1 *Maalinba maalinta ka dambaysa buu sii fiicnaanayaa*
 - 5.2 *Beer buu falanayaa*
 - 5.3 *Maalin baad ogaan doontaa*
 - 5.4 *Waan garan lahaa macalinka*
 - 5.5 *Dugsiga baa ku fogaaday*
 - 5.6 *Cilmibaaris baan jeelaan lahaa*
 - 5.7 *Duruus badan baan qaadannaa*
 - 5.8 *Ogow oo iga dambee, dan iyo xarrago isweyday*
 - 5.9 *Wax la neebaan karo ma ah*
 - 5.10 *Arjigii waa layga oggolaaday*
6. Ku dhejiya lifaaqa u baahan magacyada soo socda si ay u noqdaan falal, midkastana u yeela weer:
duq, bahal, riyo, jiriirico, gabow, caato, daymo, cidlo, duug, cadho.

7. Ka dhex hela sheekada soo socota falalka leh lifaaqyada aan soo baranay:

Taariikhda ay bilaabantay ciyaarta kubbadda cagtu aad bay u fog tahay. Cayaartaasuu waxay ka soo ifbaxday dalka Shiiinaha dhalashadii Nabi Ciise ka hor. Waagaa kubbaddu waxay ka samaysnayd harag; waxase lagu cabbayn jiray alaaboo fudfudud oo aanay harraatidoodu cagta wax yeelayn.

Boqorradii Shiiinaha ee waayadaasina xiisa weyn bay u hayeen ciyaarta, waxayna ku dhiirigelin jireen ciidamada qalabka sida inay dhisaan kooxo dhawr ah oo tartanno dhex maraan si ay u kala helaan abaal gudyo waaweyn, sida maanta oo kale.

7.3.3 *Magacyo ka soo farcama falal*

Faqradda aan soo dhaafnay waxaan ku soo aragnay falal ka soo farcami kara falal kale ama magacyo iyadoo lagu kabayo dibkabayaal; arrintaas lidkeeduna waa suurtaggal, yacni fal ayaa laga dhigi karaa magac iyadoo lagu lifaaqaayo dibkabayaal. Eega weeraha soo socda:

- 87) *Qoslidda badan ma fiicna*
- 88) *Halkan qosle loogama baahna*
- 89) *Qosol aan laysla qabin qoonsi ayuu leeyahay.*

Weerahaan middiiba waxaa ku jira magac oo isku sal leh. Magacaas falka *qosol*, oo ka tirsan isrogrogga I, ayuu ku qotoman yahay. Weerta (87) magaceeda wuxuu ka samaysan yahay *qosol* lagu daray dibkabe falka ka dhiga magac -*id*. Magacan cayntiisu waa dheddig waxaana caddaynaaya qodobkiisa -*da*. Haddaba *qosol+id* wuxuu soo saaraa *qoslid*.

Magaca weerta (88) wuxuu ka yimid falka *qosol* oo lagu daray dibkabaha -*e*. Dibkabahan magac ka sokow wuxuu sii kordhiyaa micne tilmaamaya qofka falka sameeyey, yacnii magac fale ayuu ka dhigayaa.

Magaca *qosol* ee weerta (89) wuxuu qaabkiisa ku jaango'an yahay midka falka, saas ay tahay magac ahaan ayaa loo adeegsadaa. Wuxaan oran karmaa in xataa marka kan falka *qosol* lagu daray dibkabe ka dhigay magac, haseyeeshee dibkabahan ma muuqdo oo

waa eber (\emptyset). Midda kale magaca (89) cayntiisu waa lab oo qodobka -ka ayuu qaataa (*qosol+ka*).

Arrimaha aan ku soo aragnay falka *qosol* waa hab guud oo ay wadaagaan falal badan oo ka kala tirsan isrogrogyada kala duwan (xataa kuwa faraca).

Haddaba iyadoo laga ambaqaadaayo sal fal waxaa ka soo farcami kara magacyadan kala ah:

sal fal + dibkabe \emptyset	= magac saleed	(sida tus. 89)
sal fal + dibkabe -id	= magac faleed	(sida tus. 87)
sal fal + dibkabe -e	= magac fale	(sida tus. 88)

Sida aan ku arki doonno, dibkabaha keena magac faleedka wajiyoo kala duwan ayuu leeyahay, isrogrogga falka ayuuna ku xiran yahay.

I) MAGAC SALEED

Magac saleedyadu waa kuwa qaabkooda la midka ah qaabka falka, oo sidaan horay ugu sheegnay lagu daray dibkabe \emptyset . Haddaba magacyada waafaqsan falalka isrogrogga II iyo III waxay ka soo farcameen sal + salballaariye. Tus.:

ISROGROGGA	SAL + DIBKABE	MAGAC SALEED
I	<i>qosol</i> + \emptyset	<i>qosol(ka)</i>
	<i>aas</i> + \emptyset	<i>aas(ka)</i>
	<i>abuur</i> + \emptyset	<i>abuur(ka)</i>
II	<i>karis</i> + \emptyset	<i>karis(ka)</i>
	<i>buufis</i> + \emptyset	<i>buufis(ka)</i>
	<i>rumays</i> + \emptyset	<i>rumays(ka)</i>
III	<i>leexsan</i> + \emptyset	<i>leexsad(ka)</i>
	<i>barad</i> + \emptyset	<i>barad(ka)</i>
	<i>xulad</i> + \emptyset	<i>xulad(ka)</i>
Falal Sifo	<i>yar</i> + \emptyset	<i>yar(ka)</i>
	<i>dheer</i> + \emptyset	<i>dheer(ka)</i>
	<i>weyn</i> + \emptyset	<i>weyn(ka)</i>

Falaka isrogrogga III waxay u muuqdaan in aanay wada waafaqsanayn waxa aan kor ku soo sheegnay, haseyeeshee haddii si qoto dheer loo lafaguro, oo haatana aan ku habboonay, waxaa idiin caddaan lahayd in xataa iyagu ay u shaqeeyaan sida kuwa kale.

Ugu dambayntii, waxa muuqata in yar oo keli ah oo ka tirsan falalka sifada ah in ay sameeyaa magacyada noocan ah. Sidaan horayba u soo sheegnay, magac saleedyada giddigoodu waa lab.

II) MAGAC FALEED

Magac faleedyadu waxay ka yimaadaan fal lagu daray dibkabe magaceed oo isrogroga wuxuuna ku xiran yahay isrogrogga falka: *-id* falaka isrogrogga I baa leh, *-in* kuwa II, *-sho* kuwa III iyo *-aan* oo u gaar ah falal sifo.

ISROGROGGA	SAL + DIBKABE	MAGAC FALEED
I	<i>qosol+id</i>	<i>qoslid(da)</i>
	<i>aas+id</i>	<i>aasid(da)</i>
	<i>abuur+id</i>	<i>abuuriid(da)</i>
II	<i>kari+in</i>	<i>karin(ta)</i>
	<i>buufi+in</i>	<i>buufin(ta)</i>
	<i>rumays+in</i>	<i>rumayn(ta)</i>
III	<i>leexsad+sho</i>	<i>leexsasho(da)</i>
	<i>barad+sho</i>	<i>barasho(da)</i>
	<i>xulad+sho</i>	<i>xulasho(da)</i>
Falal Sifo	<i>yar+aan</i>	<i>yaraan(ta)</i>
	<i>dheer+aan</i>	<i>dheeraan(ta)</i>
	<i>weyn+aan</i>	<i>weynaan(ta)</i>

Magac faleedyada oo idili waa dheddig.

III) MAGAC FALE

Magacyadan waxay ka yimaadaan sal fal oo lagu daray lifaaqa *-e* (ama *-ye* marka salku uu ku dhammaado shaqal), si loo sameeyo magac fale oo lab ah.

ISROGROGGA	SAL + DIBKABE	MAGAC FALE
I	<i>qosol+e</i>	<i>qosle(ha)</i>
	<i>aas+e</i>	<i>aase(ha)</i>
	<i>abuur+e</i>	<i>abuure(ha)</i>
II	<i>kari+e</i>	<i>kariye(ha)</i>
	<i>buufi+e</i>	<i>buufiye(ha)</i>
	<i>rumee+e</i>	<i>rumeeye(ha)</i>
III	<i>leexso+e</i>	<i>leexsade(ha)</i>
	<i>baro+e</i>	<i>barte(ha)</i>
	<i>mayro+e</i>	<i>mayrte(ha)</i>

Falal Sifo	<i>yar+e</i>	<i>yare(ha)</i>
	<i>dheer+e</i>	<i>dheere(ha)</i>
	<i>weyn+e</i>	<i>weyne(ha)</i>

Magacyo fale waxay noqon karaan xitaa dheddig. Markaasna dibkabaha *-to* ayuu noqonayaa, haseyeeshee ma badna adeeg-sigoodu; tus. *abbuurto, kariso, barato*.

Si loo gunaanado gorfayntan waxaa habboonaan lahayd in sharraxaad tifastiran laga bixiyo giddi ifafaalooyinka la xiriira codadka, oo ay soo ifbaxeen, gabalo isu yimid dartood, laakiin waa arrin u baahan war badan. Wuxaase idin dareensiinaynaa oo keliya in qaabka codka badanaa loo eegin sida aan u maqalno oo keliya, si aan uga salgaarno tabaha guud ee kala haga dhismaha afka.

Wuxaan halkan ku soo koobaynaa wixii aan ka sheegnay, ilaa haatan, magacyada falka ka yimid.

ISR.	SAL	MAGAC SALEED	MAGAC FALEED	MAGAC FALE
I	<i>qosol</i>	<i>qosol(ka)</i>	<i>qoslid(da)</i>	<i>qosle(ha)</i>
II	<i>kari</i>	<i>karis(ka)</i>	<i>karin(ta)</i>	<i>kariye(ha)</i>
	<i>samays</i>	<i>samays(ka)</i>	<i>samayn(ta)</i>	<i>sameeye(ha)</i>
III	<i>barad</i>	<i>barad(ka)</i>	<i>barasho(da)</i>	<i>barte(ha)</i>
F.Sifo	<i>yar</i>	<i>yar(ka)</i>	<i>yaraan(ta)</i>	<i>yare(ha)</i>

LAYLI

- Ka dhiga falalka soo socda magacyo saleed iyo magacyo faleed, idinkoo mid waliba weer u yeelaya:
joogso, jooji, joog, bislee, saadi, beenee, cab, magool, baxso, naso
- Isla ereyada layliga hore (1) ka sameeyaa magacyo fale oo ah lab iyo dheddig.
- Magacyo saleedyadan ku ag qora mid waliba magac faleedka uu waafaqsan yahay:

Tus: *jebis(ka)* *jebin(ta)*

<i>qaybis(ka)</i>	_____
<i>kireys(ka)</i>	_____
<i>caddays(ka)</i>	_____
<i>miiq(a)</i>	_____
<i>guur(ka)</i>	_____

keensad(ka) _____
daaq(a) _____
guursad(ka) _____

4. Ka dhex taadiya weeraha soo socda magacyo ka soo farcamay falal:

- 4.1 *Hubsashadu gaf ayay kaa ilaalisaa*
- 4.2 *Ilaalinta iyo daryeelka caafimaadku waa wax muhim ah*
- 4.3 *Garsooraha baa faray fulinta xukunkaas*
- 4.4 *Dayaaradaha duulistooda ayuu bartay*
- 4.5 *Tagto daaye timaaddo u war hay.*

8. HOGATUSKA BARADIGMAYAASHA FALALKA

Wax bayaanin darteed ayaa halkan dib loogu soo bandhigay baradigmayaasha falalka qaarkood oo matali kara noocyada falalka oo idil.

8.1 Falalka dibkabayaasha leh

AMAR

ISROGROGGA	I	IIA	IIIB	III A	III B
Qof. 2° k.	<i>cun</i>	<i>toosi</i>	<i>caddee</i>	<i>dhaqo</i>	<i>qabso</i>
Qof. 2° wa.	<i>cuna</i>	<i>toosiya</i>	<i>caddeeyya</i>	<i>dhaqda</i>	<i>qabsada</i>

Marka laga dhigo amar diidmo waxaa soo baxaya qaab kale oo ka hormarsan *ha*:

Qof. 2° k.	<i>cunin</i>	<i>toosin</i>	<i>caddaynin</i>	<i>dhaqin</i>	<i>qabsan</i>
Qof. 2° wa.	<i>cunina</i>	<i>toosinina</i>	<i>caddaynina</i>	<i>dhaqanina</i>	<i>qabsanina</i>

MASDAR

Masdarka marna lama adeegsado isagoo keligiis ah, saas ay tahay aad buu muhim u yahay marka falku uu u baahan yahay fal kale oo kaaliye ah si loo sameeyo: timaaddada, shardileyda iyo tagtada caadaley.

ISROGROGGA	I	IIA	IIIB	III A	III B
	<i>cuni</i>	<i>toosin</i>	<i>caddayn</i>	<i>dhagan</i>	<i>qabsan</i>

8.1.1 *Habka ebyoon*

A) JOOGTO CAADALEY

Waxaa loo adeegsadaa dhacdooyin la caadaystay ama soo noqnoqda oo aanay weli joogsan dhiciddoodu ama samayntoodu.

ISR.	I	IIA	IIIB	III A	III B
1° k.	<i>cunaa</i>	<i>toosiyyaa</i>	<i>caddeeyaa</i>	<i>dhaqda</i>	<i>qabsadaa</i>
2° k.	<i>cuntaa</i>	<i>toosisaa</i>	<i>caddaysaa</i>	<i>dhaqataa</i>	<i>qabsataa</i>
3° k.l.	<i>cunaa</i>	<i>toosiyyaa</i>	<i>caddeeyaa</i>	<i>dhaqdaa</i>	<i>qabsadaa</i>
3° k.dh.	<i>cuntaa</i>	<i>toosisaa</i>	<i>caddaysaa</i>	<i>dhaqataa</i>	<i>qabsataa</i>
1° wa.	<i>cunnaa</i>	<i>toosinnaa</i>	<i>caddaynaa</i>	<i>dhaqanna</i>	<i>qabsannaa</i>

2° wa.	<i>cuntaan</i>	<i>toosisaan</i>	<i>caddaysaan</i>	<i>dhaqataan</i>	<i>qabsataan</i>
3° wa.	<i>cunaan</i>	<i>toosiyaan</i>	<i>caddeeyaaan</i>	<i>dhaqdaan</i>	<i>qabsadaan</i>

- Joogtada caadaleyda oo **diidmada** ah waxaa marwalba hor taagan ma:

ISR.	I	IIA	IB	III A	III B
1° k.	<i>cuno</i>	<i>toosiyo</i>	<i>caddeeyo</i>	<i>dhaqdo</i>	<i>qabsado</i>
2° k.	<i>cunto(id)</i>	<i>toosiso(id)</i>	<i>caddayso</i>	<i>dhaqato(id)</i>	<i>qabsato</i>
3° k.l.	<i>cuno</i>	<i>toosiyo</i>	<i>caddeeyo</i>	<i>dhaqdo</i>	<i>qabsado</i>
3° k.dh.	<i>cunto</i>	<i>toosiso</i>	<i>caddayso</i>	<i>dhaqato</i>	<i>qabsato</i>
1° wa.	<i>cunno</i>	<i>toosinno</i>	<i>caddayno</i>	<i>dhaqanno</i>	<i>qabsanno</i>
2° wa.	<i>cuntaan</i>	<i>toosisaan</i>	<i>caddaysaan</i>	<i>dhaqataan</i>	<i>qabsataan</i>
3° wa.	<i>cunaan</i>	<i>toosiyaan</i>	<i>caddeeyaaan</i>	<i>dhaqdaan</i>	<i>qabsadaan</i>

B) JOOGTO SOCOTA

Waxaa loo adeegsadaa fal lagu jiro hawshiisa islamarka uu qofku hadlayo ama sheegayo falkaas, mararka qaarkoodna waxaa xitaa loo adeegsadaa **timaaddo dhow**.

ISR.	I	IIA	IB
1° k.	<i>cunayaa</i>	<i>toosinayaa</i>	<i>caddaynayaa</i>
2° k.	<i>cunaysaa</i>	<i>toosinaysaa</i>	<i>caddaynaysaa</i>
3° k.l.	<i>cunayaa</i>	<i>toosinayaa</i>	<i>caddaynayaa</i>
3° k.dh.	<i>cunaysaa</i>	<i>toosinaysaa</i>	<i>caddaynaysaa</i>
1° wa.	<i>cunaynnaa</i>	<i>toosinayaa</i>	<i>caddaynayaa</i>
2° wa.	<i>cunayaan</i>	<i>toosinaysaa</i>	<i>caddaynaysaa</i>
3° wa.	<i>cunayaan</i>	<i>toosinayaan</i>	<i>caddaynayaan</i>
	III A	III B	
1° k.	<i>dhaqanayaa</i>	<i>qabsanayaa</i>	
2° k.	<i>dhaqanaysaa</i>	<i>qabsanaysaa</i>	
3° k.l.	<i>dhaqanayaa</i>	<i>qabsanayaa</i>	
3° k.dh.	<i>dhaqanaysaa</i>	<i>qabsanaysaa</i>	
1° wa.	<i>dhaqanaynaa</i>	<i>qabsanaynaa</i>	
2° wa.	<i>dhaqanaysaa</i>	<i>qabsanaysaa</i>	
3° wa.	<i>dhaqanayaan</i>	<i>qabsanayaan</i>	

- Joogtada socota ee **diidmada** ah waxaa mar waliba ka horreysa ma:

ISR.	I	IIA	III B
1° k.	<i>cunayo</i>	<i>toosinayo</i>	<i>caddaynayo</i>
2° k.	<i>cunayso(id)</i>	<i>toosinayso(id)</i>	<i>caddaynayso(id)</i>
3° k.l.	<i>cunayo</i>	<i>toosinayo</i>	<i>caddaynayo</i>
3° k.dh.	<i>cunayso</i>	<i>toosinayso</i>	<i>caddaynayso</i>
1° wa.	<i>cunayno</i>	<i>toosinayno</i>	<i>caddaynayno</i>
2° wa.	<i>cunaysaan</i>	<i>toosinaysaan</i>	<i>caddaynaysaan</i>
3° wa.	<i>cunayaan</i>	<i>toosinayaan</i>	<i>caddaynayaan</i>
	IIIA	IIIB	
1° k.	<i>dhaqanayo</i>	<i>qabsanayo</i>	
2° k.	<i>dhaqanayso(id)</i>	<i>qabsanayso(id)</i>	
3° k.l.	<i>dhaqanayo</i>	<i>qabsanayo</i>	
3° k.dh.	<i>dhaqanayso</i>	<i>qabsanayso</i>	
1° wa.	<i>dhaqanayno</i>	<i>qabsanayno</i>	
2° wa.	<i>dhaqanaysaan</i>	<i>qabsanaysaan</i>	
3° wa.	<i>dhaqanayaan</i>	<i>qabsanayaan</i>	

C) TAGTO

Waxay tilmaamaysaa fal dhacay waqtii tagay.

ISR.	I	IIA	II B	IIIA	IIIB
1° k.	<i>cunay</i>	<i>toosiyay</i>	<i>caddeeyay</i>	<i>dhaqday</i>	<i>qabsaday</i>
2° k.	<i>cuntay</i>	<i>toosisay</i>	<i>caddaysay</i>	<i>dhaqatay</i>	<i>qabsatay</i>
3° k.l.	<i>cunay</i>	<i>toosiyay</i>	<i>caddeeyay</i>	<i>dhaqday</i>	<i>qabsaday</i>
3° k.dh.	<i>cuntay</i>	<i>toosisay</i>	<i>caddaysay</i>	<i>dhaqatay</i>	<i>qabsatay</i>
1° wa.	<i>cunnay</i>	<i>toosinnay</i>	<i>caddaynay</i>	<i>dhaqannay</i>	<i>qabsannay</i>
2° wa.	<i>cunteen</i>	<i>toosiseen</i>	<i>caddayseen</i>	<i>dhaqateen</i>	<i>qabsateen</i>
3° wa.	<i>cuneen</i>	<i>toosiyeen</i>	<i>caddeeyeen</i>	<i>dhaqdeen</i>	<i>qabsadeen</i>

- Tagtada fudud ee diidmada ah waxaa mar kasta hortaagan ma, qaabkeeduna isma beddelo, isla qaabkii ayaa qof waliba qaata.

ISR.	I	IIA	II B	IIIA	IIIB
1° k.	<i>cunin</i>	<i>toosin</i>	<i>caddayn</i>	<i>dhaqan</i>	<i>qabsan</i>
2° k.	<i>cunin</i>	<i>toosin</i>	<i>caddayn</i>	<i>dhaqan</i>	<i>qabsan</i>
	iwm.				

D) TAGTO SOCOTA

Waxaa loo adeegsadaa fal, waqtii tegey gudihiisa, muddo socday.

ISR.	I	IIA	IIIB
1° k.	<i>cunayay</i>	<i>toosinayay</i>	<i>caddaynayay</i>
2° k.	<i>cunaysay</i>	<i>toosinaysay</i>	<i>caddaynaysay</i>
3° k.l.	<i>cunayay</i>	<i>toosinayay</i>	<i>caddaynayay</i>
3° k.dh.	<i>cunaysay</i>	<i>toosinaysay</i>	<i>caddaynaysay</i>
1° wa.	<i>cunaynay</i>	<i>toosinaynay</i>	<i>caddaynaynay</i>
2° wa.	<i>cunayseen</i>	<i>toosinayseen</i>	<i>caddaynayseen</i>
3° wa.	<i>cunayeen</i>	<i>toosinayeen</i>	<i>caddaynayeen</i>
	IIIA	IIIB	
1° k.	<i>dhaqanayay</i>	<i>qabsanayay</i>	
2° k.	<i>dhaqanaysay</i>	<i>qabsanaysay</i>	
3° k.l.	<i>dhaqanayay</i>	<i>qabsanayay</i>	
3° k.dh.	<i>dhaqanaysay</i>	<i>qabsanaysay</i>	
1° wa.	<i>dhaqanaynay</i>	<i>qabsanaynay</i>	
2° wa.	<i>dhaqanayseen</i>	<i>qabsanayseen</i>	
3° wa.	<i>dhaqanayeen</i>	<i>qabsanayeen</i>	

- Tagtada socota ee **diidmada** ah waxaa mar kasta ka horreysa **ma**, qaabkeedna isma beddelo, isla qaabkii baa qof waliba qaata.

ISR.	I	IIA
1° k.	<i>cunayn/cunaynin</i>	<i>toosinayn/toosinaynin</i>
2° k.	<i>cunayn/cunaynin</i> iwm.	<i>toosinayn/toosinaynin</i>
	IIIB	IIIA
1° k.	<i>caddaynayn/ caddaynaynin</i>	<i>dhaqanayn/dhaqanaynin</i>
2° k.	<i>caddaynayn/ caddaynaynin</i> iwm.	<i>dhaqanayn/dhaqanaynin</i>
	IIIB	IIIA
1° k.	<i>qabsanayn/qabsanaynin</i>	
2° k.	<i>qabsanayn/qabsanaynin</i> iwm.	

E) TAGTO CAADALEY

Waxaa loo adeegsadaa dhacdo la caadastay ama ku soo noqnoqotay ammin tegay gudihiiisa. Waxayna ka kooban tahay masdarka falqa iyo falqaaliyaha **jir**.

ISR.	I	IIA	IIIB
1° k.	<i>cuni jiray</i>	<i>toosin jiray</i>	<i>caddayn jiray</i>
2° k.	<i>cuni jirtay</i>	<i>toosin jirtay</i>	<i>caddayn jirtay</i>
3° k.l.	<i>cuni jiray</i>	<i>toosin jiray</i>	<i>caddayn jiray</i>
3° k.dh.	<i>cuni jirtay</i>	<i>toosin jirtay</i>	<i>caddayn jirtay</i>
1° wa.	<i>cuni jirnay</i>	<i>toosin jirnay</i>	<i>caddayn jirnay</i>
2° wa.	<i>cuni jirteen</i>	<i>toosin jirteen</i>	<i>caddayn jireen</i>
3° wa.	<i>cuni jireen</i>	<i>toosin jireen</i>	<i>caddayn jireen</i>
III A	III B		
1° k.	<i>dhaqan jiray</i>	<i>qabsan jiray</i>	
2° k.	<i>dhaqan jirtay</i>	<i>qabsan jirtay</i>	
3° k.l.	<i>dhaqan jiray</i>	<i>qabsan jiray</i>	
3° k.dh.	<i>dhaqan jirtay</i>	<i>qabsan jirtay</i>	
1° wa.	<i>dhaqan jirnay</i>	<i>qabsan jirnay</i>	
2° wa.	<i>dhaqan jirteen</i>	<i>qabsan jirteen</i>	
3° wa.	<i>dhaqan jireen</i>	<i>qabsan jireen</i>	

- Tagtada caadaleyda ee diidmada ah waxaa mar kasta ka horaysa ma, qaabkeedna isma beddolo.

ISR.	I	IIA	IIIB
1° k.	<i>cuni jirin</i>	<i>toosin jirin</i>	<i>caddayn jirin</i>
2° k.	<i>cuni jirin</i>	<i>toosin jirin</i>	<i>caddayn jirin</i>
	iwm.		
III A	III B		
1° k.	<i>dhaqan jirin</i>	<i>qabsan jirin</i>	
2° k.	<i>dhaqan jirin</i>	<i>qabsan jirin</i>	
	iwm.		

F) TIMMADDO

Waxaa loo adeegsadaa fal dhacaya ammin soo socda. Waxayna ka kooban tahay isku jirka masdarka iyo falkaaliyaha *doon*.

ISR.	I	IIA	IIIB
1° k.	<i>cuni doonaa</i>	<i>toosin doonaa</i>	<i>caddayn doonaa</i>
2° k.	<i>cuni doontaa</i>	<i>toosin doontaa</i>	<i>caddayn doontaa</i>
3° k.l.	<i>cuni doonaa</i>	<i>toosin doonaa</i>	<i>caddayn doonaa</i>
3° k.dh.	<i>cuni doontaa</i>	<i>toosin doontaa</i>	<i>caddayn doontaa</i>

1° wa.	<i>cuni doonaa</i>	<i>toosin doonaa</i>	<i>caddayn doonaa</i>
2° wa.	<i>cuni doontaan</i>	<i>toosin doontaan</i>	<i>caddayn doontaan</i>
3° wa.	<i>cuni doonaan</i>	<i>toosin doonaan</i>	<i>caddayn doonaan</i>

	III A	III B
1° k.	<i>dhaqan doonaa</i>	<i>qabsan doonaa</i>
2° k.	<i>dhaqan doontaa</i>	<i>qabsan doontaa</i>
3° k.l.	<i>dhaqan doonaa</i>	<i>qabsan doonaa</i>
3° k.dh.	<i>dhaqan doontaa</i>	<i>qabsan doontaa</i>
1° wa.	<i>dhaqan doonaa</i>	<i>qabsan doonaa</i>
2° wa.	<i>dhaqan doontaan</i>	<i>qabsan doontaan</i>
3° wa.	<i>dhaqan doonaan</i>	<i>qabsan doonaan</i>

- Timaaddada **diimada** ah waa in laga hormariyaa **ma**:

ISR.	I	IIA	III B/IIIA/IIIB
1° k.	<i>cuni doono</i>	<i>toosin doono</i>	<i>(caddayn/dhaqan/qabsan doono)</i> ⁶
2° k.	<i>cuni doonto(id)</i>	<i>toosin doonto(id)</i>	
3° k.l.	<i>cuni doono</i>	<i>toosin doono</i>	
3° k.dh.	<i>cuni doonto</i>	<i>toosin doonto</i>	
1° wa.	<i>cuni doonno</i>	<i>toosin doonno</i>	
2° wa.	<i>cuni doontaan</i>	<i>toosin doontaan</i>	
3° wa.	<i>cuni doonaan</i>	<i>toosin doonaan</i>	

G) SHARDILEY

Waxaa loo adeegsadaa fal dhiciddisu ku xiran tahay shardi. Qaab-keeduna wuxuu ka kooban yahay masdar iyo falkaaliyaha **leh**:

ISR.	I	IIA	III B
1° k.	<i>cuni lahaa</i>	<i>toosin lahaa</i>	<i>caddayn lahaa</i>
2° k.	<i>cuni lahayd</i>	<i>toosin lahayd</i>	<i>caddayn lahayd</i>
3° k.l.	<i>cuni lahaa</i>	<i>toosin lahaa</i>	<i>caddayn lahaa</i>
3° k.dh.	<i>cuni lahayd</i>	<i>toosin lahayd</i>	<i>caddayn lahayd</i>
1° wa.	<i>cuni lahayn</i>	<i>toosin lahayn</i>	<i>caddayn lahayn</i>
2° wa.	<i>cuni lahaydeen</i>	<i>toosin lahaydeen</i>	<i>caddayn lahaydeen</i>
3° wa.	<i>cuni lahaayeen</i>	<i>toosin lahaayeen</i>	<i>caddayn lahaayeen</i>

⁶ Qaabka falkaaliyaha ee raaca shantan fal oo qaab masdar leh waa isku mid.

	III A	III B
1° k.	<i>dhaqan lahaa</i>	<i>qabsan lahaa</i>
2° k.	<i>dhaqan lahayd</i>	<i>qabsan lahayd</i>
3° k.l.	<i>dhaqan lahaa</i>	<i>qabsan lahaa</i>
3° k.dh.	<i>dhaqan lahayd</i>	<i>qabsan lahayd</i>
1° wa.	<i>dhaqan lahayn</i>	<i>qabsan lahayn</i>
2° wa.	<i>dhaqan lahaydeen</i>	<i>qabsan lahaydeen</i>
3° wa.	<i>dhaqan lahaayeen</i>	<i>qabsan lahaayeen</i>

- Shardileyda diidmada ah waa in laga hormariyaa *ma*:

ISR.	I	II A	II B	III A	III B
1° k.	<i>cuneen</i>	<i>toosiyeen</i>	<i>caddeeyeen dhaqdeen</i>	<i>qabsadeen</i>	
2° k.	<i>cunteen</i>	<i>toosiseen</i>	<i>caddayseen dhaqateen</i>	<i>qabsateen</i>	
3° k.l.	<i>cuneen</i>	<i>toosiyeen</i>	<i>caddeeyeen dhaqdeen</i>	<i>qabsadeen</i>	
3° k.dh.	<i>cunteen</i>	<i>toosiseen</i>	<i>caddayseen dhaqateen</i>	<i>qabsateen</i>	
1° wa.	<i>cunneen</i>	<i>toosinnee</i>	<i>caddayneen dhaqanneen</i>	<i>qabsanneen</i>	
2° wa.	<i>cunteen</i>	<i>toosiseen</i>	<i>caddaydeen dhaqateen</i>	<i>qabsateen</i>	
3° wa.	<i>cuneen</i>	<i>toosiyeen</i>	<i>caddeeyeen dhaqdeen</i>	<i>qabsadeen</i>	

3.1.2 *Habka dhimman*

Waxaa loo adeegsadaa weeraha dhimman oo ku xiran weer kale

A) JOOGTO DHIMMAN

Tus.:

- 1) *Gabadhu in ay hooyadeed aragto ayay jeceshahay*
- 2) *Marka aan toosiyoo ayaad samaynaysaa*

ISR.	I	II A	II B
1° k.	(aan)	<i>cuno</i>	<i>toosiyo</i>
2° k.	(aad)	<i>cunto(id)</i>	<i>toosiso(id)</i>
3° k.l.	(uu)	<i>cuno</i>	<i>toosiyo</i>
3° k.dh.	(ay)	<i>cunto</i>	<i>toosiso</i>
1° wa.	(aan)	<i>cunno</i>	<i>toosinno</i>
	(aynu)	<i>cunno</i>	<i>toosinno</i>
2° wa.	(aad)	<i>cuntaan</i>	<i>toosisaan</i>
3° wa.	(ay)	<i>cunaan</i>	<i>toosiyaan</i>

	III A	III B
1° k.	<i>dhaqdo</i>	<i>qabsado</i>
2° k.	<i>dhaqato(id)</i>	<i>qabsato(id)</i>
3° k.l.	<i>dhaqdo</i>	<i>qabsado</i>
3° k.dh.	<i>dhaqato</i>	<i>qabsato</i>
1° wa.	<i>dhaqanno</i>	<i>qabsanno</i>
	<i>dhaqanno</i>	<i>qabsanno</i>
2° wa.	<i>dhaqataan</i>	<i>qabsataan</i>
3° wa.	<i>dhaqdaan</i>	<i>qabsadaan</i>

- Joogtada dhimman oo diidmo ah isma beddesho:

ISR.	I	II A	II B	III A	III B
1° k.	(aanan) <i>cunin</i>	<i>toosin</i>	<i>caddayn</i>	<i>dhaqan</i>	<i>qabsan</i>
2° k.	(aadan) <i>cunin</i>	iwm.	iwm.	iwm.	iwm.
3° k.l.	(uusan) <i>cunin</i>				
3° k.dh.	(aysan) <i>cunin</i>				
1° wa.	(aynan) <i>cunin</i>				
2° wa.	(aydan) <i>cunin</i>				
3° wa.	(ayan) <i>cunin</i>				

B) TAGTO DHIMMAN

ISR.	I	II A	II B
1° k.	(aan) <i>cunay</i>	<i>toostiyay</i>	<i>caddeeyay</i>
2° k.	(aad) <i>cuntay</i>	<i>toosisay</i>	<i>caddaysay</i>
3° k.l.	(uu) <i>cunay</i>	<i>toostiyay</i>	<i>caddeeyay</i>
3° k.dh.	(ay) <i>cuntay</i>	<i>toosisay</i>	<i>caddaysay</i>
1° wa.	(aan) <i>cunnay</i>	<i>toosinnay</i>	<i>caddaynay</i>
2° wa.	(aad) <i>cunteen</i>	<i>toosiseen</i>	<i>caddayseen</i>
3° wa.	(ay) <i>cuneen</i>	<i>toostiyeen</i>	<i>caddeeyeen</i>

	III A	III B
1° k.	<i>dhaqday</i>	<i>qabsaday</i>
2° k.	<i>dhaqatay</i>	<i>qabsatay</i>
3° k.l.	<i>dhaqday</i>	<i>qabsaday</i>
3° k.dh.	<i>dhaqatay</i>	<i>qabsatay</i>
1° wa.	<i>dhaqannay</i>	<i>qabsannay</i>
2° wa.	<i>dhaqateen</i>	<i>qabsateen</i>
3° wa.	<i>dhaqdeen</i>	<i>qabsadeen</i>

- Tagatada dhimman oo **diidmo** ahi waxay la mid tahay joogtoda dhimman oo diidmo ah, ismana beddesho.

8.1.3 *Hab talo*

Habkan wuxuu cabbiraa rabitaan, rajo, duco iyo amar fudud. Tus:

- 3) *An cunno raashinka*
- 4) *Ha caddeeyeen warka*

ISR.	I	IIA	IIIB
1° k.	(an)	cuno	toosiyo
2° k.	(ad)	cuntid	toosisid
3° k.l.	(ha)	cuno	toosiyo
3° k.dh.	(ha)	cunto	toosiso
1° wa.	(an)	cunno	toosinno
	(aynu)	cunno	toosinno
2° wa.	(ad)	cunteen	toosiseen
3° wa.	(ha)	cuneen	toosiyeen
IIIA		IIIB	
1° k.	dhaqdo	qabsado	
2° k.	dhaqatid	qabsatid	
3° k.l.	dhaqdo	qabsado	
3° k.dh.	dhaqato	qabsato	
1° wa.	dhaqanno	qabsanno	
	dhaqanno	qabsanno	
2° wa.	dhaqateen	qabsateen	
3° wa.	dhaqdeen	qabsadeen	

- Qaabka **diidmadu** isma beddelo waxaana wehliya qurubka diidmada yaan oo ku lifaaqan magacuyaalka yeelaha.

ISR.	I	IIA	IIIB	IIIA	IIIB
1° k. (yaanan)	cunin	toosin	caddaynin	dhaqanin	qabsanin
2° k. (yaanad)	cunin	toosin	caddaynin	dhaqanin	qabsanin
3° k.l. (yaanu)	cunin	iwm.	iwm.	iwm.	iwm.
	(yuusan)	cunin			
3° k.dh.(yaanay)	cunin				
	(yaysan)	cunin			

1° wa.	(yaanan)	cunin
	(yaynu)	cunin
2° wa.	(yaanad)	cunin
3° wa.	(yaanay)	cunin
	(yaysan)	cunin

8.2 Falal sifo

8.2.1 Hab ebyoon

A) JOOGTO

ISR.

1° k.	adkahay	flicnahay
2° k.	adag tahay	flican tahay
3° k.l.	adag yahay	flican yahay
3° k.dh.	adag tahay	flican tahay
1° wa.	adag nahay	flican nahay
2° wa.	adag tiihin	flican tiihin
3° wa.	adag yihiin	flican yihiin

Joogto diidmo:

1° k.	ma adki	ma flicni
2° k.	ma adkid	ma flicnid
3° k.l.	ma adka	ma flicna
3° k.dh.	ma adka	ma flicna
1° wa.	ma adkin	ma flicnin
2° wa.	ma adkidin	ma flicnidin
3° wa.	ma adka	ma flicna

B) TAGTO

1° k.	adkaa	flicnaa
2° k.	adkayd	flicnayd
3° k.l.	adkaa	flicnaa
3° k.dh.	adkayd	flicnayd
1° wa.	adkayn	flicnayn
2° wa.	adkaydeen	flicnaydeen
3° wa.	adkaayeen	flicnaayeen

- Qaabka diidmadu isma beddeko:

1° k.	<i>ma adkayn</i>	<i>ma fiicnayn</i>
2° k.	<i>ma adkayn</i>	<i>ma fiicnayn</i>
	iwm.	

C) TAGTO CAADALEY

1° k.	<i>adkaan jiray</i>	<i>fiicnaan jiray</i>
2° k.	<i>adkaan jirtay</i>	<i>fiicnaan jirtay</i>
3° k.l.	<i>adkaan jiray</i>	<i>fiicnaan jiray</i>
3° k.dh.	<i>adkaan jirtay</i>	<i>fiicnaan jirtay</i>
1° wa.	<i>adkaan jirnay</i>	<i>fiicnaan jirnay</i>
2° wa.	<i>adkaan jirteen</i>	<i>fiicnaan jirteen</i>
3° wa.	<i>adkaan jireen</i>	<i>fiicnaan jireen</i>

- Qaabka diidmadu isma beddelo:

1° k.	<i>ma adkaan jirin</i>	<i>ma fiicnaan jirin</i>
	iwm.	

D) TIMAADDO

1° k.	<i>adkaan doonaa</i>	<i>fiicnaan doonaa</i>
2° k.	<i>adkaan doontaa</i>	<i>fiicnaan doontaa</i>
3° k.l.	<i>adkaan doonaa</i>	<i>fiicnaan doonaa</i>
3° k.dh.	<i>adkaan doontaa</i>	<i>fiicnaan doontaa</i>
1° wa.	<i>adkaan doonaa</i>	<i>fiicnaan doonaa</i>
2° wa.	<i>adkaan doontaan</i>	<i>fiicnaan doontaan</i>
3° wa.	<i>adkaan doonaan</i>	<i>fiicnaan doonaan</i>

- Qaabka diidmada:

1° k.	<i>adkaan doono</i>	<i>fiicnaan doono</i>
2° k.	<i>adkaan doonto</i>	<i>fiicnaan doonto</i>
3° k.l.	<i>adkaan doono</i>	<i>fiicnaan doono</i>
3° k.dh.	<i>adkaan doonto</i>	<i>fiicnaan doonto</i>
1° wa.	<i>adkaan doonno</i>	<i>fiicnaan doonno</i>
2° wa.	<i>adkaan doontaan</i>	<i>fiicnaan doontaan</i>
3° wa.	<i>adkaan doonaan</i>	<i>fiicnaan doonaan</i>

E) SHARDILEY

1° k.	<i>adkaan lahaa</i>	<i>fiicnaan lahaa</i>
2° k.	<i>adkaan lahayd</i>	<i>fiicnaan lahayd</i>
3° k.l.	<i>adkaan lahaa</i>	<i>fiicnaan lahaa</i>
3° k.dh.	<i>adkaan lahayd</i>	<i>fiicnaan lahayd</i>

1° wa.	<i>adkaan lahayn</i>	<i>fiicnaan lahayn</i>
2° wa.	<i>adkaan lahaydeen</i>	<i>fiicnaan lahaydeen</i>
3° wa.	<i>adkaan lahaayeen</i>	<i>fiicnaan lahaayeen</i>

- Qaabka diidmada:

1° k.	<i>ma adkaadeen</i>	<i>ma fiicnaadeen</i> ⁷
2° k.	<i>ma adkaateen</i>	<i>ma fiicnaateen</i>
3° k.l.	<i>ma adkaadeen</i>	<i>ma fiicnaadeen</i>
3° k.dh.	<i>ma adkaateen</i>	<i>ma fiicnaateen</i>
1° wa.	<i>ma adkaanneen</i>	<i>ma fiicnaanneen</i>
2° wa.	<i>ma adkaateen</i>	<i>ma fiicnaateen</i>
3° wa.	<i>ma adkaadeen</i>	<i>ma fiicnaadeen</i>

8.2.2 Hab dhimman

A) JOOGTO

Qaab ahaan waxay la mid tahay joogto ebyoon, haseyeeshee shaqalka ugu dambeeya ayay ku leedahay toon dheer.

1° k.	<i>(in) aan adkahay</i>	<i>(in) aan fiicnahay</i>
2° k.	<i>(in) aad adag tahay</i>	<i>(in) aad fiican tahay</i>
3° k.l.	<i>(in) uu adag yahay</i>	<i>(in) uu fiican yahay</i>
3° k.dh.	<i>(in) ay adag tahay</i>	<i>(in) ay fiican tahay</i>
1° wa.	<i>(in) aan adag nahay</i>	<i>(in) aan fiican nahay</i>
2° wa.	<i>(in) aad adag tiihin</i>	<i>(in) aad fiican tiihin</i>
3° wa.	<i>(in) ay adag yihiin</i>	<i>(in) ay fiican yihiin</i>

- Qaabka diidmadu isma beddelo.

1° k.	<i>(in) aanan adkayn</i>	<i>(in) aanan fiicnayn</i>
2° k.	<i>(in) aanad adkayn</i>	<i>(in) aanad fiicnayn</i>

iwm.

⁷ Ama qaab aan isbeddelin:

1° k. *ma adkaan lahayn* *ma fiicnaan lahayn*
iwm.

B) TAGTO

1° k.	(in) <i>aan adkaa</i>	(in) <i>aan fiicnaa</i>
2° k.	(in) <i>aad adkayd</i>	(in) <i>aad fiicnayd</i>
3° k.l.	(in) <i>uu adka</i>	(in) <i>uu fiicnaa</i>
3° k.dh.	(in) <i>ay adkayd</i>	(in) <i>ay fiicnayd</i>
1° wa.	(in) <i>aan adkayn</i>	(in) <i>aan fiicnayn</i>
2° wa.	(in) <i>aad adkaydeen</i>	(in) <i>aad fiicnaydeen</i>
3° wa.	(in) <i>ay adkaayeen</i>	(in) <i>ay fiicnaayeen</i>

- Qaabka diidmadu isma beddeelo.

1° k.	(in) <i>aaman adkayn</i>	(in) <i>aanan fiucnayn</i>
2° k.	(in) <i>aanad adkayn</i>	(in) <i>aanad fiucnayn</i>

8.3 Falal horkabavaal leh

Shantan fal ee soo socota way ka duwan yihii falalka intooda kale oo idil, maadaama ay leeyihii horkabayaal isrogroga.

8.3.1 *Habebvoon*

A) JOOGTO CAADALEY

1° k.	<i>aqaan</i>	<i>aal (aallaa)</i>	<i>iraahdaa</i>	<i>imaaddaa</i>
2° k.	<i>taqaan</i>	<i>taal (taallaa)</i>	<i>tiraahdaa</i>	<i>timaaddaa</i>
3° k.l.	<i>yaqaan</i>	<i>yaal (yaallaa)</i>	<i>yiraahdaa</i>	<i>yimaaddaa</i>
3° k.dh.	<i>taqaan</i>	<i>taal (taallaa)</i>	<i>tiraahdaa</i>	<i>timaaddaa</i>
1° wa.	<i>naqaan</i>	<i>naal (naallaa)</i>	<i>niraahdaa</i>	<i>nimaaddaa</i>
2° wa.	<i>taqaaniin</i>	<i>taalliin (taallaan)</i>	<i>tiraahdaan</i>	<i>timaaddaan</i>
3° wa.	<i>yaqaaniin</i>	<i>yaalliin (yaallaan)</i>	<i>yiraahdaan</i>	<i>yimaaddaan</i>
1° k.	<i>ahay</i>			
2° k.	<i>tahay</i>			
3° k.l.	<i>yahay</i>			
3° k.dh.	<i>tahay</i>			
1° wa.	<i>nahay</i>			
2° wa.	<i>tihiiin</i>			
3° wa.	<i>yihiiin</i>			

- Oaabka diidmada waxaa mar kasta laga hormariyaa ma:

1° k.	<i>aqaan</i>	<i>aal</i>	<i>iraahdo</i>	<i>imaaddo</i>	<i>ihi</i>
2° k.	<i>taqaan</i>	<i>taal</i>	<i>tiraahdo</i>	<i>timaaddo</i>	<i>tihid</i>
3° k.l.	<i>yaqaan</i>	<i>yaal</i>	<i>yiraahdo</i>	<i>yimaaddo</i>	<i>aha</i>
3° k.dh.	<i>taqaan</i>	<i>taal</i>	<i>tiraahdo</i>	<i>timaaddo</i>	<i>aha</i>
1° wa.	<i>naqaan</i>	<i>naal</i>	<i>niraahno</i>	<i>nimaadno</i>	<i>ihiin</i>
2° wa.	<i>taqaaniin</i>	<i>taalliin</i>	<i>tiraahdaan</i>	<i>timaaddaan</i>	<i>tihin</i>
3° wa.	<i>yaqaantiin</i>	<i>yaalliin</i>	<i>yiraahdaan</i>	<i>yimaaddaan</i>	<i>aha</i>

B) JOOC TO SOCOTA

Falafka horkabayaasha leh ma wada laha qaabkan, inta lehna waxay lumisaa horkabayaasha⁸

	IRAAH	IMAAD	AH
1° k.	<i>oranayaa</i>	<i>imanayaa</i>	<i>ahanayaa</i>
2° k.	<i>oranaysaa</i>	<i>imanaysaa</i>	<i>ahanaysaa</i>
3° k.l.	<i>oranayaa</i>	<i>imanayaa</i>	<i>ahanayaa</i>
3° k.dh.	<i>oranaysaa</i>	<i>imanaysaa</i>	<i>ahanaysaa</i>
1° wa.	<i>oranaynaa</i>	<i>imanaynaa</i>	<i>ahanaynaa</i>
2° wa.	<i>oranaysaan</i>	<i>imanaysaan</i>	<i>ahanaysaan</i>
3° wa.	<i>oranayaan</i>	<i>imanayaan</i>	<i>ahanayaan</i>

- Qaabka diidmada mar kasta ma ayaa laga hormariyaa⁹:

1° k.	<i>ma oranayo</i>	<i>imanayo</i>	<i>ahanayo</i>
2° k.	<i>ma oranayso(-id)</i>	<i>imanayso(-id)</i>	<i>ahanayso(-id)</i>
3° k.l.	<i>ma oranayo</i>	<i>imanayo</i>	<i>ahanayo</i>
3° k.dh.	<i>ma oranayso</i>	<i>imanayso</i>	<i>ahanayso</i>
1° wa.	<i>ma oranayno</i>	<i>imanayno</i>	<i>ahanayno</i>
2° wa.	<i>ma oranaysaan</i>	<i>imanaysaan</i>	<i>ahanaysaan</i>
3° wa.	<i>ma oranayaan</i>	<i>imanayaan</i>	<i>ahanayaan</i>

ama:

1° k.	<i>odhan</i>	<i>maayo</i>	<i>iman</i>	<i>maayo</i>
2° k.	<i>odhan</i>	<i>maysol(-id)</i>	<i>iman</i>	<i>maysol(-id)</i>
3° k.l.	<i>odhan</i>	<i>maayo</i>	<i>iman</i>	<i>maayo</i>
3° k.dh.	<i>odhan</i>	<i>maysol</i>	<i>iman</i>	<i>maysol</i>

⁸ *Aqaan iyo aal* ma laha qaabkan.

⁹ Labada kale ma laha qaabkan.

1° wa.	<i>odhan</i>	<i>mayno</i>	<i>iman</i>	<i>mayno</i>
2° wa.	<i>odhan</i>	<i>maysaan</i>	<i>iman</i>	<i>maysaan</i>
3° wa.	<i>odhan</i>	<i>maayaan</i>	<i>iman</i>	<i>maayaan</i>

C) TAGTO (FUDUD)

1° k.	<i>iqiin</i>	<i>iil (iillay)</i>	<i>iri (idhi)</i>	<i>imi(d)</i>	<i>ahaa</i>
2° k.	<i>tqiin</i>	<i>tiil (tiillay)</i>	<i>tiri (tidhi)</i>	<i>timi(d)</i>	<i>ahayd</i>
3° k.l.	<i>iqiin</i>	<i>iil (iillay)</i>	<i>iri (idhi)</i>	<i>imi(d)</i>	<i>ahaa</i>
3° k.db.	<i>tqiin</i>	<i>tiil (tiillay)</i>	<i>tiri (tidhi)</i>	<i>timi(d)</i>	<i>ahayd</i>
1° wa.	<i>nqiin</i>	<i>niil (niillay)</i>	<i>niri (nidhi)</i>	<i>nimi(d)</i>	<i>ahayn</i>
2° wa.	<i>tqiineen</i>	<i>tiilleen</i>	<i>tiraahdeen</i>	<i>timaaddeeen</i>	<i>ahaydeen</i>
3° wa.	<i>yqiineen</i>	<i>yiilleen</i>	<i>yiraahdeen</i>	<i>yimaaddeeen</i>	<i>ahaayeen</i>

- Tagtada fudud oo diidmada ahi isma beddesho mar kastana waxaa raacsan *ma*:

1° k.	<i>ma aqoon(in)</i>	<i>ma ool(in)</i>	<i>ma oran(in)</i>	<i>ma iman(in)</i>	<i>ma ahayn</i>
		<i>iwm.</i>	<i>iwm.</i>	<i>iwm.</i>	<i>iwm.</i>

D) TAGTO SOCOTO

1° k.	<i>oranayay</i>	<i>imanayay¹⁰</i>
2° k.	<i>oranaysay</i>	<i>imanaysay</i>
3° k.l.	<i>oranayay</i>	<i>imanayay</i>
3° k.db.	<i>oranaysay</i>	<i>imanaysay</i>
1° wa.	<i>oranaynay</i>	<i>imanaynay</i>
2° wa.	<i>oranayseen</i>	<i>imanayseen</i>
3° wa.	<i>oranayeen</i>	<i>imanayeen</i>

- Tagtada socota ee diidmada ahi isma beddesho, *ma* ayaana raacsan:

1° k.	<i>ma oranayn(in)</i>	<i>ma imanayn(in)¹¹</i>
	<i>iwm.</i>	<i>iwm.</i>

¹⁰ Saddaxda fal kale (*aqoo, aal, ahow*) ma laha qaabkan.

¹¹ Eeg summadda 10.

E) TAGTO CAADALEY

1° k.	<i>aqoon jiray</i>	<i>oolli jiray</i>	<i>oran jiray</i>	<i>imaan jiray</i>
2° k.	<i>aqoon jirtay</i>	<i>oolli jirtay</i>	<i>oran jirtay</i>	<i>imaan jirtay</i>
3° k.l.	<i>aqoon jiray</i>	<i>oolli jiray</i>	<i>oran jiray</i>	<i>imaan jiray</i>
3° k.dh.	<i>aqoon jirtay</i>	<i>oolli jirtay</i>	<i>oran jirtay</i>	<i>imaan jirtay</i>
1° wa.	<i>aqoon jirnay</i>	<i>oolli jirnay</i>	<i>oran jirnay</i>	<i>imaan jirnay</i>
2° wa.	<i>aqoon jirteen</i>	<i>oolli jirteen</i>	<i>oran jirteen</i>	<i>imaan jirteen</i>
3° wa.	<i>aqoon jireen</i>	<i>oolli jireen</i>	<i>oran jireen</i>	<i>imaan jireen</i>
1° k.	<i>ahaan jiray</i>			
2° k.	<i>ahaan jirtay</i>			
3° k.l.	<i>ahaan jiray</i>			
3° k.dh.	<i>ahaan jirtay</i>			
1° wa.	<i>ahaan jirnay</i>			
2° wa.	<i>ahaan jirteen</i>			
3° wa.	<i>ahaan jireen</i>			

- Qaabka diidmadu isma beddelo, *ma* ayaana raacsan:

1° k.	<i>aqoon jirin</i>	<i>oolli jirin</i>	<i>oran jirin</i>	<i>imaan jirin</i>
	iwm.	iwm.	iwm.	iwm.
1° k.	<i>ahaan jirin</i>			
	iwm.			

F) TIMAABDO

1° k.	<i>aqoon doonaa</i>	<i>oolli doonaa</i>	<i>oran doonaa</i>	<i>imaan doonaa</i>
2° k.	<i>aqoon doontaa</i>	<i>oolli doontaa</i>	<i>oran doontaa</i>	<i>imaan doontaa</i>
3° k.l.	<i>aqoon doonaa</i>	<i>oolli doonaa</i>	<i>oran doonaa</i>	<i>imaan doonaa</i>
3° k.dh.	<i>aqoon doontaa</i>	<i>oolli doontaa</i>	<i>oran doontaa</i>	<i>imaan doontaa</i>
1° wa.	<i>aqoon doonnaa</i>	<i>oolli doonnaa</i>	<i>oran doonnaa</i>	<i>imaan doonnaa</i>
2° wa.	<i>aqoon doontaan</i>	<i>oolli doontaan</i>	<i>oran doontaan</i>	<i>imaan doontaan</i>
3° wa.	<i>aqoon doonaan</i>	<i>oolli doonaan</i>	<i>oran doonaan</i>	<i>imaan doonaan</i>
1° k.	<i>ahaan doonaa</i>			
2° k.	<i>ahaan doontaa</i>			
3° k.l.	<i>ahaan doonaa</i>			
3° k.dh.	<i>ahaan doontaa</i>			

- 1° wa. *ahaan doonaa*
 2° wa. *ahaan doontaan*
 3° wa. *ahaan doonaan*

- Qaabka diidmada waxaa mar walba raacsan *ma:*

1° k.	<i>aqoon doono</i>	<i>oollu doono</i>	<i>oran doono</i>	<i>imaan doono</i>
2° k.	<i>aqoon doonto</i>	<i>oollu doonto</i>	<i>oran doonto</i>	<i>imaan doonto</i>
3° k.l.	<i>aqoon doono</i>	<i>oollu doono</i>	<i>oran doono</i>	<i>imaan doono</i>
3° k.dh.	<i>aqoon doonto</i>	<i>oollu doonto</i>	<i>oran doonto</i>	<i>imaan doonto</i>
1° wa.	<i>aqoon doonno</i>	<i>oollu doonno</i>	<i>oran doonno</i>	<i>imaan doonno</i>
2° wa.	<i>aqoon doontaan</i>	<i>oollu doontaan</i>	<i>oran doontaan</i>	<i>imaan doontaan</i>
3° wa.	<i>aqoon doonaan</i>	<i>oollu doonaan</i>	<i>oran doonaan</i>	<i>imaan doonaan</i>
1° k.	<i>ahaan doono</i>			
2° k.	<i>ahaan doonto</i>			
3° k.l.	<i>ahaan doono</i>			
3° k.dh.	<i>ahaan doonto</i>			
1° wa.	<i>ahaan doonno</i>			
2° wa.	<i>ahaan doontaan</i>			
3° wa.	<i>ahaan doonaan</i>			

G) SHARDILEY

1° k.	<i>aqoon lahaa</i>	<i>oollu lahaa</i>	<i>oran lahaa</i>
2° k.	<i>aqoon lahayd</i>	<i>oollu lahayd</i>	<i>oran lahayd</i>
3° k.l.	<i>aqoon lahaa</i>	<i>oollu lahaa</i>	<i>oran lahaa</i>
3° k.dh.	<i>aqoon lahayd</i>	<i>oollu lahayd</i>	<i>oran lahayd</i>
1° wa.	<i>aqoon lahayn</i>	<i>oollu lahayn</i>	<i>oran lahayn</i>
2° wa.	<i>aqoon lahaydeen</i>	<i>oollu lahaydeen</i>	<i>oran lahaydeen</i>
3° wa.	<i>aqoon lahayeen</i>	<i>oollu lahayeen</i>	<i>oran lahayeen</i>
1° k.	<i>imaan lahaa</i>	<i>ahaan lahaa</i>	
2° k.	<i>imaan lahayd</i>	<i>ahaan lahayd</i>	
3° k.l.	<i>imaan lahaa</i>	<i>ahaan lahaa</i>	
3° k.dh.	<i>imaan lahayd</i>	<i>ahaan lahayd</i>	
1° wa.	<i>imaan lahayn</i>	<i>ahaan lahayn</i>	
2° wa.	<i>imaan lahaydeen</i>	<i>ahaan lahaydeen</i>	
3° wa.	<i>imaan lahayeen</i>	<i>ahaan lahayeen</i>	

- Qaabka diidmada oo raacsan *ma:*

1° k.	<i>aqaaneen</i>	<i>aalleen</i>	<i>iraahdeen</i>	<i>imaadeen</i>	<i>ahaadeen</i>
2° k.	<i>taqaaneen</i>	<i>taalleen</i>	<i>tiraahdeen</i>	<i>timaadeen</i>	<i>ahaateen</i>
3° k.l.	<i>yaqaaneen</i>	<i>yaalleen</i>	<i>yiraahdeen</i>	<i>yimaadeen</i>	<i>ahaadeen</i>
3° k.dh.	<i>taqaaneen</i>	<i>taalleen</i>	<i>tiraahdeen</i>	<i>timaadeen</i>	<i>ahaateen</i>
1° wa.	<i>naqaaneen</i>	<i>naalleen</i>	<i>niraahdeen</i>	<i>nimaadeen</i>	<i>ahaanneen</i>
2° wa.	<i>taqaanneen</i>	<i>taalleen</i>	<i>tiraahdeen</i>	<i>timaadeen</i>	<i>ahaateen</i>
3° wa.	<i>yaqaanneen</i>	<i>yaalleen</i>	<i>yiraahdeen</i>	<i>yimaadeen</i>	<i>ahaadeen</i>

8.3.2 *Hab dhimman*

A) JOOGTO

1° k.	<i>aan aqaanno</i>	<i>aan aallo</i>	<i>aan iraahdo</i>	<i>aan imaaddo</i>
2° k.	<i>aad taqaanno</i>	<i>aad taallo</i>	<i>aad tiraahdo</i>	<i>aad timaaddo</i>
3° k.l.	<i>uu yaqaanno</i>	<i>uu yaallo</i>	<i>uu yiraahdo</i>	<i>uu yimaaddo</i>
3° k.dh.	<i>ay taqaanno</i>	<i>ay taallo</i>	<i>ay tiraahdo</i>	<i>ay timaaddo</i>
1° wa.	<i>aan naqaanno</i>	<i>aan naalno</i>	<i>aan niraahno</i>	<i>aan nimaadno</i>
	<i>aynu naqaanno</i>	<i>aynu naalno</i>	<i>aynu niraahno</i>	<i>aynu nimaadno</i>
2° wa.	<i>aad taqaanaan</i>	<i>aad taallaan</i>	<i>aad tiraahdaan</i>	<i>aad timaaddaan</i>
3° wa.	<i>ay yaqaannaan</i>	<i>ay yaallaan</i>	<i>ay yiraahdaan</i>	<i>ay yimaaddaan</i>
1° k.	<i>aan ahaado</i>			
2° k.	<i>aad aahato</i>			
3° k.l.	<i>uu ahaado</i>			
3° k.dh.	<i>ay aahato</i>			
1° wa.	<i>aan ahaanno</i>			
	<i>aynu ahaanno</i>			
2° wa.	<i>aad ahataan</i>			
3° wa.	<i>ay ahaadaan</i>			

- Qaabka diidmadu isma beddelo, waxaana raacsan magacuyaal ku lifaaqan qurubka diidmada *an*:

1° k.	<i>aanan aqoon</i>	<i>aanan oillin</i>	<i>aanan oran</i>	<i>aanan iman</i>
2° k.	<i>aadan aqoon</i>	<i>aadan oillin</i>	<i>aadan oran</i>	<i>aadan iman</i>
3° k.l.	<i>uusan aqoon</i>	<i>uusan oillin</i>	<i>uusan oran</i>	<i>uusan iman</i>
3° k.dh.	<i>aysan aqoon</i>	<i>aysan oillin</i>	<i>aysan oran</i>	<i>aysan iman</i>
1° wa.	<i>aynan aqoon</i>	<i>aynan oillin</i>	<i>aynan oran</i>	<i>aynan iman</i>
2° wa.	<i>aydan aqoon</i>	<i>aydan oillin</i>	<i>aydan oran</i>	<i>aydan iman</i>
3° wa.	<i>ayan aqoon</i>	<i>ayan oillin</i>	<i>ayan oran</i>	<i>ayan iman</i>

1° k.	<i>aanan ahaan</i>
2° k.	<i>aadan ahaan</i>
3° k.l.	<i>uusan ahaan</i>
3° k.dh.	<i>aysan ahaan</i>
1° wa.	<i>aynan ahaan</i>
2° wa.	<i>aydan ahaan</i>
3° wa.	<i>ayan ahaan</i>

B) TAGTO

1° k.	<i>aan iqiiin</i>	<i>aan iil (iillay)</i>	<i>aan iri</i>	<i>aan imid</i>
2° k.	<i>aad tqiin</i>	<i>aad tiil (tiillay)</i>	<i>aad tiri</i>	<i>aad timid</i>
3° k.l.	<i>uu yiqiin</i>	<i>uu yiil (yiillay)</i>	<i>uu yiri</i>	<i>uu yimid</i>
3° k.dh.	<i>ay tqiin</i>	<i>ay tiil (tiillay)</i>	<i>ay tiri</i>	<i>ay timid</i>
1° wa.	<i>aan niqiin</i>	<i>aan niil (niilnay)</i>	<i>aan niri</i>	<i>aan nimid</i>
	<i>aynu niqiin</i>	<i>aynu niil (niilnay)</i>	<i>aynu niri</i>	<i>aynu nimid</i>
2° wa.	<i>aad tqiineen aad tiilleen</i>		<i>aad tiraahdeen</i>	<i>aad timaaddeen</i>
3° wa.	<i>ay yiqiineen</i>	<i>ay yiilleen</i>	<i>ay yiraahdeen</i>	<i>ay yimaaddeen</i>
1° k.	<i>aan ahaa</i>			
2° k.	<i>aad ahayd</i>			
3° k.l.	<i>uu ahaa</i>			
3° k.dh.	<i>ay ahayd</i>			
1° wa.	<i>aan ahayn</i>			
	<i>aynu ahayn</i>			
2° wa.	<i>aad ahaydeen</i>			
3° wa.	<i>ay ahaayeen</i>			

- Qaabka diidmadu wuxuu u dhaqmaa habkii diidmada ee joogtada dhimman.

1° k.	<i>aanan iqiiin</i>	<i>aanan iil</i>	<i>aanan oran</i>	<i>aanan iman</i>
2° k.	<i>aadan iqiiin</i>	<i>aadan iil</i>	<i>aadan oran</i>	<i>aadan iman</i>
3° k.l.	<i>uusan iqiiin</i>	<i>uusan iil</i>	<i>uusan oran</i>	<i>uusan iman</i>
3° k.dh.	<i>aysan iqiiin</i>	<i>aysan iil</i>	<i>aysan oran</i>	<i>aysan iman</i>
1° wa.	<i>aynan iqiiin</i>	<i>aynan iil</i>	<i>aynan oran</i>	<i>aynan iman</i>
2° wa.	<i>aydan iqiiin</i>	<i>aydan iil</i>	<i>aydan oran</i>	<i>aydan iman</i>
3° wa.	<i>ayan iqiiin</i>	<i>ayan iil</i>	<i>ayan oran</i>	<i>ayan iman</i>

1° k.	<i>aanan ahaan</i>
2° k.	<i>aadan ahaan</i>
3° k.l.	<i>uusan ahaan</i>
3° k.dh.	<i>aysan ahaan</i>
1° wa.	<i>aynan ahaan</i>
2° wa.	<i>aydan ahaan</i>
3° wa.	<i>ayan ahaan</i>

8.3.3 *Hab talo*

Tus.:

- 5) *Bal sidaas an iraahdo*
- 6) *Ha yaqaanno hadduu rabo*

1° k.	<i>an aqaan</i>	<i>an aallo</i>	<i>an iraahdo</i>	<i>an imaaaddo</i>
2° k.	<i>ad taqaanno</i>	<i>ad taallo</i>	<i>ad tiraahdo</i>	<i>ad timaaddo</i>
3° k.l.	<i>ha yaqaanno</i>	<i>ha yaalo</i>	<i>ha yiraahdo</i>	<i>ha yimaaddo</i>
3° k.dh.	<i>ha taqaanno</i>	<i>ha taallo</i>	<i>ha tiraahdo</i>	<i>ha timaaddo</i>
1° wa.	<i>an naqaanno</i>	<i>an naallo</i>	<i>an niraahno</i>	<i>an nimaadno</i>
	<i>aynu naqaanno</i>	<i>aynu naallo</i>	<i>aynu niraahno</i>	<i>aynu nimaadno</i>
2° wa.	<i>ad taqaaneen</i>	<i>ad taalleen</i>	<i>ad tiraahdeen</i>	<i>ad timaaddeen</i>
3° wa.	<i>ha yaqaaneen</i>	<i>ha yaalleen</i>	<i>ha yiraahdeen</i>	<i>ha yimaaddeen</i>
1° k.	<i>an ahaado</i>			
2° k.	<i>ad ahatid</i>			
3° k.l.	<i>ha ahaado</i>			
3° k.dh.	<i>ha ahaato</i>			
1° wa.	<i>an ahanno</i>			
	<i>aynu ahanno</i>			
2° wa.	<i>ad ahaateen</i>			
3° wa.	<i>ha ahaadeen</i>			

- Qaab diidmo:

1° k.	<i>yaanan aqoon</i>	<i>yaanan oollin</i>	<i>yaanan oran</i>	<i>yaanan iman</i>
2° k.	<i>yaanad aqoon</i>	<i>yaanad oollin</i>	<i>yaanad oran</i>	<i>yaanad iman</i>
3° k.l.	<i>yuusan aqoon</i>	<i>yuusan oollin</i>	<i>yuusan oran</i>	<i>yuusan iman</i>
	<i>yaanu aqoon</i>	<i>yaanu oollin</i>	<i>yaanu oran</i>	<i>yaanu iman</i>
3° k.dh.	<i>yaanay aqoon</i>	<i>yaanay oollin</i>	<i>yaanay oran</i>	<i>yaanay iman</i>

1° wa.	<i>yaanan aqoon</i>	<i>yaanan oolin</i>	<i>yaanan oran</i>	<i>yaanan iman</i>
	<i>yaynu aqoon</i>	<i>yaynu oolin</i>	<i>yaynu oran</i>	<i>yaynu iman</i>
2° wa.	<i>yaanad aqoon</i>	<i>yaanad oolin</i>	<i>yaanad oran</i>	<i>yaanad iman</i>
3° wa.	<i>yaanay aqoon</i>	<i>yaanay oolin</i>	<i>yaanay oran</i>	<i>yaanay iman</i>
1° k.	<i>yaanan ahaan</i>			
2° k.	<i>yaanad ahaan</i>			
3° k.l.	<i>yuusan ahaan</i>			
	<i>yaanu ahaan</i>			
3° k.dh.	<i>yaanay ahaan</i>			
1° wa.	<i>yaanan ahaan</i>			
	<i>yaynu ahaan</i>			
2° wa.	<i>yaanad ahaan</i>			
3° wa.	<i>yaanay ahaan</i>			

Maktabada Telegramka @Somalibooks

BAABKA SADDEXAAD

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

9. WEER FUDUD

Ilaa iyo hadda waxaan soo haynay oo ku koobnayn ereyada (ama qayb iyaga ka mid ah), dabeeecadahooda iyo dirayntooda. Dhab ahaanti, markaan adeegsanayno luqad kuma hadalno ereyo keli-keli u taagan, waxaanse adeegsanna weero, yacni erayo si wadajir ah laysaga dumay. An niraahno laysu dumay, maxaayeeley sidaan hoos ku arkayno hal tusaale ayaan ka samayn karnaa weero kala duwan annago adeegsanayna ereyo isku mid ah:

- 1) *Axmed baa Maryam jecel*
- 2) *Maryam baa Axmed jecel*

Labada weerood waxay ka samaysan yihii erayo isku mid ah, laakiin way kala duwan yihii mar hadday soo gudbinayaan macno kala geddisan. Inkastoo erayadu ay isku mid yihii, waxay kala duwanaantu salka ku haysaa habka ay isagu dhafan yihii; arrinkaasoo ah nidaamka weer waliba ay ereyadeedu isugu xigaan ayaan kala duwan.

Haddaba, weeri waxay ka samaysan tahay erayo wadajira oo isugu dhafan si waafaqsan xeerar naxweed. Si aan u fahanno arrinkaas kuma filna in aan aqoonsanno ereyada, waxaase u baahannahay in aan fahamno xeerarka isku haya wadajirka ereyadaas, isla markaasna u hawlgelinaya iyagoo wadajira.

- 3) *Waxaan cuno ayaan arkayaa*
- 4) *Waxaan arko ayaan cunayaa*

9.1 Khabarka

An isla eegno tusaalooyinkan:

- 5) *Macallinkaa buug i*
- 6) *Adigaa baabuur*
- 7) *Xamar baan*

Ma waxaan oran karnaa (5), (6) iyo (7) waa weero? Jawaabtu waa maya. Sababtuna ma aha arrin ku xiran tirada ereyada, waayo waxaa jira weero ka kooban hal, labo ama saddex erey:

- 8) *Kaaley*

9) *Ii sheeg*

10) *I sii buugga*

Maxay ku kala duwan yihiiin weeraha (5-7) iyo kuwa (8-10)? Tusaalooyinka (5-7) waxay ka samaysan yihiiin taxane ereyo ah, waxaana ognahay in ay yihiiin magacyo iyo magacuyaallo. Tusaa-looyinka (8-10) iyaguse waxay mar walba leeyihii fal oo amar ah iyo ereyo kale. Waxay u baahanyihii si weer looga dhigo (5-7) in lagu daro wax kale:

11) *Macallinkaa buug i siiyay*

12) *Adigaa baabuur waday*

13) *Xamar baan imid*

Waxa aan ku darmay waa wax weerta oo dhan si wadajir ah isugu haya, waxaana lagu magacaabaa **khabar**.

Waxay, marka, weer kasta leedahay **khabar**; kaasoo isna markiisa aan ka maarmi karin in uu hawlgeleyo hal ama in ka badan oo xubno ah. Sidaa darteed **khabarku** wuxuu isku xiraa xubnaha kale ee weerta isagoo isla markaasna muujinaya xiriirka dhexdooda ka jira. Bal an dib u jaleecno tusaalooyinkii dhowaa. Khabarka tusaalaha (11^{aad}) waa *siiyey* (oo ah tagtada falka *sii*); haddaan u kuurgelno macnaha falkan, si aan u fahamno, waxaa loo baahan yahay in aan madaxa ku hayno qofka wax siinaya, shayga la bixinayo iyo qofka ama noolaha waxa la siinayo. Yacni khabarka sida *sii* wuxuu leeyahay micna ahaan qaab uu ku hawlgeleyo saddex shay oo lagu magacaabo **mawduucyo**.

Tusaalaha (12^{aad}), khabarku waa *wad*. Marka laga eego dhanka micnaha, wuxuu u baahan yahay oo keliya laba mawduuc: kan waxa wada iyo shayga la wado. Khabarka *imow-na* oo ah tusaalaha (13^{aad}) waa la mid.

Haddii aan soo koobno waxaan oran karmaa, si loo sameeyo weer, in loo baahan yahay khabar iyo mawaadiic macnaha khabarka u baahan. Yacni tirada mawaadiicda waxay ku xiran tahay inta uu yahay dalabka micnaha khabarka.

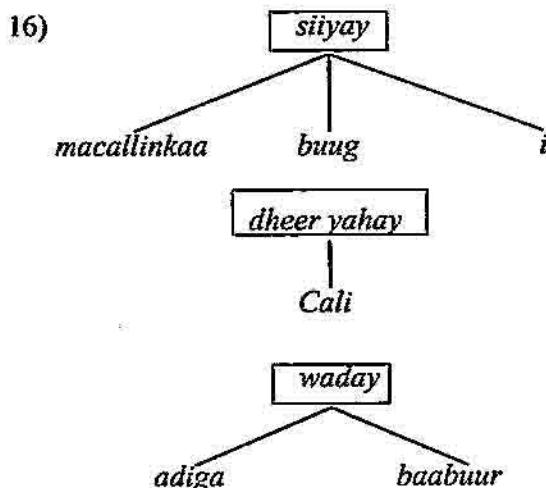
Waxaa caadi ahaan jira khabarro u baahan hal mawduuc oo keliya:

14) *Cali waa dheer yahay*

15) *Miiska waa yar yahay*

Markan, khabarku wuxuu sheegayaa, *tayo, sifo*, halkii uu ka xiriirin lahaa xubno kale.

Si aan u muujinno qaabka ay weertu u habaysan tahay, waxaan khabarka ku dhex qoraynaa afargeesle leh laamo tiradoodu la eg tahay inta ay yihiin mawduucyadu:

Waxaa habboon, marka aan qorayno, in mawaadiicda kala duwan had iyo jeer isku si laysku xijiyo, walow marka la hadlayo isku xiggaasi uu isbeddeli karo. Hadday weertu leedahay saddex mawduuc sida (11) waxaa laanta 1^{aad} lagu qoraya (waa tan bidixdee) mawduuca tilmaamaya qofka falka sameeyey, tan labaadna qofka ama shayga falka ku dhacaya, tan saddexaadna qofka hawsha loo qobanaya ama meesha uu falku ku socdo. Khabarka iyo mawduucyadiisu waxay sameeyaan weer gaaban (arrinkaa dib ayaan uga hadli doonaa).

LAYLI

1. Khabar ku dara mid kastoo ka mid ah weeraha soo socda:

Tus.: *Cali filin ayuu* _____
Cali filin ayuu firsaday

- 1.1 *Walaalkay Roma buu ka* _____
 1.2 *Adeerkiis buu* _____
 1.3 *Asli dugsiga ayay* _____
 1.4 *Guriga noogu* _____
 1.5 *Ina Cabdulle Xasan Ingris ayuu la* _____

- 1.6 *Calanka Soomaaliyeed waxaa la _____ 12 oktober 1954*
- 1.7 *Barni Jowhar bay ka soo _____*
- 1.8 *Dahabo ayaa i _____ arrintaas*
- 1.9 *Shineemada horteed dad badan baa _____*
2. Ku muuji weeraha soo socda afargeesle iyo laamiiisa:
 - 2.1 *Wiiinka baan guriga geeyey*
 - 2.2 *Ruqiya shaah bay karisay*
 - 2.3 *Diiriye lacag ayuu Jaamac bankiga uga soo qaaday*
 - 2.4 *Nimankan baa ii gargaaray*
 - 2.5 *Aqoon ayaa horumar leh*
 - 2.6 *Shabeel baa arigii cunay*
 - 2.7 *Raage baabuurkii buu motoor cusub u soo gaday*
 - 2.8 *Xaamud ayaa Waraaqdii xafiiska ka keenay*
 - 2.9 *Buugga Calasow baa curiyey*
 - 2.10. *Xerada duddun ayaa ku ag taalla*
3. Idinkoo adeegsanaya khabarrada soo socda mid kasta ka sameeya weer gaaban:
qaad, cun, keen, gaar, xiran, guntan, furan, cartan, gasho, baro, guurso, karso
4. Hoosta ka xarriiqaa khabarka ku jira weeraha soo socda, isla markaasna ku kala qora mawduucyada hoostooda lambarrada (1,2,3) hadba lambarka ku haboon, idinkoo raacaya nidaamka aan horay u soo aragnay. Tus.:
Cali adiga buu ku dilay
1 2
- 4.1 *Adiga buu ku dilay Cali*
2 1
Anaa qoray qoraalkaas
- 4.2 *Gabadhaas ayaa ii sheegtay warka*
- 4.3 *Saalax geed buu waraabinayaa*
- 4.4 *Muuna baa tallaashay geedka*
- 4.5 *Axmed dersi buu Ciise u dhigay*
- 4.6 *Isagaa idin ku arkay baarka*
- 4.7 *Walaashay way i jeceshahay*
- 4.8 *Tuuggii derbi ayuu ka booday*
- 4.9 *Maryan caano bay siisey wiilkeeda*
- 4.10 *Hanad baa waraaq u qoray aabbikiis*

- 4.11 *Cali dadka ayuu u naxriistaa*
 4.12 *Giddigeenne Cali ayaanu jecel nahay*
5. Sameeya, kuna muujiya afargeesle iyo laamiihiisa:
 - 5 weerood oo khabarku leeyahay hal mawduuc
 - 6 weerood oo khabarku leeyahay laba mawduuc
 - 4 weerood oo khabarku leeyahay saddex mawduuc

9.1.1 *Weli iyo khabarka*

Hawsha khabarku ku ma koobna oo keliya in uu cayimo tirada mawaadiicda laga dhex heli karo weerta, wuxuu kaloo xitaa xul ku sameeyaa mawaadiicda si ay u noqdaan kuwo la socon kara macnaha khabarka. Haddaan soo qaadanno tusaalahaa soo socda oo ah weer qumman oo la oggolaan karo:

17) *Macallinkii buug buu i siiyay*

Waxaase aan la oggolaan karin weeraha sida:

- 18) **Miiskii wiilkii buu arkay*
 19) **Beentii baa jabisay geedka*

Bal aan dib u eegno weeraha aan soo aragnay, si aan u ogaanno koox naxweedka ay ka tirsan yihiin ereyada lagu magacaabay **khabar**.

Tusaalooyinka (11), (12) iyo (13) khabarrada ku jira waa *siiyey, waday iyo imid*. Waxayna ka mid yihiin dirta aan ku magacaawnay fal (eeg kor bog 158).

Laakiin haddii aan eegno weeraha (14) iyo (15), khabarku kama samaysna oo keliya falka ahaanshaha ee wuxuu ka samaysan yahay iskudhafka ah: *dheer yahay iyo yar yahay*.

Waxaan haddaba oran karnaa in markaan adeegsanayno ereyga **khabar** aanan ula jeedin in aan tilmaamayno koox ereyeed, laakiinse aan u jedno dawrka ama *shaqada* ay ereyada qaarkood ka qabtaan weerta dhexdeeda. Shaqadan inta badan waxaa qabta falka, waxaase jira dir kale oo iyaguna qaban kara. Sida weeraha:

- 20) *Cali waa macallin*
 21) *Adigu waa arday*

Waxaa halkan ka muuqda in xitaa magaca, oo caadi ahaan buuxiya qaybta mawduuca ee dhismaha weerta, uu gudan karo hawsha khabarka, sida ku cad tusaalooyinkan (20) iyo (21) oo leh magacyo (*macallin, arday*) oo u taagan khabar.

Xitaa markan, haddii aan rabno in aan soo gudbino arrin kale oo falka oo keliya lagu cabbiri karo sida amminka, waxaa waajib nagu ah in aan adeegsanno curiye faleed, markaasna **magac-khabareed-ku** wuxuu dib u buuxinaya kaalin mawduuc:

22) *Cali macallin buu ahaa*

Waxaan ku soo koobi karnaa in magaca iyo falkaba ay weerta dhex-deeda ka fulin karaan hawsha khabarka, tirada mawduucyadana waxa xukuma macnaha khabarka.

Bal haddana an eegno weeraha soo socda:

23) *Anigu moos baan cunayaa*

Khabarku waa *cunayaa*, waana fal u baahan laba mawduuc: kan wax cunaya (*anigu*) iyo shayga la cunayo (*moos*). Wazaase dhici karta in dadku markay si caadi ah u hadlayaan ay yiraahdaan:

24) *Moos baan cunayaa*

Farqiga u dhexeeyaa (23) iyo (24) wuxuu yahay in weerta (24) uu ka maqan yahay mawduuca ^{1^{aad}} (*anigu*) oo ah yeelaha, oo la xadfi karo. In yeeluhi yahay magacuyaalka ^{1^{aad}} oo keli ah waxaa laga aqoonsan karaa qurubka *aan* (oo lagu dhafay *baa*) iyo nadooca falka.

Isla sidaas waxaan u samayn karnaa weer sida:

25) *Anigu waan cunayaa*

Markan, mawduuca aan sida cad uga muuqanin weerta waa layeelaha oo la xadfad, waxase laga fahmi karaa waxa laga hadlayso. Haddaba, micne ahaan khabarka *cun* wuxuu markasta leeyahay laba mawduuc xitaa marka uu weerta ka muuqdo mid keliya.

Marka weerta ay ka samaysan tahay hal khabar oo keli ah iyo mawduucyada u baahan waxaan ku magacaabi karnaa **weer gaaban**. Nala eega tusaalooyinkan:

26) *Cali waa yimid*

27) *Aadan buug ayuu keenay*

28) *Aadan buug ayuu guriga geeyay*

- 29) *Afrax baa kariyay cuntada*
- 30) *Maryan ayaa dirac soo gadatay*
- 31) *Maryan baa gabadheeda dirac u soo gadday*
- 32) *Aadan buug buu Cali u keenay*
- 33) *Cali Xamar buu ka cararay*

Khabarka weeraha (31-33) wuxuu ka kooban yahay fal+horyaale. Maadaama ay isku xigaan labadooduba mid qura ayaan ku tirinaynaa, walow midkastoo iyaga ka mid ah uu xiriir la leeyahay xubin gaar ahaaneed oo markan aan loogu yeeraynim magac balse la yiraahdo **oraah magaceed (OM)**. OM-ku waa xubin ka tirsan weerta, waxaa lagu aqoonsadaa, yacni **madax u ah**, magac ama magacuyaal, hase yeeshi waxaa ku lifaaqsanaan kara curiyeyaal kale (qodobbo, tilmaamayaal, iwm.). Dib baanna ugu soo noqon dooncaa dhismaha OM-ka.

Haddii weer sida tan (33) laga saaro horyaalaha, waxa isla markiiba khasab noqonaya inuu weerta ka go'o mawduuca ama oraah magaceedka la xariira horyalahaa, haddii kale weertu waxay noqonaysaa qalad:

*34) *Cali Xamar buu cararay*

Haddaba waxqabadka khabarka weerta sida midda (33) waxaa fuliya falka iyo horyaalayaasha.

Waxaase jira xubno laga dhex heli karo weerta oo iyagu aan ka mid ahayn dhismaha mawduucyada uu khabarku u baahan yahay ama dalbanayo. Waxaan ula jeednaa curiyeyaal aan ku dari karno weerta sida:

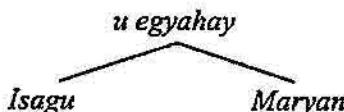
- 35) *Berri Cali baa imanaya*
- 36) *Halkan Axmed baa iigu yimid*

Weerahan waxay had iyo jeer yihiin weero fudud mar hadday leeyihin hal khabar inkastoo laga dhex heli karo curiyeyaal kale, marka loo eego weer gaaban.

LAYLI

1. Muujiya dhismaha khabar/mawduuc ee weerahan idinkoo ka tegeya qurubyada sida *baa, bay, ayaa, waa, wuu, iwm.*

Tus.: *Isagu Maryan ayuu u egyahay*

- 1.1 *Cali Xamar waa imanayaan*
- 1.2 *Dugsigii baa la xiraya*
- 1.3 *Faadumo caano way cabtay*
- 1.4 *Axmed waa arkay askari*
- 1.5. *Lacagta nimankaas u qaad*
- 1.6 *Anigu ninkii waa la shaqeeyay*
- 1.7 *Sarkaalka baan warqaddan Cali ugu dhiibay*
- 1.8 *Cali buuggii ayuu Axmed ka qaatay*
2. U yeela weer midkasta oo ka mid ah khabarrada soo socda, idinkoo ku daraya giddi mawduucyada lama huraanka u ah:
u sheeg, sug, horukac, dhig, bixi, dhaqo, gado, karso, kari, qor, qorsii, kor, korsi, dhal, jecleyso.
3. Qaar ka mid ah weeraha soo socda ma dhammaystirna oo waxaa ka maqan mawduuc buuxiya macanaha falka. Soo sara weerahaas, isla markaasna dhammaystira:
 - 3.1 *Waraaq ayaan ku qoray*
 - 3.2 *Cali baa taabitay*
 - 3.3 *Anigu buug baan akhriyay*
 - 3.4 *Shaah baan siiyey*
 - 3.5 *Layligan wuu fudud yahay*
 - 3.6 *Naxwuhu feker buu kordhiyaa*
 - 3.7 *Waaya-aragnimada baa u keentay*
 - 3.8 *Hawl baa lagu gaari karaa*
 - 3.9 *Qalbi furan buu Muuse igu soo dhoweeyay*
 - 3.10 *Yaxya ayaa baranayay*
4. Qaar ka mid ah falalkani waxay u baahan yihiin horyaalayaal si ay khabar u sameeyaan, kuwo kalena uma baahna. Ku dara horyaalayaasha falalka u baahan, isla markaasna weer geliya khabar kasta:
hadal, gooy, akhri, kulan, dar, xariiq, jir, dagaallan, tol, baxso.
5. Sameeya 10 weerod oo 5 khabarkoodu yahay magac, 5ta kalana fal sifo.

Tus.: *Cali waa macallin*
Cabdalla waa gaaban yahay

6. Tiftira curiyeyaasha dheeraadka ah si loo sameeyo weer gaaban.

Tus.: *Berri aniga baa moos cunaya* →
Aniga baa moos cunaya

6.1 *Daartii ayaan maanta soo arkay*

6.2 *Daa 'uud baa goor dhow imanaya*

6.3 *Xalay maqaayad baan ka casheeyey*

6.4 *Maryan Cali ayay la baxday*

6.5 *Aadan baabuur buu Baraawe ku tegey*

6.6 *Rootiga mindida baan ku gooyay*

7. Ku xiriiriya fallaar horyaalaha khabarka iyo mawduuciisa:

Tus.: *Cali baa Axmed buug u geeyay*

7.1 *Fowsiya baa la hadashay Cali*

7.2 *Ladan guriga bay mukulaal ku xirtay*

7.3 *Hilowle baa dayaarad ku yimid*

7.4 *Dhirta dabka ka ilaali*

7.5 *Seynab baa guriga quful ku xirtay*

7.6 *Dalmar buug ayuu Axmed u soo gaday*

7.7 *Sagal baa la cayaartay wiilka*

7.8 *Shalay bay dayaaraddu Berbera ka soo duushay*

7.9 *Beri ayaa dawaco yaxaas carrab ka amaahsatay*

7.10 *Cuntada u gee martida*

8. Si aad u ogaataan in si fiican aad u samayseen layliga hore, dib u qora idinkoo ka tegeya horyaalayaasha iyo mawduuciisa.

Tus.: *Cali baa Axmed buug u geeyay* →
Cali baa buug geeyay

9.1.2 Mawduucyada weerta fudud

Si loo aqoonsado mawaadiicda ku dhix jirta weerta gudaheeda, iyadoo laga eegayo dhinaca macnaha khabarka, waxaan adeeg-sannay lambarrada (1,2,3) oo aan ku hoos qornay inta khabar ee ku dhix jira weerta. Balse an dib u firtinno weerahan:

37) *Anigu moos ayaan cunay*

38) *Nimankaasu odayaal bay ahaayeen*

39) *Aabbahàa saaxibkay buu ahaa*

40) Naagi libaax ayay aragtay

Weeraha (37-40), mawduuca hore, oo ah yeelaha, waa ereyga hoosta ka xarriiqan, wuxuuna markasta yahay weerta madaxeeda ama bilowgeeda. Laakiin, ma intaasaan ku salayn karnaa si aan u aqoosanno yeele ku jira weer? An firinno weerahanna:

41) Shalay baa anigu moos cunay

42) Shalay baan moos cuunay, anigu

43) Saxiibkay ayuu ahaa abbahàà

Weeraha (41-43), oraah magaceedka (OM) yeelaha ah uguma horreeyo weerta, saas ay tahay waan aqoonsan karnaa dhibaato la'aan. Haddii aan u fiirsanno qaabka yeelaha waxaan helaynaa in ay jiraan wax noo fududaynaya aqoosigooda. Weeraha (37, 38) waxaa ka jira -*u* oo ah dibkabe u gaar ah yeelaha. Tan (39) waxaa ku dhacay isbeddel codkaceed (*aabbahàà* oo noqda *aabbahàà*). Weerta (40)-na waxaa ka muuqda dibkabaha -*i* oo isna u gaar ah yeelaha. Dibkabayaashaan (-*u*, -*i*) waxay yihiin summad sarfiyeed oo ka mid ah habdhiska kayska.

Af soomaaliga yeelahu uun baa calaamado ka leh, walow ay jiraan afaf kale oo leh layeеле iyo mawaadiic kale oo wata dibkabayaal u gaar ah.

Haddii aan soo koobno waxaan oran karnaa in ay ka jiraan dhismaha weerta dhexdeeda waxyaabo muujinaya xiriirka ka dhexeeya khabarka iyo mawaadiicdiisa waxaana ka mid ah **summadda yeelaha**. Waxaa run ahaanti u sii dheer weerta soomaliyeed in ay leedahay waxyaabo kale, dib baase u arki doonaa, marka aan falanqayn doonno curiyeyaalka kale ee laga dhex heli karo weerta fudud sida *buu, i, iwm*.

Haddii aan dib ugu laabanno weeraha (37-39):

37) Anigu moos baan cunay

38) Nimankasu odayaal bay ahaayeen

39) Aabbahàà saaxiibkay buu ahaa

Waxaan ogaanaynaa in falka weerta (37) uu wax ka sheegayo qofka 1^{and} uuna yahay habka ebyoon oo waqtii tagay. Tan (38), qofka 3^{and} oo wadar ah, midda (39)-na qofka 3^{and} oo keli ah. Qaababka kala duwan ee falku wuxuu la xiriiraa kala geddisanaanta qofka iyo tirada ee yeeluhu yeeshay. Falku wuxuu ka waafaqaa yeelaha xagga

qofka, tirada iyo xataa jinsiga, sida ku cad weeraha aan horay u soo aragnay (40, 44):

40) *Naagi libaax ayay aragtay*

44) *Caasho moos ayay cuntay*

halkaas oo falku naqonayo qofka 3^{aad} oo keli ah oo dheddig ah oo ammin tagay.

Sidaan horayba aan ugu soo carraabbaabnay mawadiicda kale ee laga dhex heli karo dhismaha weerta fudud ma laha summad sarfeed oo tilmaanta habdhiska kayska. Sidaa darteed orah magaceedku inuu yahay layeеле ama layeèle dadban si toos ah loogu ma aqoonsan karo qaabkiisa.

Mawaadiicda kale ee ku tiirsan horyaalayaasha oo ah, dhisma ahaan, qayb ka mid ah khabarka, iyaguna ma laha summadda habdhiska kayska.

Marka laga eego dhinaca macnaha, mawaadiic ka dhexaysa xiriir waa isku wada heer oo ma kala muhimsana. Laakiin marka la samaynayo weer waxaa caadiyan laga ambaqaadaa hal mawduuc, kaasoo noqda yeelaha, waa waxa laga hadlayo oo waafaqa falka. Calaakkullixaal, waxaa dhacda in siyaabo kala duwan uu asku u muujin karo isla xiriirkaas. An tusaale ahaan u qaadanno xiriirka labadan sawir ay cabbirayaan:

Cali

Caasho

Xiriirkan waxaan ku muujin karmaa labo fal oo kala duwan: *sii* iyo *hel* oo yeelayaashhooduna ay kala duwan yihiiin. Haddii hadluhu uu yiraahdo:

45) *Cali biug ayuu Caasho siiyay*

Waxaa yeele noqonaya qofka falka qabanaya ama sababaya isugud-binta buugga, haddiise uu yiraahdo:

46) *Caasho buug ayay Cali ka heshay*

Yeluhu waa qofka buugga helay.

LAYLI

1. Ka samneeya fal kasta laba weeroood oo ay kala geddisan yihiin yeelayaashoodu:
tiri, gee, mari, codso, jiid, tuur, xoogso, rid, celi, saar.
Tus.: 1) *Cali lacag buu tiriay*
2) *Kombiyuuterka baa tiriay*
2. Waxaa jira falal isku xiriir muujinaya, laakiin oggolaanaya in mawaadiicda lays dhaafsiyo haddaba hela falalkaas, una yeela weero. Tus.: *hel iyo dir*:
1. *Saciid baa Warsame Warqad u diray*
2. *Warsame baa Saciid Warqad ka helay*
3. Hoosta ka xariiqaa yeelaha ku jira weer kasta, sheegana waxa aad ku aqoonsateen:
 - 3.1 *Ninku ari ayuu sii wadaa*
 - 3.2 *Gabari wiil bay la timid*
 - 3.3. *Shalay ayuu dhoofay wiilkii*
 - 3.4 *Gabadhu saaxibaddeeda bay la haasaawdaa*
 - 3.5 *Aad buu xafiisku uga fog yahay xaaafadda*
 - 3.6 *Inamadu duruus bay bartaan*
 - 3.7 *Halkaasay gooli nin ku dishay*
 - 3.8 *Goosha bay eawshu ka carartay*
 - 3.9 *Caguhuu wax ka dayay tiuggu*
 - 3.10 *Isagu dadka ayuu u roon yahay*
4. Hoosta ka xarriiqaa layeelaha, yacni mawduuca 2nd ee ku dhex jira weeraha soo socda:
 - 4.1 *Leyla lacag ayay amaahisay walaasheed*
 - 4.2 *Macallinku buugaag buu siiyey ardayda*
 - 4.3 *Kuraygii ayaa geela harada geeyay*
 - 4.4 *Asli baa guriga keentay caanaha*
 - 4.5 *Aadan bas ayuu wiiliisa saaray*
 - 4.6 *Shufeerku baabuurkii buu garaashka geliyay*

- 4.7 *Doonidu dad bay Kismaayo geeysay*
 4.8 *Geesigii jilbaha ayuu dhulka dhigatay*
 4.9 *Alaab badan bay soo gadday Maryan*
 4.10 *Cali xaafaddan buu dejiyay hooyadii*
5. Layeeelayaasha tooska ah ee ku jira weeraha soo socda hal xarriiqin hoos uga yeela, mawaadiicda ku tiirsan horyaalayaashana laba xarriiqmood:
- Tus.: *Shaqanaceebka baa dhibaato u keenay dalkeenna*
- 5.1 *Cilmi aqoon ayuu ka kororsaday wargeesyada*
 5.2 *Ganacsaduhu bankiga buu lacag ka sarrifstay*
 5.3 *Xoghayuhu Faarax ayuu wasiirka u geeyay*
 5.4 *Ibraahim baa middi xaringga ku jaray*
 5.5 *Ardaygu maktabadda buu durius ku akhristaa*
 5.6 *Telefiishinka ayaan ka daawannay barnaamijkaas*
 5.7 *Shircilmeyeedkii baa Cali ka soo kororsaday aqoontaas*
 5.8 *Samow cilmi ayuu darajadaas ku gaaray*
 5.9 *Saalax beer buu ka soo saaray hantidaas*
 5.10 *Ku baahibeela kalluunka!*

9.1.3 *Rugaha warka*

Weeraha aan ku soo lafagurnay faqraddii dhowayd waxaan ku soo aragnay in yeelaha weertu uusan hal meel ka dhicin weerta dhexdeeda. Waxaan kaloo ogaannay in aan ku aqoonsan karno yeelaha meel kastoo weerta uga jiro summadda kayska iyo falka oo isaga uun waafaqo. Laakiin an eegno sida weertan ay noqonayso:

47) *Adiga baa moos cunay*

Haddii laga eego dhinaca macnaha, shaki nooga ma jiro in yeelaha weerta (47) uu yahay *adiga*. Maxaa wacay shay aan noolayn, sida moos, ma samayn karo falka *cun* illaa wax nool mooye, sidaas ay tahay yeelaha weertaani wuxuu lumiyey dabeeecadihi lagu yihiin: 1) ma laha summaddii yeelaha, yacni waxaan haysanna *adiga* ee ma hayno *adigu*; 2) falka ma waafaqsana yeelaha, waayo waxay ahayd in qaabka falka soo gudbinayo qofka 2nd oo keli ah uu ahaado *cuntay*. Haddaba waxaad mooddaa in yeeluhu uu lumiyey wixii lagu

aqoonsan lahaa oo dhan. Waa maxay waxyaabaha u gaarka ah weerta (47) ?

Khabarka (*cun*) iyo mawaadiicda (*adiga* iyo *moos*) ka sokow weertan waxaa ka dhex muuqda ereyga *baa*. Xitaa ereygan wuxuu weerta dhexdeeda ka qabtaa hawl u gaar ah, hawshaas oo ah in uu tilmaamo qaybta weerta ka mid ah ee xambaarsan warka **cusub**. An sii faahfaahinno.

Markaan hadlayno waxaan had iyo jeer sheegnaa wax cusub oo aan ku darayno war hore u jiray, yacnii khabar xambaarsan war cusub oo lagu kabayo arrin dhegeystuhu yaqaanno, sababtoo ah markaas dhow baa laga hadlay, ama wuxuu qayb ka yahay xaaladda laga hadlayo, ama hadluhu waxay la tahay in dhagaystuhu madaxa ku hayo arrintaas. Haddii an soo qaadanno weer tebineed fudud, sida badan yeeluhu wuxuu yahay mawduuc laga warhayo, khabarka iyo mawduucyada kale ayaa ah war cusub. Sida weerta:

48) *Adigu moos baad cuuntay*

Yeeluhu waa *adigu*, waana war horay loo yiqiin. Laakiin *baa* oo ku xigta *moos* waxay noo sheegeysaa in layelahu uu yahay war cusub. Haddii aan u soo noqonno weertii (47) waxaan ogaaneynaa in *baa* ay ku xigto oraah magaceed yeele ah. Marka yeeluhu wuxuu weertan gudaheeda ka yahay qaybta warka cusub. Hase ahaatee warka laga helay weerta inteeda kalena waa mid horay loo ogaa. Arrintan waxaa caddaanaysaa marka la lafaguro weer weyddiimeed-dan:

49) *Yaa moos cunay ?*

Hadluhu, markuu weertan adeegsado, wuxuu noo sheegayaa in qof uu *moos cunay*. Wuxuuna dhegeystaha ka rabaa in uu cayimo qofkaas. Jawaabta su'aashaasi waxay lahaan kartaa qaabkan oo keliya:

50) *Adiga baa moos cunay*

ee ma ah:

51) *Adigu moos baad cuntay*

Weer sida midda (51) waa jawaab su'aasheedu tahay:

52) *Maxaa adigu cuntay?*

Markaasna hadluhu wuxuu og yahay in dhegeystuhu wax cunay, mase oga waxa uu cunay. Sidaas awgeed jawaabtu waxay tilmaamaysaa in layeeluhu soo gudbinayo warka cusub iyadoo *baa* lagu xijiay *moos*.

Had iyo jeer weer tebineeddu waxay leedahay qurub u xil saaran in uu tilmaamo qaybta weerta ka mid ah ee xambaarsan warka cusub.

Qurubkaas oo lagu magacaabo **qurub diiradeed**, wuxuu yeelan karaa qaabab kala duwan, weerta dhexdeedana meel kala duwan buu ka gelaa. Hadba meesha uu weerta uga jiro wuxuu si kala duwan saamayn ugu yeeshaa dhismaha weerta iyo iskuxigga ereyada ama xubnaha weerta.

Waxaa marka lama huraan ah in aan si fiican u deresno dabeecadaha u gaarka ah *baa, ayaa* iyo *waa* oo iyagu ah qurub diiradeedyada.

LAYLI

1. U kala saara weecraha soo socda kuwa naxwa ahaan qumman iyo kuwa aan qummanayn; sababtana raaciya:
 - 1.1 *Cali yimid*
 - 1.2 *Cali Axmed buugaggii ayuu u keenay*
 - 1.3 *Nin iyo dameer meel duur ku wada noolaa*
 - 1.4 *Cali walaalkiis baad aragtay*
 - 1.5 *Rooti la cunay*
 - 1.6 *Moos baa wiilkii cunay*
 - 1.7 *Miisku guriga yaallaa*
 - 1.8 *Macallinku dersiga ayuu sharraxay*
 - 1.9 *Gabadhu miyiga way taqaannaa*
 - 1.10 *Sirmaqabe Allaa u sahan ah*
2. Hoosta ka xarriqa oraah magaceedka diiradaysan, yacni raacsan qurub diradeed:
 - 2.1 *Wadaadku tusbax dheer ayuu sitaa*
 - 2.2 *Ushiisu afka ayay ka madowdahay*
 - 2.3 *Tuulada baa ka yar magaalada*
 - 2.4 *Sixirrowyadu lacag ayay wax magaratada ka dhammeeyeen*
 - 2.5 *Maroodi ayaa magaalada soo gelay*
 - 2.6 *Odaygu jiscin fiican buu wiilka siiyey*
 - 2.7 *Shimbiruhu cayayaan bay cunaan*

- 2.8 *Gorayadu sur dheer bay leedahay*
- 2.9 *Berri ayaan waraaq kuu soo qori doonaa*
- 2.10 *Dayaaraddu Jabuuti ayay u duushay*

9.2 Qurubyo diiradeedyada: rugahooda

Waxaan soo aragnay in dhammaan *baa, ayaa*, iyo *waa* ay yihiiin qurub weereedyo. *Baa* iyo *ayaa* waa laysku beddeli karaa. Laakiin *waa* waxay leedahay dhaqan iyo rugo ka duwan.

Labada qurub *baa* iyo *ayaa* waa isku mid oo isku hawl ayay weerta dhaxdeeda ka qabtaan, faraqa keliya ee u dhexeeyana wuxuu la xiriiraa hadba gobolka la joogo. Maxaa yeeley gobollada qaarkood waxaa ku badan adeegsiga *ayaa* kuwana *baa*.

9.2.1 *Baa/Ayaa*

Baa ama *ayaa* waxay had iyo jeer summaddaa oo ku xigsataa oraah magaceed (OM) sida:

- 1) *Wiilkii baa yimid*
OM F

laakiin suuraggal ma aha:

- 2) **Wiilkii yimid baa*
OM F

Bal an eegno weerahan:

- 3) *Cali baa yimid*
- 4) *Wiilkii ayaa yimid*
- 5) *Cali walaalkiisa baa yimid*
- 6) *Wiilkii aan la hadlay ayaa yimid*

Weerahan oo dhan waxay ka samaysan yihiiin hal khabar oo leh hal mawduuc, ahna yeele. Haddaan u fiirsanno rugta *baa/ayaa* waxaan ogaanaynaa in wixa bidixda ka xiga ay wada yihiiin hal xubin oo ah oraah magaceed. Annagoo dib uga hadli doonna dhismaha oraah magaceedka, haatan waxaa idinku filan in aad ogaataan in oraah magaceedku uusan ka koobnaan karin keliya hal magac ama hal magacuyaal oo wata tifaftirayaal, balse uu ka koobnaan karo hal

magac wax ka badan sida ku cad (5) amaba hal magac iyo weer dhan sida (6). Calaakullixaal curiyeyaashaas oo dhan waxay samaynayaan hal xubin waxaana muujinaya rugta ***baa/ayaa*** ay ku dhacayso.

Waxaad ogaanaysaan in arrintaanu ay ansax tahay, mar haddii ay qalad yihiiin weeraha soo socda:

- 7) **Cali ayaa walaalkiisa yimid*
- 8) **Wilki baa aan la hadlay yimid*

Sababtuna ay tahay in ***baa/ayaa*** ay ku dhex jirto oraah magaceedka gudiihiisa, halkii laga rabay in ay ku sugnaato dhammaadka OM-ka. Yacni *Cali walaalkiisa* waa hal OM, sidaas oo kale weerta *wiilkii aan la hadlay*. Oraah magaceedka ay ***baa-/ayaa-du*** diiradaynayso waa inuu had iyo jeer ka horreeyaa falka sida weertan:

- 9) *Cali baa moos cunay*

haddii kale waa qalad:

- 10) **Moos cunay Cali baa*

Arrimaha ku saabsan xiriirkha qurubdiiradeedka ***baa/ayaa*** iyo weerta ma aha wax intaas ku eg; waxaa jira in weeruhu ay ku kala duwan yihiiin xagga dhismaha, taasoo ugu wacan hawsha uu weerta gudaheeda ka qabto OM-ka suntan, ha ahaado yeele ama mawduuc kale iyo isku xigga OM-yada. Waa jirtaa in arrimahan ay u muuqan karaan wax adag, laakiin u fiirsadaa in weerahan si joogta ah aad u adeegsataan marka aad hadlaysaan, sidaa darteed horay ayaad u tiziineen dhismahan. Wuxuu haatan aad wadno waxay tahay oo keliya in aad ka fekertaan si aad u fahamtaan waxyaabahan oo hore u tiziineen maadaama aad adeegsataan, laakiin aanad garanayn sidii looga hadli lahaa ama loo sifayn lahaa.

Waxaan ula jeednaa in si cad u baran rabtaan aqoonta ama qalabkii idii fududayn lahaa sidii aad u sharxi lahaydeen ama uga hadli lahaydeen afkiinna hooyo. An u fiirsanno weeraha soo socda:

- 11) *Wiilkii moos buu cunay*
- 12) **Wiilkii moos baa cunay*

Qurub diiradeedka *baa* wuxuu (11) iyo (12) ka tilmaamayaa oraah magaceed aan ahayn yeele laakiin ah layeеле. Haddaba, maxaa u sabab ah in naxwa ahaan (11) aan niraahno sax, (12)-na qalad?

Weerta (11) dhexdeeda, *baa* waxaa ku dhafan -uu. Sida aad ogtihinna, -uu waa magacuyaal dhimman oo yeele ah oo ah qofka saddexaad oo keliya, yacni *wiilkii* iyo -uu waxay wax ka sheegayaan isla qofkii. Waxay taas caddaan u tahay in haddii yeelaha la beddelo, uu magacuyaalkuna beddelmayo:

13) *Adigu moos baad cuntay*

Haddii aan isbarbardhigno (11) iyo (12) waxaan ogaanaynaa in weerta (12) uu ka maqanyahay magacuyaalka tilmaama yeelaha (uu), sidaas ayayna ku noqotay weer qalad ah.

Xeerka I

Waxaan haatan ku soo gabaggabeynaynaa in marka *baa/ayaa* ay sumadayso layeelah, waxaa khasab ah in weerta laga dhex helo *baa/ayaa* lagu dhafo magacuyaalka dhimman ee yeelaha.

Bal an eegno weerahan:

14) *Moos buu wiilkii cunay*

15) *Moos baa wiilkii cunay*

Waa sax labadan weerood (14) iyo (15), in kastoo *baa*, ay weli sumadayso layeelah, mar waxay ku lifaaqan tahay magacuyaalka yeelaha (uu), marna waa keligeed.

Maxaa keenay farqiga u dhexeeya weeraha (11)-(12) iyo (14)-(15)? Isku xigga mawduucyada ayaa keenay. Weeraha (11) iyo (12) yeelaha waa oraah magaceedka 1^{aad}, layeelahana kan 2^{aad}. Yacni yeelihii wuxuu ka horreyaay layeelah. Laakiin (14) iyo (15) iskuxig-goodu waa isweydaarsan yahay, layeelahay ayaa ka horreeya yeelaha. Marka arrintu saas ay tahay khasab ma aha in weerta uu ka dhex muuqdo magacuyaalka dhimman ee yeeluhu.

Gabaggabadii xeerka 1^{aad} waxay ku salaysanayd weeraha (11) iyo (12) waa inaanse dib u habaynaa arrintaas waayo waxaa ka maqan dabbeecadda weeraha (14) iyo (15).

Xeerka II

Marka *baa/ayaa* ay sumadayso oraah magaceed aan yeele ahayn waa khasab in halkaas uu ka muuqdo magacuyaal dhimman oo yeele ah (*uu, ay, aan, iwm.*) isagooy isku lifaaqaya *baa-/ayaa-da*, waxase shardi ah in yeeluhu uu ka horreeyo oraah magaceedka ay *baa-/ayaa-du* suntay (waxaa horay loola jeedaa wixii xiga dhanka bidix). Tusaale: *Cali moos buu cunay*. Halkaan *Cali baa ugu horreeya*. Haddiise yeeluhu uu ka danbeeyo oraah magaceedka *baa-/ayaa-da* raacsan, adeegsiga magacuyaalka dhimman waa khiyaar oo khasab ma aha (14-15).

Siyaabaha loo samayn karo iskuxijinta xubnaha weerta weli ma dhamma. Wuxaan og nahay, annaga oo ka duulayna wixii aan horay u soo sheegnay, in oraah magaceedka ku suntan *baa-/ayaa-du* uusan ka daba mari karin falka. Wuxaase weli noo haray inay suurtaggal tahay qaabka kan:

- 16) *Moos buu cunay wiilkii*
- 17) **Moos baa cunay wiilkii*

Baa waxay weertahan ka sumadaysaa layeelaha, yeeluhuna wuxuu dib dhacaal falka. Marka isku xigga xubnaha weerta uu sidan noqdo, ku soo celinta magacuyaalka yeelaha (*uu*) waa khasab. Waxaa marqaati u ah qaladnimada weerta (17).

Xitaa xeerka II^{aad} waa in aan dib u habeeynaa si aan u tixgelino waxyaabahan oo samaynaa xeer III^{aad}.

Xeerka III

Marka **baa/ayaa** ay sumadayso oraah magaceed aan yeele ahayn, adeegsiga magacuyaalka yeeluhu waa khasab:

1. Marka yeeluhu ka horreeyo oraah magaceedka ay **baa-/ayaa-du** suntay.
2. Marka yeeluhu uu ka danbeeyo falka.

Wuxuu yahay khiyaar:

Marka yeeluhu ka dambeeyo oraah magaceedka ay **baa-/ayaa-du** sumadayso (yeeluhuna uu ka horreeyo falka).

Shaxdan baan ku soo koobayna qaababka suraggalka ah iyo inta aan ahayn (*).

1	2	3	TUSAALOOYIN
Y	LYbuu	F	Wiilkii moos buu cunay
*Y	LYbaa	F	*Wiilkii moos baa cunay
LYbuu	Y	F	Moos buu wiilkii cunay ¹²
LYbaa	Y	F	Moos baa wiilkii cunay
LYbuu	F	Y	Moos buu cunay wiilkii
*LYbaa	F	Y	*Moos baa cunay wiilkii

Sharraxaadda aan kor ku bandhignay waxaa dabcan loo gudbin karaa xataa weeraha uu yeeluhu ka yahay qofka 3ad oo dheddig ama wadar ah:

- 18) *Maryan moos bay/ayay cuntay*
- 19) **Maryan moos baa/ayaa cuntay*
- 20) *Moos bay/ayay Maryan cuntay*
- 21) *Moos baa/ayaa Maryan cuntay*¹³
- 22) *Moos bay/ayay cuntay Maryan*
- 23) **Moos baa/ayaa cuntay Maryan*
- 24) *Nimankii garannuug bay/ayay qabteen*
- 25) **Nimankii garannuug baa/ayaa qabteen*
iwm.

Malaha waad dareenteen inta aan sharraxaynay dhismaha weeraha, marka **baa-/ayaa-du** sumaddo layeelaha waxaa xataa dhawr jeer ugu

¹² Qaabkaan qalad buu la noqon karaa dadka qaarkood.

¹³ Eeg summadda 12.

yeernay OM-ka aan *yeelaha ahayn*. Waxaan ula jeednaa in xataa marka *baa/ayaa* ay sumaddo mawduuc saddexaad oo ku xiran falka ama mawduuc falka kula xirma horyaale waa khasab in la raaco xeerarka aan kor ku soo xusnay:

- 26) *Cali Ubax buu buugaggii u keenay*
- 27) **Cali Ubax baa buugaggii u keenay*
- 28) *Ubax buu Cali buugaggii u keenay*
- 29) *Ubax ayaa Cali buugaggii u keenay*
- 30) *Ubax ayuu buugaggii u keenay Cali*
- 31) **Ubax ayaa buugaggii u keenay Cali*

LAYLI

1. Sameeya 10 weerood oo layeeluhi diiradaysan yahay, idinkoo isticmaalaya falal leh laba ama saddex mawduuc, layeeluhi ku sugar yahay rugta 2nd marka laga eego iskuxigga ereyada.
Tus.: *Jumcaale geeli buu ceelka u kaxeeyay*
2. Markaan sharaxaynay weeraha leh saddex mawduuc tixgelin lama siin inta siyood ee suurtaggalka ah iskuxigga xubnaha weeraha. Adinkoo la kaashanaya macallinka, sameeya weer kastoo suurag-galka ah, isla markaasna hubiya haddii xeerarka ku saabsan rugaha qurub diiradeedka *baa* iyo ku soo celinta magacuyaalka *yeelaha* ee qoska 3nd ay daboolayaan xaaladaha oo dhan.
Tus.: *Cali buugaggii Ubax buu u keenay*
**Cali buugaggii Ubax baa u keenay*
iwm.
3. Sameeya 4 weerood oo middiiba leh saddex mawduuc oo layeeluhi diiradaysan yahay, kaddibna beddela iskuxigga curiyeyaasha si loo helo *baa* oo aan ku dhafnayn magacuyaalka dhimman ee *yeelaha*. Isu eega waxa aad samayseen, kana dooda natijadooda.
4. Ku hor qora calaamadda qaladka (*) weeraha aan hagaagsanayn, kaddib u sameeya si naxwa ahaan sax ah, sharxana sababta ay naxwa ahaan u khaldanayeen:
 - 4.1 *Nin taajir buu ahaa*
 - 4.2 *Nimankii xeradii ayaa yimaadeen*
 - 4.3 *Xeradii ayay yimaadeen nimankii*
 - 4.4 *Gaari cusub buu soo iibsaday Cali*
 - 4.5 *Ninkii gaarigii cusbaa ayuu watay*
 - 4.6 *Ninkii gaarigii baa cusbaa watay*
 - 4.7 *Naag baa kale la listay saca*

- 4.8 *Ismaqalku dhaqaalahaa ayuu ku jiraa*
 - 4.9 *Maan dad waa mudacyo caaraddood*
 - 4.10 *Garoonka ayay kubbadda tegi jireen*
 - 4.11 *Nin soori qaadday nin seefi qaadday baa ka roon*
 - 4.12 *Arigii libaax buu cunay*
 - 4.13 *Afskii ba 'ay yiri wuu tubtiina karaa*
 - 4.14 *Odaygu dhalada ayay subkaday*
 - 4.15 *Geeljire wuu usha meeshuu ka goynaayo og yahay*
 - 4.16 *Tuuggu dadka dhacay*
 - 4.17 *Gartu Haaseed bay taqaan*
 - 4.18 *Qorina qiiqiisa buu uraa waa qofna qowlkiisa buu hadlaa*
 - 4.19 *Buug kale baa rabnaa*
 - 4.20. *Geedba ayuu mirihiisa dhalaa*
5. Hoos ka xarriiqaa weeraha leh qurub weereedyada *baa* ama *ayaa* ee ku jira sheekada soo socota. Kaddibna guuriya oo ka hadla weerahaas (yacni raadiya ereyada ku diiradaysan *baa* ama *ayaa*, nidaamka iskuxigga ereyada iyo haddii ay jirto ama aanan jirin soo celinta magacuyaalka yeelaha).

Diiq baa meal miyi ah joogay. Maalin buu geed fuulay, wuu qayliyey. Qayladii baa dawaco maqashay, markaas bay u timid. Geedkii hoostiisa bayna joogsatay. Waxay ku tiri diiqii: "War cod wanaagsanidaa? Soo deg oo si fiican iigu celi, waan ku tuugayaayee". Markaas ayuu diiqi yiri: "Aqalkaas hortiisa in yar igu sug aniga ayaa kuu imanaya ee".

Dawacadii halkii bay tagtay, waxase ay aragtay ey. markaas ayay cagaha wax ka dayday.

Waxaa halkan aan ka garan karnaa in dawacadu ay doonaysay in diiqa dhuunta qabato, marka uu qaylada billaaboo oo indhaha isku dhejiyo. Diiqu isna jar kale ayuu u degey, illayn dawaco iyo ey laysma tuso ee.

9.2.2 *Weli iyo baa/ayaa*

Ilaa iyo hadda waxaan soo argnay dhismaha weeraha oo ay *baa-du* sumaddo yeelaha iyo kuwa aan yeele ahayn. Waxaan ogaannay in weerta nooca hore aanay *baa/ayaa* ku lifaami karin magacuyaalka yeelaha. Nooca labaadse adeegsiga iyo iska dhaafidda mag-

uyaalka yeelaha waxay ku xiran tahay iskuxigga oraah magaceedyada weerta.

Laakiin dhammaan weerahan soo aragnay yeeluhu wuxuu ahaa qofka saddexaad. Marka waa in aan hubinnaa in xeerkoo uu ku qumman yahay xataa qofka 2^{aad} iyo kan 1^{aad} (keli ama wadar):

- 32) *Adigu moos baad cuntay*
- 33) **Adigu moos baa cuntay*
- 34) *Moos baad adigu cuntay*
- 35) **Moos baa adigu cuntay*
- 36) *Moos baad cuntay adigu*
- 37) **Moos baa cuntay adigu*

Weeraha (32) iyo (33) iskuxigga xubnaha waa yeele layeelo iyadoo layeeluhu diiradaysan yahay. Haddaan la adeegsan magacuyaalka yeelaha weertu sax ma aha naxwa ahaan. Weeraha (34) iyo (35) iskuxiggu waa layeelo yeele. Sidoo kale, haddaan magacuyaalka yeelaha la adeegsan weertu waa qalad. Kuwa (36) iyo (37) iskuxiggoodu waa layeelo yeele, iyadoo yeeluhu ka danbeeyo falka. Weerta (37) oo aan la adeegsan magacuyaalka yeelaha waa qalad.

Waxaan haddaba samayn karnaa xeerkan:

9.2.2.1 Xeer

Marka *baa/ayaa* ay sumadayso oraah magaceed aan yeele ahayn, isla markaasna yeelaha weertu yahay qofka 2^{aad} ama 1^{aad} (keli ama wadar) magacuyaalka yeeluhu waa khasab.

Markan iskuxigga oraah magaceedyada ku jira weerta gudeheeda ma aha mid wax ka beddeleya adeegsiga magacuyaalka yeelaha oo khasab ah. Ogow marka yeeluhu uu yahay qofka 1^{aad} ama 2^{aad} inta badan lama sheego magacuyaalladaas; sidaas awgeed waxaan maqalnaa marka la hadlayo:

- 38) *Moos baan cunay*
meesha laga dhihi lahaa
- 39) *Anigu moos baan cunay*

Weerta (39) waxaa la adeegsadaa marka la doonayo in si gaar ah xoogga loo saaro in uu cunay mooska qofka hadlaya ee uusan cunin qof kale.

Halkan kuma soo wada bandhigayno tusaalooyin la socda magacuyaallada 1^{aad} iyo 2^{aad} oo wadar ah, laakiin in ay waafaqsan yihii xeerka aan samaynay waxaan ku hubsanaynaa layliyada soo socda.

LAYLI

1. Dhisa weero ugu yaraan 2 mawduuc leh: labo oo yeelahoodu yahay *aniga*, labo *adiga*, labo *annaga*, labo *iyaga*, labana *idinka* iyo layeelaha oo diiradaysan.
2. Weeraha aad horay u samayseen bedbeddela iskuxigga xubnahooda, hubiyana waxa ku dhacaya soo celinta magacuyaalka yeelaha.

Tus.: *Anigu hilib baan kariyay*

1. *Hilib baan anigu kariyay*
2. *Hilib baan kariyay, anigu*

3. Weeraha soo socda qaarkood waa sax, qaarna ma aha. Geliya weeraha qaladka ah magacuyaal dhimman oo yeele ah halka looga baahan yahay, ama ka saara haddii ay ku jiraan kuwa aan loo baabnayn. Idinkoo kooxo isu qaybinaya isu barbardhiga weeraha aad saxdeen kana dooda sababta aad u saxdeen.

3.1 *Annaga ayaa libaax weyn na arkay*

3.2 *Annaga ayaan libaax weyn na arkay*

3.3 *Idinku maroodi ayaa aragteen*

3.4 *Diiq baa meel miyi ah joogay*

3.5 *Colaad geed hoostiisa baa joogsaday*

3.6 *Wacays aad ayaa u cod wanaagsan yahay*

3.7 *Iyadu xishood ayaa la aamustay*

3.8 *Adigu qoraa weyn ayaa tahay*

3.9 *Iyagu horay ayaa noogu sheegeen arrintan*

3.10 *Adiga iyo Awees xaggee baa gesheen?*

3.11 *Ninka soo socda baa ila dhashay*

3.12 *Annagu waraaq baa ka helnay Faadumo*

3.13 *Nin waliba wuxuu galo baa abaal gudkiisa leeyahay*

3.14 *Cabdullahi beerti ayaa u kallahay*

3.15 *Abuukar iyo Muriiddi baa kalluun dabtay*

3.16 *Shalay baa Xersi dukaanka iigu yimid*

- 3.17 *Dariiqa dhaxdiisa baa ku kulannay*
- 3.18 *Hadal yar iyo howl badan baa horumar leh*
- 3.19 *Dagaal sokeeye ayaa dalka dib u dhigay*
- 3.20 *Nimaan aqoon lahayn qabiil baa tiigsadaa*

9.2.3 *Waa*

Waxaan horay u soo sheegnay in hadluhu markuu soo saarayo weer, si uu wax ugu sheego dhegeystihiisa, yacni iyadoo ah weer tebineed, waxaa lagama maarmaan ah in weertaas laga dhex helo *baa/ayaa* ama *waa*. Waxaa marka muuqata inaysan ahayn suuraggal in hal weer laga wada dhex helo *baa/ayaa* iyo *waa*:

40) **Cali baa moos waa cunayaa*

Baa/ayaa horay ayaan uga soo hadalnay balse aan isku dayno in aan ogaanno dabeeecadaha *waa*.

Marka *waa* ay ku jirto weer waxaan ognahay in, warka *cusub* uu ku jiro *khabarka*, weertuna tahay mid tebineed.

Rugta qurubka *waa* wuxuu yahay bilowga koox faleedka. *Koox faleedku* (KF) wuxuu ka kooban yahay *fati*, *horyaalayaal*, *falkaab jiheed*, *mugacuyaal qoflawe (la)*, iyo *magacuyaallo layeele*:

- 41) *Cali Axmed wuu dilay*
- 42) *Axmed guriga waa u orday*
- 43) *Rooti waa la cunay*
- 44) *Cali buugga waa ii soo gaday*

Waxaase qalad ah naxwa ahaan dhammaan weeraha ay *waa* ka dhacayso meel kale:

- 45) **Cali wuu Axmed dilay*
- 46) **Waa rooti la cunay*
- 47) **Axmed waa guriga u orday*
- 48) **Axmed guriga u waa orday*
- 49) **Cali buugga soo waa gaday*
- 50) **Cali buugga soo gaday waa*

Waxaa haddana arkaynaa dabeeccadda magacuyaalka yeelaha ee dhimman marka weerta laga dhex helayo *waa*, yacni in adeegsiga

magacuyaalku uu khasab yahay iyo in kale iyo xaaladaha ku xiran baan arkaynaa. Bal u fiirsada weerahaan:

- 51) *Cali waa yimid*
- 52) *Cali wuu yimid*
- 53) *Anigu Cali waa arkay*
- 54) *Anigu Cali waan arkay*

Weeraha (51-54) dhammaantood waa sax naxwa ahaan. Arrintanaana keentay:

9.2.3.1 Xeer

Marka qurub diiradeedka *waa* uu ku dhix jiro weer adeegsiga ama iska dhaafidda magacuyaalka dhimman ee yeelaha ma aha khasab.

Magacuyaalka yeele ee dhimman wuxuu xitaa isku lifaaqaa *waa* (sida xaaladda *baa/ayaa*). Haddii yeelaha weerta la xadfo, waa marka ay suuraggal tahaye, waxaa aad loo adeegsadaa dhimman magacuyaalka oo aan ahayn khasab:

- 55) A: *Cali ma yimid?*
B: *Ha, waa yimid*
- 56) A: *Muxuu sameeyey Cali?*
B: *Wuu yimid*
B: *Waa yimid*

Arrintan waxaa ay dhab tahay marka khabarku yahay fal. Haddii uu yahayse magac, adeegisga magacuyaalka yeele ee dhimman suuraggal ma aha:

- 57) A: *Muxuu yahay Cali?*
B: *Waa macallin*
B: **Wuu macallin*

LAYLI

- 1. Weeraha soo socda oo ku dhix jira diiradeeyaha *baa*, waxaad u rogtaan weero leh *waa* idinkoo samaynaya isbeddellada lama huraanka ah (waa haddi ay jiraan):
 - 1.1 *Nimankii ayaa Xamar yimid*
 - 1.2 *Ninka waanagsan Cali buu ahaa*
 - 1.3 *Axmed jaamacadda ayuu buugag geeyay*

- 1.4 *Wiilkii baa ka tegaya guriga*
- 1.5 *Inankasu khudrad ayuu keenay*
- 1.6 *Luul baa dahabkii ka xiisadhacday*
- 1.7 *Berri ayuu Cali dhoofayaa*
- 1.8 *Marti baa guriga timid*
- 1.9 *Qalin cusub ayaan soo gatay*
- 1.10 *Arigii baa xerada ku soo noqday*
2. Weeraha soo socda waa jawaabo ee u sameeya su'aalaha ku habboon.
Tus.: S.: *Maxaad cuntay?* S.: *Yaa arkay wiyisha?*
J.: *Moos baan cunay* J.: *Daahir baa arkay wiyisha*
- 2.1 S.:
J.: *Sagaaro ayuu ugaarsaday*
- 2.2 S.:
J.: *Raaxo baa noo timid*
- 2.3 S.:
J.: *Dugsiga ayuu aaday*
- 2.4 S.:
J.: *Yaxya baa shaah cabbay*
- 2.5 S.:
J.: *Cali guriga buu aaday*
- 2.6 S.:
J.: *Cali baa guriga aaday*
- 2.7 S.:
J.: *Raage sac buu lisay*
- 2.8 S.:
J.: *Caruurta ayaa jecel macmacaanka*
- 2.9 S.:
J.: *Caruurtu macmacaanka ayay jeceshahay*
- 2.10 S.:
J.: *Ubax cashar ayay baratay*

3. Hoosta ka xarriiqaa weeraha tebineed ee ku jira sheeka xariirta soo socota, kaddibna ka hadla qaababka weereed ee la xariira diiraynta.

Waxaa la yiri: waagii hore diinkuu hilis guduudan ayuu ahaa oo dusha xayaabo ku leh.

Maalin ayaa shimbiruhu u heshiyeen inay cunaan hilis kaas fiican ee jilcsan. Diinkii baa loo soo digay: "Shimbiruhii baa kuu heshiyay ee dhuumo oo isqari!". Wuxuu ku tiraabay: "Sow halkay iigu showrayeen Ilaah ma joogin?". Waxaa lagu yiri: "Haa, shaki kuma jiro". Kaddib diinkii baa yiri: "Haddaba ka xil la'aada wax aan ka baqanayo ma jirto, maxaa yeetay Ilaahay isaga ayaa yagaana sida uu ii ilaalinayo. Anna isaga ayaa baryayaa oo taladay saaranayaa".

Shimbiruhii ayaa diinkii soo weeraray. Waxay u yimaadeen diinkii oo qolof adag Eebbe ku dhaaaray. Kumase qancin, qolostii bay afkooda yuuban la dhaceen, oo is yiraahdeen ka dhex dusiya, waxaase ka raacday mahadho iyo waxaan laga soo waqsan. Waxay cunaan iskaba daayee shimbir walba afkii ayaa soo laabmay, isagana korkii ayaa ka buusbuusmay.

9.3 Magacuyaallo dhimman

Si aan u dhammaystirno sifaynta dhismaha weer tebineedda gaaban waa in ayuu weli wax ka ogaannaa ifafaalooyinka qaarkood oo la xariira magacuyallada. Bal eega weerahan:

- 1) *Cali aniga ayuu i dilay*
- 2) *Cali aniga wuu i dilay*

Labada weeroodba *Cali* waa yeele, *anigana* waa layeela. Laakiin xaggeen ka heinay warkan mar haddii aan ogaannay in iskuxigga oraah magaceedyadu uusan ahayn mid go'an? Waxay jawaabtu noqon kartaa in *Cali* uu leeyahy codkac, yacni yeele ahaan buu u suntan yahay. Laakiin waxaa jira oo weerta laga dhex heli karaa waxyaboo kale oo lagu kala aqoonsado yeelaha iyo layelaha.

Weeraha (1) iyo (2) waxaa loo adeegsaday laba magacuyaal: *uu* oo *u joogta yeelaha iyo i oo u joogta layelaha* (eeg bog 163). Haddaba magacuyaalkaas dhimman baan ku kala garan karnaa midka yeelaha ah iyo kan layelaha ah. Haddiise *aniga* beddelkeeda la isticmaalo *adiga* waxay weelu noqonayaan:

- 3) *Cali adiga buu ku dilay*
- 4) *Cali adiga wuu ku dilay*

Halkaasoo *ku* tahay magacuyaalka qofka 2nd ee keliga ah.

Haddii aan ka tagno magacuyaalka layeelaha ah weeruhu waxay noqonayaan qalad naxwa ahaan:

- 5) **Cali adiga buu dilay*
- 6) **Cali aniga wuu dilay*

Annagoo ka shidaal qaadanayna waxa aan soo aragnay waxaan samaynaynaa xeerkan:

adeegsiga magacuyaalka layeelaha waa khasab.

Waxaase la moodaa in weerahan soo socda ay burinayaan xeerka aan soo sheegnay:

- 7) *Cali Xasan buu arkay*
- 8) *Cali Xasan wuu arkay*

Weerahan (7-8) ma laha dhimman oo magacuyaalka layeelaha ah. Waayo af soomaaligu ma laha (Ø) qofka saddexaad magacuyaalka layeele ah. Wuxuu arrinkan waafaqayaa sida ku cad weerahan:

- 9) *Waan kuu arkay*
- 10) *Waan arkay*

Weerta (9) waxaa ku jira *ku* oo ah magacuyaalka layeelaha ee qofka labaad; tan (10) maadaama aanay ka muuqan magacuyaal layeele (Ø) waa inuu ahaadaa qofka saddexaad oo laga garan karo arrinka markaas laga hadlayo. Bal an haddana isufiirinno labadan weerood si aan u hubsanno in uu yahay eber (Ø) magacuyaalka layeele ee qofka saddexaad:

- 11) *Cali Xasan waa arkay*
- 12) *Cali anigu waa arkay*

Weerta (11) laba siyood baa loo akhrin karaa: mar *Cali* waa yeele, *Xasan-na* layeele. Marna *Xasan* ayaa noqonaya yeele, *Cali-na* layeele. Laakiin weerta (12) *anigu* keliya ayaa ah yeele. Haddii kale waxaa khasab noqon lahayd in la adeegsado magacuyaalka layeele. Waxay weertuna noqon lahayd "*Cali aniga waa i arkay*".

Haddii aan samaynayno weer tebineed, adeegsiga ama iska dhaafidda magacuyaalka yeelaha waxay ku xiran tahay nooca qurub diiradeedka iyo iskuxigga xubnaha oraah magaceedka, laakiin adeegsiga magacuyaalka layeelahu waa khasab.

Khasabnimada dib u adeegsiga magacuyaalka layeelahu ah waxaa la wadaaga oraah magaceedyada kale oo aan ahayn yeele oo laga dhex heli karo weerta:

- 13) *Cali baa adiga kuu soo ordgayay*
- 14) **Cali baa adiga u soo ordgayay*
- 15) *Axmed annaga buu naga ordgayay*
- 16) **Axmed annaga buu ga ordgayay*

Weeraha (14) iyo (16) sax ma aha oo waxaa ka maqan *ku* iyo *na* oo ay ku dhex jiraan (13) iyo (15), waxayna yihiin magacuyaallada layeele ee *adiga* iyo *annaga*. Labadan oraah magaceed ee ku jira dhismaha weeraha waxay ku tiirsan yihiin horyaallada kala ah *u* iyo *ga*, waxayna yihiin layeeleyaal dadban. Hase-ahatee, adeegsigoodu waa khasab:

- 17) *Wuu kaaga qaaday*

Ereyga *kaaga* wuxuu ka samaysan tahay *ku+u+ka*; *ku* waa magacuyaalka layeelahu qofka 2^{aad} oo ku tiirsan horyaalka *u*. *Ka-na* waxay tiirinaysaa magacuyaalka qofka 3^{aad} oo ah eber (\emptyset). Haddii aan si kale u sheegno waxaan soo qaadanaynaa tusaale in *Cali* uu buug siiyay *Axmed*, buuggaasoo uga soo qaaday *Xasan*. Haddii aan markaas *Axmed* la hadlayno waxaan oran karmaa: “*Wuu kaaga qaaday*”. Waxaa waa iyo falka weertan u dhexeeyaa 2 magacuyaal oo layeele ah iyo 2 horyaale. Labada magacuyaal waxaa ka muuqda hal keliya, waayo midka qofka 3^{aad} waa eber (\emptyset), sida aan dhawr jeer horay ugu soo aragnay.

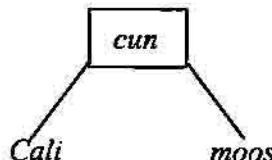
Waxyaabahan aan soo sheegnay iskuduubkoodii waxay cad-daynayaan in weerta af soomaaligu ay ka kooban tahay hal khabar oo ka samaysan fal (ama magac, eeg bog 161) iyo mararka qaarkood horyaalayaal. Waxaa kaloo la jiri kara magacuyaallo yeele, kuwaas oo ku dhafmi kara qurub diiraadeedka iyo magacuyaallo u taagan oraah magaceedyo aan yeele ahayn, kuwaas oo ay ka hormataan horyaalayaasha, islamarkiina ay isku dhafaan.

Ugu dambayntii waxaa weerta ka mid ah oraah magaceedyo kaamil ah, yacni magacyada iyo magacuyaallada kaamilka ah oo weerta dhankeeda khabarka xiga ay ku yeeshaan magacuyaallo dhimman oo ayaga matila, iyagoo ah yeele ama layeelle.

Iskuxigga oraah magaceedyadu waa xor, waxayse ku xiran tahay meesha ay kaga dhacayaan weerta qurub diiradeedka iyo magacuyaallada dhimman.

Waxaa, markan, habboon in aan isku dayno sidii aan ku muujin lahayn wararka aan soo ururinnay oo idil oo ku saabsan weerta fudud. Wuxaanu adeegsanaynaa shax noo fududaynaysa sharraxaadda, annagoo waqtii badan naga lumin, waxyaabo aan la arkayn oo ilaa haatan hadal keliya aan ku cabbiraynay. Wuxaan horay u muujinay khabarka iyo mawduucyada annagoo adeegsanayna afargeesle ku dhex qoran khabarka iyo mawaadiicda oo xariiqmo kula dheggan khabarka.

18)

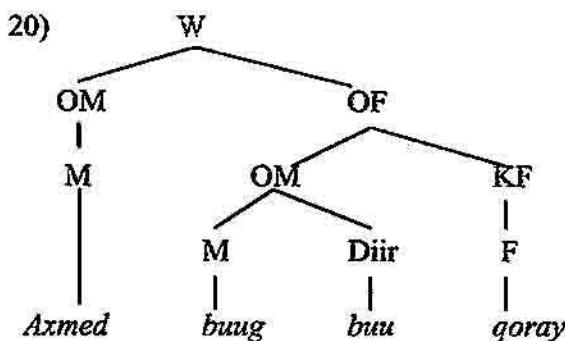

Shaxdan waxay noo sheegaysaa khabar leh laba mawduuc. Labada mawduucna ay kala yihin *Cali* iyo *moos*. Wuxaan ognahay in *Cali* uu yahay yeele, *moos*-na layeelle sida ku cad iskuxigga mawduucyada, oo sidaan horay ugu sheegnay, marka shax ahaan u muujinayno iskuxiggoodu waa go'an yahay.

Laakiin shaxdan dhab ahaanti wax badan noogama sheegayso dhismaha weerta iyo xubnaheeda, waxayse cabbiraysaa oo u jenjeertaa dhinaca micnaha iyo sida weertu micne ahaan u dhisan tahay. Calaakullixaal shaxdaas waxyaabo badan baa ka maqan marka loo eego qaabka weeraha aad samaysaan ama aad akhrisaan. Shaxda u dhow qaabka weerta ee caadi ahaan loo adeegsado waa inay sheegtaa xitaa qaybaha hadalka oo ereyadu ay ka soo jeedaan, noocyada xubnaha iyo xubin waliba kaalinta ay ku leedahay waajirka weerta gudaheeda.

Iyadoo la adeesanayo xarfo matilaya koox naxweedka ereyada ayaa qaabka soo socda weertan shax ugu samaynaynaa:

19) *Axmed buug buu qoray*

Haddii aan eegno shaxdan (20) waxaan oganaynaa in weertu (W) ay ka samaysan tahay oraah magaceed (OM) iyo oraah faleed (OF). Oraah magaceedku wuxuu markiisa ka samaysan yahay hal magac (M), laakiin oraah faleedku wuxuu ka kooban yahay xubno badan, yacni OM laga dhex helo OF gudihiisa, wuxuu isna ka kooban yahay magac iyo qurub diiradeed.

Shaxda (20) wuxaan u adeegsannay astaamo (xarfo) sheegaya ereyada dirtooda, haseyeeshee ma laha astaamo tilmaamaya waxqabadka ereyada marka ay ku dhex jiraan weer gudaheeda sida yeele iyo layeеле. Haddiise aad u kuur gashaan qaabka shaxdan wuxaad si fudud u garan kartaan xataa wax qabadka ereyada. Rugaha OM-ka yeelaha ah iyo midka layeelaha ah way kala duwan yihiiin. Yeeluhu waa OM si toos ah ugu dheggan weerta (W), yacni waa xubin ka mid ah weerta, laakiin layeeluhu waa xubin ka tirsan OF-ka kaddibna weerta. Tanina waxay mujinaysaa in yeelaha iyo mawaadiicda kale ee khabarku ay isu barbardhigmaan. Si weeri ay u jirto waa in ay lahaataa yeele iyo khabar (hal magac iyo hal fal).

21) Cali waa yimid

Wixii intaa ka badan waa ballaarin lagu samayn karo dhismahan gaaban.

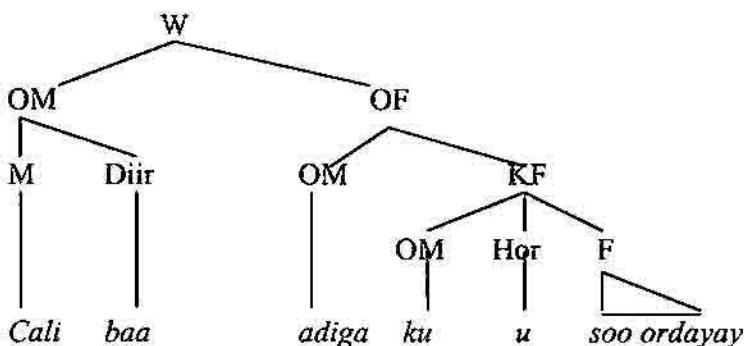
Shaxdan oo qaab geed leh ka sokow waxaa jira shaxyo kale oo suuraggal ah, waxaana ka mid ah adeegsiga qaansooyin geesaly oo aad horay xisaabta ugu soo aragteen iyo astaamaha koox naxweedyada. Curiyaha ku gadaaman qaansooyin waa xubin, kaasoo markiisa noqon kara qayb ka mid ah xubin kale (midka ugu sarreeya shaxda geedka). Bal an u adegsanno tusaalihii (19):

22) [w[om[m Axmed]] [of[om[m buug][diir buu]] [kf[f qorayay]]]]

Mar kasta arki maysaan shax dhan oo faahfaahsan, maxaa yeeley si loo koobo waxaa xoogga la saaraa qaybta ama hadba curiyeyaasha dhismahooda la danaynaayo (xitaa (22) ma aanan baarin diiradeeyaha waxa uu ka kooban yahay, yacni *baa* waa diiradeeye, *uu-na* waa magacuyaalka yeelaha ee dhimman). Annagu labada shaxba waan adeegsanaynaa.

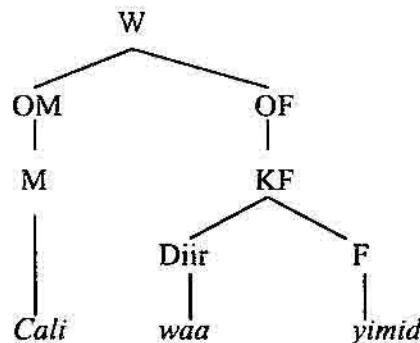
Si aan u soo gabaggabeyno aan u isticmaalno labadaan shax tusaa-looyin kale:

23) *Cali baa adiga kuu soo ordgayay*

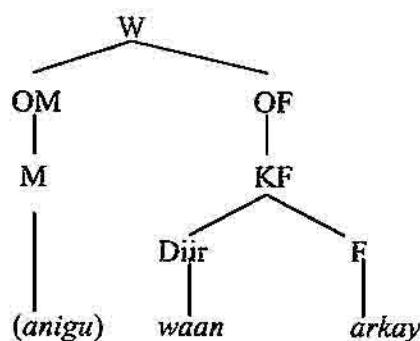
[w[om[M Cali][Diir baa][of[om[adiga][kf[om[ku][hor[u][of[soo ordgayay]]]]]]]

24) *Cali waa yimid*

[w [om Cali] [of [kf [diir waa][f yimid]]]]

25) *Waan arkay*

[w [OM (anigu)] [OF [KF [Diir waan]] F arkay]]]]

LAYLI

1. Mid kastoo ka mid ah weeraha soo socda ku sifeeyaa dhismaheeda hore tiraab ahaan, marka xigana ku muujiya shaxda geedka:
 - 1.1 *Ninkii ayaan la shaqeeeyey*
 - 1.2 *Isaga baa guriga ku jiray*
 - 1.3 *Lo 'du ceelka bay ku noqotay*
 - 1.4 *Caleemuuhu geedka way ka dhaceen*
 - 1.5 *Sagal baa nalka demisay*
2. Weeraha soo socda ka hubiya haddii ay ku jiraan ama ka maqan yihii magacuyaallada dhimman oo yeelaha ah iyo kuwa aan yeele ahayn. Kaddibna sheega sababta maqnaashaha ama muuqashada magacuyaallada iyo rugahooda weereed:
 - 2.1 *Cali ayaa baaldiga biyo ku shubay*
 - 2.2 *Xisaabita buu ku xun yahay*
 - 2.3 *Faadumo kibista mindi bay ku goynaysay*
 - 2.4 *Cali tobant shilin ayuu bwug kaga soo iibiyay Xasan*
 - 2.5 *Axmed baa adiga kuu shaqeeeya*
 - 2.6 *Aqalka baan kaga imid boorsada*
 - 2.7 *Sh. Barsane gumeysga buu la dagaallamay*
 - 2.8 *Gabadha baa kuu keentay alaabta*
 - 2.9 *Dagaalku dibudhac buu noo keenay*
 - 2.10 *Kuraygu geel buu foofiyey*
 - 2.11 *Beeraluhu yaambo buu ku falaa beerta*
 - 2.12 *Beeraleydu digada xoolaha ayay ku firdhisaa dhulka*

- 2.13 *Minjo dhoobo midba mar baa la baxshaa*
- 2.14 *Inamadii cagaha ayay wax ku dayeen*
- 2.15 *Qofka dulqaadkiisa badan baa garaad leh*
- 2.16 *Fatxiya aad bay u qurux badan tahay*
- 2.17 *Dawacadii aqalka hortiisa ayay joogsatay*
- 2.18 *Dulqaad yari baa la bah ah garaad yeri*
- 2.19 *Xaggee baad wiilka u waddaa?*
- 2.20 *Faq fagaaro ayuu tagaa?*

10. DHISMAHA ORAAH MAGACEEDYADA (OM)

Inta aan u gudagelin dhismaha iyo qaab weereedka ay leeyihii noocyada kale ee weeraha, waxaa lama huraan ah in aan weli in yar ku hakanno dhismaha weerta fudud si meel dhow aan uga sahminno mawduucyada weerta, yaacni xubnaha OM.

Weeraha aan soo aragnay ilaa iyo hadda badankood, oraah magaceedku, ha ahaado yeele ama mid aan yeele ahayn, wuxuu ka koobnaa hal magac ama hal magacuyaal. Laakiin marka la fiiriyo oraah magaceedka gudihiisa, magaca waxaa wehlin kara curiyeyaaal kala duwan, waxayna wadajirkoodu qabtaan isla hawshii magaca:

1) <u>Dal</u> waa wayn yahay	M
2) <u>Dalku</u> waa wayn yahay	M+qodob
3) <u>Dalkaas</u> waa wayn yahay	M+tilmaame
4) <u>Dalkaygu</u> waa wayn yahay	M+tifaftire lahaansho +
qodob
5) <u>Ushiisa tani</u> waa wayn tahay	M+tifaftire lahaansho +
tilmaame

Yeelaha weeraha (1-5) waa magac. Waxana wehliya hal qodob ama hal tilmaame ama lahaansho iwm. Waxaa uun wehliya tifaftireyaal. Ma samayn kartaan shax tifaftirayaal (raaci kara hal magac oo ku dhex jira OM gudihiisa) oo muujinaysa sida ay isugu xigaan curiye-yaashan?

Dhammaan tifaftirayaasha suuraggalka ah waxaad ka heleysaan sarfaha. Haatan waa inaad hubisaan sida ay suuraggal **u** tahay la socodkooda magaca iyo iskuxiggooda markay hal ka badan yihiin tifaftirayaashu.

Buuxiya khaanadaha banbanaan:

rugta I	rugta II	rugta III
M	lahaansho	qodob

Tusaalooyinka aad ilaa iyo hadda soo aragteen, oraah magaceedku wuxuu ka kooban yahay hal magac oo ay ku dhafan yihii hal ama laba tifaftireyaal. Waxaa la heli karaa oraah magaceed leh dhismo si intaas ka badan isugu dhafan: Bal eega tusaalooyinkan:

- 6) *Kani waa buuggii Maryan*
- 7) *Way ka shaqaysaa Jaamacadda Soomaaliyeed*

Oraah magaceedyada hoosta ka xarriiqan waxay ka samaysan yihii hal magac iyo magac kale oo ku kordhinaya magaca hore faahfaahin ama war dheeraad ah. Warka dheeraadka ah marka la firiyo weerta (6) waa *Maryam*, tan (7)-na waa *Soomaaliyeed*. Dabcan haddii aan xadafno oraah magaceedyadan, waxaan weli haysanna weero naxwo ahaan sax ah:

- 8) *Kani waa buuggii*
- 9) *Way ka shaqaysaa Jaamacadda*

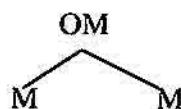
Laakiin haddii aan ka xadafno weeraha (6-7) magaca kale ee ku jira, waxaan haleynaa weer qalad ah naxwo ahaan ama mid leh macno kale:

- 10) **Kani waa Maryan*
- 11) **Way ka shaqaysaa Soomaaliyeed*

Waxaan ku soo gunaanadi karnaa in haddii magaca lagu cayimo magac kale ay waxa noo soo baxaya ka samaysan yihii qayb aasaasi ah oo aan la xadfi karin, shaqadeedu tahay **madax** (yacni madaxa OM-ka) iyo qayb la xadfi karo oo shaqadeedu tahay faahfaahiyaha madaxa.

Marka, hal OM wuxuu ka samaysmi karaa hal magac (oo madax ahaan u shaqeeyaa) ama labo magac oo midka hore yahay madax midka kalena faahfaahiye, iyadoo tifaftireyaal ay ku dhafnaan

karaan mid kastoo ka mid ah magacyadan¹⁴. Xataa dhismahan waxaan ku muujin karmaa oo kale shaxgeed:

Magaca xiga xagga bidix waa *Madaxa*, midka midigna waa *faahfaahiyaha*.

Marka madaxa iyo faahfaahiyahu ay leeyihii xiriir lahaansho waxaa suurtaggal ah dhisma kale. Kaasoo ah in lays waydaariyo labada magac, yacni faahfaahiyaha la hormariyo oo madaxa lagu xijiyo iyadoo lagu lifaaqayo lahaanshaha.

12) *Waxaan arkay Axmed gurigiisa*

13) *Waxaan cunay Cali timirtiisa*

In labada magac ay ka wada mid yihiin isku hal xubin OM waxaa caddaynaya labada magac oo u dhaqma sida ay yihiin mid qura, matalan marka laga eego diiradaynta.

14) (Anigu) *Axmed gurigiisa baan arkay*

15) (Anigu) *Cali timirtiisa baan cunay*

(14) waa weer naxwa ahaan sax ah oo layeeleheedu ka kooban yahay *madaxa* oo ah *Axmed* iyo *faahfaahiyahoda* oo ah *gurigiisa*. Sida muuqata *baa* oo diiradaynaysa layeelahaa waxay ka danbaysaa *gurigiisa* yacni dhammaadka oraah magaceedka. Haddii *baa* ay *Axmed* ku xigsato waxaa soo baxaysa weer naxwe ahaan qalad ah:

16) **Axmed baan walaalkiis arkay*

Waxaan og nahay in *baa* ay diiradaynayo OM. Marka, annagoo ka duulayna tusaalooyinka (14) iyo (16) waxaan qiri karnaa in *Axmed* iyo *walaalkiis* ay samayeeyaan hal OM oo qur ah. Weerta (15)-na waa la mid.

¹⁴ Astaamaha sida OM, M, F, iwm. waxay tilmaamaan koox naxweedyada, taakiin marka laga hadlayo *madax* iyo *faahfaahiyeh* waxaa loola jeedaa shaqada ay qabtaan koox naxweedyada qaarkood xaaladaha qaarkood. Hawl fududayn darteeda waxaan isticmaali doonnaa magacyada la xiriira waxqabadkooda marka aan ka hadlayno dhismaha oraah magaceedka. Marka, ma oranayno Magac Madaxeed ama faahfaahiyeh OM, waxaanse leenahay Madaxa, faahfaahiyaha, iwm.

Daliil kale oo xaqijinaya in labada magac ay qayb ka yihii isla hal OM waa iyada oo aan midkood u adeegsanno khabar ahaan (eeg bog 161). Markaasna weertu waa sax naxwe ahaan haddii *madaxa iyo faahfaahiyuhi* ay si wada jir ah ugu dhex jiraan OM-ka khabarka. Laakiin weertu waa qalad haddii la kala qaybiyo:

- 17) *Tani waa Jaamacadda Soomaaliyeed*
- 18) **Tani Jaamacadda waa Soomaaliyeed*
- 19) **Tani waa Soomaaliyeed Jaamacadda*

U kuurgalka ugu dambeeyaa ee ku saabsan OM-yadan adag. Wuxuu qaa'eedaa in ugu yaraan mid kuwan ka mid ah uu faahfaahiyihiisu yahay magac, laakiin waxaa lagu lifaaqay wax kale. Bal eega tusaalayaashan:

- 20) *Way ka shaqaysaa Jaamacadda Soomaaliyeed*
- 21) *Caano halaad way fiican yihii*
- 22) *Kani waa qoob fardood*
- 23) *Tani waa sonkor qasabeed*

Magaca faahfaahiyaha ah ee ku jira tusaalooyinkan oo idil waxaa ku dhafan dibkabe ah *-aad*, *-eed* ama *-ood*. Dibkabahaasoo sida caadiga ah lagu sifeeyo in uu yahay **summadda kayska lahaanshaha**. Marka, magac uu ku suntan yahay dibkabe ah sumadda lahaansho ma noqon karo *madaxa* OM-ka sida (19), wuxuu noqon karaa oo keliya faahfaahiyeye.

Intan ka badan kuma hakanayno arrinta lahaanshaha, waxaase aan idin kula talinaynaa in aad ka fekertaan arrimahan idinkoo kaashanaya macallinkiinna, kana faa'idaysanaya layliyada.

LAYLI

1. Sameeya tusaalooyin oraah magaceed oo leh dhismaha magac + tifastire. Adeegsada dhammaan tifaftirayaasha aad taqaanniin iyo giddi isku dhafyadooda suuraggalka ah. Midkastana laba tusaale ka keena.
2. Hoosta ka xarriiqaa OM-yada ku jira weeraha soo socda, isla markaasna ka hadla qaab dhismeekooda hoose.

Tus.: *Kani waa ninkaan baabuurkiisa*
 Mu. [M+Tif.til.] [M+lah.+Qod.]
 Madax Faahfaahiye

- 2.1 *Xiriir siyaasadeed waa adag yahay*

- 2.2 *Cali walaashiis baan arkay*
- 2.3 *Gaadiidka dadweynaha baan dugsiga ku aadnaa*
- 2.4 *Warshadda Jowhar sonkor qasabeed bay soo saartaa*
- 2.5 *Saaxibkeenna ayaan geynay gegeda dayaaradaha*
- 2.6 *Hashii adeerkay baan ku arkay suuqa xoolaha*
- 2.7 *Waxartan hooyadeed baa habowday*
- 2.8 *Guddi cayaareed ayaa kala haga cayaartooda*
3. Dib u fiiriya weeraha layligii hore, kana fikira meelaha uu ku jiro dibkabaha lahaanshaha. Isku daya inaad raadisaan:
 - a. haddii uu la jiro magacyada oo dhan.
 - b. Dabeecadaha ay leeyihiin magacyada uu la jiro
 - marka laga eego xagga jinsiga
 - marka laga eego xagga tirada.
4. Sameeya 10 weerood oo OM-yadooda laga dhex helayo tiraale, kaddibna sifeeyaa dhismaha.

Tus.: *Laba nin baa yimid*
[om[M *Laba*][nin]]
 Madax Fa.

10.1 Weli iyo oraah magaceedka (OM)

Dhismaha gudaha ee OM-ku wuxuu noqon karaa mid ka sii adag inta aan ilaa iyo hadda soo aragnay. Waxaan soo aragnay xaalado uu OM-ku ka kooban yahay hal *madax* iyo hal *faahfaahiye* oo magac ah. Waxaa kaloon heli karnaa OM leh hal *madax* iyo hal *faahfaahiye*, laakiin *faahfaahiyuhu* uu isna markiisa ka kooban yahay hal *madax* iyo hal *faahfaahiye*, ama OM ka kooban hal *madax* iyo hal *faahfaahiye* oo ah weer dhan.

Waxan haddaba gaarnay in aan sifeeyno oo aan u kuurgalno mid ka mid ah dabeecadaha saldhigga u ah afafka dunida looga hadlo oo idil, taasoo ah in curiyeyaal ay ka hawlgeli karaan curiye kale gudihiisa kuwaasoo la heer ah ama ka heer hooseeya. Waxay taas suuraggal ka dhigaysaa sii ballaarin oo fekrad ahaan aan dhammaanayn.

Bal weli u fiirsada tusaalooyinkan oo la xiriira xaaladda koowaad:

- 24) Abaalgud bixintu way toosan tahay
- 25) Miiska koorkiisu wuu kharriban yahay
- 26) Agal naageed waa weyn yahay

Weeraha (24-26) OM-ka hoos ka xarriiqan waa yeelaha weerta, wuxuuna ka koobanyahay:

24') [OM [M]+[M-qod.]]	[OM [M abaalgud] [M bixin-tu]]
25') [OM [M-qod.]+[M-lah.-qod.]]	[OM [M miis-ka][M koor-kiisu]]
26') [OM [M]+[M-eed]]	[OM [M agal][naag-eed]]

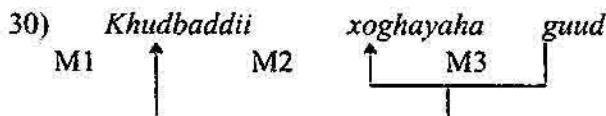
Tusaalooyinkan waxay matalayaan dhismooyinka kala duwan ee laga dhex heli karo iskuxiggan: *madax+faahfaahiye*, marka *faahfaahiyuhu* uu yahay OM ka kooban hal magac+tifaafire.

Faahfaahiyuhu wuxuu noqon karaa OM oo dhismaha gudahiisu yahay magac+OM, halkaasoo OM-ka markiisu uu ka kooban yahay hal *madax* iyo hal *faahfaahiye*:

- 27) *Khudbaddii xoghayaha guud*
- 28) *Dhismaha ururka shaqaalaha*
- 29) *Madaxweynaha Jamuriyadda Somaaliyeed*

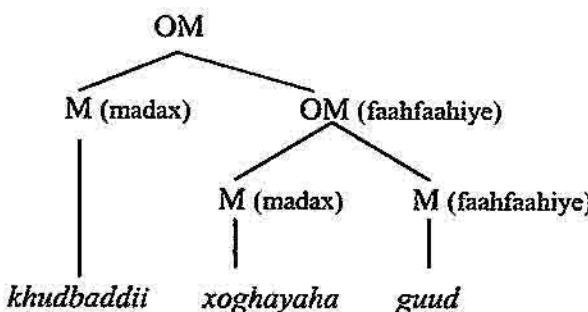
Tusaalooyinka (27-29) waxaa isku xiga saddex magac, marka, magacee baa wax faahfaahiya?

Waxaa airtinkan loo muujin karaa sidan:

Annagoo magacyada u yeeleyna lambarro isku xiga, oo ka billaabanya bidix kuna dhammaanaya midig, waxaan oran karmaa in M2 uu faahfaahiyoo M1, M3-aadna wuxuu faahfaahiyaa M2. Dhismaha si kooban u muujinaya xiriirkan waa shaxdan oo qaab geed leh:

31)

Isku daya idinkuna in aad shaxgeed ku muujisaan OM-yada ku jira tusaalooyinka (28) iyo (29):

32)

33)

Haatan aynu ka wada fekerno OM-yadan kale oo naxwe ahaan qalad ah, innagoo isweyddiinayna sababta:

34) **Dukaanka dharka Cali*

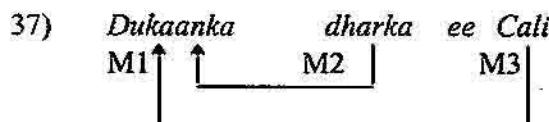
35) **Dugsiga dhexe macallin Jaamac*

36) **Karunta dhexe jaamacadda*

Qaldanaanta naxweed ee oraah magaceedyadan waa mid yaab lahaan karta mar haddii aan soo aragnay sida ay suuraggal u tahay in hal OM adag laga dhex helo saddex magac. Marka mas'alandani waa mid ay salka ku hayso nooca xiriirka ee ka dhexeeyaa saddexda xubnood ee ka tirsan oraah magaceedka.

Haddii aynu isweyddiinno tusaalahaa (34), *Cali* magacee buu faahfaahiyyaa? Jawaabtu ma aha in magacaas uu yahay *dharka*, ee waa *dukaanka*. Waxaa marka ina hortaalla xaaladdan:

37)

M2 iyo M3 waxay dhammaantood faahfaahiye u yihim M1.

Waxaa marka ina horyaalla qaab dhismeed ka duwan midka (31), qaabka OM-yada (34-36) si cad ugama muuqdo waxa caddaynaaya kala duwanaashahaas. Ma jiraa hab lagu muujiyo dhismahan oo leh laba magac oo faahfaahiye u ah hal madax keliya?

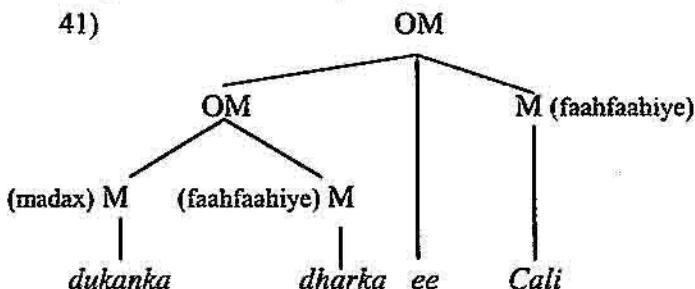
Bal eega:

- 38) *Dukaanka dharka ee Cali*
- 39) *Xarunta dhexe ee Jaamacadda*
- 40) *Dugsiga dhexe ee macallin Jaamac*

Waxaa weeraha (38-40) lagu daray xiriiriyaha ee oo keliya, kaas oo ka dhigay sax weerihi (34-36) oo nawe ahaan ay ahaayeen qalad.

Saamaynta xiriiriyaha ee waxay tahay inuu isku heer ka dhigo labada magac ee ah faahfaahiye. Qaab dhismeedka OM-yadani waa:

41)

Marka shaxgeedkan aan u fiirinno midka (31), waxaa isla markiisba inoo muuqanaya in ay yihim laba qaab dhismeed oo kala duwan.

Kani waa qaab dhismeedka weeraha (38-39-40). Weerta (40) waxaase *ee* ka danbeeyaa laba magac.

Isku daya idinkuna in aad shaxgeed ku muujisaan OM-kan (40):

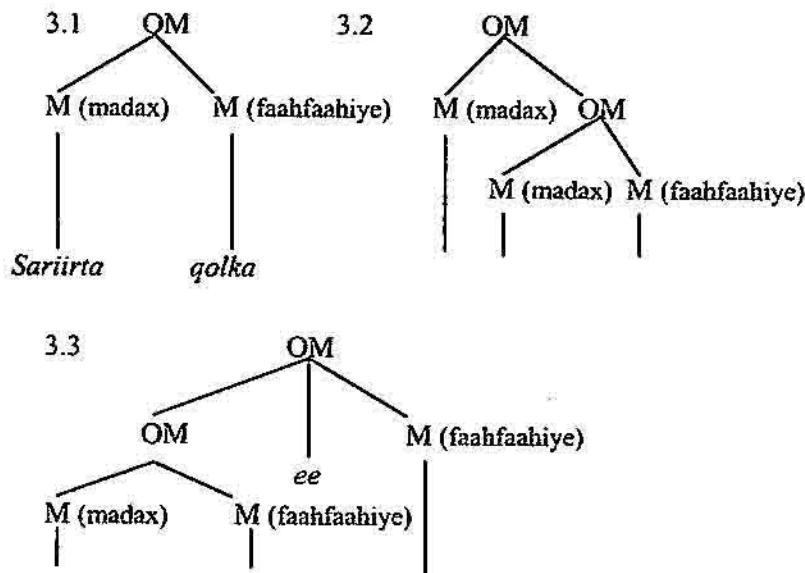
Gabaggabadii, waxaan ku soo koobaynayaa in aan idin siinno tusaalooyin OM oo faahfaahiyuhu uu ka kooban yahay weer:

- 42) *Ninka Sanaag ka yimi waa saxyibkay*
- 43) *Cali gabadha uu Xasan guursaday ayuu la shaqeeyaa*
- 44) *Intii ay cashaynaysay* ayaa saaxiibkay soo galay

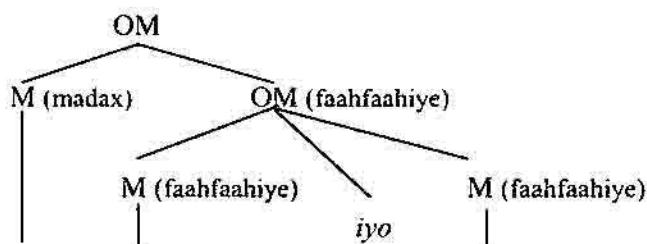
Qaab dhismeedka oraah magaceedyadan dib ayaan ugu soo laaban dooncaa marka aan ka hadlayno weeraha adag.

LAYLI

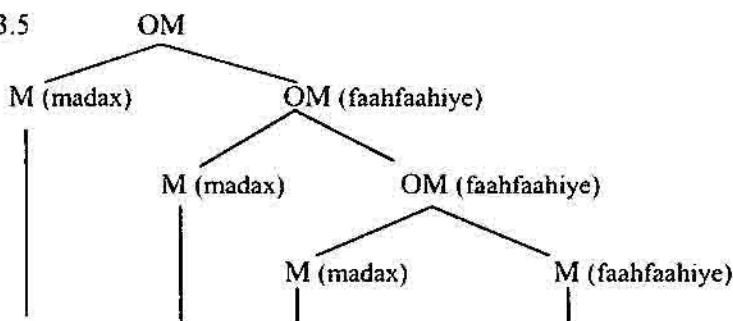
1. Falanqeeya OM-ka ku jira weer kasta idinkoo qeexaya shaqada uu ka qabto isla weertaa dhexdeeda:
 Tus.: *Cali walaashay ninkeeda waa arkay*
Cali = yeele (OM ka samaysan madax)
Walaashay ninkeeda = layeele
 (OM → M (Madax) + M (Faahfaahiye))
- 1.1 *Mursal ayaa dhigta kulliyadda Afafka*
- 1.2 *Cilmibaaris baa lagu gaaraa horumar dhaqaale*
- 1.3 *Shimbirba shimbirkiisa ayuu la duulaa*
- 1.4 *Dawanka weyn ee dugsiga baa yeeray*
- 1.5 *Hadalka wanaagsan baa sumcad wanaagsan keena*
- 1.6 *Agaasimaha waaxda shagaalaha ayaa qoray warqadda*
2. Curiya 10 weeroood oo ugu yaraan mid ka mid ah OM-yada laga dhex helo weer kasta gudaheeda uu leeyahay qaab dhismeed la socda hal faahfaahiye. Koox koox isu qaybiya, kaddibna isbar-bardhiga weeraha aad samayseen idinkoo ka doodaya.
3. Qaab dhismeedyada soo socda hadal ku dhammaystira si aad u heshaan OM-yo naxwe ahaan sax ah. Mid kasta siiya ugu yaraan laba tusaale:

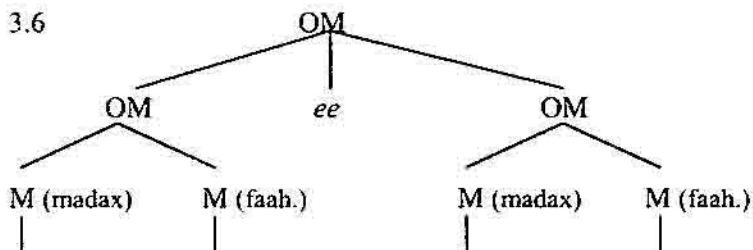
3.4

3.5

3.6

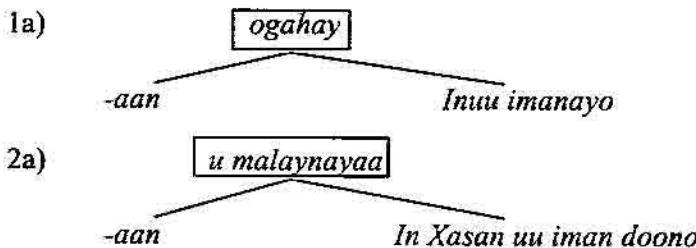
Ma dareenteen in fekrad ahaan ay suuraggal tahay in la sii ballaariyo OM-ka iyadoo mar kasta lagu darayo magacyo iyo faahfaahiyayaal kale? Nidaamka afka wuxuu oggol yahay dhismaha OM-yadan oo sidan u adag. Sababtase aan caadi ahaan loo adeegsanayn waa mid ku xiran awooddeenna oo aan noo oggolaanayn in si dhakhsii ah u dhisno ama u fahamno dhisma sidaas u adag. Sida caadiga ah waxaan raadinaa in dhismahaa sidan u adag aan u kala qaybinno weero kaal go'an.

11. WEERTA ADAG (BALLAARAN)

Weer adag waxaan ulajeednaa weer dhismeedha laga dhex heli karo weer kale. An ka baaraandegno weerahan:

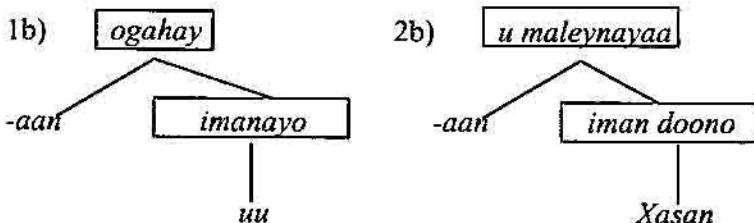
- 1) Inuu imanayo ayaan ogahay
- 2) In Xasan uu imaan doono baan u malaynayaa

Khabarka ku jira labada weerood waa *ogow* iyo *malee*. Labada khabar waxay kala leeyihin laba mawduuc. Marka haddii la muujin rabo waxay noqonayaan.

Waxaa cad in aynu mawduuca labaad u kala saari karno khabar iyo mawduucyo. Run ahaanti, *imanayo* iyo *iman doono* waa laba fal oo mid walba yahay khabar leh hal mawduuc.

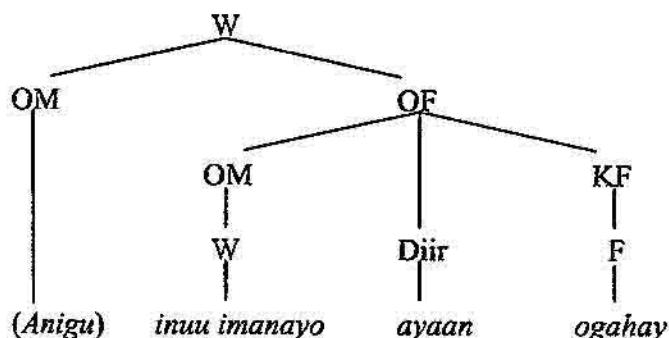
Marka, muujin buuxda oo ku saabsan qaab dhismeedka khabarka iyo mawduucyada weerahan wuxuu noqon karaa:

Waxaan horay u soo sheegnay in caadi ahaan hal mawduuc uu yahay OM, halkaanse waxaa na horyaal xaalado uu mawduucu yahay weer dhan. Sidaas awgeed tusaalah (1) waxaan u falanqayn karnaa sidatan: OM-ka yeeluhu waa *anigu*, sida inta badan dhacdana, si cad ugama muuqdo weerta maadaama uu yahay magacuyaal. *In uu imanayo* waa weer layeele ah. Weertan dhammaadkeeda oo uu ka muuqdo diiradeeyaha *ayaa*, kaas oo ku lifaaqan *aan* oo ah magacuyaalka dhimman ee yeelaha, waxay

muujinaysaa in weertu u dhigmayso hal OM. *Ogahay* waa falka aasaasiga ah, waana curiyaha keliya ee ka jooga koox faleedka. Weerta qabanaysa hawsha layeelaha, sida dhammaan weeraha ku dhex jira weer kale, waxaa lagu magacaabaa weer **dhimman**.

Weerta (1) waxaa loo muujin karaa sidan:

Haddaba weer dhimman waxay ka dhex qaban kartaa weer kale oo aasaasi ah dhammaan hawlahaa uu qabto OM yeele ama layeeli ah.

Waxaa jira dabeeccado lagu kala sooco weer dhimman iyo mid aasaasi ah. Bal eega:

- 3) **Inuu imanayo*
- 4) **In Xasan uu iman doono*

Weeraha (3) iyo (4) way saxnaayeen marka ay ku dhex jireen weero kale oo ahaa (1) iyo (2), laakiin keligood weer ma samayn karaan. Waxayna sababtu tahay:

- a. Weeraha (3) iyo (4) lagama dhex helo hal diiradeeye (*baa/ayaa, waa*) iyo wax la mid ah (eeg bog 172).
- b. Falku wuxuu isu rogrogay habka dhimman (eeg kor bog 101), habkaasoo aanu ku dhex jiri karin weer ebyoon. Wuxuuna qaadan karaa summadda kayska magaca (sida midda kayska yeelaalaha).

Af soomaaligu wuxuu leeyahay laba nooc oo weer dhimman oo muhim ah: **weer dhammaystir** iyo **weer faahfaahineed**.

Marka laga eego xagga qaab dhismeedka aad ayay isugu eg yihiin. Waxayse ku kala duwan yihiin in weeraha nooca hore ay leeyihiin waxqabad la mid ah midka OM-ka, meesha kuwa nooca labaad ay qabtaan shaqada faahfaahiye madax oo ku dhex jira OM gudihiisa. Waa kan tusaale ay ku cad yihiin labada nooc weereed:

5) weer dhammaystir	= <i>Inaan ku arko baan doonayaa</i>
6) weer faahfaahineed	= <i>Ninka aan la hadlayo waa soomaali</i>

LAYLI

1. Ku hor qora mid kastoo ka mid ah weeraha soo socda "F" haddii ay tahay mid fudud, haddii ay tahay weer adagna "A" ku hor qora. Kaddib hoosta ka xarriiqaa dhammaan weeraha dhimman ee ku dhex jira weeraha adag:
 - 1.1 *Yaxaas badeed ayaa badda ku soo batay*
 - 1.2 *Ma ogtahay in dan iyo xarrago isweyday?*
 - 1.3 *Dad dariiqa maraya baa ii gargaaray*
 - 1.4 *Ogow in aan kula socdo*
 - 1.5 *Xafsiis ayay isku soo xireen*
 - 1.6 *Wuxuu doonayaa in uu tago*
 - 1.7 *Wargeysku aqoonta ayuu kordhiyaa*
 - 1.8 *Nimankii intay madaxa iskula jireen baa tuuggi baxsaday*
 - 1.9 *Waraaq baan ka helay saaxibkay*
 - 1.10 *Nin dibadda ka yimid ayaa warkan keenay*
 - 1.11 *Wiilka waanada u dhega nugul baa guulaysta*
 - 1.12 *Roob badan baa gugan da 'ay*
 - 1.13 *Waan isku dayay in aan la hadlo*
 - 1.14 *Colaad geelii buu ceelka u kaxeyey*
 - 1.15 *Horaan kuugu sheegay in uusan imaanayn*
2. Kala saara weeraha raacsan weer dhammaystir iyo kuwa raacsan weer faahfaahineed. Kaddibna sharraxa waxyaabaha aad u adeeg-sateen kalasaarkooda:
 - 2.1 *Daraawiish ayaa maalin ku heshiisay in fardaha la tartansiiyo*
 - 2.2 *Qaaddigu goortii uu dacwaddii dhegeystey buu xugunkii ku dhawaaqay*
 - 2.3 *Inuusan eed lahayn baan ogahay*
 - 2.4 *Cali ma jecla in waqtiga cayaar isaga lumiyo*
 - 2.5 *Inaan xayawaanka u naxriisano ayaa nagu habboon*
 - 2.6 *Ninka buuggan qoray ayaan la tashaday*
 - 2.7 *Wiilkii oo farxad la dhoolla caddaynaaya ayaa noo yimid*
 - 2.8 *Inta aad hurdayso anna wax baan baranayaa*

2.9 *Inuu berri imanayo baan maqlay*

2.10 *Inaad imtixaanka ku gudubtay baan maqlay*

3. Curiya 10 weerood oo shan tahay weero dhammaystiran, shanta kalana weero faahfaahineed:
4. Hoosta ka xarriiqaa weeraha dhimman ee ku jira sheekadan, kaddibna kala saara:

Wiil baa ku cayaari jiray webi agtiis. Isagoo cayaaraya buu maalin webigii ku dhacay. Way ku adkaatay in uu ka soo baxo, maxaayeeley dabaal ma aqoonin. Isagoo tabcaan ah baa nin soo ag maray. Ninkii buu ka baryay in uu u gargaaro. Ninkii wuxuu billaabay hadal dheer oo waana iyo canaanba leh. Wiilkii oo sii liita baa yiri: "Adeeroow, dibadda webiga iiga saar, dabadeedna ii sheeg waxa aad ii sheegi lahayd". Markaasuu ninkii gacan siiyey, intuu xusuustay mahamaahdii ahayd: "Meel hoo doonaysa hadal waxba kama taro".

11.1 Weer dhammaystir

Weeraha dhammaystirka ah waxaa had iyo jeer ka horreeya curiyaha *in* oo loo yaqaan **dhammaystire**. Qurubkan wuxuu kaloo u jiraa isagoo ah magac dheddig markaasoo macnihiisu yahay *qayb, tiro*. Wawaana suuraggal ah in weer dhammaystir ay waayadii hore lahayd qaab dhismeedka ah M+faahfaahiye (sida weer faahfaahineed) halkaasoo magaca madaxa uu ahaa *in*, faahfaahiyuhuna weerta.

Midda kale fikraddan waxay sharraaxysaa sababta ay isugu eg yihiin weer dhammaystir iyo weer faahfaahineed, oo aan dib uga hadli doonno.

Arrintan halkan ayaan ku joojinaynaa maadaama ku hadlayaasha af soomaaligu aanay haatan garanayn curyahan isirkiisa, markase *in* laga dhex helo weer gudaheeda waxa keliya ee hadlaha madaxiisa ku soo dhacayaa ama uu filayaa in la raacsiiyo weer dhimman.

Weerta dhimman oo ka billaabata *in* waxay qaban kartaa shaqada uu qabto OM-kasta oo ku dhex jira weerta aasaasiga ah.

An ku bilowno marka hore in aan baarno xaaladaha layeelaha falka ama layeelaha la xiriira horyaalayaasha ku dhex jira koox faleedka.

7) *Inaad xaashiyo ii soo qori doonto ayaan rajaynaya*

LY Y F

8) *Inay bisa dambe tagto ayay doonaysaa*

LY Y F

Weerta dhammaystirka ee ku jirta tusaalooyinka (7) iyo (8) waxay u shaqaysaa sida layeelaha falka, yeelayaasha labada weeroodna waxay kala yihii *aniga* iyo *iyada* oo ku lifaaqan *ayaa* iyagoo leh qaab magacuyaal dhimman.

An fiirinno hadda weerta dhammaystirka gudaheeda. Yeelayaasha weeraha dhimman ee (7-8) oo kala ah *aad* iyo *ay* waxay ku lifaaqan yihii *in*. Wuxaana jirta in magacuyaalladaas ay meela kale ka geli karaan weerta:

9) *In xaashiyo aad ii soo qori doonto ayaan rajeynaya*

10) *In bisa dambe ay tagto ayay doonaysaa*

Magacuyaallada *aad* iyo *ay* ee weeraha (9) iyo (10) waxay hordhacaan falka. Dhaqankan magacuyaallada waxaa laga dhex heli karaa xataa weer faahfaahineed (eeg hoos bog 211).

Attinka kale oo u baahan in la milicsado waa qaabka uu leeyahay falka weerta dhimman. Waayo falka dhammaadkiisu wuxuu yeeshaa qaab ka duwan midka weerta aasaasiga ah, taasina waxay tilmaamaysaa in weertu ay tahay mid dhimman. Waxaa qaabkan horay ugu magacaabnay habka dhimman. Xataa habka dhimman wuxuu leeyahay amminka iyo qofka oo kala duwan (eeg shaxda bog 139):

11) *Inuu imanayo baan filayay*

12) *Inaynu qornay bay moodayeen*

Weerta dhimman marka ay tahay layeelaha falka weerta aasaasiga ah waxaa koobnaan kara amminnada laga dhex heli karo weerta.

Falalka aasaasiga ah badankood waxaa laga dhex heli karaa weero dhimman oo leh ammin faleedyada idil ee laga dhex heli karo weerta aasaasiga ah; tusaale ahaan falka *u..sheeg* waxaan heli karnaa:

13) *Inuu tegay waa la ii sheegay*

14) *Inuu tago waa la ii sheegay*

tagay (13) waa tagto fudud, laakiin (14) waa joogto caadaley.

Waxaase jira dir ka mid ah falaka weerta aasaasiga ah oo oggolaanaya in falka ku jira weerta dhimman uu noqdo *joogto* keliya: qaab *caadaley* ama mid *socota*. Waxay taas macnaheedu tahay in falalkani ay soo gudbinayaan war la xiriira muuqaalka. Eega tusaalooyinkan:

15) *Inaan tago baan doonayaa*

16) *Inaan tago baan doonayay*

Inkastoo falka weerta ebyoon ee (16) uu muujinayo tagto caadaley falka dhimman ee ku dhex jira isla (16) ma noqon karo tagto.

Falalka u baahan adeegsiga *joogtada* oo keliya marka ay ku jiraan weer dhimman waa: *doon, sug, gooso, tali, weyddiiso, isku day* iyo *xitaa billow* iyo *jooji*.

Waxaa inta aan soo sheegnay barbar socda dhismaha weeraha dhimman oo ku xiran horyaalayaasha halka ay ku tiirsanaan lahaayeen falka aasaasiga ah:

17) *Inaan sigaar soo gado baan u baxay*

18) *Inuu Xasan imaan doono baan u maleynayaa*

19) *Inuu Yuusuf dhooso baan ka xumahay*

Khabarka *u baxay* ee ku jira weerta (17) waa mid leh labo mawduuc, yacni OM-ka yeelaha ah *anigu* oo dahsoon (oo dib loo soo celiyay asagoo ah *-aan*) iyo OM-ka layeelaha ah oo kaalintiisa ay gashay weerta *inaan sigaar soo gado*. Kataa markan layeelaha ayaa diiradaysan, taasina waxay xoojinaysaa fikraddeennii ahayd in weertu ay noqoto hal OM. Midda kale waa inaan caddaynaa in xiriirkha macneed ee ka dhexeeyaa weerta dhimman iyo tan aasaasiga ah aan lagu muujinin weerta dhimman sida ay sameeyaan afaf kale oo badan, laakiin waxaa lagu muujiyaa khabarka weerta aasaasiga ah, gaar ahaan horyaalayaasha hordhaca falka oo ku dhex jira koox faleedka (KF). Waxaa sidaas la xaalad ah oo aan ka geddisanayn weeraha (18) (19).

Waxaan ku soo gabaggabaynaynaa in dhammaan weeraha dhimman ee af soomaaligu ay had iyo jeer u soo bandhigaan falkooda qaab cad oo muuqda, yacnii iyagoo ku summadaysan amminka iyo qoska, meesha afaf badan aanay ka muuqan nadooca falka weerta dhimman

marka yeelaha weerta dhimmani uu yahay isla midka weerta ebyoon (sida tusaalooyinka (8) (15) iyo (16).

LAYLI

1. Hoosta ka xarriiqaa weerta dhimman ee ku dhex jirta weeraha soo socda:
 - 1.1 *Waxaan hubaa in aad ka shallayn doonto*
 - 1.2 *Inuu gabadha guursado buu jecel yahay*
 - 1.3 *Ma oga in aan halkaan ku sugayno*
 - 1.4 *Inaynu wax baranno ayaynu halkaan u nimid*
 - 1.5 *Nin baa ii sheegay in aad xanuunsatay*
 - 1.6 *Anigu ma jecli in aan cid xumeeyo*
 - 1.7 *Inay ka tashadaan arrintaas baa la gudboon*
 - 1.8 *Dhakhtarka baa kula taliyey in uu nastro*
 - 1.9. *Ma siiena in caruurta laga nixiyo*
 - 1.10 *In aan ku barto baan jeelaan lahaa*
2. Mid kastoo ka mid ah weeraha layliga 1^{aad} caddeeyaa shaqada weerta dhimman, yaci idinkoo ku hoos qoraya (A) haddii weerta dhimman ay layeele u tahay falka aasaasiga ah, (B) haddii ay layeele u tahay horyaale.
3. Qeexa habka, waqtiga iyo qofka falka weerta dhammaystirka ah iyo kan weerta aasaasiga ah ee weeraha soo socda, kaddibna ka faallooda kala habayntooda:
 - 3.1 *Wuxuu weyddiistay in uu u gargaaro*
 - 3.2 *Anaa goostay in aan iska tago*
 - 3.3 *Iyadaa doonaysa in ay barato*
 - 3.4 *Waxaan kugula talinayaa in aad adkaysato*
 - 3.5 *Waxay billawday in ay ila hadasho*
 - 3.6 *Waxaan joojinnay in aan sigaar cabno*
 - 3.7 *Waan dareemay in uu xanuunsan yahay*
 - 3.8 *Waad u jeeddaa in uu hurdayo*
 - 3.9 *Waan hubsannay in uu baxay*
 - 3.10 *Inuu tegey baan filayaa*

4. Magacuyaalka weeraha dhimman ee dhammaystirka ah ee layliga 3^{aad} ma ku sugnaan karaa meel kale oo weerta dhexdeeda ah? Dib u qora weeraha magacuyaalkooda la wareejin karo, idinkoo magacuyaalkas meel cusub gelinaya.

Tus.: *Inuu guriga aado buu doonayaa*
In guriga uu aado buu doonayaa

5. Hoosta ka xarriqa dhammaan weeraha dhammaystirka ah ee ku jira sheekada soo socota, idinkoo aan danaynay waxqabadkooda.

Maalin baa nin socota ahi shabeel waddada dhex bilqan la kulmay, dabadeedna dhagxaan gurtay oo tuuryeeyay. Markuu ogaaday inuu dhintay buu haraggii kala baxay, ari iyo lo' badanna siistay. Isagoo iska mushaaxaya ayuu maalin kale shabeel waddada dhex hurda ku dul dhacay, markaasuu is yiri: "Kanna saanta kala bax". Dabadeedna shabeelkii soo aaday isagoo is leh: "Haddaan sii hodmayaa oo maqaarkiisaan geel badan siisanayaa". Shabeelkii baase ku toosay oo meeshii ku kala gooyay.

11.1.1 *Weli iyo weerta dhammaystirka ah*

Waxaan soo aragnay in shaqada OM-ku ka qabto weer gudaheeda ay qaban karto xitaa weer dhimman oo ku dhex jirta weer aasaasi ah. Xaaladaha aan soo aragnay waxay u badnaayeen in weerta dhimman ay fulinaysay shaqada layelaha ku xiran falka ama ku xiran horyaale ka mid ah koox faleedka (KF) weerta aasaasiga ah (eeg kor bog 186). Laakiin weeraha dhimman ee dhammaystirka ah waxay noqon karaan xitaa yeelaha weerta aasaasiga ah:

- 20) *Waa run inuu yimaaddo*
- 21) *Waa xaq inuu xirmo*
- 22) *Waa fiican tahay inaad timaaddid*

Qaab dhismeedka weerta dhammaystirka ah oo shaqadeeduna tahay yeele waa la mid midka weerta shaqadeedu tahay layeele: *in* ayaa ka hormarta, falkuna wuxuu u samaysan yahay habka ebyoon. Eega falka weerta (22), wuxuu muujinayaa iswaafaqsanaansho ka dhexeysa yeelaha iyo qofka 3^{aad} ee dheddigga ah.

Bal haddana eega tusaalayaashan kale:

- 23) *Inuu yimaadaa waa run*

24) Inuu xirmaa waa xaq

25) Inaad timaaddaa waa fiican tahay

Muxuu yahay farqiga u dhexeeya weeraha (20-22) iyo kuwa (23-25)? Tusaalooyinka (20-22) iskuxigga curiyeyaasha waa F+Y, laakiin kuwa (23-25) waa Y+F. Haddaba haddii aad u fiirsataan falka weerta dhimman waxaad ogaanaysaan inuu u muuqdo qaabka baradigmaha fidsan ee habka ebyoon. Arrinkan oo la moodo mid gurracan wuxuu ka mid yahay dabeecadaha weerta dhimman oo dhammaystirka ah oo u ekeysiiya weer faahfaahineed; sharraxaadda qaabkan dib ayaan ugu hadlidoonnaa, markaan dhexgelno artimaha weer faahfaahineed.

LAYLI

1. Hoosta ka xarriiqaa dhammaan weeraha dhammaystirka ah ee ku jira sheekada soo socota; kaddib ka hadla mid kasta dabeeeca-dheeda la xiriira xagga dhismaha iyo xagga micnaha ama hawlalkooda (dhammaystiraha, qaab dhismeedka weerta dhimman, rugaha magacuyaallada, habka iyo amminka falka, xitaa xiriirkha ay la leedahay amminka weerta *aasaasiga ah*, hawsha ay ka qabato weerta *aasaasiga ah* gudaheeda).

Wiil baa ku cayaari jiray webi agtii. Isagoo cayaaraya buu maalin webigii ku dhacay, way ku adkaatay in uu ka soo baxo, waayo dabaal ma aqoon. Isagoo tabcaan ah baa nin soo agmaray. Ninkii buu ka baryay in uu u gargaaro. Ninkii wuxuu bilaabay hadal dheer oo waano iyo canaanba leh. Wiilkii oo sii liita baa yiri: "Adeerow, dibadda webiga iiga saar, dabadeedna ii sheeg waxa aad ii sheegi lahayd". Markaasuu ninkii gacan siiyey, intuu xusuustay mahmahdii ahayd: "Meel hoo u baahan hadal wax kama taro".

11.2 Weer faahfaahineed

Waxaan horay u sheegnay in weer faahfaahineed ay qayb ka tahay hal oraah magaceed (OM), halkaasoo ay ka sii tahay faahfaahiyaha madaxa; dabcan OM-ka wata weer faahfaahineed wuxuu noqonayaa hal xubin oo ku dhex jirta weer kale:

- 1) **Buugaggii aan kuu keenay*
- 2) *Buugaggii aan kuu keenay way fiican yihiin*

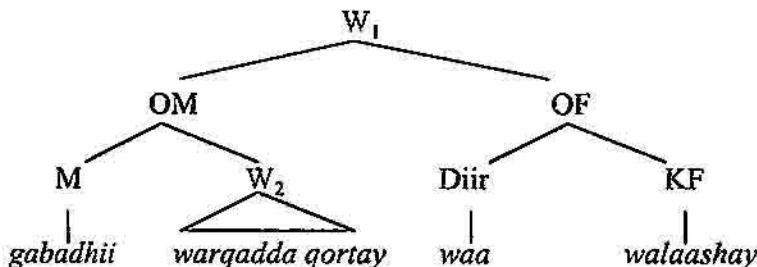
Weerta (1) oo uu ku jiro OM ka kooban madax (*buugaggii*) iyo weer faahfaahineed oo ah *aan kuu keenay*) waa qalad naxwe ahaan maadaama aanay kifaayo ahayn, laakiin weerta (2) oo OM-keedu yahay yeelaha falka asaasiga ah (*fiican yihiin*) waa weer sax ah. Haatan waa in aan ku hakannaa si aan uga baarandegno qaab dhismeedka weer faahfaahineed, kaddibna waxqabadkeeda an diiradda saarno.

11.2.1 *Qaab dhismeedka weer faahfaahineedda*

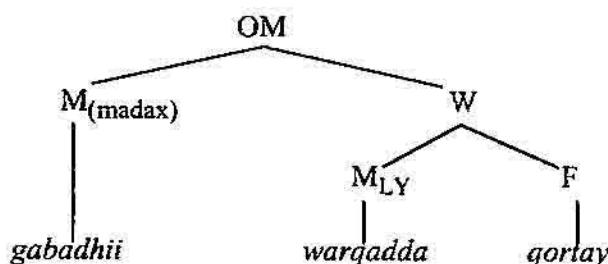
Bal an eegno tusaalooyinkan innagoo fiiro gaar ah u yeelanayna OM-ka ay ku jirto weer faahfaahineed:

- 3) *Gabadhii warqadda qortay waa walaashay*
- 4) *Buugaggii aan kuu keenay way fiican yihiin*

An shaxgeed ku muujinno tusaalahaa (3):

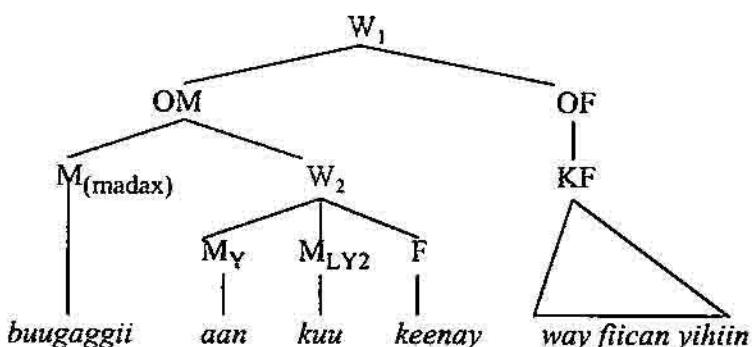

Haddii aan sii falanqayno qaab dhismeedka weerta ku jirta OM-ka gudihiisa waxaan heleyntaa:

Halkaasoo falka (*qortay*) uu la socdo OM-ka ah layeеле (*warqadda*), waxaase maqan yeelaha oo si dadban looga garan karo falka (*qortay*) oo ah fal leh laba mawduuc oo kala ah yeele iyo layeèle.

Qaabka dhismaha weerta (4) waa:

Xataa markan waxaad ogaaneysaan in W_2 uu ka maqan yahay hal mawduuc oo ah layeelaha 1st, maxaayeeley *keen* waa khabar qaata saddex mawduuc. Marka weerta (3) iyo tan (4) sida aan ka aragno ama aan u maqalno waxaa la moodaa in uu magac ka maqan yahay weer faahfaahineedda. Haseyeeshee si fiican baad ula socotaan magaca ka maqan weerta (3) iyo (4), oo kala ah *gabadhii* iyo *buuggii*, yacni waa magac la mid ah madaxa OM-ka.

Waxaa akidaya arrintan haddii meeshaas bannaan aan ku buuxinno magac kale, waxaana inoo soo baxaya weer qalad ah:

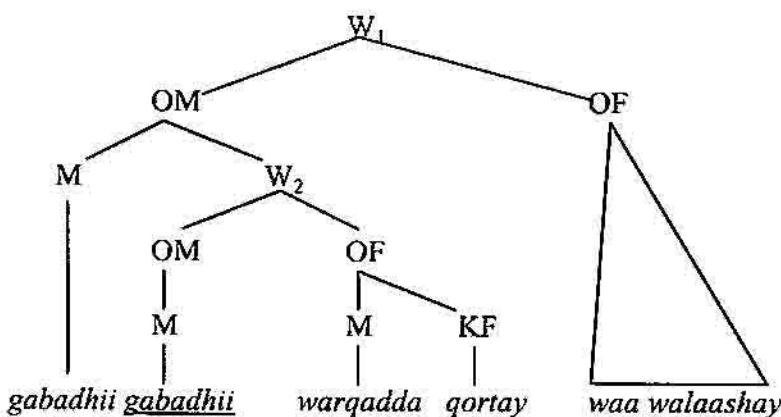
- 5) **Gabaadhii Maryam warqadda qortay waa walaashay*
- 6) **Buugaggii aan moos ku keenay way fiican yahiin*

Waxaan marka ku soo gabaggabeyn karmaa si weeri ay u noqoto weer faahfaahineed oo ku dhex jirta OM waa in mawaadiicdeeda mid ka mid ah la mid noqdaa magaca madaxa ee OM-ka, yacni isku hal magac ay noqdaan.

Soo gaabintan ku saabsan weer faahfaahineed kuma koobna af soomaaliga oo keli ah ee waa arrin ay afaf badan wadaagaan.

Magaca weer faahfaahineedda oo la midka ah madaxa OM-ka oo ahna midka isku xira madaxa iyo weer faahfaahineedda weligiis si cad ugama muuqdo weerta dhexdeeda, walow joogistiisa layska qiyaasi karo, sidaa darteed waa laga boodaa.

Haddii aan doonayno in si cad oo buuxda aan u muujinno weer sida tan (3) waxaa inoo soo baxaya:

haddii kale:

[w1[om[m1[gabadhii]] [w2[om[gabadhii]] [of[wargadda qortay]]]] [of[waa walaashay]]]

Dabcan OM-ka yeelaha ah ee W₂ waa la qariyaa, yacni kama dhex muuqdo weerta marka aan hadlayno, ama aan akhrinayno qoraal.

Bal hadda eega saddexdan weeroood oo ay ku jiraan weero faahfaahineed oo aan dhexgelinnay qaansooyin:

- 7) *Akhri buugaggii [Cali kuu keenay]*
- 8) *Akhri buugaggii [uu Cali kuu keenay]*
- 9) *Akhri buugaggii [Cali uu kuu keenay]*

Muxuu yahay farqiga u dhexeeyaa saddexdan weer faahfaahineed?

Dhamaan saddexda weeroobda waxaa laga xadsay magaca *buugaggii* oo la yeele ku ah weer faahfaahineedda, *Cali* ayaana yeele ka wada ah saddexda weer faahfaahineed.

Halka uu tusaalaha (7) aan ka lahayn magacuyaalka dhimman ee yeelaha ah, kuwa (8) iyo (9) waxaa ku jira *uu* oo ah magacuyaal qofka 3nd oo lab ah, shaqadiisuna tahay yeele (oo ka jooga dib u soo

celinta magaca *Cali*). Waxaa kale oo aadogaateen in tusaalah (8) *uu ay ka horreysa Cali*, midka (9)-na *uu ay ka danbeyso Cali*. Sidee bay suuraggal u tahay sharraxaadda rugaha magacuyaallada dib loo soo celiyo? Arrinkan ma la xariirin kartaan arrimo kale oo ku saabsan weereynta af soomaaliga oo aan horay uga soo hadalnay?

Arrimmahan waxay noqonayaan kuwo iskooda iska qeexan haddii aan ku fekerno in OM-ka weer faahfaahineedda ee la xadfo uu si cillan u leeyahay qurub diiradeedka *baa/ayaa* oo ah curiye asna markiisa lala xadfayo magaca mar haddii diiradeeye uusan marna si cad uga muuqan karin weer faahfaahineedda gudaheeda.

Haddii OM-ka la xadfayo ay *baa/ayaa-du* summadaynayso - iyadana lala xadfayo magacaas - adeegsiga magacuyaalka dhimman oo yeelaha ah iyo iska dhaafiddisu waxay raacsan tahay isla xeerkii aan horay u soo aragnay oo ku saabsan marka *baa/ayaa* ay diiradayanayso OM aan lahayn weer faahfaahineed. Wuxaan marka saadaalin karnaa: haddii OM-ka weer faahfaahineedda ee la midka ah magac madaxeedka (weerta asaasiga ah) uu yahay yeelaha weer faahfaahineedda weligiis ma yeelanayo magacuyaalka dhimman oo yeele ah - sida marka *baa/ayaa* ay diiradayanayso yeelaha weerta asaasiga ah - laakiin haddii uu yahay layeele, joogista ama maq-naashaha magacuyaalka waxay ku xiran tahay iskuxigga yeelaha iyo la yeelaha.

Wuxaan idin ku muujinaynaa xaalad walba hal tusaale iyadoo weerta marka hore aan ku soo bandhigayno qaabkeeda muuqda, kaddibna qaabkeeda cillaneed oo waafaqsan sida fekraddeennu ahayd, taasoo aan u yeelnay si ay noogu suuraggasho sharraxaadda arrimaha na horyaalla:

- 10) a. *Gabadhii warqadda qortay waa walaashay*
b. [*Gabadhii [gabadhi baa warqadda qortay]] waa walaashay*]
- 11) a. *Akhri buugaggii Cali kuu keenay*
b. *Akhri [buugaggii [buugaggii baa Cali kuu keenay]]*
- 12) a. *Akhri buugaggii uu Cali kuu keenay*
b. *Akhri [buugaggii [buugaggii buu Cali kuu keenay]]*
- 13) a. *Akhri buugaggii Cali uu kuu keenay*
b. *Akhri [buugaggii [Cali buugaggii buu kuu keenay]]*

Weerta (10-13) *gabadhii*, oo ah magaca la midka ah magac madaxeedka (weerta asaasiga ah), waa yeelaha weer faah-

faahineedda, sidaa awgeed ma laha magacuyaalka dhimman ee yeelaha ah. Laakiin weeraha (11), (12) iyo (13) magaca midaysani waa *buugaggii* kaasoo layeеле u ah weer faahfaahineedda, sida fikraddeennu nala ahaydna, leh diiradeeyaha *baa/ayaa*. Haddaba magacuyaalka yeelaha waa la adegsan karaa haddii uu iskuxigga xibnuhu yahay layeеле+yeеле sida (12), ama lama adeegsan karo sida (11).

Haddiise iskuxijinta curiyeyaashu ay tahi yeele+layeеле, oo diiradeeyuhuna saaran yahay layeelah, waa khasab adeegsida magacuyaalka (eeg bog 176).

LAYLI

1. Weeraha soo socda waa kuwa adag, qaarkood waxaa ku dhex jira weero dhammaystir ah kuwo kalana weer faahfaahineed. (A) ku taxa lambarrada weeraha dhammaystirka ah, (B)-na weer faahineedda:

- 1.1 *Gerigii wuxuu dameerka kula taliyay in uu tartiib u soo cuno cawska*
- 1.2 *Maad i tustid buugga aad soo gadatay maanta*
- 1.3 *Dersiga aan maanta soo qaadannay xiiso ayuu leeyahay*
- 1.4 *Sheeko aan ka maqlay ayeyaday baan idiin sheegayaan*
- 1.5. *Wiiqka dibadda taagan baa ii yeeraya*
- 1.6 *Baabuurka aan saarannahay Max'ed baa leh*
- 1.7 *Aad bay u daahaan waraaqaha uu Muudday soo diro*
- 1.8 *Markaan shaqada aaday baan xasuustay ballankii*
- 1.9 *Bashiir oo aan weli bad arkin baan is raacnay*
- 1.10 *Inta uu alaabta gadanayay ayaa saaxibkiis soo galay*

2. Mid kastoo ka mid ah weeraha soo socda, u sameeya muujinta qaab ciillaneedka aan kor ku soo sharraxnay.

Tus.: *Mooska aad cunaysaa waa ceeriin*

[OM Mooska [w mooska baad cunaysaa]] waa ceeriin

- 2.1 *Guriga aan degganahay baa fog*
- 2.2 *Nin kuu digay kuma dilin*
- 2.3 *Gabadha soo socotaa waa walaashay*
- 2.4 *Arrinta aan ka hadlayno ayaa muhimsan*
- 2.5 *Wargeys maanta soo baxay baan akhrinayaa*
- 2.6 *Dawadii guriga tiillay bay inantii cabtay*
- 2.7 *Wadihii baa gaarigii jabsanaa kiciyay*

- 2.8 *Dayaaraddii shalay soo degtay ayuu ku yimid walaalkay*
2.9 *Qofba gofkii la dabci ah buu la socdaa*
2.10 *Qofka dadka u gargaara baa aayihiisa fiicnaada*
3. Dib u baara weeraha layliga (2), mid kasta oo ka mid ahna ka dhex raadiya idinkoo sheegaya shaqada OM-ka ee gudiihiisa ay weer faahfaahineed ku jirto, marka loo eego weerta asaasiga ah iyo shaqada isla OM-kaas uu ka qabto weer faahfaahineedda dhexdeeda.
- Tus.: *Mooska aad cunaysaa waa ceeriin*
mooska aad cunaysaa waa yeelaha weerta asaasiga ah
mooska waa layeelahaa weer faahfaahineedda
4. Ku muujiya weer kastoo ka mid ah kuwa soo socda shax geed:
- 4.1 *Nin jaamacadda ka shaqeeyaa baa buuggaan qoray*
4.2 *Dukaankaas basasha Baardheera ka baxda ayuu iibiyaa*
4.3 *Caano uu cabbo buu doonayaa*
5. Hoos ka xarriqa weeraha adag ee ku jira sheekada soo socota; kaddib (A) ku hoos qora weeraha dhammaystirka ah, (B)-na kuwa weer faahfaahineedda ah:
- Waa baa waxa jiri jiray nin fulay ah. Galab ayuu reera ka ag dhowaa u wareysi tegay, intuu raggi la haasawayay ayaa gabalkii ku dhacay. Markuu ka war bogtay buu degmadiisii ku laabtay; habeenkuna gudecur aan isha farta lala helin buu ahaa. Siduu waddada u hayay buu hortiisa wax madow ka arkay, isagoo naxdin la neestuuraya buu ku yiri: "Anigu waxaad tahay garan maayo, ee haddaad nin tahayna iska kay dhici, haddaad geed tahayse waa ballan oo berraan ku goyn". Hadduu war iyo wax dhaqaaqa toona waayay, buu halkiisii waagii ku sugay. Subaxdii kolkuu ogaaday in wuxu kurtin yahay ayuu gurigii tegay oo masaar soo qaatay, geedkiina gunta ka jaray, isagoo leh: "Wallee mar kale ima cabsiisid".*

11.2.2 *Qaabka falka weer faahfaahineedda*

Fikraddii ku salaysanayd qaabka dhismaha weer faahfaahineedda sida aan horay ugu soo hadalnay waxay u muuqan kartaa mid cillan, laga yaabo in aan loo baahnayn, laakiin dhab ahaantii waxay noo oggalaanaysaa sharxidda wajiyoo kala duwan oo la xariira dhismaha weerahan, haddii kale caad baa naga saarnaan lahaa arrimahaas.

Arrinka aan rabno hadda in aan in yar ku hakano waa qaabka falka ku jira weer faahfaahineedda.

Bal eega afartan weerood:

- 14) *Wiilka warshadda sonkorta ka shaqeyaa waa kaas*
- 15) *Mooska aad cunaysaa waa ceeriin*
- 16) *Gabadha af talyaaniga ku hadlaysa baan la hadlay*
- 17) *Boostada gee warqadda aan gorayo*

Sida idin muuqata falalka hoosta ka xarriiqan ee ku jira weeraha (14-17) waxay leeyihii qaabab kala duwan. Kuwa aqoonsigooda ugu fudud yahay waxay ku jiraan (17), waayo falku si cad ayuu uga muuqdaa in uu leeyahay habka dhimman (eeg kor bog 101), kan ku jira (16) wuxuu leeyahay habka ebyoon, laakiin leh baradigmee kooban (eeg kor bog 100), kan (15) wuxuu isna leeyahay habka ebyoon (eeg kor bog 209).

Tusaalaha (14) wuxuu marka hore u muuqan karaa inuu la qaab yahay kan (15), saase ma aha. Waayo waxaad kala duwanaantooda ogaanaysaan markaad wadar ka dhigtaan yeelayaasha labada weer faahfaahineed. Eega:

- 18) *Wiilasha warshadda sonkorta ka shaqeyaa waa kuwaas*
- 19) *Mooska ay wiilashaasi cunayaan waa cayriin*

Weerta (18) oo u dhiganta tan (14) falka weer faahfaahineedda isma beddelin, yacni ma noqonin wadar; laakiin weerta (19) oo iyadana u dhiganta (15) falka, oo ah baradigmaha fidsan ee habka ebyoon, wuxuu noqonayaa wadar, yacni qaabka qofka saddexaad oo wadar ah maadaama yeeluhu uu yahay wadar *wiilashaasi*.

Maxaa ugu wacan in ay isu ekaadaan qaababka labada fal ee ku kala jira (14) iyo (18)?

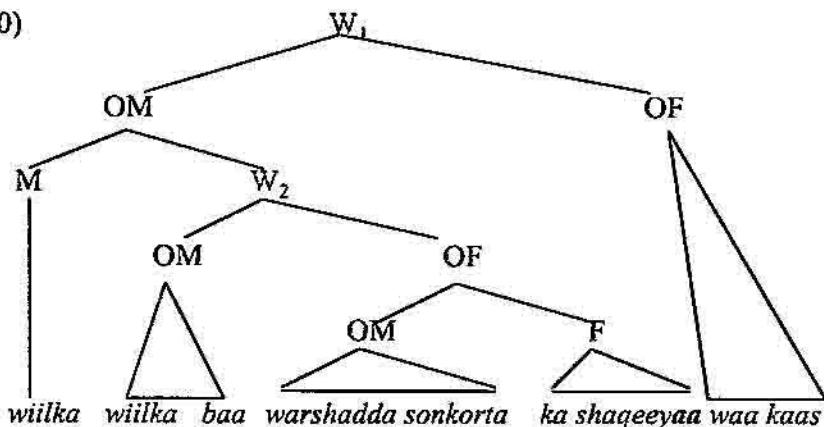
Isku daya inaad si foojigan ula socotaan sida aan wax u dhiraandhirinayno.

Haddii falalka (14) iyo (18) ay isku mid yihiin, walow falka (14) uu leeyahay yeele ah qofka 3nd oo keli ah, kan (18)-na yeele ah qofka 3nd oo wadar ah, taas waxay macnaheedu tahay in weerta (18) aysan ka jirin is waafaqsanaan, markaasna falka waa inuu lahaadaa baradigmaha kooban. Waxay u muuqataa in fekreddan ay leedahay isburin marka laga eego qaabka falka: *shaqeyaa* kuma dhammaato a oo ah shaqalgaab, sida caadada u ah falka baradigmaha kooban,

wuxuuse ku dhammaadaa *aa*. Sidee haddaba loo fasiran karaa dhammaadkan?

Waxaad ogtiihin in yeelaha weertu uu leeyahay summad yeele oo noqon karta xarfahan midkooda *i*, *u* ama codkac gaar ah, summaddaasna waxay rugteedu tahay dhammaadka OM-ka yeelaha. An isku dayno inaan shaxgeed ku muujinno qaab dhismeedka (14) iyo (18):

(20)

[OM wiilasha [WF wiilasha baa warshadda sonkorta ka shaqeeyaa]]
waa kaas

Sida aad ku aragtaan shaxda (20), OM-ka gudihiiisa laga helo weer faahfaahineedda waa yeelaha weerta asaasiga ah. Taas waxay maonaheedu tahay in dhammaadka OM-kaas aan ka helno summadda lagu yaqaanno yeelaha.

Waxaan ula jeednaa in falka (14) iyo (18) aysan ku dhammaan oo keliya baradigmaha kooban -*ya* ee xataa ay ku jirto summadda yeelaha. Summaddaas waxay ku dheggan tahay falka, waayo isagaa ah xubinta ugu danbeeyaa ee OM-ka yeelaha ah. Haddii curiyaha ugu dambeeyaa ee OM-ka uu mid kale yahay halkaas uun buu ku dhegayaa, yacni dhammaadka OK-ka. Sida aad horayba ugu soo aragteen, summadda yeeluhu caadiyan waa ku dhammaanshaha -*u* ama -*i* ama isbeddel codkaceed. Markii summaddaas lagu lifaaqo dhammaadka falka oo ah -*ya* u waxay noqonaysaa -*a* asbaab isbeddelcodeed darteed. Waatan sida lagu helo dhammaanshaha falka oo noqda -*yaa*: baradigme kooban oo lagu daray summadd yeele (-*ya* + *u* → -*yaa*).

Isbanbardhiga labadaan weerood:

- 21) Wiiinka Axmed gurigiisa joogaa waa macallin
 22) Wiiinka jooga Axmed gurigiisu waa macallin

An dib u fiirinno tusaalooyinkii (14-17) oo halkan aan ku soo celinayno, hawl fududayn darteed.

- 14) Wiiinka warshadda sonkorta ka shageeyaa waa kaas
 15) Mooska aad cunaysaa waa ceeriin
 16) Gabadha af talyaaniga ku hadlaysa baan la hadlay
 17) Boostada gee warqadda aan gorayo

Waxaan horay u sheegnay in weertiiba ay leedahay fal qaab gooni leh. Haddii aan caddaynay sababta ay (14) iyo (15) u kala duwan yihiin, waxaa inoo haray hadda in aan sharraaxno sababta ay weero faahfaahineedyadu u lee yihiin baradigme faleedyo kala duwan.

Si aan u sharraaxno arrintan waa in aan xusuusannaa in weer faahfaahineed ay tahay weer faahfaahisa magac madaxeed, isla markaasna lagu wado in dhexdeeda uu ku jiro magac kale oo la mataan ah madaxa, kaddibna la xadfad (eeg kor bog 214).

Haddaba waxaa jira fekrad ahaan in afar siyood oo kala duwan loo dhisi karo weer faahfaahineed, afartaa siyood ee suuraggalka ah waxaa xukuma:

- shaqada uu magac madaxeedku ka qabto weerta asaasiga ah gudaheeda
- shaqada uu magaca la xadfad ka qabto weer faahfaahineedda gudaheeda.

Afarta siyood ee fekrad ahaan suuraggalka ah waa kuwan:

- I) Y Y = Madaxa waa yeelaha weerta asaasiga ah, waana magaca la mataanka ah ee laga dhix helo weer faahfaahineedda, isagoo ah yeelaha weer faahfaahineeddaas.
 tus.: wiiinka warshadda sonkorta ka shageeyaa waa kaas
- II) Y LY = Madaxa waa yeelaha weerta asaasiga ah, waana magaca la mataanka ah oo laga dhix helo weer faahfaahineedda, isagoo ah layeelaha weer faahfaahineeddaas.
 tus.: mooska aad cunaysaa waa ceeriin

III) LY Y = Madaxa waa layeelaha weerta asaasiga ah, waana magaca la mataanka ah oo laga dhex helo weer faahfaahineedda, isagoo ah yeelaha weer faahfaahineeddaas.

tus.: *gabadha af talyaaniga ku hadlaysa baan la hadlay*

IV) LY LY = Madaxa waa layeelaha weerta asaasiga ah, waana magaca la mataanka ah oo laga dhex helo weer faahfaahineedda, isagoo ah yeelaha weer faahfaahineeddaas.

tus.: *boostada gee warqadda aan qorayo*

Haddii aan dib u falanqayno weeraha (14-17) waxaan ogaanaynaa in mid waliba ay u dhiganto mid ka mid ah afarta suuraggal ee fekrad ahaan aan mala-awaalnay. An eegno qaabkooda cillaneed:

- 14) a. *Willka warshadda sonkorta ka shaqeeyaa waa kaas*
- b. *Willka [wiilkbaa warshadda sonkorta ka shaqeeyaa] waa kaas*

Weerta (14) [*wiilkbaa*] waa yeelaha weerta asaasiga ah [*waa kaas*], laakiin [*wiilkbaa...*] oo ku jira W_2 waa yeelaha weer faahfaahineedda. Taasi waa suuraggalka 1^{aad}.

- 15) a. *Mooska aad cunaysaa waa ceeriin*
- b. *[OM_M mooska][_w mooska baad cunaysaa]] waa ceeriin*

Madaxa oo ah *mooska* waa yeelaha weerta asaasiga ah, laakiin *mooska baad* oo ku jira W_2 waa layeele.

- 16) a. *Gabadha af talyaniga ku hadlaysa baan la hadlay*
- b. *[OM_M gabadha][_w gabadha baa af talyaniga ku hadlaysa]] baan la hadlay*

Madaxa oo ah *gabadha* waa layeelaha weerta asaasiga ah, laakiin *gabadha baa* oo ku jirta W_2 waa yeele.

- 17) a. *Boostada gee warqadda aan qorayo*
- b. *Boostada gee [OM_M warqadda][_w warqadda baan qorayo]]*

Madaxa oo ah *warqadda* waa layeelaha falka *gee* ee weerta asaasiga ah, isla magacaas *warqadda* oo ku jira W₂ waa layeele.

Mar haddii aan si tifatirin u falanqaynay shaqada magac madaxeedka ee weerta asaasiga ah iyo magaca laga xadfad weer faahfaahineedda, waxaan ogaan karnaa in arrintan ay tahay mappa dhalinaysa qaabka falka weer faahfaahineedda.

Qaabka I iyo III magaca la xadfad weer faahfaahineedda, *baa-na* ay la xiriirto; falku wuxuu u muuqanayaa baradigme kooban (14) iyo (16).

Qaabka II magaca la xadfad ee ay *baa-du* diiradayaayso waa layeele weer faahfaahineedda. Marka falku wuxuu u muuqdaa sida caadi ahaan uga muuqata weer ebyoon oo leh baradigme fidsan.

Ugu danbayn midka IV, oo magaca la xadfad iyo madaxu ay yihiin layeeleyaal, falku wuxuu u muuqanayaa midka habka dhimman.

Arrintan layaab malaha waayo sida aan dib ugu arki doonno qaab dhismeedka noocan ah waxaa loogu adeegsadaa af soomaaliga si loo cabbiro noocyoo badan oo ah weero dhimman.

LAYLI

1. Hoos ka xattiqa OM-ka wata weer faahfaahineed oo laga dhex helo weeraha soo socda.

Tus.: *Nin Boosaaso ka vimid ayaa dukaanka Cali gatay*

 - 1.1 *Gabar ka qalinjebisay kulliyadda Afafka baan aqaanaa*
 - 1.2 *Aqoonyahan baara taariikhda af soomaliga baa buuggaas qoray*
 - 1.3 *Wiil aan dugsi hore isla dhigan jirnay baan maanta arkay*
 - 1.4 *Awrkii geedka ku xirnaa baa fakaday*
 - 1.5 *Annagoo siddeed nin ah ayaa maroodi na soo weeraray*
 - 1.6 *Ninka diifsa ka muuqata markay arkeen bay caano siiyeen*
 - 1.7 *Cimaamad soddogay lahaa baan guntaday*
 - 1.8 *Wiil yar oo rajay ah baan aqalkii ugu tagay*
 - 1.9 *Ratigii meel uu suul iyo ciddi dhigay baan waynay*
 - 1.10. *Sheeko aan hooyaday ka maqlay baan idiin ka sheekay-nayaa*
2. Dib u baara OM-yada layliga (1) ee leh weer faahfaahineed, kad-dibna sheega shaqada uu mid kasta ka dhex qabto weerta asaasiga ah.

3. Muujiya qaab dhismeedka dahsoon ee uu leeyahay OM kasta ee uu ku jiro layliga (1).
4. Muujiya qaab dhismeedka dahsoon ee uu leeyahay OM kasta ee wata weer faahfaahineed, kaddibna caddeeya shaqada uu ka dhex qabto weerta asaasiga ah iyo midda weer faahfaahineed:
Tus.: *Ninka shalay yimid waa saxiibkay*
ninka, [ninka, baa shalay yimid] waa saxiibkay
4.1 *Gaariga Cali wada baa cusub*
4.2 *Wadaad tusbax sita baa noo yimid*
4.3 *Cali baa arkay ninkii saca lahaa*
4.4 *Axmed baa la tagay buuggil miiska saarnaa*
4.5 *Lacagta aabbahay soo shaqeeyay baan masaruufannaa*
4.6 *Macallin aan hore u arkin baa maanta noo yimid*
4.7 *Midka soo socda baa dhakhtar ah*
4.8 *Ardayga tegay waa walaalkiis*
4.9 *Miraayad jabtay baa cunugga sartay*
4.10 *Farsamayaqaan imanaya baa matoorka hagaajin doona*
5. Sameeya siddeed tusaale oo OM-yadoodu ay la socdaan weer faahfaahineed, kuwaasoo ku sii dhex jira weer asaasi ah. Mid kastoo ka mid ah noocyada soo socda u sameeya laba tusaale:
Y Y, Y LY, LY Y, LY LY.

11.3 Weli iyo weer faahfaahineedda

Waxaa habboon inaan welii ku sii hakanno arrimo ku saabsan qaar ka mid ah weero faahfaahineedyada oo u gaar ah qaab dhismeedka af soomaaliga, isla markaana wax la wadaago koox falal ah oo aan horay u soo qeexnay, uguna yeernay fal sifo (eeg kor bog 107), kuwaasoo ah asal (*weyn, yar, kulul, iwm.*) ama farac (*wanaagsanaan, yaraan*). Ereyadan waxaa lagu tiriay in ay yihiin falal, maxaayeeley waxay la socon karaan oo keliya fal *ahaansho*, waana ku khasab in ay la socdaan falkaas.

Ereyada kuwan la midka ah marka ay keligood taagan yihiin waxay afaf kale uga tirsan yihiin sifooinka. Waxayna noqdaan faahfaahiye magac ama waxay ka daba maraan falal kale oo xataa ka duwan fal *ahaansho* sida *noqosho*, u *ekaansho*, iwm. (oo af ingriisiga iyo af talyaanigu ay adeegsadaan).

Haddaba, mar kastoo aan la kulanno magac uu la socdo faahfaahiye leh fal sifo, waxaa na horyaalla weer ah weer faahfaahineed, walow aragga hore ay suurtowdo in aysan caddayn.

Eega tusaalooyinkan:

- 1) *Ninkii wanaagsanaa baa yimid*
- 2) *Wixii cusbaa waa duugoobay*

OM-ka yeelaha weerta (1) wuxuu ka samaysan yahay madax *ninkii* iyo faahfaahiyaha *wanaagsanaa*. Idinkoo ka shidaal qaadanaya baradigme faleedka aad horay u soo deristeen, waxaad ogтииin in qaabka *wanaagsanaa* uu yahay tagto urursan oo ka tirsan habka ebyoon. Sidaa darteed waxaa qaabkan oo kale aan ka dhex heli karnaa weer asaasi ah:

- 3) *Wuu wanaagsanaa*

Midda kale falku wuxuu ka samaysan yahay *wanaagsan+ahaa* (falka *ahaanshaha*) oo khasab ay ku noqotay in uu ku soo koobmo *wanaagsanaa*.

Haddiise *wanaagsan* aan ku beddelno khabar ah magac, isku-dhafkan kooban ma dhacayo:

- 4) *Nin macallin ahaa*

lama dhihi karo

- 5) **Nin macallinaa*

Marka falku isku soo ururayo, qaybta la xadfayo waa salka fal *ahaansho (ah)*. Maxaa dhacaya haddii weer faahfaahineedda sida (1) ama (2) laga dhigo *joogto*?

Hadii aan soo qaadanno weer leh khabar magaceed waxaan heleynaa:

- 6) *Nin macallin ah*

laakiin weer sida (1) ama (2) oo ah *joogto*, waxaan heleynaa

- 7) *Nin wanaagsan...*

- 8) *Wax cusub...*

halqaas oo fal *ahaansho* la rabay inuu u muuqdo sida weerta (6) oo ahaa *ah* wuu wada libdhay ama qarsoomay.

Waxaan falanqayntan ku soo gabaggabeyn karnaa sida soo socota: marka madaxa OM-ka uu leeyahay faahfaahiye ah weer faahfaahineed oo *joogto* ah, isla markaasna falku yahay fal sifo, waxaan ogaanaynaa in fal *ahaansho* uusan marra muuqanayn; laakiin haddii weer faahfaahineeddu tahay *tagto*, fal *ahaansho* wuxuu ku dhafmayaa fal sifo isagoo aan muuqan.

OM-ada noocan oo kale ah:

- 9) *Meel qabow*
- 10) *Aqalka cad*

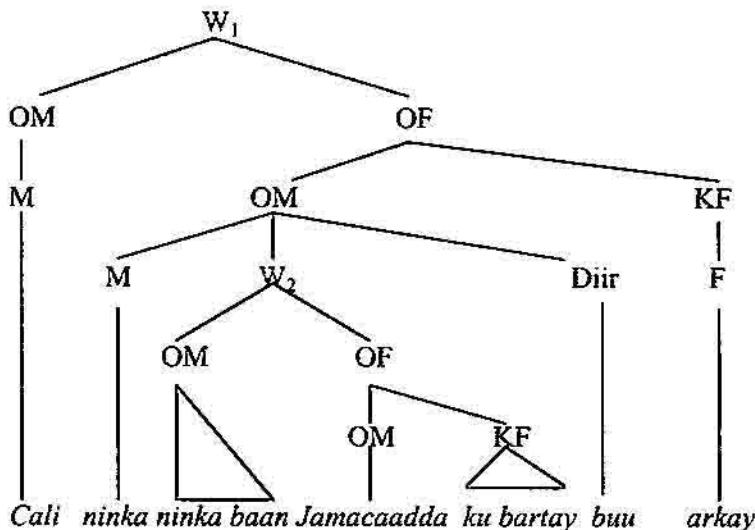
waxay leeyihiin dhismaha soo socda:

- 11) [OM [M *meel*] [W *meel baa qabow ah*]]
- 12) [OM [M *aqalka*] [W *aqalka baa cad ah*]]

LAYLI

1. Muujiya qaab dhismeedka qarsoon ee OM-yada soo socda:
 - 1.1 *Nin dheer*
 - 1.2 *Bisad madow*
 - 1.3 *Dhalo jaban*
 - 1.4 *Derbi gaaban*
 - 1.5 *Albaab xiran*
 - 1.6 *Meel dhow*
 - 1.7 *Neef riman*
 - 1.8 *Hawo adag*
 - 1.9 *War cusub*
 - 1.10 *Hadal macaan*
2. Hoos ka xarriqa dhammaan OM-yada ku jira weeraha soo socda, kaddibna sifeyya qaab dhismedyada kuwa leh faahfaahiye.
Tus.: *Gabadha aan la hadlo* waa taliyaani
[OM [M *gabadha*] [W *gabadha baa aan la hadlo*]]
Geela somaaliyeed waa badan yahay
[OM [M *geela*] [M *tihid somaaliyeed*]]
- 2.1 *Caano lo'aad ayuu cabbay*
- 2.2 *Halka uu joogo baa doog leh*
- 2.3 *Miro bardi duduub baa lagu liqaa*
- 2.4 *Dayax gacmeed buu raacay*

- 2.5 Magaalada uu ku dhashay waa Qoryooley
 2.6 Markabka ay ku imanayaan baa Masar leh
 3. Si buuxa u sifeeyaa weeraha soo socda.
 Tus.: *Cali ninka aan Jamacaadda ku bartay buu arkay*

- 3.1 Warsame gabar Burco ka timid ayuu guursaday
 3.2 Duuliyaha aan kaaga sheekeynaayay waa kaas
 3.3 Faraska baratanka ku guulaystay baa qurux badan

11.4 Weer faahfaahineed oo dheeraad ah

Waxaan sheegnay in weer faahfaahineedda ay ku dhex jirto dhismada OM-ka, ayna u tahay faahfaahiye madaxa OM-kaas. Dhammaan weero faahfaahineedyada aan soo aragnay waxay shaqadoodu ku jihaysanayd sidii loo haleelihaa ama lagu aqoonsan lahaa magaca weer faahfaahineedda oo la midka ah magac madaxeedka (isagoo laga aqoonsanayo ereyo badan oo la mid ah). Waa kuwan tusaalooyin kale:

- 1) Nin Xuddur ka yimid aybaa keenay
- 2) Gaariga cusub ayaa jabay

Weero faahfaahineedyada qiimahan leh waxaa lagu magacaabaa nooca kooban. Haatanse dhug u yeesha:

- 3) Saalax oo Yaman ka yimi ayaa keenay
 4) Gaarigii oo cusub ayaa jabay

Xataa (3) iyo (4), magacyada *Saalax* iyo *gaarigii* waxay wataan weer faahfaahineed, waxaase isku xiriiriya xiriiriya *oo*. Adeegsiga *oo* wuxuu caddeynayaa in shaqada weer faahfaahineedda aanay ahayn nooca kooban balse ay tahay nooca *dheeraadka* ah. Weer faahfaahineedda waxay markan soo gudbineysaa war dheeraad ah oo ku saabsan magac iskiis u cayimanaa.

Weerta (3) waxaa ku jira magac gaar oo iskiis u cayiman; weerta (4) magaca ku jira waxaa la socda qodobka “-kii”, sidaa awgeed waa magac cayiman.

Haddaan eegno dabeecadaha labada nooc ee weer faahfaahineed oo ah mid kooban iyo mid dheeraad ah, waxaan si sahlan u ogaanaynaa farqiga u dhexeeyaa labadaas nooc, shaxdanayaanaa soo koobaysa arrintaas.

	weer faahfaahineed oo kooban	weer faahfaahineed oo dheeraad ah
MADAXA	magacyo gaar Cali	MAYA HAA
	magacyo aan cayimanayn nin	HAA MAYA
	magacyo cayiman ninka	HAA

Sida ku cad shaxda, weer faahfaahineed oo dheeraad ah waxay raaci kartaa oo keliya magac gaar ah ama mid wata tifatire (*Saalax oo Yaman ka yimid...; Gaarigii oo cusub ayaa jabay*), laakiin weer faahfaahineed oo kooban ma raaci karto magac gaar ah, waxayse raaci kartaa magac aan cayimanayn iyo mid cayimanba (1-2).

Marka laga eego xagga qaab dhismeedka, labada nooc ee weer faahfaahineed, waxay u samaysan yihin si isku mid ah. Wuxuu OM-ku ka kooban yahay magac ah madax oo ay ku xigto weer oo gudaheeda uu ku jiro magac qarsoon oo la mid ah kan madaxa.

Iskuxigga xubnahana wuxuu u samaysan yahay hab uu falku ugu danbeeyo mar kasta.

Curiyaha soocaya ama lagu aqoonsado weer faahfaahineed oo dheeraad ah waa xiriiriyaha (*oo*) oo isku xira madaxa iyo weer faahfaahineedda.

Maxaa dhacaya haddiise laba weer faahfaahineed ay faahfaahiye u wada yihin hal madax? Weli ma la kala sooci karaa weer faahfaahineedda kooban iyo tan dheeraadka ah idinkoo og marka laba magac ay faahfaahinayaan isla hal madax in la kala dhex geliyo xiriiriyaha *ee* (eeg kor bog 199)?

Labadaa weer faahfaahineed waxaa lagu kala duwaa adeegsiga xiriiriyaa kala geddisan. Laba weer faahfaahineed oo dheeraad ah oo wada faahfaahinaya isla hal madax waxaa loo adeegsadaa xiriiriye labaad oo ah (*oo*):

5) *Cali oo xanuunsan oo keliisa ah ayaa soo noqday*

Marka laba weer faahfaahineed oo kooban ay wada faahfaahinayaan isla hal madax waxaa weer faahfaahineedda labaad lagu xiriiriyaa OM-ka intiisa kale habkan: waxaa lagu xiriiriyaa (*oo*) haddii madaxu yahay mid aanu cayimanayn, (*ee*) haddii uu yahay mid cayiman:

6) <i>Gaari cusub oo cagaaran</i>	$\left\{ \begin{array}{l} \textit{Gaari baa cusub} \\ \textit{Gaari baa cagaaran} \end{array} \right.$
7) <i>Gaarigii cusbaa ee cagaarnaa</i>	$\left\{ \begin{array}{l} \textit{Gaarigii baa cusub} \\ \textit{Gaarigii baa cagaarnaa} \end{array} \right.$

Ogaada weer faahfaahineedda kooban ee ku dhex jirta (6) walow ay (*oo*) ka horreysa, looma fasiri karo in ay tahay mid dheeraad ah, maxaayeeley madaxu waa mid aanu cayimanayn. Midda (7)-na oo madaxu yahay mid cayiman waxay weer faahfaahineedu noqon kortaa mid dheeraad ah, haseyeeshee ma aha, maxaayeeley xiriiriyaha (*ee*) ma waafaqo weero faahfaahineedyada dheeraadka ah.

Xaaladda keliya ee aan wada heli karno weer faahfaahineed oo kooban iyo mid dheeraad ah waa marka ay faahfaahinayaan isla hal

madax oo cayiman markaasna labada nooc ee weer faahfaahineed waxaa lagu kala soocaa laba xiriiriye oo kala duwan:

- 8) *Alaabta cusub ee dhismaha ah oo aan weli Soomaaliya la geynin waa qaali.*

LAYLI

1. Hoos ka xarriqa OM-ka la socda weer faahfaahineed, kuna ag qora (K) weerta leh weer faahfaahineed oo kooban, (DH) midda leh weer faahfaahineed oo dheeraad ah.
 - 1.1 *Aniga oo guriga jooga ayaa warkaagu i soo gaaray*
 - 1.2 *Nin Beledweyne ka yimid ayaa alaabtaan keenay*
 - 1.3 *Gabadhii oo weli hurudda baa hooyadeed ku timid*
 - 1.4 *Max'ed oo aan nasan buu halkii ka sii dhaqaaqay*
 - 1.5 *Nimanka hawshan qabtay ayaa abaalmarin mudan*
 - 1.6 *Reerkii oo hurda baa tuug u soo dhacay*
 - 1.7 *Haweenayda soo socota wax bay soo siddaa*
 - 1.8 *Badmaren u dhashay dalka Marooke ayaa beri hore Soomaaliya yimid*
 - 1.9 *Iyagoo safar ku jira ayay libaax arkeen*
 - 1.10 *Wasiirka oo kormeer ku maqan baa shirku bilaabmay*
2. Weeraha soo soda waa qalad. Ka dhiga weero sax ah idinkoo sheegaya sababta ay qalad u noqdeen naxwe ahaan.

Tus.: **Cali muslim ah buu dibadda ka soo noqday*
 Cali oo muslim ah buu dibadda ka soo noqday

Weerta kowaad waa qalad, waayo weer faahfaahineedda faahfaahinaysa magac madaxeedka *Cali* waa inay noqotaa mid dheeraad ah maadaama ay faahfaahinayso magac gaar ah, isla markiina lahaataa xiriiriya (oo).

- 2.1 **Lacag oo sooyaal ah baa Xamarweyne laga helay*
- 2.2 **Lafihii sidooda ah ayaa la helay*
- 2.3 **Soomaalida aanay qabyaalad ka tagin hor u mari mayso*
- 2.4 **Macallinkii aanu weli casharka dhammayn buu farta taagay*
- 2.5 **Macallin oo aanan hore u arkin baa noo yimid maanta*
- 2.6 **Annaga wax akhrisanayna ayuu nagu buuqay*

3. Sameeya 10 weerood oo middiiba leh hal OM oo leh weer faahfaahineed oo dheeraad ah. 5 leh magac-madaxeed oo magac gaar ah, 5-na leh magac uu tifastire la socdo.
4. Ka soo saara buugaagtiinna mid ka mid ah (sida midka juqraafiga ama taariikhda, iwm.), idinkoo kala tashanaya macallinkiina, tusaalooyin leh weer faahfaahineed oo dheeraad ah ama mid kooban, kana dooda.

11.5 Weer faahfaahineed oo la xariirta falkaab

Weer faahfaahineedda waxaa af soomaaliga loo adeegsadaa in ay soo gudbiso arrimo la xariira *waqtii, hab, meel, shuruud, sabab, gasdi*, yacnii warar ah nooc falkaabeed.

Afaf kale, sida af talyaaniga iyo ingriiska, waxay caadi ahaan u mujiyaan arrimahaas iyagoo adeegsanaya weer dhimman oo horseed u ah dhammaystire (sida *in*), kaasoo muujinaya xiriirka macneed ee ka dhexeeya weerta asaasiga ah iyo tan dhimman.

Si loo sharraxo weerahan kuma hakanayno dhismahooda maadaama ay la mid yihiin qaabdhismedka weer faahfaahineedda ee aan horay u soo aragnay, waxaase aynu isku koobaynaa in aan siinno tusaalooyin mid kasta oo ka mid ah ereyada kor ku taxan, annago isku dayayna in aan caddayno halka aan warka ka heleyno.

11.5.1 *Waqtii*

Eega weeraha soo socdo:

- 1) *Markii aan cashaynayay* ayaa saaxiibkay soo galay
- 2) *Intii aan fooga sare joogay* ayaa dawankii dhawaaqay
- 3) *Inta aynan shagada billaabin* waxaynu eegaynaa qalabka
- 4) *Ilaa aan ka imanayo halkan joog*

Weero faahfaahineedyada muujiya weer dhimman oo la xariirta waqtiga waxay dhammaantood fahfaahiyeaal u yihiin hal magac madaxeed, kaasoo muujiya micne ama fikrad waqtii. Sidaas awgeed ereyga *markii* ee weerta (1) waxaa loola jeedaa waqtiga, *intii* (2) muddada iwm.

Weerta adag (ballaaran)

Calaakkulli xaal marka laga eego dhinaca macnaha guud ee weerta adag, madaxdan waxay aburaan xiriir waqtiyeed oo ka dhixeyya labada weerood, xiriirkasoo ku kala duwanaada xitaa dhinaca waxqabadka micnaha ee weer waliba ay leedahay.

Haddaba weerta (1) waxay muujisaa iskubeegmid waqtiyeed oo ka dhixeyya laba dhacdo: waa *cashayntayda* iyo *imaanshaha saaxiib-kay*. Midda (2) waxaa ku jirta arrin dhacday inta mid kale socotay gudaheed. (3) arrin lagu wado inay dhacdo inta aysan mid kale dhicin. (4) dhacdo soconaysa ilaa laga xaqiijinayo dhicitaanka mid kale.

Sida aad aragtaan, dhammaan waxay soo gudbinayaan xiriir waqtiyeed.

Fikradaha waqtiga waxaa xataa lagu soo gudbin karaa weer faahfaahineed oo dheeraad ah oo faahfaahiye u ah madax magacuyaal ah.

5) *Anigoo hurdaya ayaa hooyadeed timid*

11.5.2 *Shuruud iyo inkasta*

Weeraha noocan ah waxaa madax u ah *haddii* oo soo gudbinaysa shuruud, ama *inkasta* oo ay la socoto weer faahfaahineed oo dheeraad ah:

- 6) *Haddaad tagto iskajir!*
- 7) *Hadduu ku arko wuu farxayaa*
- 8) *Inkasta oo uu daalan yahay wuu yimid suuqa*

Ogaada in ereyga *kasta* uu ku lifaaqmi karo ereyo kale sida *wax si* uu u noqdo madax weer faahfaahineed oo noocan ah:

- 9) *Wax kasta oo uu sameeyaba waxay isu rogi xumaan*
- 10) *Wax kasta oo aan ku dhaqaaqo isaga ayaa la socda*

11.5.3 *Sabab*

Xiriirka macneed ee ka dhixeyya shayga wax sababa iyo raadkiisa waxaa lagu soo gudbin karaa weer faahfaahineed oo dheeraad ah oo madaxeedu yahay *magacuyaal* ama weer dhan, yacnii *maxaa yeelay*:

- 11) *Iyadoo roobku da' ayo ayuu tagsi qaatay*

12) *Lacagtii ku ma aan siin karo maxaa yeelay weli ma iman*

Haddii aad sii fiirisaan qaab dhismeedka weertan dambe (12) waxaad markiiba ogaanaysaan in ay ka samaysan tahay saddex weerood oo isku jacburan.

- a. *Lacagtii ku ma aan siin karo*
- b. *Maxaa yeelay?*
- c. *Weli ma iman*

Sida idiin muuqato waxaa haddaba na horyaal ma aha arrin weer dhimman, laakiinse saddex weerood oo la isu keenayo xitaa si cad aanay isugu xirmayn dhexdooda. Waxaase isku xira micnaha ay weer walba soo gudbiso.

Waxaa jira habab kale oo loo soo gudbiyo xiriirkha sababeed, yacni iyadoo labo weerood laysugu xirayo erey sida *sababta*, kaasoo markii la dhex geliyo weer sida tan (12) waxaa soo baxaya:

13) *Lacaagti ku ma aan siin karo sababtuna waxa weeye weli ma iman*

Xitaa markan lama adeegsan weero dhimman.

11.5.4 *Hadaf (Qasdi)*

Af soomaaliga waxaa loogu soo gudbin karaa waxa la qasdan yahay dhammaystiraha *in* oo ku tiirsan horyaalka *u*:

- 14) *Wuxuu wax u baranayaa inuu helo shahaado*
- 15) *Waxaan u safrayaa in aan soo arko reerka*

Isagoo isla macnihii leh, horyaalka *u* wuxuu xijin karaa weer faahfaahineed oo ereyga *si* u yahay madax:

- 16) *Waxay goor hore u baxday si aanu u arag dagaalkaas*
- 17) *Wuxuu baranayaa cilmigan si uu macallin uga noqdo Jaamacadda*

Gabaggabadii, weeraha muujiya *waqtii, hab, shuruud, sabab, hadaf*, yacni waxyaabaha afaf badan ay ku muujiyaan weer dhimman oo falkaab leh (weer hoggaanka u haya dhammaystire leh micne sabab, iwm.) af soomaaligu wuxuu ku muujiyaa weer faahfaahineed oo faahfaahinaysa magac madaxeet muujinaya waqtii iwm., ama xiriiriye ama weero is barbaryaalla sida (12).

LAYLI

1. Adinkoo macnaha eegaya direeyaa weeraha soo socda:
Tus.: *Inta aan shaqaynayay buu iska tegay* WAQTI
1.1 *Annagoo xafiiska ku jirna ayaa warqaddii timid*
1.2 *Marka aan qadada ajka saarnay ayaa telefon soo dhacay*
1.3 *Haddii aad rabto guul, adkaysi lahay*
1.4 *Inkasta oo uu aad u tabaalaysanaa ma uusan joojinin waxbarashadiisa*
1.5 *Isagoo wareersan ayuu ii yimid*
1.6 *Galabtii ma seexdo maxaa yeelay wax baan bartaa*
1.7 *Aqoon yari awgeed ayaan khayraadka dalkeenna uga gaajaysannahay*
1.8 *Waxaan wax u baranaynaa in aynu gaarno horumar*
1.9 *Wuxuu goor hore u kallahaa si uu xalaal u quuto*
1.10 *Haddii aan si dhab ah loo qaabilin nolosha, baryo lama hurayo*
1.11 *Waxay u halgameen in dalku uu madaxbanaanaado*
1.12 *Haddaan la kala roonaan roob ma da 'o*
1.13 *Ilaa uu ka barto casharka indhaha isma uusan saarin*
1.14 *Kolka aad soo noqtid baanu ka wada hadli doonaa*
1.15. *Maktabadda ayaan wax ku bartaa sababtuna waxa weeye guriga caruur baa joogta*
2. Dib u jaleeca weeraha (1, 2, 6) ee layliga hore, qeexa qaab dhismeedka mid kasta; sheega haddii weerta ku dhex jirta ay tahay mid faahfaahineed iyo nooca ay ka tahay, ama haddii ay yihiin weero isdhinac yaalla iwm.
Tus.: *Sida Axmed uu doonayo ereyga u qor*
Sida Axmed uu doonayo = OM leh weer faahfaahineed oo kooban
Sida = Madaxa OM
Axmed uu doonayo = Weer faahfaahineed.
3. Sameeya lix weerood oo muujinaya lixdan arrimood: waqtii, sabab, meel, hab, hadaf, shuruud.

4. Ka dhiga weer keliya weeraha mataansan oo hoos ku taxan idinkoo isugu geynaya sida ugu habboon, koox-koox isula shaqeeya, kaddibna ka faallooda habka aad u xalliseen.

- Tus.: 1. *Jaamacadda ayaan aadayaa*
2. *Shir baan ka qayb galayaa*
a) *Haddaan Jaamacadda aado shir baan ka qayb galayaa.*
ama
b) *Markaan Jaamacadda aado shir ayaan ka qayb galayaa*
ama
c) *Jaamacadda baan adayaa si aan uga qayb galo shir*
- 4.1 - *Buuug buu akhrinayaa*
- *Aqoon buu kororsanayaa*
4.2 - *Suuqa ayay aadysaa*
- *Cunto ayay soo gadaysaa*
4.3 - *Miyiga ayay aadeen*
- *Caano ayay soo dhammeen*
4.4 - *Arigii waa foofay*
- *Caws buu soo daaqay*
4.5 - *Ibraahim beerta ayuu ka yimid*
- *Khudaar ayuu keenay*
4.6 - *Roob baa da'ay*
- *Dhirtu way doogowday*
4.7 - *Bankiga waa la furay*
- *Dadweynihii baa soo galay*
4.8 - *Cali tikid buu goosanayaa*
- *Dibadda buu u dhoofayaa*
4.9 - *Waan shaqaynaya*
- *Guri baan dhisanyaa*
4.10 - *Warsame wuu qubaystay*
- *Daalkii ayaa ka baa ba'ay*

12. NOOCYADA WEERAHA

Markii aynu sharxaynay dhismaha weerta af soomaaliga yacni xeerarka gundhingga u ah in ereyadu ay isku xirmaan si ay u sameeyaan xubno ballaaran oo macne buuxa sameeyaa, waxaannu ka soo hadalnay hal nooc oo keliya, kaasoo ah weer tebineedyada.

Laakiin aynu isweyddiinno waxa aynu dhab ahaanti uga jeedno weer tebinee.

Waad xusuusan tiihin inaynu bilowgii ka soo hadalnay habka wargelinta, kaasoo ka dhex dhaca ugu yaraan labo qof dhexdooda: hadle iyo dhegeyste. Hadluhu wuxuu sameeyaa weer isagoo ula jeeddadiisu aanay ahayn oo keliya in uu tebiyo hadal micne leh, laakiin si uu uga gaari lahaa danta ama ulajeeddada laga dan lahaa wargelintaas.

Haddii, tusaale ahaan, hadlaha A uu ku yiraahdo dhegeystaha B:

1) *Cali baa Xamar aaday*

ujeeddadiisu waa inuu B ku wargeliyo dhacdada ku xusan weerta
(1). Laakiin haddii uu A yiraahdo:

2) *Ma Cali baa Xamar aaday?*

ujeeddadiisu ma aha in uu wargeliyo ama wax u sheego B, balse waa in uu ka helo xagga B akhbaar. Waxaa loola jeedaa in A wusan la socon in Cali uu yahay qofka aaday *Xamar* ee uu markaa ka xaqiqisanayo B.

Waxa halkan laga fahmi karaa in nuxurka erayada iyo midka dhismaha ee weeraha (1) iyo (2) ay isku wada mid yihii : waa *Cali* kan mar walba ah yeelaha wata khabarka *aad* iyo mawduuca labaad *Xamar*. Saas ay tahay hadluhu ulajeeddo wargelin oo kala duwan buu u adeegsaday isla nuxurkaas. Taasna waxay dhalisay in weerta (2) ay noqoto nooc kale oo aan ahayn weer tebinee, balse ay tahay *weer weyddiimeed*.

Faraqa u dhhexeeya (1) iyo (2) dabcan waa inuu ka muuqdaa qaabka ay weertu u dhisin tahay, haddii kale suuraggal ma aha in la helo akhbaarta noocan ah. Bal u fiirso weertan oo kale:

3) *Xamar aad, Cali!*

Markan hadluhu wuxuu dhegeystaha u jeedinaya war uu ku amrayo in uu sameeyo wax, yacni waa amar. Weerahan oo kalena waxaa loo yaqaan *amar* (marka laga eego habka falka ee idin muuqda).

Haddii aynu soo koobno, waxa uu hadluhu u adeegsan karaa hal nuxurweereed ujeeddooyin kala geddisan, kuwaas oo kala noqon kara in akhbaar lagu wargeliyo dhegeystaha, ama laga helo, ama laga dalbo oo lagu amro in uu wax sameeyo. Kala duwanaanshaha ujeeddooyinka wargelineed waxaa muujinaya dabeeecadda dhismeed ee weer walba ay leedahay.

12.1 Weli iyo weer tebineedda

Inta aynaan gudagelin sharraxaadda noocyada kale ee weeraha (weyddiimeed, amareed, iwm.) waxaa lagama maarmaan ah in aynu welii ku yare hakanno dhismaha weer tebineedda si aynu u lafagurno nooc ka mid ah weerahaas oo aad loo adeegsado, kaasoo ku saabsan weerta uu ka dhex muuqdo ereyga *waxaa*. Tusaale:

- 4) *Cali wuxuu aadayaa Xamar*
- 5) *Waxaan doonayaa qalin*
- 6) *Waxaa hadlaya nin aanan aqoon*

Sida tusaalooyinkan ka muuqdaba, midkasta oo ka mid ah weerahan waxaa ku jira OM ku xiga falka oo kala ah: *Xamar, qalin iyo nin aanan aqoon*. Markan waa khasab in uu hal OM joogo rugtaas, maxaa yeelay haddii aynu isku dayno in aynu ka saarno OM-yadaas waxaa soo baxaya weero jaban ama aan dhammayn:

- 7) **Cali wuxuu aadayaa*
- 8) **Waxaan doonayaa*
- 9) **Waxaa hadlaya*

Waxaa kale oo aynu mar walba heleynaa weero jaban ama aanay dhammayn haddii aynu beddelno rugta OM-yada oo ah falka dabadii oo aynu dhigno falka ka hor. Bal isku daya idinka qudhiiina in aad hubsataan arrinkan.

Weer tebineedda af soomaaliga, sida aynu hore ugu soo sheegnayba, waxaa lagama maarmaan u ah in ay lahaato hal xubin oo diiradaysan.

Weeraha (4-6) waxa weeye, sida ka muuqataba, weero leh diirad magaceed, magaca diiradaysanna waa kan ay rugtiisu tahay falka dabadii. Aynu iskudayno in aan la barbar dhigno weeraha (4-6) kuwa (10-12):

- 10) *Cali Xamar buu aadayaa*
- 11) *Qalin baan doonayaa*
- 12) *Nin aanan aqoon ayaa hadlaya*

Waxaa aynu isla markiiba ogaanaynaa in ay isku mid yihiiin (10) iyo (4), (11) iyo (5), (12) iyo (6).

Weer ay ku jirto *waxaa* iyo OM ka dambeeya falka (kaas oo ah midka diiradaysan) waxa ay la mid tahay weer leh isla OM-kaas oo rugtiisu tahay falka ka hor, isla markaana ku suntan diiradeeyaha *baa/ayaa*.

Sidee buu, haddaba, noqonayaa dhismaha weer ay ka muuqato *waxaa*?

Waxaa waxa ay geleysaa rugta OM-kii diiradaysnaa, OM-kuna wuxuu u guurayaa falka dabadii.

Waxaa aynu xeerkan ku soo koobi karnaa sidatan soo socota:

I	OM ₁ - OM ₂ baa - F	→ OM ₁ - waxaa - F - OM ₂
---	---	---

Haddii aynu ka ambaqaadno weertan oo kale:

- 10) *Cali Xamar buu aadayaa*
OM₁ OM₂ F

oo aynu dhigno *waxaa* rugtii uu lahaa OM-ka diiradaysan, waxa aynu heleyntaa:

- 4) *Cali wuxuu aadayaa Xamar*
OM₁ F OM₂

Ogaada in *uu* oo ah magacuyaalka dhimman ee yeelaha uusan rugtiisa beddelin, laakiin uu ku lifaaqmay *waxaa* oo ay markaa isu beddeshey *wuxuu* (*waxaa + uu → wuxuu*).

Isla arrintan ku saabsan faraca waxaa lagu dabbagi karaa xitaa weeraha kale ee isku mataanaha ah (11)-(5) iyo (12)-(6).

Lafaguristan aynu ka bixinay weeraha leh *waxaa*, kuwaasoo ka yimi asal ahaan weer leh diirad magaceed, sida uu oranayo xeerka (I), waxa ay inoo oggolaanaysaa in si fudud aynu u sharraano

joogista ama maqnaashaha magacuyaallada dhimman ee yeelaha iyo rugahooda iyo xitaa qaababka baradigmaha falka. Arrintani kama duwana tii aynu ku soo aragnay weerihi watay diiradeeyaha *baa/ayaa*. Bal aynu hubinno in ay dhab tahay iyo in kale.

Waxaynu hore u soo aragnay in marka iskuxigga OM-yadu yahay yeele+layeelle, isla mar ahaantaana layeeluhi uu diiradaysan yahay, ay khasab ama lagama maarmaan noqanayso in la adeegsado magacuyaalka dhimman ee yeelaha:

- 10) *Cali Xamar buu aadayaa*
- 13) **Cali Xamar baa aadayaa*

weerta (10) way toosan tahay halka ay (13) ka tahay mid jaban. Annago ka shidaal qaadanayna arrintan waxaan saadaalin karnaa in weerta (4) ay sax tahay halka aysan (14) ka ahayn:

- 4) *Cali wuxuu aadayaa Xamar*
- 14) **Cali waxaa aadayaa Xamar*

Waxaa iyaguna suraggal ah weerahakan oo kale:

- 15) *Wuxuu Cali aadayaa Xamar*
- 16) *Waxaa Cali aadayaa Xamar*

maadaama ay suurtaggal yihiin kuwan soo socda:

- 17) *Xamar buu Cali aadayaa*
- 18) *Xamar baa Cali aadayaa*

Haddii aynu dib u fiirinno weerta (6) (oo ahayd *waxaa hadlaya nin aanan aqoon*) waxaynu arkaynaa in aan la isticmaali karin magacuyaalka dhimman ee yeelaha, sida weerta iyada la midka ah ee wadata *baa/ayaa* maadaama uu yeeluhi yahay shayga ka diiradaysan weerta. Tusaale:

- 19) **Wuxuu hadlaya nin aanan aqoon*
- 20) **Nin aanan aqoon buu hadlaya*

Haddi aad u kuurgashaan qaabka falka, waxaad ogaanaysaan in baaraadigmaha (4) iyo (5) uu yahay mid fidsan halka werta (6) ay ka wadato baaraadigme kooban. Weerta (6) OM-ka lagu beddelay *waxaa* waa yeelaha, waxaynuna hore u soo aragnay in, haddii uu yahay yeelaha shayga ay *baa* ka diiradaysayso weerta, falku uu

noqonayo mid leh baradigme kooban, sida ku cad weerta (12). Sidaa aawgeed (6) kama baxsana xaaladda aynu soo aragnay.

Laakiin baradigmaha weeraha (4) iyo (5) waa mid fidsan, sida la filayayba, waayo weerahooda u dhigma (10) iyo (11) waxaynu ku soo aragnay baaraadigme fidsan.

Haddaba weeraha leh *waxaa* waxa ay dhismo ahaan iyo weereyn ahaanba barbarbsocdaan oo ay gebi ahaanba la mid yihin kuwa leh diiradeeyaha *baa/ayaa*.

Waxaa laakiin isweyddiin mudan sababta labo dhismo ay isku si ugu shaqeeyaan. Ma wuxuu yahay hab bilaa micno ah oo dheeraad ah?

Haddaynu jawaabta u daadegno waxaa jira siyaabo ay ku kala duwan yihin labada diiradeeye ee kala ah *waxaa* iyo *baa/ayaa*.

Xeerka (1) wuxuu ku meeleeysaa OM diiradaysan falka dabadii (waana arrin u gaar ah *waxaa*, waayo marnaba looma isticmaali karo *baa/ayaa* (fiiri kor ...).

Baahida keentay in la geeyo OM diiradaysan falka dabadii waxay tahay marka uu OM-kaas leeyahay dhismo adag, sida marka uu wato weer. OM-ka oo falka laga dib mariyana waxa ay u fududaysaa dhegeystaha fahamka, haddii kale wuxuu ku khasban yahay in uu falka ka hore ka fekero macnaha OM-kaas oo adag. Sidaa aawgeed, wax lala yaabo noqon mayso haddii weertan soo socota

21) Waxaan maqlay in Caasha berri imaan doonto

laga doorbido weertan kale ee la midka ah

22) In Caasha berri imaan doonto baan maqlay

xitaa haddii ay middan dambe ee (22) ay tahay weer naxwe ahaan sax ah. Waxaa iyaduna arrintan aan ka duwanayn marka aynu haysanno layeеле diiradaysan oo uu dhismihiisu adag yahay sida:

23) Axmed wuxuu doonayaa inaad moos cunto

weertan waxa ay iyaduna dhaantaa, marka laga fiiriyo xagga fahamka dhegeystaha, middan kale ee la midka ah:

24) Axmed inaad moos cunto buu doonayaa

Gabaggabadii, waxa aynu aragnaa in la doorbido in xubnaha "culus" la xejyo marwalba xagga dambe ee weerta, mana aha arrin u gaar ah af soomaaliga oo keliya, balse waa dabeecad caam ah oo ka dhexeysha dhammaan afafka.

LAYLI

1. Beddela qaab dhismeedka weeraha soo socda idinkoo ka saaraya ereyga waxaa.

Tus.: *Waxaan soo noqonayaa kolka uu ninku yimaadoo →
Kolka uu ninku yimaado baan soo noqonayaa*

- 1.1 *Waxaan soo noqonayaa kolka uu ninku yimaado*
- 1.2 *Waxaan u baxay inaan sonkor soo gado*
- 1.3 *Axmed Jaamacadda wuxuu geeyey buugag*
- 1.4 *Axmed wuxuu buugag geeyey Jaamacadda*
- 1.5 *Xasan wuxuu ka faalooday arrinta Bariga Dhexe*
- 1.6 *Waxaynu ogaannay in wiilkii uu biskooday*
- 1.7 *Waxaan gartay waxa ay doonayaan*
- 1.8 *Carfoon waxay barataa af Sawaaxili*
- 1.9 *Waxay doonayaan in ay isku fillaadaan*
- 1.10 *Biyaha webiga Shabeelle wuxuu waraabiyyaa beero badan*

2. Weerahan soo socda ee wata waxaa waa kuwo jaban ama aan naxwe ahaan sax ahayn. Waxaa la idinka doonayaa inaad saxdaan mid kasta oo ka mid ah, isla marahaantaana aad ka dooddaan sababta ay u qaldan yihin.

Tus.: **Aniga waxaa cunay moos
Anigu waxaan cunay moos*

- 2.1 **Waxaan kolkuu ninku yimaado soo noqonayaa*
- 2.2 **Gabadhu waxa ku dadaashay sidii ay u guulaysan lahayd*
- 2.3 **Dadkii hore hadal maldahan waxay isku la hadli jireen*
- 2.4 **Odaygii waxaa maqlay inuu wiilkiisii xanuunsan yahay*
- 2.5 **Wuxuu ninkii uu raadinayay arkay*
- 2.6 **Markaan waxaan ku arkaba xusuustaa yaraannimadayda*
- 2.7 **Doonayaa in aan ku arko waxaan*
- 2.8 **Waxaan dhiseen dugsi aad u fiican*
- 2.9 **In ay habeenkii shaqeeyaaan waxay doonayaan*
- 2.10 **Waxaad baarnay arrinta ay isku haystaan*

3. Sheekadan soo socota hoosta ka xarriiqaa dhammaan weeraha ay ku jirto waxaa, waana inaad sharraaxdaan waxaa OM-ka diiradysan uu ka dhex hayo weerta uu xubin ka yahay amaba uu ka tirsan yahay

Waa baad waxaa wada ugaarsaday libaax, dawaco, dhurwaa iyo dugaag kale. Waxaa la helay qaalin baarqab ah. Waraabihii waxaa loo xilsaaray in uu qaalinka qaybiyo.

Dhurwaagii wuxuu yiri: "Qaalinka bar waxaa leh boqorka, barka kalana waxaa qaybsanaya aniga, dawaco iyo dugaaggaa kale". Libaaxii intuu dharbaaxo il iyo goon fujiyey, ayuu dawacadii u soo jeestay oo ku yiri: "Adigu qaybi!". Dawacadii waxay ku tiri: "Qaalinka bar waad ku qadayn, waaxi waa cashadaadii, fallaarna waad ku quraacan, inta soo hartayna waxaa qaybsanaya dugaagga kale". Libaaxii oo farax la dhoolla caddaynaya ayaa dabadeed yiri: "Yaa ku baray qaybta sidaan u wanaagsan?". Markaasay tiri: "Waxaa i baray daankii waraabe oo dunsanaa".

12.2 Weer weyddiimeed

Af soomaaligu, sida afafka kale ee dunida, wuxuu leeyahay labo nooc oo ay u kala baxaan weero weyddiimeedyadu, kuwaasoo kala ah: kuwa ay jawaabtoodu noqoneysa **haa/maya** iyo kuwo ay ka muuqdaan ereyo weyddiimeedyo. Waa kuwan tusalooyinkooda:

- 1) *Cali ma yimid?*
- 2) *Xaggee buu tegay?*

Faraqa u dhixeeya labadan weyddiimeed waa mid cad. Weerta (1) jawaabtu waxa ay noqonaysaa **haa ama maya**, halka weerta (2) aan lagu jawaabi karin **haa ama maya**, balse loo baahan yahay in lagu warceliyo weer laga helo dhammaan waxa la weyddiistay. Waxa aynu markaa ku magacaabaynaa noocakan labaad ee weero weyddiimeedyada: **weyddiimeedyada -ee**.

Labadan qaybood ee weyddiimeedyadu waxa ay kala leeyihiin dabeeecado kala duwan. Bal aynu kala qaadno oo aynu u derisno mid walba oo ka mid ah si gaar ah.

12.2.1 Weyddiimeedyada haa/maya

Af soomaaligu wuxuu u adeegsadaa weyddiimeedyadan qurub weyddiimeedka *ma* kaasoo la raacsiiyo weerta.

Bal isku daya idinka qudhiiinnu inaad fahamtaan, idinkoo u kuurgelaya weerahan soo socda, halka uu qurub weyddiimeedka *ma* ku jiro:

- 3) *Axmed ma hadiyad buu keenay?*
- 4) *Ma Axmed baa hadiyad keenay?*
- 5) *Axmed hadiyad ma keenay?*

haatanna la barbardhiga kuwan soo socda:

- 6) *Axmed hadiyad buu keenay*
- 7) *Axmed baa hadiyad keenay*
- 8) *Axmed hadiyad waa keenay*

Kaddib markii aynu u kuurgalnay weeraha (3), (4) iyo (5) oo aynu barbardhignay (6), (7) iyo (8) waxaa inoo caddaatay in qurub weyddiimeedka *ma* uu ku xirmo xubinta diiradaysan ee weerta.

Haddaba weerta (3) shayga lays weyddiiyey waa OM-ka layeelaha, kaasoo diiradaysan sida uu ku yahay weer tebineedda (6). Weerta (4) shayga lays weyddiiyey waa OM-ka yeelaha ah, kaasoo diiradaysan sida weer tebineedda (7). Weerta (5) shayga lays weyddiiyey waa falka sida weer tebineedda (8).

Waxa aynu soo niri in qurub weyddiimeedku uu mar walba ku xirmo curiyaha diiradaysan ee weerta, taasi macnaheedu wuxuu yahay in curiyaha diiradaysan oo keliya lays weyddiin karo, marnaba suurtaggal noqon mayso in weer laga dhex helo xubin leh qurub weyddiimeed iyo mid kale oo ka duwan oo wata isna qurub diiradeed sida:

- 9) **Ma Axmed hadiyad buu keenay?*
- 10) **Axmed baa ma hadiyad keenay?*
- 11) **Axmed baa hadiyad ma keenay?*

Qaababka iyo iskuxigga curiyeyaasha muuqda ee weer weyddiimeedda *haa/maya* ay yeelan karto waxa ay weli barbarsocdaan oo aysan ka leexsanayn inta hab ee suurtaggalka ah ee aynu soo aragnay markii aynu shartaxaynay habka ay diiradayntu u shaqayso weer tebineedyada dhexdooda.

Haddeerna waxa idinku soo socda taxana ka kooban weero qumman iyo kuwa jaban. Si aanan idiinku daalinin war aan hore u soo sheeqnay, waxaa la idinka doonaya inaad ka faallootaan aadna sharraxdaan idinka oo la kaashanaya baraha:

- 3) *Axmed ma hadiyad buu keenay?*
- 12) **Axmed ma hadiyad baa keenay?*
- 13) *Ma hadiyad buu Axmed keenay?*
- 14) *Ma hadiyad baa Axmed keenay?*
- 4) *Ma Axmed baa hadiyad keenay?*
- 15) **Ma Axmed buu hadiyad keenay?*
- 5) *Axmed hadiyad ma keenay?*
- 16) *Axmed hadiyad muu keenay?*

Markanna aynu tixgelin siinno weerahan soo socda ee wata khabar magaceed:

- 17) *Tani waa gabar*
- 18) *Ciise waa macallin*

Suurtaggal ma noqon kartaa in weerahan laga dhigo weyddiimeedyo noocoodu yahay *haa/maya*?

Jawaabtu dabcan waa haa. Curiyaha la is weyddiyeyna waxa uu noqonaya khabarka, kaasoo sida aad ogtihiiinba, weerahan ka yahay magac.

- 19) *Tani ma gabar baa?*
- 20) *Ciise ma macallin baa?*

weeraha (19) iyo (20) qurub weyddiimeedku wuxuu beddelayaa waa sida aynu ku soo aragnay weeraha kore, laakiin maadaama curiyaha ku xiga uu yahay magac, waxay noqonaysaa in la isticmaalo diiradeeyaha *baa*.

Si aan u soo koobno, waxaan ka faalloonaynaa weero weyddiimeedyada oo laga eegayo dhinaca micnaha, sida weerta:

- 5) *Axmed hadiyad ma keenay?*

waa midda ugu summad yar, marka uu hadluhu isticmaalo weyddiintanna, waxa uu badanaa doonaya in uu xaqiisado in *Axmed* uu keenay hadiyadda iyo in kale. Aad ayay summaddoodu u sartaysaa weeraha uu qurub weyddiimeedku summadaynayo OM, maadaama

weyddiintu dhab ahaanti ay si gaar ah u khusayso OM kaas. Haddii, marka aynu si kale u niraahno, oo hadluhu yiraahdo weyddiintan.

4) *Ma Axmed baa hadiyad keenay?*

waa uu yaqaannaa oo hadluhu shaki ugama jiro in qofii uu keenay hadiyad, laakiin wuxuu doonayaa in uu ogaado in qofkasu yahay Axmed iyo in kale.

LAYLI

1. Weerahan soo socda ku ag qora weer kasta T haddii ay tahay weer tebineed ama W haddii ay tahay weer weyddiimeed.
 - 1.1 *Gabadhu ma macallimad baa*
 - 1.2 *Afkayga hooyo baan marka hore si fiican u baranayaa*
 - 1.3 *Xagguu ka yimid Warsame walaalkis*
 - 1.4 *Diiriye miyuu dugsiga ka beddeshay*
 - 1.5 *Markaan dugsi sare dhameeyo ayaan Jaamacad gelayaa*
 - 1.6 *Cali iyo Axmed ayaa maanta qalin jebinaya*
 - 1.7 *Yaa ka hor yimid taladii Macallinka*
 - 1.8 *Ma Cali baa xiray albaabka*
 - 1.9. *Muuse aroortii ayuu shaqada ku kallahaa*
 - 1.10 *Wax hubso hal dhan baa la siistaa*
 - 1.11 *Maxay arrintu ku dhammaatay*
 - 1.12 *Hilibka kalluunka ayaa ka caafimaad badan midka xoolaha*
 - 1.13 *Horumarkeenu wuxuu ku xiran yahay tacabka beeraha*
 - 1.14 *Adigu ma shaqaale baad tahay*
 - 1.15 *Hooyadaa dugsi ma dhigatay*
2. Sax ka dhiga weero weyddimeedyada soo socda, idinkoo ku daraya wixii ka maqan ama isku toosinaya curiyeyaasha is ku xiggooda si weeuuhu ay u noqdaan kuwo naxwe ahaan sax ah, dabadeedna kala dooda baraha.
 - 2.1 **Ma Safiya kuu soo dirtay waraaqdan?*
 - 2.2 **Colaad ma jaamacad dhigtaa?*
 - 2.3 **Ma caruurtii miyay seexatay durba?*
 - 2.4 **Ma Saalax buugga baa ku siiyay?*
 - 2.5 **Ma isagu askari baa?*
 - 2.6 **Geeddi ma af carabi yaqaan?*

- 2.7 **Ma goormaad soo noqonaysaa?*
2.8 **Li soo qaadday buuggii?*
2.9 **Ma Waraaqdan Safiya kuu soo dirtay?*
2.10 **Madiino shalay aqal gashay miyay?*
3. Sheekadan soo socota waa in aad kala saarsaartaan arna ku samaysaan direyn weero tebineedyada oo ay xitaa ku jiraan kuwa wata *waxaa* iyo kuwa weyddiimeedyada *haa/maya*. Kaddib waxaa la idinka doonayaa in aad sharraxdaan dhismaha mid kasta ee weerahan ka mid ah si tiraab ahaan ah, sida: dhinaca diiradaynta, dib u qaadashada magacuyaalka dhimman, hawlgalka iyo iskuxigga curiyeyaasha, qaababka falalka.
- Waxaa la yiri: "nin ayaa nin kale u yimid. Wuxuu damcay inuu ka nixiyo. Wuxuu yiri: "Hebelow! Ma maqashay in dunidii la rogayo?". Markaasaa ninkii kale yiri: "Koow! Goormaad maqashay in dunida la rogayo?!".* "Waxaan maqlay shalay. Culimadii baa masaajidka ku sheegtay".
- Ninkii kale wuxuu yiri, siduu wax kale uga sugaayay: "Haddii dunida la rogayo alleylehe aniga dan baa iigu jirta!". Mar kaasaa ninkii rabay inuu ninka ka naxsado yiri: "Oo sidee dani kuugu jirtaa, haddii dunida la rogayo? Miyaadan maqal waxa dunida ku nool oo dhan in la rogayo?!!!". Markaasaa ninkii kale yiri: "Taasi waa ii wanaagsan tahay, maxaa yeelay ratigii aan raran jiray ayaa iga garba beelay. Marka haddii dunida la rogo dan baa iigu jirta, maxaa yeelay caloosha ayaan ka raran lahaa!!!".*
4. U sameeyaa su'aasha ku habboon jawaab kasta oo hoos ku qoran.
- Tus: S. *Ma Axmed baa akhriyay buugga?*
J. *Haa, Axmed baa akhriyay buugga*
- 4.1 S.
J. *Haa, buug buu keenay Maxamed*
- 4.2 S.
J. *Haa, biyo bay doontay Caasha*
- 4.3 S.
J. *Haa, Cusbo baan ku daray cuntada*
- 4.4 S.
J. *Haa, macallinku waa soo saxay Casharka*
- 4.5 S.
J. *Haa, geedku miro buu dhalay*
- 4.6 S.
J. *Haa, waan u celiyey buuggisa*

- 4.7 S.
J. *Haa, si fiican bay u barteen casharka*
- 4.8 S.
J. *Haa, mar hore ayaan dhameeyey hawsha*
- 4.9 S.
J. *Haa, aad baan ugu baahnahay gacan*
- 4.10 S.
J. *Haa, waanu ka heshiinnay*

12.2.2 *Weli iyo weero weyddiimeedyada haa/maya*

Weero weyddiimeedyada noocoodu yahay *haa/maya* waxaa lagu garan karaa qurubweyddiimeed kale oo ah *miyaa*. Tusaale:

- 21) *Wiilkii miyaa ka tegaya?*
- 22) *Wiilkii miyaa hadiyad keenaya?*
- 23) *Wiilkii hadiyad miyuu keenayaa?*

Weeraha (21-23) waxaa ku cad in xitaa *miyaa* ay summadayso weyddiin ahaan curyaha diiradaysan ee weerta; dabeeecaddani waxa ay gebi ahaanba la mid tahay middii aynu hore u soo aragnay ee *ma*, inkasta oo rugaha ama meelaha ay kala gelayaan labadan erey weyddiimeed ay kala duwan yihiiin.

Weeraha (21) iyo (22) curiyaha la is weyddiiyey isla mar ahaantaana diiradaysan waa *wiilkii*, kaasoo ah yeelaha weerta, sida la filayo oo aynu hore u soo aragnayna falku waa mid wata baradigme kooban. Weerta (23) waa layeelahaa waxa ka diiradaysan. Maadaama iskuxigga OM-yaduna ay yihiiin *yeele* + *layeele*, waxaa *miyaa* ku lifaaqmaya *uu* oo ah magacuyaalka dhimman ee yeelaha. Bal aynu isku dayno haddeerna in aynu barbardhigno weerta (22) mid kale oo is barbarro ah oo wadata *ma*:

- 22) *Wiilkii miyaa hadiyad keenaya?*
- 24) *Ma wiilkii baa hadiyad keenaya?*

Waxaynu aragnaa in weerta (24) ay *ma* ka hor dhacdo OM-ka ay summadaynayso oo lays weyddiinayo, halka ay (22) *miyaa* ay ku xigto OM-ka ay weyddiin ahaan u summadaynayso. Midda kale *ma*

marka ay ku dhex jirto weer weyddiimeed oo diiraddu ay saaran tahay magaca, waxay keydisaa qurub diiradeedka *baa/ayaa* ee lagu yaqaanno weer tebineedda, laakiin marka ay weerta ka dhex muuqato *miyaa* qurubka *baa* lama arko.

Waxaa xusuus mudan in markii aynu ka soo hadlaynay diiradaynta aynu niri in qurub diiradeedka loo adeegsado, si loo sunto OM-ka sheegaya warka cusub, uu noqon karo *baa* ama *ayaa*, kuwaas oo dabeeecadahooda aan ku kala duwanayn weero tebineedyada gudahooda, sida:

- 25) *Axmed baa hadiyad keenay*
- 26) *Axmed ayaa hadiyad keenay*

oo aan haba yaraatee kala duwanayn. Laakiin aynu isku dayno in aynu *ayaa* ku beddelno *baa* sida weerta (24):

- 24) *Ma wiilkii baa hadiyad keenay?*
- 27) **Ma wiilkii ayaa hadiyad keenay?*

Waxaa soo baxday weer jaban ama aan naxwe ahaan sax ahayn (27). Annagoo ka shidaal qaadanayna arrintan iyo midda la xariirta in weyddiin walba oo nooceedu yahay *ma OM baa* ay barbar socoto mid kale oo ah *OM miyaa*, waxaynu dhisi karnaa xeerka soo socda:

I. Weer tebineed ku bilaaban *OM baa* waxay waafaqsan tahay mid weyddiimeed oo leh qaabkan *ma OM baa*. Weer tebineed ku bilaabma *OM ayaa* waxay waafaqdaa mid weyddiimeed oo leh qaabkan *OM miyaa*.

Haddii aynu weli ka sii fekerno xeerkan, waxaynu gaari karnaa sharraxaaddan kooban: weer weyddiimeedda *haa/maya* waxay mar walba samaysantaa marka ay *ma* ag dhacdo curiyaha diiradaysan. Haddii diiradeeyuhu uu yahay *baa*, *ma-du* waxay dhacaysaa OM-ka hortiisa waxaana kolkaa soo baxaya *ma OM baa*, haddiise uu diiradeeyuhu yahay *ayaa*, *ma-du* waxay dhacaysaa barta u dhixeeysa OM-ka iyo *ayaa*, iyadoo ay *ma + ayaa* ay samayso *miyaa*.

Waxaan weli idin soo gudbinaynaa tusaalooyin dhawr ah oo idin caddaynaya in marka la isticmaalo *miyaa*, sida *ma* oo kale, ay xeerarka ku saabsan adeegsiga ama ka tegista magacuyaalka dhim-

man ee yeeluhu ay gebi ahaanba la mid yihii xeerarkii aynu ku soo aragnay weertebineedda.

- 28) *Axmed miyaa hadiyad keenay?*
- 29) *Axmed hadiyad miyuu keenay?*
- 30) *Hadiyad miyuu Axmed keenay?*
- 31) *Hadiyad miyaa Axmed keenay?*

Haatanna waxaa inoo haray in aynu u leexanno dhinaca weyddiimeedyada ka yimi weer ka diiradaysan dhanka falka, yacni haddii ay suurtaggal tahay in la helo weer weyddimeed leh qurubka *miyaa* oo diiradайнaya falka. Bal hubsada weerahan soo socda:

- 32) *Miyaa wiilkii ka tegey?*
- 33) *Miyaa Axmed hadiyad keenay*

(32) iyo (33) waa weer weyddiimeedyo waafaqsan weer tebineedyadan:

- 34) *Wiilkii waa ka tegey*
- 35) *Axmed hadiyad waa keenay*

Sida idin muuqata, *miyaa* waxay beddeleysaa *waa*, waxayna galeysaa bilowga weerta.

Eega (34) iyo (35) waxaynu isticmaali karnaa *wuu* halka *waa* (firi kor bog 181) sidaas oo kalena waxaynu (32) iyo (33) u beddeli karnaa sidan soo socota:

- 36) *Miyuu wiilkii ka tegay?*
- 37) *Miyuu Axmed hadiyad keenay?*

sideynu aragnaba *uu* oo ah magacuyaalka dhimman ee yeeluhu, waxay ku dhegeysaa *miyaa* iyadoo ay soo baxayso *miyuu* oo galaysa bilowga weerta.

Inta aynaan soo gabaggabeyn weer weyddiimeedyada *haa/maya* ee wata *miyaa*, waxaynu geleynaa, bal in aynu eegno, habka *uu* u shaqeeyo qurubkan *miyaa* marka loo isticmaalo weero tebineedyada leh ama wata khabar magaceed. Tusaale:

- 38) *Cali waa macallin*
weyddiinta waafaqsan weertan waxay noqonaysaa:
- 39) *Cali macallin miyaa?*

laakiin marnaba ma noqon karto sidan:

40) *Miyaa Cali macallin?

Xaaladdan waxaynu ku aragnaa in *miyaa* ay u dhaqmayso sidii ay ku ahayd weerihi caadiga ahaa ee lahaa magac diiradaysan, waxayna dib dhacaysaa OM-ka diiradaysan; taas macnaheedu waxay tahay, sida aynu ku soo aragnay xataa weer weyddiimeedyadii watay *ma*, in marka la doonayo in la siiyo qaab weyddiimeed weeraha wata khabar magaceedka, waxaa xoog yeelanaya arrinka ah in khabarku uu yahay magac, sidaas awgeed weyddiintu waxay khabarkaas ula dhaqmaysaa sida magaca oo kale. Inta aynaan soo gunaanadin shartaxaadda ku saabsan qurub weyddiimedka *miyaa*, waxaa habbon in aan carrabbaabno in rugta *miyaa* ay tahay asaasi, yacni waxay geli kartaa meelo badan oo ka mid ah weerta, tusaale:

41) Axmed miyuu hadiyad keenay?

Miyaa waxay diiradaynaysaa oo weyddiintana saaraysaa layeelaha oo ah *hadiyad*, walow ay ka horreysa, mana diiradaynayso yeelaha weerta oo ah *Axmed*.

In arrintani ay ku salaysan tahay dhiraandhirin toosan waxaa idiinku filan (fahamka afkiina hooyo ka sokow) arrin la xariirta weereynta oo taageereysa fikraddeena, waxayna tahay: haddii *miyaa* loola jeedilaha yeelaha *Axmed*, suurtaggal ma ahaateen in *miyaa* lagu lifaaqo *uu* oo ah magacuyaalka dhimman ee yeelaha.

Suurtaggalka ballaaran ee la xariira rugta *miyaa*, hadday noqon lahayd ka hor ama kaddib OM-ka, waxa ay iman kartaa keliya marka *miyaa* ay ku lifaaqanto magacuyaalka dhimman ee yeelaha. Inkasta oo ay arrintani dhalin karto dhawr fasiraad marka aynu haysanno wax ka badan hal OM oo aan ahayn yeele:

42) (Adigu) Axmed miyaad shineemada ku aragtay?

weertan (42) waxaa loo fahmi karaa in *miyaa* ay diiradaynayso *Axmed* yacni hadluhu wuxuu weyddiinayaa dhegeystaha in *Axmed* uu yahay qofka *uu* ku arkay *shineemada*, marna ay diiradaynayso *shineemada*, yacni in hadluhu *uu* weyddiinayo dhegeystaha inay tahay *shineemada* meesha *uu* *Axmed* ku arkay. Waxayna jawaabhoodu kala noqon karaan:

- *Axmed baan shineemada ku arkay*
- *Axmed shineemada baan ku arkay*

Gelidda ay *miyaa* ka geli karto meelo badan oo ka mid ah weerta, marka ay ku lifaaqan tahay magacuyaalka dhimman ee yeelaha, waxa ay xitaa ka jirtaa weyddiimaha wata diirad faleed, sidaa darteed weerta soo socota:

43) *Miyaa wiilkii ka tegayaa?*

waxaynu xitaa ka dhigi karnaa

44) *Wiilkii miyuu ka tegayaa?*

iyadoo uusan isbeddellin macnihii.

Waxaynu ku gabaggabeyneynaa, annagoo hoosta ka xarriiqayna mar kale in xornimada ballaaran ee rugta qurub-weyddiimeedka *miyaa* ay ku xiran tahay dhismo ahaan la joogista magacuyaalka dhimman ee yeelaha.

LAYLI

1. Mid kasta oo ka mid ah weer tebineedyada soo socda u beddela weer weyddiimeedyada noocoodu yahay *haa/maya* idinkoo adeegsanaya qurub-weyddiimeedka *miyaa*.
 - 1.1 *Daa'uud baa tegaya*
 - 1.2 *Seynab hadiyad bay keentay*
 - 1.3 *Cartan masjidka ayuu u socday*
 - 1.4 *Hodan baa dawada cabtay*
 - 1.5 *Caruurtii dugsiga bay weli jirtaa*
 - 1.6 *Idinku waad dhammayseen hawsha*
 - 1.7 *Iyadaa jecel maaddadaas*
 - 1.8 *Shisheeyuhu jawiga dalkeenna aad buu uga helaa*
 - 1.9 *Soomaalida dibadda tagtay ayaa dalka siicnaantiisa garata*
 - 1.10 *Yoonis dalkiisii buu wax u bartay*
2. Ma waxaa jira weero weyddiimeedyo wata *miyaa* oo la mid ah kuwan soo socda? Haddii ay jiraan sheega, isla mar ahaantaana ka dooda farqi ku saabsan xagga dhismaha.
 - 2.1 *Ma nabad baa?*
 - 2.2 *Ma qaali baa?*
 - 2.3 *Ma dhakhtar baa?*

2.4 *Ma xaaskaagii baa?*

2.5 *Ma shaah baa?*

3. Hoosta ka xarriqa dhammaan weer weyddiimeedyada haasawaхаа soo socda oo noocoodu yahay *haa/maya*, sharxa mid kasta oo ka mid ah:

A - *Ma nabad baa?*

B - *Waa nabadee iska warran!*

A - *Dhibaato ma jirtee, maamulihii ma joogaa?*

B - *Shirbuu ku jiraa ee maxaa kuu daran?*

A - *Adigu ma xoghayihiisi baad tahay?*

B - *Haaye, maxaan kuu qoban karaa?*

A - *Shaqo ayaan raadinayay, ee maxaad iiga qaban kartaa?*

B - *Anaa u sii sheegayee, berri ma u soo noqon kartaa?*

A - *Maxaan u soo noqon waayay, anaaba dan lahee. Meeqa saac ayaan imanayaa?*

B - *Subaxdii hore, ama saacadaha dambe*

A - *Khayr Alla haku siiyo, qof siican baad tahaye!*

B - *Nabad gelyo*

12.2.3 *Weero weyddiimeedyada -EE*

Waxaynu haatan u gudbaynaa inaynu derisno bal sida ay u dhisan yihiin weero-weyddiimeedyada aan u baahnayn in lagu warceliyo *haa* ama *maya*, laakiin u baahan jawaab buuxda. Aynu tusaale ahaan u fiirinno weyddiintan:

45) *Yaa yimid?*

jawaabta qura ee ku habboon waa:

46) *Yuusuf baa yimid*

Waxay haddaba weertani ay ka mid tahay weero leh erey weyddiimeed oo isla marahaantaana khuseeya waxa uu hadluhu doonayo inuu ogaado.

Waxaynu soo qaadanaynaa tusaalooyin dhawr ah oo ku saabsan weero weyddiimeedyada noocaas ah.

47) *Goormaa Cali yimid?*

- 48) *Ninmaa yimid?*
 49) *Xaggee baa Axmed aaday?*
 50) *Dugsigee baad dhigataa?*
 51) *Yaad aragtay?*
 52) *Buuggani immisuu joogaa?*

Sida aad arki kartaanba, waxaa la moodaa in ay jirto dhawr siyood oo suurtaggal ah si lo sameeyo weyddiin noocaan ah. Waxaynu markaa mid mid u baaraynaa innagoo iskudayayna in aynu muujinno sida ay qaar ka mid ah dabeeecadaha weereyntu ay mar walba joogto u yihiin, iyo nadaamsanaanta habdhiska af soomaali-ga.

12.2.3.1 *Weyddiimada wata "ma"*

Koox hoosaadda u horreysa ee weyddiimadan waxaynu ka soo qaadan karnaa:

- 53) *Goormaa Cali yimid?*
 54) *Ninmaa yimid?*

Labada erey ee ku jira weerahan ee lays weyddiinayaan waa *goormaa* iyo *ninmaa*. Haddii aynu lafagur ku samayno labadan xubnood si aynu u fahamno, waxaynu xaqiiqsanaynaa in ay labaduba ku saabsan yihiin labo magac oo kala ah *goor* iyo *nin*. Laakiin waxaa labadan magac ku lifaaqmay dibkabaha -*maa*. Muxuu yahay dibkabahan -*maa*? Waad xusuusan tiihin in mid ka mid ah hababka loo samaynayo weyddiin nooceedu yahay *haa/maya* uu ahaa ku kordhinta qurubka *ma* lagu kordhinayo magaca ku diiradaysan *baa*. Waxaa la mala awaali karaa in xataa goormaa ay wadato qurub weyddiimeedka *ma*, inkasto uu iman karo shaki, maadaama *maa*-da aan baarayno ay ku dhammaato shaqal dheer (-*aa*).

Waxaynu hore u soo sheegnay marka la doonayo in lays weyddiyo xubin ka mid ah weerta, loo baahan yahay marka hore, in xubintaasi ay tahay mid diiradaysan (fiiri kor bog 245). Arrintani waxaa u sabab ah baahi ka timid macnaha. Sidaa darteed waxaa inaga reebbanayn in aynu ku fekerno in weer weyddiimeed kasta ay wadato qurub diiradeed, xataa marka aan si cad ugu dhix muuqan weerta gudaheeda.

Haddaba aynu dib u soo qaadanno *maa-dii goormaa* iyo *ninmaa*. Iyadoo la tixgelinayo sharraxaadda aynu haatan ka bixinay xiriirka ka dhexeeyaa weyddiinta iyo diiradaynta, waxaa caddaanaysa in -*maa* loo lafaguri karo inay ka samaysan tahay -*ma* oo lagu daray *baa* oo kaddib xeerka isku soo ururinta, oo dhawr jeer aynu hore u soo aragnay uu dheliyey -*maa*.

Iyadoo la soo koobayo lafaguridda ku saabsan xubin-weyddiimeedkii weeraha (53) iyo (54) waxaa soo baxaya:

- 55) *goor + ma + baa (-maa)*
56) *nin + ma + baa (-maa)*

Haddii lafaguriddani ay qumman tahay waxaynu mala awaali karnaa ama sii sheegi karnaa in xataa weero-weyddiimeedyadu ay yeelan karaan dhismayaal kala duduwan oo ku xiran joogista diiradeeyaha *baa* iyo habka iskuxijinta xubnaha weerta. Bal u fiirsada weeraha soo socda:

- 57) *Goormuu Cali yimid?*
58) *Cali goormuu yimid?*
59) **Cali goormaa yimid?*

Weerta (57) curiyaha diiradaysan oo ah *goor* waxa uu hordhacay *Cali* oo ah yeelaha, waxa uuna wataa magacuyaalka dhimman ee yeelaha oo ah *uu*, kaasoo haddii la doonana la qaadan karo haddii kalena laga tegi karo sida (53); weerta (58) iyo (59) curiyaha diiradaysan oo ah *goor* waxa uu dibdhacaa yeelaha, kolkaas oo uu magacuyaalka dhimman ee yeeluhi yahay khasab in uu joogo, middaasoo ka dhigtay (58) weer toosan, (59) na mid jaban.

Waxaynu haatan dhisi karnaa xeer guud oo ku saabsan samaynta weyddiimaha noocan ah oo hawshoodu tahay in ay weyddiinyaan sidii lagu aqoonsan lahaa mid aan laga warhayn (x):

I. Dhiga dibkabe weyddiimeedka *ma* midigta magac madaxeedka ka tirsan OM diiradaysan.

Xeerkani waa mid waxtarkiisu badan yahay waxaana loo isticmaali karaa OM kasta:

- 60) *Nin maa imanaya?*
61) *Buug maa Cali iibiyay?*

Labadan tusaale *ma* weyddiimeeddu waxay la shaqaysaa labo OM oo kala leh madax dhan. Weerta (60) OM-ka lays weyddiinayo waa yeelaha, maadaama uu yahay midka lays weyddiinayo haddana waa isla isaga midka diiradaysan. Haddii aad u kuurgashaanna waxaad arki kartaan in, sida marka *baa* ay diiradaynayso yeelaha, ay falka ka muuqato baradigme kooban. Weerta (61) waxa lays weyddiinayaa waa layelaha.

Waxaa kale oo jira curiyeyaa kale oo aan u tixgelin karno in isku si weyddiinta loogu samayn karo kuwaasoo ah *maxaa* iyo *kuma/tuma*:

- 62) *Maxaa Maryam ku dhacay?*
- 63) *Xasan muxuu keenay?*
- 64) *Kumaa takhtar ah?*
- 65) *Taasi waa tuma?*

Haddii aynu soo qaadanno *maxaa* waxaynu aragnaa in faracu uusan ahayn mid muuqda, hase-ahaatee waxaynu mala awaali karnaa in magac madaxceedka guud uu yahay *wax + ma + baa* oo marka la isku daro sameeyaa *maxaa*.

Haddiise aan milicsanno labada curiye weyddiimeed *kuma* iyo *tuma* faracoodu aad buu u cad yahay, waxaa labadooda magac madaxeed ay ka kala tirsan yihii *ku* iyo *tu*, kuwaasoo haddeer aad loo isticmaalo marka ay yihii lammaane oo keli ah sida aynu ku soo aragnay weyddiimaha, laakiin af soomaaliga la isticmaali jirey waayadii hore waxay ahaayeen qodob aan cayinnayn. Waxaa kaloo loo adeegsan jireyn, oo ilaa haatan suurtaggal ah, sidii magacuyaal oo kale, tusaale:

65b) *Tu baa i dhibtay*

LAYLI

1. Weero weyddiimeedyada soo socda dhammaantood ma wada saxsana. Dib u qora weeraha qaldan idinkoo sax ka dhigaya.
 - 1.1 *Ma Ibnu Batuta Xamar yimid?*
 - 1.2 *Hargeysa miyaa laga dhoofin jiray xoolaha?*
 - 1.3 *Magaalada Doolow ma bad bay leedahay?*
 - 1.4 *Ma shabeelle ka dheer jubba?*
 - 1.5 *Miyay hurdadu kula tagtay?*

- 1.6 *Goorma waxbarashadu ay habboon tahay?*
- 1.7 *Faarax Kismaayo buu ku dhashay?*
- 1.8 *Waligaa Nugaal dhaayaha saartay?*
- 1.9 *Janaale ayaad beer ku leedihuun?*
- 1.10 *Ma Baydhabo ku soo nasatay?*
2. Kala saara weero weyddiimeedyada soo socda; ku ag qora H kuwa noocoodu yahay *haa/mayaa*, E-na kuwa kale ee u baahan jawaab dhan:
 - 2.1 *Goormaa Ciise yimid?*
 - 2.2 *Ma gabay baad curin kartaa?*
 - 2.3 *Shuuriya miyaa iska leh gaarigan?*
 - 2.4 *Hadraawi ma gabayaa baa?*
 - 2.5 *Kumaa macallin ah?*
 - 2.6 *Ma taqaanaa taariikhdi Sh. Xasan Barsane?*
 - 2.7 *Wiilmaa yimid?*
 - 2.8 *Dharmaa Xersi tolay*
 - 2.9 *Yaasiin ma gurigiisi buu aaday?*
 - 2.10 *Ma ka warhaysaa dhacdadii lafoole?*
3. Hoosta ka xariqa dhammaan weero-weyddiimeedyada aad ku dhex aragtaan sheekadan soo socota, dabadeedna u kale saara labadii nooc ee aan soo aragnay, H iyo E idinkoo labo taxane ama labo liis ku kala guurinaya:

Kagguu af soomaaligu ka tirsan yahay?

Waagii hore waxaa keliye oo wax lagu baran jiray af shisheeye, waxaana dhalliinta yar ay kala kulmi jirtay dhibaatooyin ay ka mid yihii: maaddada oo fahamkeedu adkaa iyo dhaqanka afka wax lagu baranayo oo ahaa mid shisheeye oo sii adkeynayay fahamka maaddada, isla mar ahaantiina hoos buu u dhigi jiray qiiimaha afkeenna iyo dhaqankeennaba.

Markii af soomaaliga la qoray aaya dad badan wixa ku abuurmay in ay xiiseeyaan dhaqankeenna, sida suugaanta iyo naxwaha af soomaaliga. Kaddibna waxaa la billaabay in lays weyddiyo xagga uu ka yimid ama uu ka tirsan yahay af soomaaligu. Bal dhug u yeelo haasaawaha dhex maray macallin (M) iyo ardaygiisa (A)

A: Macallinow waan ku wareernee, af soomaaligu ma af carbeedka buu ka soo tafirmay? Mise af sawaaxili buu labah yahay?

- M: *Labada midna ka ma uusan tafsiirmin, walaw af soomaaliga iyo af carbeedku ay giiid ahaan isir wadaagaan. Afkeennu wuxuu ka tirsan yahay bahda Kushitig.*
- A: *Oo waa maxay kushitig?*
- M: *Kushitig waa magac loo bixiyey afaf si gaar ah isir u wadaaga, kuwaasoo si ead u muujinaya isu ekaanta qaab naxweedyadooda iyo ereyadoodaba.*
- A: *Xaggee baa looga hadlaa afafkaas?*
- M: *Waxaa looga hadlaa Afrika xaggeeda woqooyi-bari, gaar ahaan: Somalia, Itobiya, Jibuti, Kenya, Sudan, Tanzania.*
- A: *Waa imisa tirada afafkan? Kuwee baa-se ugu muhiimsan?*
- M: *Afafka kushitiggu waa afartameeyo, waxaan ugu muhiimsan: Soomaali, Oromo, Sidamo, Agaw, Beja, Iraqw, Casar, Rendille iwm.*
- A: *Dalalka aad kor ku soo xustay oo dhan ma afafkan keliya baa looga hadlaa?*
- M: *Soomaali keli ah ayaa hal af leh inta kale afaf badan ayay leeyihiin. Inkastoo afafka kushitigga badankooda looga hadlo Itobiya haddana afaf kale oo fara badan ayaa ka jira. Tanzania iyo Sudan degaan yar ayaa afafka kushitigga looga hadlaa, Kenyana xaggeeda woqooyi ayaa looga hadlaa afafkan.*

12.2.3.2 Weyddiimada wata “-ee”

Haddii aynu u kuurgalno weerahan:

- 66) *Xaggee baa Axmed aaday?*
- 67) *Dugsigee baad dhigataa?*

Waxa aynu arkaynaa in weerta (66) uu ku dhex jiro magaca xag oo uu la socdo qodob-weyddiimeedka *kee*; haddaba dibkabe weyddiimeedka -ee waxa uu summadaynayaa tifatire magac madaxeed, taasina macnaheedu waxay tahay in weyddiintu ay macne ahaan doonayso war ku saabsan tifatiraha magaca. Maadaama hawsha tifatiruhu ay tahay in ay cayinto shay gaar ah oo ku dhex jira dir isku magac leh.

Weerta (67) kama leexsana sharraxaaddan aynu kor ku soo sheegnay, waayo waxa aynu haysanmaa tifatire weyddiimeedka *kee*,

kaaso ku lifaaqan magaca *dugsi*, kolkaasoo weyddiintu u dhadhamayso in uu hadluhu doonayo in uu ogaado dugsiga uu dhegeystuhu dhigto.

Waxaa u baahan in xataa maanka lagu hayo in markan OM-ka wata curiyaha weyddiintu uu yahay xubinta weerta oo diiradaysan: haddaba *baa* kama marna weertan, waxa ayna raaci kartaa oo keliya magac uu tifaftiraha -ee summadaynayo, taasina waa sababta weerahan soo socda ay u qaldan yihiiin.

68) **Xaggee Axmed baa aaday?*

69) **Dugsigee adiga baad dhigataa?*

Dabcan xataa halkan waxaa meelmar ah dhammaan xeerarkii aynu kor ku soo aragnay oo ku saabsan: magacuyaallada dhimman ee yeelaha marka laga firriyo curiyaha diiradaysan iyo qaabka iskuxigga yeelaha iyo layeelah, sidaas oo kale habaynta baradigmaha kooban ama fidsan, iyada oo ay arrintani ku xiran tahay haddii curiyaha la is weyddiiyey isla mar ahaantaana diiradaysan uu yahay yeelaha weerta iyo in kale. Looma baahna in aynu ku soo celcelinno dhammaan tusaalayaasha la xariira arrimahaan, maxaa yeelay idinka ayaa ku filan in aad hubsataan inta aad layliyada ku dhex jirtaan.

Weyddiimaha noocoodu yahay -ee waxa ay, ilaa haatan, barbarsodaan kuwii aynu ku soo aragnaty faqraddii hore markii-aynu ka hadlaynay -maa. Waxa laakiin jira farqi loo baahan yahay in la xuso. Bal u fiirsada weerahan:

70) *Xaggee ka timid?*

71) *Sidee tahay?*

72) *Wiilkee hilibka cunaya?*

Weeraha (70-72) waa kuwo naxwe ahaan sax ah inkasta oo ay ka maqan tahay *baa*. Tanina macnaheedu ma aha in weerahakan curiyaha la is weyddiiyey uusan ahayn mid diiradaysan, balse dhici karta in weerahan laga tirtiro *baa*. Inkasta oo *baa* ay muuqaal ahaan ka maqan tahay weerta, haddana kama maqna gebigeed, arrintanna waxa aynu ka xaqiis san karna weerta (72), taasoo curiyaha weyddiinta saaran uu yahay yeelaha. Sida aynu la wada soconno marka uu yeelihu diiradaysan yahay, baradigmaha falku waxa uu noqonayaa mid kooban, aragtidanna waxa ay ka muuqataa weerta (72) maadaama ay baradigme kooban wadato.

Halkanna waxa aynu ka garan karnaa in OM-ka yeelaha ah oo weyddiinta saaran ay isla isaga diiraddu dul saaran tahay xitaa marka qurub diiradeedku uusan si cad uga dhex muuqan weerta.

Waxaa dhacda marar ay magacyada weyddiinta saaran, marka la adeegsado *kee/tee* ay lahaan karaan qaab isku urursan, sidaa awgeed iskuxiggii asalka ahaa *kee + baa + magacuyaal* waxa ka soo hara oo keliya magacuyaalka dhimman oo yeelaha ah. Tusaale:

73) *Caasha xaggay ku nooshahay?*

74) *Sideed tahay?*

Weeraha (73) iyo (74) waxa laga arki karaa in qaabka isku ururiddu uu dheliyey tirtiridda -ee-dii weyddiinta iyo *baa*, magacuyaalka dhimman ee yeeluhuse si toos ah ayuu ugu dhegaa tifaftiraha magaca.

Inta aynaan soo gunaanadin faqraddan waxaa u baahan in la xuso in tifaftire weyddimeedka *kee/tee* loo adeegsan karo xitaa magacuyaal ahaan.

75) *Axmed waa kee?*

76) *Tee ugu dheer?*

LAYLI

1. Weero-weyddimeedyada soo socda waxaa ku jira kuwo jaban, ku ag qora kuwa aan saxda ahayn summadda qaladka (*), isla mar ahaantaana sharxa sababta ayna naxwe ahaan sax u ahayn mid kasta oo ka mid ah weerahaas jaban:

1.1 *Maxaa loo yiri biyulu waa tiir dhexaadka nolosha?*

1.2 *Xaggee laga baa helaa macdanta yuraaniyumka?*

1.3 *Dalkee baa ugu dad badan dunida maanta?*

1.4 *Halkee ku yaallaa Dugsiga Sheekh Xasan Barsane baa?*

1.5 *Ninmaa buuggaan curiyey?*

1.6 *Sidee baa gorayadu ugxaanteeda u dhawrtaa?*

1.7 *Maxaa baa ka mid ah alaabta Madxafka la dhigay?*

1.8 *Habkee hooyadu bay ubadkeeda u af bartaa?*

1.9 *Goormaa baa Xamar la aasaasay?*

1.10 *Maxaa lagu falaa beeyada?*

2. U beddela weero weyddiimeedyada soo socda ee wata -*maa* kuwo wata -*ee*, idinkoo koox koox isu qaybiyey kaddibna isbarbardhiga natijjada idii soobaxday, oo kala dooda baraha:
 - 2.1 *Macallinmaa xisaabta idin dhiga?*
 - 2.2 *Afmaa Kenya looga hadlaa?*
 - 2.3 *Suuqmaa ugu weyn Xamar?*
 - 2.4 *Ninmaa Faa'isa arkay?*
 - 2.5 *Buugmaa Maadiino gadatay?*
 - 2.6 *Waqtimaa calanka soomaaliyeed la suray?*
 - 2.7 *Gabaymaa xafidsan tahay?*
 - 2.8 *Sannadmaa af soomaaliga la qoray?*
 - 2.9 *Magaalamaa ugu qaddiimsan Soomaaliya?*
 - 2.10 *Noocmaa rabtaa?*
3. Wuxuu aad dhistaan ugu yaraan siddeed weero weyddimeed, idinka oo mid kasta u adeegsanaya dhismayaashii aad ilaa iyo haatan soo barateen haddii ay noqon lahayd weyddiimeedyada noocoodu yahay *haa/mayaa* iyo kuwa -*ee*.

12.2.3.3 *Ereyo weyddiimeedyo kale*

Wuxuu aynu markanna derseynaa, oo innoo haray, weero kale oo wuxuu ereyo weyddiimeedyo kale, siddii aynu ku soo aragnay weyddiimadii kale ee (51) iyo (52) oo aynu halkan ku soo rogaal celineyno hawl fududayn darteed:

- 51) *Yaad aragtay?*
- 52) *Buuggani immisuu joogaa?*

Ereyo weyddiimeedyadu waa *yaa* iyo *immisa*. Marka laga fiiriyo dhinaca sarfaha waa ay ka duwan yihiin kuwii aynu horay u soo aragnay ee -*maa* iyo -*ee* maadaama aan la kala furfuri karin sida magac madaxeed + weyddiin.

Laakiin marka laga eego dhinaca weereynta wax farqi ah ma jiro oo waxa ay dabeecad ahaan la mid yihiin gebi ahaan oo ay barbar socdaan weero weyddiimeedyadii kale ee aynu hore u soo aragnay. Weerta (51) *yaa* waxa ay ku lifaaqan tahay *aad* oo ah magacuyaalka dhimman ee yeelaha, maadaama ay *yaa* tahay layeelaha weerta. Markase ay *yaa* noqoto yeelaha weerta, waxa ay noqonaysaa

keligeed oo wax kale kume lifaaqmayso, isla mar ahaantaana baradigmuhu, sida la malayn karo, waxa uu noqonayaa mid kooban maadaama yeelihu diiradaysan yahay. Tusaale:

77) *Yaa ku toosiya?*

Xataa markan qurub diiradeedka *baa* kama muuqdo weerta qaabkeeda sare, sidaas ay tahay waxaa lagu wadaa in xitaa halkan (eeg kor bog 258) curiyaha ay weyddiintu saaran tahay uu yahay midka diiradaysan, waana tan sida keliya ee ugu fudud ee loo fasiri karo hab dhaqanka magacuyaalka dhimman ee yeelaha iyo baradig-me faleedka.

Erey weyddiimeedka weerta (52) *immisa* waa mawduuca labaad, yacni layeelaha falka *joog*. Xataa weertan curiye weyddiimeedka ayaa ka diiradaysan, taana waxaa u dalil ah in uu ku lifaaqmo *uu* oo ah magacuyaalka dhimman ee yeelaha oo khasab ku ah in uu muuqdo marka diiradayntu ay khusayo magaca layeelaha ah, maadama iskuxigga xubnuhu uu yahay yeele + layeеле.

Waxaa kaloo af soomaaligu uu leeyahay ereyo weyddiimeedyo kale, hase ahaate waxaan ku soo koobaynaa in aan taxno oo keli ah: *meeqaa, maxaa, maxay....u, iwm*.

12.2.3.4 *Weyddiimo dadban*

Inta aynaan gabaggabeynin baabka weero weyddiimeedyada waxaa habboon in la carabbaabo in weeraha af soomaaliga ee ay dheddooda ku jiraan ereyo weyddiimeed aan weligood noqonayn weero dhimman, halka afaf kale oo badan ay u noqdaan. U fiirsada weerahan:

78) *Weyddii halkuu tegayo*

79) *Waxaan weyddiiyay goorta uu Cali imanayo*

80) *Wuxuu raadinayaa sababta neefka loo dilay*

Midkasta oo ka mid ah weerahan kor ku xusan waxa uu hadluhu doonayaa in uu ogaado war ama xog, waxaana gudbinaya falka weerta asaasiga ah. Laakiin weerta dhimman marna kama muuqato curiye weyddiimeed.

Waxay weerta dhimman u dhisan tahay sida weeraha dhimman ee af soomaaliga intooda kale ee badan, yacni sida weer faahfaahineed oo

tifaftirta magac madaxeed caadi ah oo aan ahayn weyddiin sida *hal(ka)*, *goor(ta)*, *sabab(ta)*.

LAYLI

1. Dhammaan weero weyddiimeedyada soo socda waa kuwa uu noocaadu yahay -ee. Hoosta ka xarriqa curiye weyddiimeedka ku jira weer kasta, kagadaalna sharxa hawsha uu ku hayo weerta dhexdeeda.
Tus.: *Ninkee bay Caasho aragtay?*
Ninkee bay Caasho aragtay = *layeele*
 - 1.1 *Casharkee baad baratay?*
 - 1.2 *Midabkee buu Idiris ka helaa?*
 - 1.3 *Afkee baad si siican u taqaannaa?*
 - 1.4 *Cudurkee baa ku dhacay?*
 - 1.5 *Gabaygee aad kuu saameeyey?*
 - 1.6 *Dhakhtarkee baa idin daaweeeyey?*
 - 1.7 *Buugee bay akhrisay ardaydu?*
 - 1.8 *Wiilkee kalluunka jecel?*
 - 1.9 *Buuggee Cali gatay?*
 - 1.10 *Dugsigee buu Nuur dhigtaa?*
2. Dhisu ugu yaraan 20 weerood oo ay ku jiraan ereyo weyddiimeed-yada soo socda: *yaa, immisa, meeqaa, maxaa, maxay...u*. Wuxa la idinka doonayaa in hawsha erey weyddiimeedku ay noqoto mid ku kala duwan weeraha.
3. Sameeya shan weer weyddiimeed idiinkoo sharxaya dabeeccada-hooda ku saabsan xagga weereynta sida: iskuxigga xubnaha, magacuyaallada dhimman, qaababka falka.
4. Hoosta ka xarriqa dhammaan weer weyddiimeedyada sheekadan soo socota, dabadeedna:
 - a. u kala saara labadi nooc: *haal/maya iyo -ee*.
 - b. weer kasta waxaad hoosta kaga xariiqdaan waxa la is weyddiyey isla mar ahaantaana diiradaysan.

Dhirta hilib cunka ah

Labo arday (A, B) ayaa ka sheekaysanaysa aqoonta la xariirta quudashada dhirta la yaabka leh.

A: Ma ogtahay sida ay dhirtu u quudato?

- B: *Waxaan cilmiga sayniska ku bartay in dhirtu ay ku noosha-hay cunno ay caleentu diyaariso. Waxayna ka kooban tahay: waxyaalo xididdadu ka soo qaadaan dhulka hoostii-sa, sida biyaha, iyo waxyaalo caleentu ay soo qabato sida ilayska qorraxda iyo hawada.*
- A: *Waa runee, mase maqashay in ay jirto dhir cayayaanka cunta?*
- B: *Weligay ma maqlin, oo dhirtaas maxay tahay?*
- A: *Dhir ayaa jirta oo caleenteeda ka dhigata dabin ay ku ugaarsato cayayaanka yar yar ee isku dultaaga.*
- B: *Xagee bay dhirtaasu ka baxdaa?*
- A: *Dhirtaas tiradeedu aad uma badna, waxnayna ka baxdaa dhulal badan oo dunida ka mid ah.*
- B: *Ma sidi xayawaanka bay u ugaarsataa?*
- A: *Si la yaab leh ayay u ugaarsataa: marka uu dusheeda caya-yaanku isku taago sinnaba ugama fakan karo. Caleenta dhirtaasi waxay leedahay xabag wax qabsata. Marka uu cayayaanku isku taago caleenta korkeed oo xabagu ku dhegto, caleentu way duuduubantaa cayayaankii oo ku jira. Goorta uu cayayaanku dhinto ayay dabadeedna dhiigga iyo dheecaanka ka nuugtaa. Mar dambe ayay caleentii afka kala qaaddaa, waxay soo tuftaa haraagi cayayaanka ee ay cuni weyday.*
- B: *Maxaa lagu magacaabaa dhirtaas?*
- A: *Dhirta hilib cunka ah ama dhirta cayayaanka cunta.*
5. Qora inta weero weyddiimeed ee ku habboon mid kasta oo ka mid ah jawaabaha soo socda:
- Tus. R. *Cali baa yimid*
 S. *Ma Cali baa yimid?*
 Cali miyaa yimid?
 Yaa yimid?
 Ninkee yimid?
- 5.1 *Gabbalkii baa dhacday*
5.2 *Khadiijo baa dawadii kuu keentay*
5.3 *Warsame geel buu raaci jiray*
5.4 *Daahir dukaan buu ka shageeyaa*
5.5 *Salaad baa baryo neceb*
5.6 *Dhallinyaro badan baa diinta ku soo noqotay*
5.7 *Waalid baa xushmo mudan*
5.8 *Fawsiya baa daadaal badan*

5.9 *Abshir aqoon buu ku gaaray jagadaas*

5.10 *Shaqo baa sharaf leh*

12.3 Weer diidmo

Weeraha diidmadu waxa weeye weero uu ka dhex muuqdo curiye diida nuxurka ay weertu leedahay, diidmaduna waxa ay ka muuqan kartaa nooc kasta oo ka mid ah weeraha: weer tebineed, weer weyddiimeed iyo weer amareed. Waxa aynu laakiin haatan ku bilaabaynaa in aynu derisno bal sida ay diidmadu uga hawlgasho weero tebineedyada dhexdooda. Tusaale:

- 1) *Xamar baanan tegin*
- 2) *Cali hadiyad buusan keenin*
- 3) *Xamar ma tago*

Waxa weerahan ku cad in ay lagama maarmaan ama khasab tahay marka la dhisayo weer diidmo, sida weero tebineedyada qiraalka ah, in uu jiro hal xubin keliya oo diiradaysan. Diiidmadu waxa ay ku saabsanaan kartaa oo keliya hal xubin, oo noqon kara OM ama fal, xubintaasoo ah mar walba midda ka diiradaysan weerta.

Xataa markakan, sida weero weyddimeedyada oo kale, dabeecadda summadaha tilmaama diidmadu waxay si xoog leh ugu xiran tahay midda qurub diiradeedka.

Sidaa awgeed waxa aynu sii gudageleynaa weero diidmeedyada, innagoo u kala qaadayna kuwo wata diirad magaceed iyo kuwo wata diirad faleed.

12.3.1 *Weero diidmeedyada wata diirad magaceed*

Weeraha noocan oo kale waxaa ka mid ah tusaalooyinkan soo socda:

- 4) *Xamar baanan tagin*
- 5) *Cali hadiyad buusan keenin*
- 6) *Xuseen baan i arkin*

Weerahan waxay u dhisan yihin iyadoo loo adeegsaday qurub diidmeedka -aan oo dul saaran OM-ka diiradaysan, iyo falka oo uu yeelanayo qaab diidmo (fiiri kor...).

Muhimmadda ay weerahani leeyihiin dabcan waa mid laga garan karo hadba dhismaha diiradaynta, maadaama ay diidmadu ku saabsan tahay xubinta ku suntan qurub diiradeedka iyo qurub diidmeedka.

Xitaa weero diidmeedyada wata diirad magaceedka waan garan karnaa dabeeccaddooda, xagga weereynta, oo la xariirta adeegsiga magacuyaalka dhimman ee yeelaha, dabeeccaddaas waxba kagama duwana kuwa leh weero tebineedyada u barbardhigma. Haddii aynu aragtidaa ka ambaqaadno weerta (5) adeegsiga magacuyaalka dhimman ee yeeluhu waa khasab maadaama iskuxiggu uu yahay yeele + layeele, laakiin weer sida midda (7) ee soo socotaa waa mid jaban:

7) *Cali hadiyad baan keenin

Sidoo kale waxa aynu garan karnaa in weerta (6) aysan wadan karin magacuyaalka dhimman ee yeelaha maadaama curiyaha la diidayo isla mar ahaantaana diiradaysan uu yahay isla yeelahaas, sidaa daraadeed weerta (8) ee soo socotaayi waa mid jaban:

8) *Xuseen buusan i arkin

Waxa aynu hore u soo aragnay in marka uu yeluhu diiradaysan yahay ay lagama maarmaan tahayd in uu baaradigmuhu noqdo mid kooban, laakiin waxa aad ogaataan in baaradigmaha falka ee weero diidmeedyadu uusan noqon mid kooban iyadoo yeeluhu uu diiradaysan yahay haddana yahay curiyaha la diidayo.

Taasna waxaa ugu wacan, sidaan horay ugu soo sheegnay, qaabka baaradigmaha falka ee weerta diidmo wuu ka duwan yahay midka weeraha kale ee uu ka muuqdo.

Waxaa ugu dambayntii xusid mudan, iyadoo la tixraacaayo tafaasiishii aan kor ku soo bixinay, in aysan marnaba suurtaggal ahayn in laga wada helo weer diidmo gudaheed qurubka -aan iyo diirad tilmaamaha *baa*, kuwaasoo aan wada summadaynayn hal xubin oo qura:

9) *Cali aan hadiyad buu keenin

LAYLI

1. Weeraha soo socda ma wada aha kuwo toosan. Ku ag qora summadda tilmaanta qaladka (*) kuwa aan toosnayn ama naxwe ahaan aanu sax ahayn, isla markaana dib u guuriya iyagoo sax ah. Wuxuu kale oo la idinka doonayaa in aad sharraxdaan, tiraab ahaan, sababta ay weeruhu u toosan yihiin ama ay u jaban yihiin?
 - 1.1 *Cali dugsiga buu aadayaa*
 - 1.2 *Xaawo jaamacad baa gelin*
 - 1.3 *Luuq waa meesha ugu kulul Soomaaliya*
 - 1.4 *Yoonis baa aragoosta cunin*
 - 1.5 *Saynab ayaa dugsigaas dhigataa*
 - 1.6 *Jimca walba badda ayaan aadaynин*
 - 1.7 *Baddu dabayl caafimaad leh bay leedahay*
 - 1.8 *Toddobaadkii maalin in la nasto baa caafimaad leh*
 - 1.9 *Isagu baa ku jecel yahay*
 - 1.10 *Weligay sigaar afka ma saara*
2. Weer qiraallada soo socda u beddela kuwo diidmo ah.
Tus.: *Aadan Jowhar buu tagey*
Aadan Jowhar buusan tegin
 - 2.1 *Baraawe ayaa xeeb siican leh*
 - 2.2 *Nugaal baa degaan aad u qurux badan leh*
 - 2.3 *Saylac baa taariikh leh*
 - 2.4 *B/weyne aad bay uga fog tahay Xamar*
 - 2.5 *Wadajir baa lagu guulaystaa*
 - 2.6 *Lax baa dhashay*
 - 2.7 *Wiilkaas balwadiisa ayaa ka xoog badan*

12.3.2 *Weero diidmeedyada wata diirrad faleed*

Weeraha diidmada ah ee wata diirrad faleedka waxaa ku dhax jira ama ka muuqda qurub diidmeedka *ma oo ka duwan qurub weyd-diimeedkii* aynu hore u soo aragnay ee *ma* (fiiri kor....). Maxaa yeelay waxa ay *ma-da* diidmadu leedahay codkac dheer, iyada oo ka tirsan mar walba koox faleedka. Tusaale:

10) *Cali hadiyad ma keenin*

11) *Xamar ma tago*

Xitaa xaaladdan waxaan u dejin karnaa xeer ku saabsan sida loo dhisi karo weerahan, kaasoo ka ambaqaadaya weero tebineedyada waafaqsan weerahan ee wata *waa*, yacni leh diirad faleed:

I. Ku beddela qurub diidmeedka *ma* oo dhiga halkii diiradeeyaha *waa*, dabadeedna falka u sameeya baaradigmaha diidmada ee ku habboon.

Yeerkha loo sameeyey habkan wuxuu innoo oggolaanayaa in aynu sharraaxno sababta diiradeeye kale uusan uga muuqan weerta ay *ma* diidmo ku jirto, maadama qurubkan uu galay beddelkii *waa*. Taasina waxaa u daliil ah sida weerta soo socota oo ah mid jaban.

12) **Cali hadiyad waa ma keenin*

Yeerkhan waxa kale oo innoo oggolaanaya in aynu si fudud u garanno in ay suuraggal tahay adeegsiga magacuyaalka dhimman ee yeelaha, sida diiradeeyaha *waa* oo suuraggal u ah in uu qaato magacuyaalkas marna ka tago. Sidaas awgeed weerihi aynu hore u soo aragnay ee (10) iyo (11) waxa ay yeelan karaan xitaa qaababkan soo socda:

13) *Cali hadiyad ma uu keenin*

14) *Xamar ma aan tago*

Laakiin waxaa jira farqi u dhexeeyaa *waa* iyo *ma* oo ku saabsan rugta ay kaga kala dhacaan koox faleedka (kf) dhexdiisa. Isu fiiriya weerahan soo socda:

15) *Warshaddaas waa ka shageeyaa*

16) *Warshaddaas ka ma shageeyo*

17) *Ciise shineemada waa igu arkay*

18) *Ciise shineemada igu ma arkin*

Weeraha (15) iyo (17) *waa* waa curiyaha u horreeya ee koox faleedka oo ay xitaa ku jiraan horyaalayaal iyo magacuyaallada dhimman ee layeelaha. Weeraha (10) iyo (18) qurub-diidmeedka *ma* ayaa ku jira halkii *waa*, qurubkaasina waxa uu hor dhacaa falka waxa uuna daba dhacaa horyaalayaasha iyo magacuyaallada ku jira koox faleedka dhexdiisa.

Haddii aynu dib u hagaajinno xeerkii ku saabsanaa sida loo samayn karo weero diidmeedyada wata diirad faleedka waxa uu noqon karaa:

II. Ha lagu beddelo qurub diidmeedka *ma* halkii diiradeeyaha *waa*, idinka oo dhexgelinaya koox faleedka (KF) dhexdooda, siiba falka hortiisa iyadoo la siinayo falka qaabka baaraadigmaha diidmada ee ku habboon.

Waxa aynu arki karnaa innagoo soo gabaggabeynayna, in falka weero diidmeedyadu uu yeesho baaradigme gaar ah oo aynu ku magacawnay diidmo. Weeraha ay ku dhix jirto *-an*, qaabka falkoodu waa mid keliya oo aan isbeddelin oo ku dhammada *-in* (ama *-o*), haddaba waa qaab aan lahayn summad muujinaysa amminka falka.

Weeraha ay ku dhix jirto *ma* falku waxa uu u muuqdaa qaab leh *-in* oo loo isticmaalo tagtada, iyo mid leh *-o* oo iyadu leh isbeddelka ama nadooca la xiriira qofka (waxaa qaabkan aan laga garanayn joogtada habka dhimman) waxaana loo adeegsadaa joogtada iyo timaaddada. Wixaase tixgelin mudan in marka la adeegsado qurub diidmeedka *ma* falku waxa uu muujiyaa qaabab kala duwan oo la xiriira amminnada kala duwan.

Af soomaaligu waxaa uu leeyahay qaabab kale oo loo dhisi karo weero diidmeedyada laakiin ma aha kuwo mudnaanta koowaad u leh sidii kuwii aynu soo sharraxnay. Waxa aynu ku soo afjaraynaa sharraxaadda tusaalayaashan soo socda oo idinka qudhiiina aad ka faalloon kartaan kana baaraandegi kartaan:

- 19) *Cali kuma uusan arkin*
- 20) *Ma aanan tirin*
- 21) *Cali wuusan ku arkin*
- 22) *Waadan ii sheegin*

Labada weerood ee u horreeya waxaa ku wada jira *ma* iyo *aan*. Labada ku xigana waxaa diidmadii *-aan* si toos ah loogu daray *waa* + magacuyaal dhimman.

12.3.3 *Diidmada weeraha khabar magaceedka leh*

Dhismaha u dambeeya ee aynu doonayno in aynu firino sida uu ula dhaqmo diidmada waa weeraha leh khabar magaceed, sida:

23) *Muuse waa macallin*

Weeraha qaabkan oo kale leh lagama dhigi karo diidmo. Si looga dhigo diidmo waa in kolka hore la beddelaa qaabkooda, iyadoo aysan macne ahaan waxba isbeddelin, oo dhexdooda si cad uga muuqda fal ahaanshaha:

24) *Muuse macallin waa yahay*

weerta (24) oo leh fal waxaa laga dhigi karaa mid diidmo ah, iyada oo la raacayo xeerkii caadiga ahaa ee ku saabsanaa samaynta diidmada: in *waa lagu beddelo ma kagadaalna* loo yeelo falka baaradigme diidmo ah. Weerta soo baxaysaana waa:

25) *Muuse macallin ma aha*

LAYLI

1. U beddela diidmo weero tebineedyada soo socda:
 - 1.1 *Gabari waa timid*
 - 1.2 *Inankaasu aabbihii ayuu aad ugu eg yahay*
 - 1.3 *Berri xasfadayaan dhigaynnaa*
 - 1.4 *Cigaal Shiddaad baa caan ku ah fulaynimo*
 - 1.5 *Boqorkii geenyo kooraysan buu raacay*
 - 1.6 *Raage Ugaas gabyaa weyn buu ahaa*
 - 1.7 *Wiiwaa ayaa ahaa geesi keligii taliye ah*
 - 1.8 *Sheekh Axmed Gabyow isna gabyaa weyn ayuu ahaa*
 - 1.9 *Ardaydu loox bay wax ku baran jirtay*
 - 1.10 *Geeddi Baabbow ayaa gumaysan jiray Buur Hakaba*
2. Saxa weerahan soo socda ee jaban isla markaana sharraxa sababta aysan sax u ahayn.
 - 2.1 **Yaasiin Cusmaan kenediid buu sameeyey qaamuuskan*
 - 2.2 **Sheekh Awees ka mid ah dadka ugu horreeyey ee af soomaaliga qora*
 - 2.3 **Kooluhu saddex meesi u kala baxaan*
 - 2.4 **Ariga laba jaad u kala buu baxaa*
 - 2.5 **Riyaha iyo idaha isku baxaalli baa aha*
 - 2.6 **Saddex dibi ay daaqaya balli biyo ku jiraan*
 - 2.7 **Wax hubso hal la siistaa*
 - 2.8 **Meesha ninka iyo afadiisu soo degeen cidlo baa ahayd*

- 2.9 **Labada isqaaddo ma labada gacmood*
2.10 **Gabow iyo geerina is daba ordayaan*
3. Dhisa 15 weerood oo diidmo ah idinka oo adeegsanaya dhammaan qurubyo diidmeedyada aad garanaysaan. Kooxo isu kala qaybiya, dabadeedna isu barbardhiga weeraha soo baxay, kana wada dooda.
4. Hosta ka xarriiqaa dhammaan weero diidmeedyada sheekadan soo socota, mid kastana dhismacheeda sharxa (curiyaha la diiday, hawsha xubnaha weerta, iwm.).

Shinni iyo duqsi

Shinni iyo duqsi oo ku kala fadhiya ubax iyo neef bakhtiyey baa sheekadan dhex martay:

Duqsigii: *Agtayda ka tag kuma jecliye.*

Shinnidii: *Anigu bakhtiga aad cunaysid uma soo socdo, waxa igu filan ubaxan quruxda badan ee aan fuushanahay.*

Duqsigii: *Waa run in aad wax xun tahay, maxaa yeelay miciyo halis ah baad leedahay, haddana dadka kuma qaniintid. Waliba waxa jirta in aad dadka saaxiib la tahay.*

Shinnidii: *Dadka marka ay i dhibaan ee ay i soo gardarrays-taan mooyee ma qantino inta badan; haseyeeshee waxa aan sameeyaa malab macaan oo uu dadku aad u jecel yahay.*

Duqsigii: *Adigu malabka ayaad dadka u samaysaa. Iyaguna abaal la'aan bay kaaga gurtaan. Aniguse haddii aan karayo naftaan ka wada goyn lahaa dadka oo idil.*

Shinnidii: *Miyaanay kugu fillayn dhibaatooyinka aad dadka u gaysatid? Habeen iyo maalin waxa aad lugaha iyo baalasha ku siddaa wasakh, markaasaad ku fariista-taa cuntada korkeeda. Wuxaad tahay cadawga ugu weyn ee dadku leeyahay. In ay iska kaa ilaaliyaan way wanaagsan tahay anigana waxa igu habboon in aan kaa fogaado oo aan ka tago qarmuunkaada iyo wasakhdaadaba.*

12.4 Weero weyddiimeed oo diidmo ah

Sidii aynu hore ugu soo xusnayba, markii aynu si guud ahaan uga soo hadalaynay weero diidmeedyada, diidmadu lagama dhex helo oo keliya weero tebineedyada, balse waxaa loo adeegsan karaa jaadad kale oo ka mid ah weeraha. Bal haatanna aynu jeedaalino sida ay weer weyddiimeedu u noqon karto diidmo. Tusaale ahaan aynu u qaadanno weerahan:

- 1) *Ma Axmed baan hilibka cunin?*
- 2) *Axmed ma hilibka buusan cunin?*
- 3) *Cali miyaan hadiyad keenin?*
- 4) *Cali hadiyad miyuusan keenin?*

Haddii aad u fiirsataan weeraha (1-4) waxa aad ogaanaysaan in ay ka dhasheen isugaynta weer weyddiimeed oo qiraal ah iyo mid u barbar dhiganta.

Haddii aynu tusaale ahaan u soo qaadanno weerta (1) waxay u kala dhigmaysaa weer weyddiimeed ah:

- 5) *Ma Axmed baa hilibka cunay?*

iyo diidmada u barbardhiganta oo noqonaysa:

- 6) *Axmed baan hilibka cunin*

labadaasoo markii leysu geeyey dhalay wertii koowaad

- 1) *Ma Axmed baan hilibka cunin?*

Weertan waxaa ka muuqata *ma-baa* oo qurub weyddiimeed ah oo lagu daray qurubka *-aan* ee diidmada ah iyo baaradigmaha diidmada ee falka. Weertan curiyaha diidmada iyo midka weyddiinta waxa ay diiradaynayaan yeelaha (*Axmed*), halka weerta (2) oo waxa diiradaysan uu yahay layeelaha (*hiblibka*), kaasoo ah OM-ka la socda *ma-baa* weyddiimeedka iyo qurubka diidmada *-aan* (*buusan* oo ka kooban *baa + uu + aan*).

Xaaladdan waxaa la wadaaga weeraha (3) iyo (4) halkas oo uu ku jiro qurub weyddiimeedka *miyaa* (kor fiiri bog 251) iyo qurub diidmeedka *-aan*, waxayna diiradaynayaan yeelaha weerta (3) iyo layeelaha weerta (4).

Ha ahaato dabeeecadda sarfe-weereynta ee ay weerahani muujiyaan ama dhadhanka macnahooda waxaa laga wada aqoonsan karaa

kuwa u barbardhigma oo ah weero weyddiimeedyo iyo weero diidmeedyada.

Weeraha aynu ilaa hadda ku soo qaadannay sharraxaaddan waa weero wata diirad magaceed, haddaba waxa aynu haatan geleynaa weero weyddiimeedyo diidmo ah oo wata diirad faleed. Tusaale:

- 7) *Miyaan Axmed imaanin?*
- 8) *Miyuusan Axmed imaanin?*
- 9) *Axmed miyuusan imaanin?*

Dhammaan tusaalooyinkan aynu kor ku soo qaadanay waxa weeye weero ay ku jiraan qurub weyddiimeedka *miyaa* iyo qurub diidmeedka -aan. Attintan waa in aynu ka fiirsanna, waayo waxaan og nahay in, weero weyddiimeedyada wata diirad faleedka la dhisi karo xataa iyada oo la adeegsanayo qurub weyddiimeedka *ma* (kor fiiri bog 251), iyo in caadi ahaanna qaabka diidmada ee weeraha leh diirad faleedka uu yahay *ma* (oo rugteeda ah KF-ka dhexdooda siiba falka hortiisa).

Haddaba waxaa muuqda in uu soo koobmayo siyaabihii ku suuraggeli lahaa dhismaha weer weyddiimeedda diidmada ah oo wata diirad faleed. Sidaa darteed lays ma dhexgelin karo weer weyddiimeedda ay *ma* ku jirto iyo tan diimada ah si loo dhiso weer weyddiimeed diidmo ah. Diimaduna, marka ay la jirto weyddiimeedyada wata diirad faleedka, waxay adeegsan kartaa oo keliya qaabka -aan laakiin marna looma isticmaali karo *ma* (sida ay innagu soo martayba weero weyddiimeedyada diidmada ah ee wata diirad faleed).

Haddii aynu si fiican u fahamnay aragtiyooyinka iyo sharraxaadda kor ku xusan waxa aynu isla markiiba garan karnaa in weerahan soo socdaan ay yihiiin kuwo jaban

- 10) **Miyaan Axmed ma imanayo*
- 11) **Axmed ma ma imanayo*

LAYLI

1. U beddela weero weyddiimeedyada soo socoda kuwo ah weero weyddiimeedyo diidmo ah:

- 1.1 *Ma Cali baa soo noqday?*
- 1.2 *Daahir miyaa buugga keenay?*

- 1.3 *Caasho ma macallimad baa?*
- 1.4 *Kumaa imanaya?*
- 1.5 *Miyaa Raage imanayaa?*
- 1.6 *Ma darsigii baad baratay?*
- 1.7 *Gabadhu ma shaah bay diyaarisay?*
- 1.8 *Warsame ma suuqa ayuu aaday?*
- 1.9 *Ma Cadan baa laga heesay?*
- 1.10 *Lo'dii miyaa la soo xareeyey?*
2. U kala qaybiya ama u kala saara weerahan soo socda afar kooxood
 - A = weer tebineed qiraal ah
 - B = weer tebineed diidmo ah
 - C = weer weyddiimeed
 - D = weer weyddiimeed diidmo ah
 - 2.1 *Ma Max'ed baan dugsi dhigan?*
 - 2.2 *Ma jecli dagaal*
 - 2.3 *Goormuu casharku billaabanyaa?*
 - 2.4 *Cali Jowhar buu aaday*
 - 2.5 *Faarax haddiyad miyuusan keenin?*
 - 2.6 *Shibis ayaan guri ka kiraystay*
 - 2.7 *Ma fiicna dulqaadkiisu*
 - 2.8 *Ma xafiiskaad ku maqnayd?*
 - 2.9 *Kolka dugsiyada la furo baan soo noqonayaa*
 - 2.10 *Ma Ibraahim baan kalluun cunin?*
 - 2.11 *Cilmi afadiisii ayuu hadiyad u keenay*
 - 2.12 *Aabbahaa miyuusan caruurtiisa tixgelin?*
 - 2.13 *Ii ma aadan sheegin*
 - 2.14 *Maxaad doonaysaa?*
 - 2.15 *Gurigeenna sigaar laguma cabbo*
 - 2.16 *Maktabadda ayaan biug ka raadinayaa*
 - 2.17 *Miyay Maana macallimad ahayn?*
 - 2.18 *Asli jimcaha wax ma barato*
 - 2.19 *Dulqaadku wada noolaashaha ayuu xoojiyaa*
 - 2.20 *Xagguu dugsigu ku yaallaa?*
 - 2.21 *Miyaadan dawadii qaadan?*
 - 2.22 *Labadii dulqaad leh ayaa guurkoodu raagaa*

- 2.23 *Dalkee baa adduunka ugu fiican?*
2.24 *Waaliikay been kama baran*
2.25 *Miyaadan i arag?*
3. Dib u guuriya idinkoo weyddiimaha 1-10, ee ku qoran taxanaha bidix - la raadinayaa jawaabaha ku habboon, ee ku taxan dhinaca midig.
S	J
1. <i>Xaggay ka baxdaa beeyadu?</i>	a. <i>Nabadgelyada dalka ayuu ilaaliyaa</i>
2. <i>Waa maxay xareeddu?</i>	b. <i>Naftaada; dadkaaga iyo dalkaaga ayay daryeeshaa</i>
3. <i>Muxuu ciidanku qabtaa?</i>	c. <i>Waa alaabta aqalka</i>
4. <i>Dalka iyo dadka maxay u baahan yihiin?</i>	d. <i>Waa biyaha roobka</i>
5. <i>Maxay aqoontu ii tari kartaa?</i>	e. <i>16 sano ayuu arday ahaa</i>
6. <i>Xageed maanta gashay?</i>	f. <i>Waa xumbada caanaha</i>
7. <i>Waa maxay agab?</i>	g. <i>Goballada Sanaag iyo Bari bay ka baxdaa</i>
8. <i>Yaa qoray buugga?</i>	h. <i>Afgooye ayaan maalin joog u aaday</i>
9. <i>Imisa sano ayuu macallin-kaagyu wax baranaayay</i>	i. <i>Waxaa qoray niman aan aqoontoodu yarayn</i>
10. <i>Waa maxay xoor?</i>	j. <i>Labadooduba way isu baahan yihiin mana kala maarmaan</i>
4. Qora sheeko ama haasaawe oo ay ku jiraan ugu yaraan shan weyddiimood oo ay saddex yihiin diidmo
5. Ka soo saara weyddiimaha ku dhex jira haasaawahan una kale saara laba qaybood (A & B), idinkoo ku qoraya:

A = Weyddiimo didmo

B = Weyddiimo caadi ah

Warsame iyo Warmooge waxay ahaayeen laba arday oo saaxiib ah oo aad isu jecel. Maalin ayaa haasaawahan dhex maray:

Warsame: Saaxib, shalay kumaan iman ee raalli iga ahow!

Warmooge: Waxba ma aha, saaxib.

Warsame: Miyaadan helin waraaqda aan shalay kuu soo diray?

Warmooge: Haa, haseyeeshee ma xirrayn. Miyaadan xaba-gayn?

- Warsame: *Raalli ahow waan hilmaamaye. Wuxaan ku weyd-diinayaa, ma u noqoteen dugsigii, xalay?*
- Warmooge: *Haa, haseyeeshe muu joogin barihi.*
- Warsame: *Ma shalay oo dhan buusan iman? Oo maxaa heley?*
- Warmooge: *Waxaa la yiri wuu bukaa oo isbitaalka ayaa la see-xiyey.*
- Warsame: *Saaxib, warka aad ii sheegtay aad baan uga xumahay. Maxay kula tahay haddii aynu galabia soo booqanno macallinkeenna?*
- Warmooge: *Waa talo siican. Waa in aynu galabta u tagna, illayn waa waalidkeenna labaade.*

12.5 Weero amareed

Weeraha amarka ah waxaa lagu gartaa qaab goonni ah oo uu falku muujiyo, waxana la adeegsadaa marka hadlaha ulajeeddadiisu ay tahay in uu dhegeystuhu qabto ficiil ama wax markaa cayiman.

Weeraha jaadkan ah marna lagama dhex helo qurub diiradeed, ha noqoto mid magaceed ama mid faleed. Dabeeecadda ugu muhimsan ee lagu garto waa qaabka falka oo ah amar. Qaab faleedka ka sokow weerta inteeda kale waa caadi xagga qaab naxweedka. Tusaale:

- 1) *Wax cun!*
- 2) *Dharkan ii mayr!*
- 3) *Ku shub!*

Qaabka falku waa mid aad u fudud maadaama uu badanaa la mid yahay salka falka. Amarka waxaa loo kala qaybiyaa mid ku socda hal qof iyo mid ku socda dhegeystayaal ka badan hal (yacni, qofka labaad ee keliga ah iyo qofka labaad ee wadarta ah):

- 4) *Keen!*
- 5) *Keena!*

Weero amareedyadu waxa ay xitaa noqon karaan weero diidmo, waxaana diidmada ka dhigaya qurub diidmeedka *ha*:

- 6) *Waxba ha keenin!*
- 7) *Ha soo noqonin!*

Xitaa falka weeraha amarka ah wuxuu yeeshaa baaradigme diidmo, iyada oo la adeegsanayo isla qaabkii oo aan isbeddelin oo ah -in. Laakiin qofka labaad ee wadarta ah waxa -in ku saa'iday shaqalka -a oo aynu ku soo aragnay weerta (5) ee wadarta qiraalka ah. Weeraha wadarta ah ee waafaqsan (6) iyo (7) waxa ay noqonayaan:

- 8) *Waxba ha keenina!*
- 9) *Ha soo noqonina!*

LAYLI

1. Ka soo saara weerahan soo socda kuwa amarka ah:
 - 1.1 *Ariga ku soo celi xeradiisa*
 - 1.2 *Micna la'aan ha u dilina xayawaanka*
 - 1.3 *Garoonka ayaan isku arkaynaa*
 - 1.4 *Ha raacin doonta Cali*
 - 1.5 *Fiirso intaadan falin*
 - 1.6 *Intaadan afka kala qaadin hadalka miisaan*
 - 1.7 *Meel cidla ah baad ku hafanaysaa*
 - 1.8 *Baryadu ma shaqayste bay kaa dhigeysaan*
 - 1.9 *Haddaydaan horay u dhibtoon dheef ma helaysaan*
 - 1.10 *Aqoon iyo waaya aragnimo ku koriya maskaxda*
2. U beddela weerahan soo socda weero amareed:
 - 2.1 *Dugsiga ma aaddeen?*
 - 2.2 *Shaah ma cabaysaa?*
 - 2.3 *Ma aayahiina baad ka fekeraysaan?*
 - 2.4 *Adkaysi badan ma leedihii?*
 - 2.5 *Adiga iyo Saynab dersi baad barataan*
 - 2.6 *Ma seexatay?*
 - 2.7 *Ma aadan xirin albaabka*
 - 2.8 *Hindhiso ayaad isku celisay*

12.6 Weer tale

Waxaa jira marar uu hadluhu u adeegsado weero ku dhisan falal leh qaabkii hab talo ahaa ee aan hore u soo aragnay (eeg bog 152), si uu hadalkiisii ugu muuqdo: qaab ku talin, rajo, duco iyo mararka

qaarkood si amar ahaan ah, hayeeshee habkani wuxuu kaga duwan yahay midka amarka isagoo leh qaab qofeedka oo idil, iyo qurubka *ha* oo u gaar ah qofka saddexaad, halka qofka koowaad iyo kan labaad ay ka leeyihiin magacuyaalka dhimman ee yeelaha (*an, ad*):

- 1° k. *an kuu sheego!*
- 2° k. *ad sheegto!*
- 3° k.l. *ha u sheego!*
- 3° k.dh. *ha u sheegto!*
- 1° wa. *an sheegno!*
- 2° wa. *ad sheegtaan!*
- 3° wa. *ha sheegeen!*

Dhammaadka *-o* ee falka, dhawaaq ahaan la mid ma aha dhammaadka habka dhimman (oo isaguna leh *-o*), kaasoo leh codkac, halka midka hab talo uusan lahayn, intaa waxaa dheer in ay xitaa ku kala duwan yihii qaabka qofka saddexaad ee wadarta ah oo kala ah: *-een* iyo *-aan*.

Xataa dhismaha hab talo waxaa laga dhigi karaa diidmo iyada oo la adeegsanayo qurubka *yaa*:

- 1) *Yuusan ila hadlin*
- 2) *Yaanay illoobin*

Weeraha (1) iyo (2) waxa ay *yaa* ku lifaaqan tahay magacuyaallada dhimman ee yeelaha, kuwaas oo isla beddela hadba qofka laga hadlayo, iyagoo wata diidmada *aan*. Qaabka falku wuu ka sirman yahay dadkoo idil, wuxuu leeyahay *-in* aan isbeddelin. Wuxaan ku soo gabaggabeynaynaa in weer talo, sida weer amar, aanan marna laga dhex heleyn qurub diiradeed, nooc kasta ha ahaado.

LAYLI

1. U beddela weerahan soo socda weero talo.

- 1.1 *Diinsoor ayay u guureen*
- 1.2 *Cadale ayuu degay*
- 1.3 *Guri baynu dhisnay*
- 1.4 *Moos baan ku siiyay*
- 1.5 *Gabbalkii baa dhacay*
- 1.6 *Dhir badan ayaanu beernay*
- 1.7 *Dugsi quraan buu dhigtaa*

- 1.8 *Saafi soon bay billowday*
- 1.9 *Harar buu ku barbaaray*
- 1.10 *Jabiuti ayaan booqanayaa*
2. Hoosta ka xartiqa dhammaan weeraha hab talo ah oo laga dhex helo sheekadan soo socota.

Dhugmo

Waa baa waxaa wada socdaalay asar nin oo mid fulay yahay, mid geesi yahay, mid caaqil yahay, midna kasmo iyo waaya-aragnimo isku biirsaday.

Goor ay daal, harraad iyo gaajo la ilxun yihii ayaa asar libaax oo ay iyana ka caddahay ka hor yimaadeen.

Iyagoo naxsan, wax ay sameeyaan garan la', ayaa fulaygii hadlay oo yiri: "An cararno".

Geesigii oo warkiisa ka diqeysan ayaa inta jalleecay yiri: "Suga, aniga ayaa afartaba dilaye".

Caaqilkii oo halista lagu jiro inuu xal u helo doonaya ayaa yiri: "Afar baan nahay, libaaxyaduna waa asar ee ninkeenba mid ha abbaaro oo ha dilo".

Waaya-araggi oo ilaa goortaas aamusnaa, ayaa saaxiibbadii jalleecay, dabadeedna libaaxyadii xaggooda u dhaqaaqay oo ku yiri: "Luddeenna iyo lafaheennu hal libaax ka badan ma baahi tiraan ee dagaallama, kiinnii adkaada ayaa na cunayee".

Libaaxyadii ayaa isla goortiiba gurxan iyo gurdan billaabay, dagaalna foodda is daray.

Nimankiina intay madaxa iskula jireen ayay baxsadeen, meeshii ay u socdeenna nabad ayay ku tageen.

3. Qora 15 weerood oo hab talo ah, ha noqdaan qiraal ama diidmo.

Raadraacyada ugu muhimsan

- Abraham, R. C. & S. Warsama (1951). *The principles of Somali*. London.
- Agostini, Francesco, Annarita Puglielli & Ciise M. Siyaad (1985). *Dizionario somalo-italiano*. Roma: Gangemi Editore.
- Ahmed Cartan Xaange (1988). *Folktales from Somalia*. Uppsala: Scandinavian Institute of African Studies.
- Andrzejewski, B. W. (1964). *The Declension of Somali Nouns*. London: School of Oriental and African Studies.
- (1968). "Inflectional characteristics of the so-called weak verbs in Somali". *African Language Studies*, 9:1-51.
- (1969). "Some observations on hybrid verbs in Somali". *African Language Studies*, 10:47-89.
- (1975). "The role of indicator particles in Somali". *Afroasiatic Linguistics*, 1/6:1-69(a).
- (1979). *The Case System in Somali*. London: School of Oriental and African Studies.
- Bell, C. R. V. (1953). *The Somali Language*. London: Longmans.
- Ciise Maxamed Siyaad (1985). *Favole Somale. Studi Somali 6*. Roma, Ministero degli Affari Esteri.
- Hetzron, R. (1965). "The particle *baa* in Northern Somali". *Journal of African Languages*, 4/2:118-130.
- Kenediid, Yaasiin C. (1975). *Qaamuuska af-soomaaliga*. Firenze: E. Ariani/L'arte della stampa.
- Moreno, M. (1951). *Nozioni di grammatica somala*. Università di Roma, Scuola Orientale.
- Panza, B. (1974). *Af soomaali - Grammatica della lingua somala*. Firenze: Le Monnier.
- Puglielli, Annarita (ed.) (1981). *Sintassi della lingua Somala. Studi Somali 2*. Roma, Ministero degli Affari Esteri.
- (ed.) (1984). *Aspetti morfologici, lessicali e della focalizzazione. Studi Somali 5*. Roma, Ministero degli Affari Esteri.
- Reinisch, L. (1903). *Die Somalie-Sprache: III Grammatik*, Band V, Teil I. Vienna: Alfred Moeller.
- Saeed, John I. (1987). *Somali Reference Grammar*. Wheeton, Maryland.
- Shire Jaamac Axmed (1976). *Naxwaha Af-soomaaliga*. Mogadiscio: Akademiya Dhaqanka.
- Zolkovsský, A. L. (1971). *Sintaksis somali*. Mosca: Nanka.

EREYFURKA

SOOMAALI	TALYAANI	INGIRIISI	MICNAHA EREYGA
aan suntanayn	<i>non marcato</i>	<i>unmarked</i>	Ereyga aan lahayn calaamad gaar ah oo ka soocaysa ereyada kale ee ay isku dirta ka yihiin. Waa lidka suntane.
aan tirsamin	<i>non numerabile</i>	<i>uncountable</i>	Magacyo tilmaama wax aan la tirin karin sida, <i>ciidda, biyaha sonkorta iwm</i> .
af	<i>lingua</i>	<i>language</i>	Hadaf ay bulsho u adeegsato sidii ay isku wargaarsiin lahayd, luqad.
af guud	<i>lingua standard</i>	<i>standard language</i>	Af ka dhexeeya ummad isku qaran ah, waxaana loo adeegsadaa siiba xagga warbaahinta iyo waxbarashada.
af haasawe	<i>linguaggio colloquiale</i>	<i>colloquial language</i>	Hab afeedka la adeegsado marka caadi ahaan loo haasaawayo.
af qoraal	<i>lingua scritta</i>	<i>written language</i>	Qaab afeedka la adeegsado marka wax la qorayo, kaasoo u dhow ama la xariira qaabka suugaanta. Sidaa daraaddeed wuu ka adag yahay, siiba xagga weereynata, qaabka afka ee tiraab ahaan loo adeegsado.
af tiraabeed	<i>lingua parlata</i>	<i>spoken language</i>	Qaab afeedka la adeegsado marka si caadi ah loo hadlayo.
afguri (lahjad)	<i>dialetto</i>	<i>dialect</i>	Hab afeed gaar ah oo looga hadlo degaan kooban. Lahjaddu waxay wax yar ka duwan tahay luqadda farta leh ee qaran ka wada dhexeeya.
afmaldah (sarbeeb)	<i>linguaggio figurativo</i>	<i>figurative language</i>	Hadaf daboolan oo duluc ama ujeeddo kale ay ku dhix qarsoon tahay. Wuxuuna xallad u yeelaa siiba hadalka suugaanta.
alan	<i>sillaba</i>	<i>syllable</i>	Erey waxaa loo qaybin karaa xubno tiradooda la mid ah inta shaql uu leeyahay ereygaas (sida madax →

			<p>ma-dax). Xubin waliba waxaa lagu magacaabaa alan. Erey wuxuu noqon karaa hal alanle (eir), laba alanle (ma-dax), saddex alanle (dib-ka-be) iwm. Xusuusnaada in shaqalka dheer lagu tiriyo hal shaqal ama hal cod (ii, aa iwm.) sida shibanyaashan oo kale - dh, sh, kh - oo aan la kala qaybin karin.</p>
alifba'	<i>alfabeto</i>	<i>alphabet</i>	Hab qoraal oo muujinaya dhawaa-qyada ama codadka uu af leeyahay. Yacni xuruuf af lagu qoro oo ka kooban shaqallo iyo shibbaneyaal; alif.
amaah	<i>prestito</i>	<i>borrowing</i>	Erey laga soo amaahday ama asalkiisu uu ka soo jeedo af kale, sida buug oo laga soo amaahday af ingriisiga (<i>book</i>).
amar	<i>imperativo</i>	<i>imperative</i>	Hab faleed loo adeegsada amar farid.
amar diidmo	<i>imperativo negativo</i>	<i>negative imperative</i>	Hab faleed amar ah oo raacsan diidmo, yacni qaab faleed amraya qof in uusan ku dhaqaaqin fal (tus. <i>ha cunin!</i>).
ammin	<i>tempo</i>	<i>tense</i>	Marka laga eegayo dhanka ammin naxweedka, waxaa jira qaab faleedyo gaar ah oo waafaqsan amminka falka la sameeynayo sida timaaddo, tagto iyo joogto iyadoo laga ambaqaadayo waqtiga la soo saarayo hawraarta.
amminay-san	<i>temporale</i>	<i>temporal</i>	La xariira amminka.
amminno lammaanan	<i>tempi composti</i>	<i>compound tenses</i>	Waxay yihii: timaaddo, tagto, caadaley iyo shardiley (eeg falal lammaanan).
astaamayn	<i>punteggia-tura</i>	<i>punctuation</i>	Astaamo lagu kala qaybiyo hadal qoran sida: hakad, joogsi, kolmo,

			bilo, laba dhibcood iwm.
astaan	<i>segno</i>	<i>sign</i>	Curiye muhim ah oo dhisa unugga ugu yar ee hadalka. Astaan afeed baa lagu magacaabaa xiriirka ka dhexeeyaa macnaha (nuxurka ereyga) iyo lafdiga (qaabka ereyga).
astaan kooban	<i>sigla</i>	<i>sigla, acronym</i>	Hal erey ama in ka badan oo la soo koobo, badanaana waxaa la qaataa erey waliba xarafkiisa ugu horreeya (tus. sh. = <i>shilin</i> , U.N. = <i>United Nations</i>).
baab	<i>capitolo</i>	<i>chapter</i>	Qayb ka mid ah qaybo buug.
bar xiddigeed	<i>asterisco</i>	<i>asterisk</i>	Sumad (*) la hordigo hadal qaab dhismeediisu ama adeegsigiisuba aanu dad u cuntamaynin ama naxwa ahaan aan qummanayn.
baradigme	<i>paradigma</i>	<i>paradigm</i>	Qaab ama hab uu raaco fal marka uu isrogrogayo.
baradigme fidsan	<i>paradigma esteso</i>	<i>extended paradigm</i>	Marka diirad tilmaamuhu uusan diiradaynayn yeelaha, qaabka falku wuxuu noqonoyaa mid ballaaran ama fidsan (tus. <i>Saalax salaad buu ku jiraa</i>).
baradigme kooban	<i>paradigma ridotto</i>	<i>reduced paradigm</i>	Marka diirad tilmaamuhu uu diiradaynayo yeelaha, qaabka falku wuxuu noqonayaa mid kooban (tus. <i>Saalax haa salaad ku ijira</i>).
caadaley	<i>abituale</i>	<i>habitual</i>	Eeg joogto ama tagto caadaley.
caadyaal	<i>concreto</i>	<i>concrete</i>	Eeg magac caadyaal.
cayn	<i>genere</i>	<i>gender</i>	Dir naxweed ku shaqa leh in ay kala saarto labka iyo dheddigga magacyada, magacuyaallada iyo qaab faleedyada (tus. <i>inantu way seexatay</i>). Cayn dheddigeed ayay wada muujiyeen: magaca magacuyaalka iyo falkuba.
cayn dheddigeed	<i>genere femminile</i>	<i>feminine gender</i>	Cayn naxweed lid ku ah cayn laboodka (eeg cayn).

cayn labood	<i>genere maschile</i>	<i>masculine gender</i>	Cayn naxwaeed lid ku ah cayn dheddigeed (eeg cayn).
cayn naxweed	<i>genere grammaticale</i>	<i>grammatical gender</i>	Eeg cayn.
cillanaad	<i>astratto</i>	<i>abstract</i>	Eeg magac sillanaad.
cilmi-afeed	<i>linguistica</i>	<i>linguistics</i>	Daraasad cilmi ku dhisan oo u gaar ah afafka aadamiga.
cod	<i>suono</i>	<i>sound</i>	Dhawaaq ka soo baxa xubnaha codaynta.
codayn	<i>fonetica</i>	<i>phonetics</i>	Qayb ka tirsan cilmi-afeedka oo derista cododka ama dhawaqyada afka.
codkac	<i>accento tonale</i>	<i>high tone</i>	Cod dheer oo ku dul dhaca hal shaqal oo ka mid ah ereyga. Codkacu rugo kala duwan ayuu ereyada uga dhacaa, taasna waxay keentaa in lagu kala saaro ereyo micnahoodu, siiba kuwa qoraalkoodu isku midka yahay, sida inán (oo wiil ah) iyo inán (oo gabar ah).
curiye	<i>elemento</i>	<i>element</i>	Erey guud oo tilmaama xubin ka mid ah xubnaha uu shay ka kooban yahay, sida erey oo ah xubin ka mid ah weerta ama dibkabe oo ah xubin ka tirsan ereyga.
cutub	<i>unità</i>	<i>item</i>	Erey tilmaama curiye qaamuseed.
dahsoon	<i>sottinteso</i>	<i>unexpressed</i>	Waa marka qayb ka mid ah weerta ay dahsoon tahay sida yeelaha.
dhadhan miene	<i>valore semantico</i>	<i>semantic value</i>	Qiimaha micneed ee uu leeyahay erey ama wax ka badan.
dhalanrog	<i>trasformazione</i>	<i>transformation</i>	Falgal u beddelaya dhismaha dahsoon mid muuqda, isagoo raacaya qawaaniin.
dhammaad	<i>desinenza</i>	<i>ending</i>	Qaybta dambe ee ereyga oo ku dhaca isbeddel ama nadooc (tus, <i>bar</i> → <i>baray</i> → <i>barayaal</i> ; <i>cun</i> → <i>cunay</i> → <i>cunayaa</i>).

dhammays-tire	<i>complementatore</i>	<i>complement-ary</i>	Curiyaha hoggaamiya weer dhamaystir ah (tus. <i>waxaan doonayaa in aan seexdo</i>). Curiyaha in wuxuu hoggaamiyaa weerta dhamaystirka ah (<i>aan seexdo</i>) isagoo ku xiraya weerta kale ee ka horreysa (<i>waxaan doonayaa</i>).
dhanbaal	<i>messaggio</i>	<i>message</i>	Akhbaar la isu tebiyo. Si dhambaal loo soo saaro waxaa loo baahan yahay: soo saare oo adeegsada wasiilo wax ku tebiya iyo loo soo saare.
dhawaaq	<i>pronuncia</i>	<i>pronounciation</i>	Habka ku dhawaaqidda xaraf amarey.
dheddig	<i>femminile</i>	<i>feminine</i>	Eeg cayn dheddigeed.
dhegeyste	<i>ascoltatore</i>	<i>hearer</i>	Marka war laysu gudbinayo waxaa saldhig u ah in ay jiraan qof hadla iyo qof dhegeysta, midkaan dambe ayaa lagu magacaabaa dhegeyste.
dhexkabe	<i>infisso</i>	<i>infix</i>	Lifaaq la dhexgeliyo erey gudihiisa (tus. <i>waan qoraya; waan qorayaa</i>).
dhigaal	<i>trascrizione</i>	<i>transcription</i>	Habkastoo diiwaangeliya hawraar tiraab ah iyadoo la adeegsanayo qoraal.
far	<i>ortografia</i>	<i>orthography</i>	Hab loo qoro af.
dhismo	<i>struttura</i>	<i>structure</i>	Qaabka ay u habaysan yihii curiyeaal afeed (sida <i>foniiyada, ereyada, oraahyada</i>), oo ku dhisan xiriirkha isdhaafsan ee ka dhexeeyaya curiyeyasha.
dhismo dahsoon	<i>struttura profonda</i>	<i>deep structure</i>	Qaab weereedka dahsoon oo aan weli ku dhicin isbeddel, wuxuuna ka soo horjeedaa dhismaha muuqda (eeg dhismaha muuqda).
dhismo muuqda	<i>struttura superficiale</i>	<i>surface structure</i>	Qaab weereedka muuqda, kaddib markuu ku dhaco isbeddel dhismaha dahsoon. Tus. <i>ninka sii socda</i>

			<i>ayaan la hadlay.</i> Dhismahaan muuqda wuxuu ka yimid dhismaha dahsoon: <i>ninka [ninka baa sii socda] ayaan la hadlay.</i>
dib u soo celinta magac-uyaalka	<i>ripresa pronominale</i>	<i>resumptive pronouns</i>	Hab weereyn oo tilmaama dib u soo celinta yeelaha ama layeelahaa weerta, isagoo leh qaab magac-uyaal dhimman (tus. <i>Cali jincihii buu soomay; Asli adiga ayay ku taqaanaa</i>).
dibkabe	<i>suffisso nominale</i>	<i>suffix</i>	Lifaaq lagu dhejiyo sal magac ama fal dhammaadkiisa, yacnii dhiniciisa midig (tus. <i>dukaante baa illinka furay</i>).
dibkabe magaceed	<i>suffisso nominale</i>	<i>nominal suffix</i>	Waxaa jira dibkabayaal ka dhiga falalka magacyo, waxaana ka mid ah -id, -in, -sho, -aan, -e. Tus. <i>abuur + id</i> → <i>abuurid(da)</i> , <i>kari + in</i> → <i>karin(ta)</i> , <i>rumayso + sho</i> → <i>rumaysasho(da)</i> , <i>yar + aan</i> → <i>yaraan(ta)</i> , <i>bar + e</i> → <i>bare(ha)</i> .
diidmo	<i>negazione</i>	<i>negation</i>	Hab weereed ku dhisan diidmada khabarka weerta (tus. <i>Axmed xayawaanka ma dhibo</i>).
diirad	<i>fuoco</i>	<i>focus</i>	Marka uu qof hadlayo, weer kastoo ka mid ah warkiisa waxaa ka mid ah qayb uu si gaar ah u danaynayo, sidaas darteed hadluhu wuxuu adeegsadaa summad (baa/ayaa, waa) u baaqda dhegeystaha qaybataas.
diiradayn	<i>focalizza-zione</i>	<i>focalization</i>	Marka diirad la saaraayo qayb ka mid ah weerta (eeg diirad).
diiradeeye	<i>focalizzatore</i>	<i>focalizer / focus marker</i>	Qurubyada wax diiradeeya oo kala ah: baa/ayaa, waa (eeg qurub diiradeed).
dir	<i>classe</i>	<i>class</i>	Waxaa lagu magacaabaa koox ereyo ah oo wadaaga hal ama

			dhawr dabeecadood, sida magacyada.
dir naxweed	<i>categoría grammaticale</i>	<i>grammatical category</i>	Curiyeyaasha warka oo loo qaybiyo kooxo hadba sida ay isugu eg yiihin.
dirayn	<i>classificare</i>	<i>classify</i>	Curiyeyaal loo kala saaro koox koox hadba sida ay isugu dhow yiihin naxwe ahaan.
duluc hadal	<i>scopo comunicativo</i>	<i>communicative aim</i>	Ulajeeddada uu hadluhu doonayo in uu hadalkiisi ku gudbiyo.
durkin	<i>spostamento</i>	<i>displacement</i>	Marka xubin laga durkinayo rugteeda.
erey	<i>parola</i>	<i>word</i>	Curiyaha ugu yar ee af uu leeyahay oo leh micne gaar ah, yaani waa bulukeetiga warka (tus. <i>qalin, bil</i>), kelmed.
erey abuurid	<i>formazione delle parole</i>	<i>word formation</i>	Habdhac suurtaggeliya in la abuuro erey cusub, iyadoo laysku rakibayo erey iyo dibkabe ama laba erey (tus. <i>gar + le</i> → <i>garle</i> , <i>af + guri</i> → <i>afguri</i>).
ereybixin	<i>terminologia</i>	<i>terminology</i>	Wadajirka ereyo u gaar ah hal bed aqooneed ama farsamo.
ereyfur	<i>glossario</i>	<i>glossary</i>	Wadajirka ereyo u gaar ah hal bed aqooneed ama farsamo, iyadoo erey walba la qeexayo waxa uu yahay.
erey-dareen	<i>esclamazione</i>	<i>exclamation</i>	Cod muujinaya hadlaha shucuurtiisa sida yaab, naxdiin farraxad iwm (tus.: <i>ba'a!</i> , <i>Alla hayow!</i>).
ereyo (qaamuus)	<i>lessico</i>	<i>lexicon</i>	Wadajirka ereyada uu leeyahay af, ama u gaarka ah qayb aqooneed; qaamuus.
ereyo lammaaan	<i>parole composte</i>	<i>compound words</i>	Erey ka kooban 2 ama in ka badan oo ereyo ah oo laysku lifaaqay (tus. <i>dayaxgacmeed</i> ← <i>dayax</i> + <i>gacmeed</i>).

faahfaahiye	<i>modificatore</i>	<i>modifier</i>	Erey ama oraah ama weer faahfaahisa xubin ka tirsan weerta (tus. <i>nin dheer ayaa yimid</i>).
fal	<i>verbo</i>	<i>verb</i>	Qayb ka mid ah koox naxweedda isbedbeddesha, waxayna tilmaantaa wax la sameeyo ama wax la ahaado (tus. <i>Guuleed wuu yimid; Sucaad way kortay</i>).
fal aasaasi ah	<i>verbo principale</i>	<i>main verb</i>	Fal leh qaab masdar oo wata fal kale oo ka kaaliya dhinaca nadooca (tus. <i>wuu seexan karaa</i>). Eeg fal kaaliye.
fal diiradayn	<i>focalizzazione verbale</i>	<i>verbal focalization</i>	Marka diiraddu ay saarantahay falka.
fal gudbe	<i>verbo transitivo</i>	<i>transitive verb</i>	Waxaa lagu magacaabaa fal u baahan layeеле toosan si uu u hawigalo, sida arag, cun, taabo (tus. <i>Sabriye ayaa tufaaxa cunay</i>). Y LY F gudbe
fal magudbe	<i>verbo intransitivo</i>	<i>intransitive verb</i>	Fal aan oggolaanayn in uu si toos ah u yeesho layeèle sida soco , buub , weynow (tus. <i>Ismahaan baa soo socota; Ismahaan baa u soo socota dugsiga</i>).
fal sifo	<i>verbo stativo</i>	<i>stative verb</i>	Waxaa jira falal aan muujinayn waxa uu qabto yeeluhu, balse muujiya xaaladda uu ku sugar yahay iyo sifadiisa. Falalkani waxay mar waliba ay ku tiirsan yihii fal ahaansho (tus. <i>gabadhu way wanaagsan tahay</i>).
falal lammaanan	<i>verbo composto</i>	<i>compound verb</i>	Qaab faleed ka kooban masdar iyo fal falkaaliye, waxaana ka mid ah habka timaaddada (<i>waan karin doonaa</i>) habka shardilayda (<i>waan karin lahaa</i>) iyo tagto caadaley (<i>waan karin jiray</i>).
falanqayn	<i>analisi</i>	<i>analysis</i>	Daraasad la xariirta shay xubniiisa oo mid mid loo baarayo; kala

			dhigdhigid; gorfayn, lafagur.
fale	soggetto	subject	Qofka ama shayga sameeya hawsha falka, ama magaca waafaqsan qaab sarfeedka falka weerta (tus. <i>inantu geed ayay aragtay</i>), yeele.
falid	azione	action	Wax qabasho, samayn, yeelid, waxayn.
falkaab	avverbio	adverb	Erey ku kordhiya faahfaahin micnaha falka. Afafka qaarkood waxay leeyihiin dibkabayaal lagu aqoonsado sida -ly (ingiriisiga) -mente (talyaaniga), haseyeeshee af soomaaligu wuxuu leeyahay falkaabyo u dhaqma dhisma ahaan sida magaca, marka laga reebo in aad u kooban, sida: soo, sii, wada, iwm.
falkaab jijo	avverbio direzionale	directional deictic adverb	Waa soo iyo sii, kuwaasoo rug tooda ah falka hortiisa, waxayn tilmaamaan jihada uu falku dhacayo marka laga eego rugta u ku sugaran yahay hadluhu ama so saaraha weertu (tus. <i>Cali waa so socdaa</i> . Yacni jihada hadlaha ayu Cali u socdaa).
falkaaliye	verbo ausiliare	auxiliary verb	Fal loo adeegsado in uu fal kale oo qaab masdar leh ka kaaliyo xagga habka, muuqaalka, amminka, qofka, tirada iwm. Waxaa ka mid ah jir, doon, leh. Wuxaana loo adeegsadaa ammin iyo hab go'an (tus. <i>kubbad buu cayaari jiray</i>).
faqrad	paragrafo	paragraph	Qayb kastoo ka mid ah qaybo qoraal.
farac	derivazione	derivation	Habdhaac uu erey uga soo farcamo mid kale (tus. <i>fur + e → fure</i>).
fidin	espansione	expansion	Qayb weerta ka mid ah oo dhisma ahaan la fidinayo (tus. <i>wiil baa yimid → wiilka dheer ee Cali la</i>

			<i>dhashay baa yimid).</i>
fikrad	<i>ipotesi</i>	<i>hypothesis</i>	Aragti ku salaysan mala'awaal.
fonium	<i>fonema</i>	<i>phoneme</i>	Dhawaaq aan la kala qaybin karin oo ka mid ah dhawaaqyada ama codadka kala duwan ee af uu leeyahay. Ereyadu waxay ka dhashaan iskurakibaadda dhawaaqyadaas (tus. <i>dh + a + g + a + x</i>).
fure (kood)	<i>codice</i>	<i>code</i>	Astaan afgarad ah.
furid	<i>decodifica- zione</i>	<i>decodifica- tion</i>	Wax micnihiisa si qarsoodi ah loo habeeyey furid ama macnayn.
gudbe	<i>transitivo</i>	<i>transitive</i>	Eeg falgudbe.
haasaawe	<i>dialogo</i>	<i>dialogue</i>	Hadal dhex mara labo qof ama in ka badan.
hab	<i>modo</i>	<i>mood</i>	Habka uu hadluhu u soo bandhigo hawlahaa (ama sifooyinka) ay falalku muujiyaan.
hab amar	<i>modo imperativo</i>	<i>imperative mood</i>	Hab faleed muujinaya ammar (tus. <i>seexo!</i>).
hab dhimman	<i>modo dipendente</i>	<i>dependent mood</i>	Hab u gaar ah weerta dhimman oo ku xiran weer kale (tus. <i>Ninka [aan la hadlayo] waa Soomaali</i>).
hab ebyoon	<i>modo indipendente</i>	<i>independent mood</i>	Hab hadluhu u adeegsado in uu ka warbixiyo wax jira, wuxuuna u muujiyaa falka habkii uu ku tilmaami lahaa xaqiiqdaas.
hab shardiley	<i>modo condizionale</i>	<i>conditional mood</i>	Hab faleed muujinaya hawl ku xiran shuruud (tus. <i>waan tegi lahoo...</i>).
hab talo	<i>modo ottativo</i>	<i>optative mood</i>	Hab uu hadluhu u adeegsado si waxa uu sheegayo dadka ugu gudbiyo qaab talo iwm (tus. <i>an seexanno</i>).
habdhac	<i>processo</i>	<i>process</i>	Waxaa loo adeegsadaa si loo tilmaamo ifafaale afeed oo keena isbeddel.
habdhiska kayska	<i>sistema casi</i>	<i>di case system</i>	Nidaamka uu u shaqeeyo kaysku (eeg kays).

hadal	<i>discorso</i>	<i>discourse</i>	Wax layskula hadlayo, oo iyagoo ereyo iyo weero ka kooban, afka laga sheego.
hadle	<i>parlante</i>	<i>speaker</i>	Qof soo saara weero. Qof adeeg-sada af..
hakad	<i>virgola</i>	<i>comma</i>	Astaan (,) muujinaysa halka looga baahan yahay hakasho gaaban, marka la akhrinayo qoraal.
hal alanle	<i>monosilla-bico</i>	<i>monosyllabic</i>	Erey ka kooban hal alan (tus. <i>san, ul</i>). Eeg alan.
halqabsi	<i>interiezione</i>	<i>interjection</i>	Curiye ku dhex jira war, isagoon xiriir la lahayn weerta inteeda kale (tus. <i>yacni, ee, iwm.</i>).
hawraar	<i>proposizione</i>	<i>proposition</i>	Cutub curiyeyaa oo wadajirkoodu cabbiro fikrad dhan; weer.
hogatiis	<i>illustrazione</i>	<i>illustration</i>	Sawir iyo wax u eg oo wax lagu muujiyo.
horkabe	<i>prefisso</i>	<i>prefix</i>	Lifaaq ku dhega ereyga bilowgiisa (tus. <i>aqaan</i> → <i>taqaan, yagaan</i>).
horyaala-yaal fudud	<i>preposizione semplice</i>	<i>simple preposition</i>	Waa marka horyaalayaashu ay keli keli yihiin (tus. <i>guriga ayaan ka imid</i>).
horyaala-yaal iskudhafan	<i>preposizione complessa</i>	<i>complex preposition</i>	Waa marka horyaalayaashu ay isku dhafmaan sida u + ka → uga (tus. <i>Cumar waraaq ayuu Sucaad uga keenay Xarardheer</i>).
horyaale	<i>preposizione</i>	<i>preposition</i>	Curiye aan doorsoomin oo hawshiisu ay tahay in layeele dadban uu qabadsiiyo falka weerta (tus. <i>Safiya baa Salligaas ku tukatay</i>).
ikhtiyaar	<i>facoltativo</i>	<i>optional</i>	Shay adeegsigiisu aanu khasab ahayn.
isasaamayn	<i>assimilazione</i>	<i>assimilation</i>	Habdhaac ay isu saameeyaan labo dhawaaq oo isku xigsada ama isu dhowaada: - shaqalladu, ha isu dhowaadaan ama ha yare kala fogadaan, way isa

			<p>saameeyaan. Dhawaqooda ayaa is jiita oo isu ekaada (tus. <i>xero+ta</i> → <i>xerada</i>);</p> <p>- shibbanayaasha qaarkood iyaguna marka ay isku xigsadaan way isasaameeyaan (tus. <i>buug+ka</i> → <i>buugga</i>).</p>
isburin	<i>contraddizione</i>	<i>contradiction</i>	Fikrad ka hor imanaysa ama burinaysa mid kale, wax aan maangal ahayn. Iskhilaaf.
isku-ururid	<i>contrazione</i>	<i>contraction</i>	Qaab ka dhasha isku dheehmid labo shaqal ama cod oo isu soo dhowaada (tus. <i>waxa + uu</i> → <i>wuxuu</i> ; <i>marka +aan</i> → <i>markaan</i>).
iskuxidhe	<i>connettivo</i>	<i>connective</i>	Ereyo loo adeegsado in ay isku xiraan weero (tus. <i>sidaa darteed, maadaama, maxaa yeelay</i> , iwm.).
iskuxigga ereyada	<i>ordine delle parole</i>	<i>word order</i>	<p>Habka uu af waliba u nidaamsan yahay xagga isku xijinta ereyada weerta, siiba yeelaha, la yeelaha iyo falka (tus.:</p> <p>af soomaaliga = <i>Y LY F</i> af carabiga = <i>F Y LY</i> af ingsiisiga = <i>Y F LY</i></p>
iskuxireyaal	<i>parole funzionali</i>	<i>function words</i>	Curiyeyaal hawshoodu tahay in ay isku xiriiriyaan ereyada hadalka, waxayna u kala baxaan labo koox: xiriiriyeaal iyo horyaalayaal.
isrogrog	<i>coniugazione</i>	<i>conjugation</i>	Nadooca ama isrogrogga ku dhaca falka, arrinkaasoo ku xiran: habka, amminka, qofka tirada, iwm. (tus. <i>Hibaaq way tagtay; Hibaaq iyo Cigaal way tageen</i>).
isudaran	<i>contrast</i>	<i>contrast</i>	Labo curiye oo aan is qaban karin oo midba midka kale aan u oggolaanayn in ay iskula jiraan hal meel.
iswaafaq-sanaan	<i>concordanza</i>	<i>concord</i>	Curiyeyaasha weerta oo isku waafaqa xagga caynta, tirada iwm.

			(tus. <i>inantu dawo ayay cabtay; inanku dawo ayuu cabay</i>).
jinsi	<i>sesso</i>	<i>sex</i>	Dabeecadaha kala duwan ee leh shakhsiyaad ama noolayaal isku dir ah (lab iyo dheddig).
joogto	<i>presente</i>	<i>present</i>	Ammin faleed tilmaama fal dhacaya isla marka la joogo oo lagu dhawaqaqayo warka.
joogto caadaley	<i>presente abituale</i>	<i>habitual present</i>	Fal la caadaystay oo samayntiisu socoto markaas la joogo, ilaa waqtiga hadluhu uu soo saarayo dhambaalka (tus. <i>dugsi baan dhigtaa</i>).
joogto socota	<i>presente progressivo</i>	<i>progressive present</i>	Fal la samayn rabo ama lagu jiro hawshiisa isla markaas oo laga hadlayo (tus. <i>Haddaan aadayaaxafiisa</i>).
kaaliye	<i>ausiliare</i>	<i>auxiliary</i>	Eeg fal kaaliye.
kays	<i>caso</i>	<i>case</i>	Isbeddel sarfeed oo ku dhaca qaabka erezada qaarkood (siiba magacyada), oo muujinaya xiriirkax naxweed ee qaabkaasi uu la leeyahay weerta inteeda kale. Waxaa habdhiska kaysyada soomaaliyeed ka mid ah: <i>kays yeelaale, kays yeerimo, kays lahaansho</i> .
kays lahaansho	<i>caso genitivo</i>	<i>genitive case</i>	Kays muujiya xiriir ka dhexeeya laahaha iyo shayga la leeyahay (tus. <i>caano lo'aad, xarun diineed</i>).
kays yeelaale	<i>caso nominativo</i>	<i>nominative case</i>	Yeelaha muujiya summad yeele (tus. <i>ninku shabeel buu ka naxay</i>).
kays yeerimo	<i>caso vocativo</i>	<i>vocative case</i>	Kayska tilmaama qofka ama shayga loo jeedinayo warka ama la doonayo in loo waco, sida: <i>Caliyow!, Canabey!</i>
keli	<i>singolare</i>	<i>singular</i>	Waa lidka wadarta (tus. <i>garbar (keli) gabdho (wadar)</i>). Eeg tiro.
khabar	<i>predicato</i>	<i>predicate</i>	Curiye weerta ka tirsan oo tilmaama waxa yeelaha laga sheego

			(tus. <i>Saalax baabuur ayuu keenay</i>).
khabar faleed	<i>predicato verbale</i>	<i>verb predicate</i>	Khabar ka kooban fal caadi ah (tus. <i>Maxamed baa seexday; Maxamed waa tagay</i>).
khabar magaceed	<i>predicato nominale</i>	<i>nominal predicate</i>	Erey asalkiisu yahay magac oo gala kaalinta khabarka (tus. <i>Cali waa macallin</i>). Haddaba magaca <i>macallin</i> wuxuu galay kaalintii khabarka, sida <i>Cali waa yimid</i> .
kolmo	<i>virgolette</i>	<i>quotation mark</i>	Astaan qoraal (" ") oo sida badan loo adeegsado iyadoo labo labo ah oo hor iyo gadaal laga mariyo hadal, weer, erey, si loo muujiyo hadalka tooska ah, yacni sida qof afkiisa uga soo baxay (tus. <i>Cali wuxuu yiri: "berri baan imanyaay"</i>).
koox faleed	<i>complesso verbale</i>	<i>verbal complex</i>	Koox ka kooban curiyeyaa kala duwan (horyaalayaal, magacuyaallo, qurubyoo iwm.) oo rugtooda weereed ay tahay falka agtiisa, dhanka bidix (tus. <i>wuu igala qaybgalay</i>).
ku dhashay	<i>innato</i>	<i>innate</i>	Wax dabeecad ahaan loo leeyahay, wax loo dhasho.
lab	<i>maschile</i>	<i>masculine</i>	Eeg cayn. Cayn lidkeedu yahay dheddig.
laba alanle	<i>bisillabico</i>	<i>bi-syllabic</i>	Erey ka samysan labo alan (tus. <i>labo → la + bo</i>) (eeg alan).
lafdi	<i>significante</i>	<i>significant</i>	Qaabka codeed ee astaan afeeddu ay leedahay, yacni ereyga qaab-kiisa.
laga hadle	<i>referente</i>	<i>referent</i>	Shay loo yeelay astaan ka hadasha ama matisha (tus. ereyga <i>kursi</i> waa astaan ka hadasha ama matisha shay afar lug leh oo lagu fariisto). Sheygaasaa ah laga hadle ee ma aha ereyga oo ah astaan.
lahaansho	<i>possessivo</i>	<i>possessive</i>	Eeg magacuyaal lahaansho.
lala hadle	<i>interlocutore</i>	<i>interlocutor</i>	Labada islahadasha midkooda.

lammaane	<i>composto</i>	<i>compound</i>	Erey ka kooban labo erey ama in ka badan oo kala duwan, yeeshana mieno cusub (tus. <i>dhul + bare</i> → <i>dhulbare</i>).
lammaanin	<i>composizione di parole</i>	<i>word composition</i>	Ereyo laysku lammaano.
layeele	<i>oggetto</i>	<i>object</i>	Magaca ama oraah magaceedka tilmaama qofka ama shayga uu ku dhaco falka yeeluhu sameeyo (tus. <i>Saynab waraaq ayay qortay</i>). Y LY F
layeele dadban	<i>oggetto indiretto</i>	<i>indirect object</i>	Oraah magaceedka si dadban uu ugu dhaco falka yeeluhu sameeyo, wuxuuna adeegsadaa horyaale (tus. <i>Maslax guriga buu u socdaa</i>). Y LY H F
layeele toosan	<i>oggetto diretto</i>	<i>direct object</i>	Oraah magaceedka sida tooska ah uu ugu dhaco falka yeeluhu sameeyo isagoon adeegsn horyaale (tus. <i>Faarax moos ayuu cunay</i>). Y LY F
lid (eagsi)	<i>contrario</i>	<i>opposite</i>	Labo erey oo mataana ah oo miinahoodu iska soo horjeedo sida: <i>dheerigaab, weyn/yar iwm</i> .
lifaaq	<i>affisso</i>	<i>affix</i>	Qurub lagu kaabo erey salkiisa, si uu u beddelo qiimaha iyo waxqabadka ereygaas. Lifaaqyadu waxay u kala baxaan: horkabe (salka hortiisa ayuu ku lifaaqmaa), dibkabe (salka dhammaadkiisa) iyo dhexkabe (salka dhexdiisa).
lifaaq falasho	<i>affisso autobenefattivo</i>	<i>self benefactive affix</i>	Waxaa lagu magacaabaa lifaaqa -an, waayo marka uu falka ka dhex muuqdo lifaaqan waxaa cadaanaya in yeeluhu uu hawsha isaga isu qabanayo (tus. <i>anaa qaadanaya buuggan - la mid ma ah - anaa qaadaya buuggan</i>).

lifaaq yeelsiin	<i>affisso di "doppio causativo"</i>	<i>double causative</i>	Lifaaqa -siin wuxuu ku kordhiyaa falka micno muujiya in yeeluhu sababo in uu qof kale sameeyo falka (tus. <i>ayaanle ayaa wiilka socodstiinaya</i>).
luqad	<i>lingua</i>	<i>language</i>	Eeg af.
luuq (cilmiafeed)	<i>intonazione</i>	<i>intonation</i>	Weer qaybaheeda kala leh luuq kala duwan (eeg luuq).
luuq (suugaan)	<i>melodia</i>	<i>rhythm</i>	Cod gaar ah oo gabayada iyo heesaha lagu qaado; cod lagu dheeraysto oo laga xareediyo.
ma doorsame	<i>invariabile</i>	<i>invariable</i>	Curiye aan ku dhacaynин isbeddel sarfeed sida: <i>horyaalayaasha, xirii-riyeaasha, qodobbada</i> , iwm.
macne	<i>significato</i>	<i>meaning</i>	Micnaha astaan afeedda xambarasan, yacnii micnaha ereyga.
madax	<i>testa</i>	<i>head</i>	Erey tilmaama magaca saldhigga u ah dhismo, sida midka oraah magaceedka.
magac	<i>nome</i>	<i>noun</i>	Erey lagu tilmaamo wax nool (dad ama xayawaan sida: <i>gabar, faras</i>), wax aan noolayn (<i>bir, loox</i> , iwm.) iyo waxyaabo muujinaya: dareen, tayo, ifafaallo, jacayl (<i>wanaag, isbeddel</i> iwm.).
magac caadyaal	<i>nome concreto</i>	<i>concrete noun</i>	Magac tilmaama waxyaabo la taaban karo sida: <i>buug, qalin</i> iwm., wuxuun ka soo horjeedaa magac cillaneed.
magac cillaneed	<i>nome astratto</i>	<i>abstract noun</i>	Magac tilmaama shay leh tayo aanay dareemi karin shanta dareemayaal sida: <i>jacayl, fikrad, run</i> iwm.
magac diiradayn	<i>focalizzazione nominale</i>	<i>nominal focalization</i>	Marka diiraddu ay saaran tahay magaca.
magac sale	<i>nome d'agente</i>	<i>agent noun</i>	Magac ka soo farcamay sal fal oo lagu daray lifaaqa -e (tus. <i>bar + e → bare</i>).

magac faleed	<i>nome verbale</i>	<i>verbal noun</i>	Magac ka soo farcama sal fal oo lagu daray dibkabe magaceed. Sida aas + id → aasid (tus. <i>aasid kale uma baahna</i>).
magac gaar	<i>nome proprio</i>	<i>proper noun</i>	Magac si gaar ah u tilmaama noole ama shay (tus. <i>Maandeeq, Xamar, Cali, Jubba</i>).
magac guud	<i>nome comune</i>	<i>common noun</i>	Magac si guud ah u tilmaama qof, xayawaan ama shay (tus. <i>gabar, lo', magaalo</i>).
magac madaxeed	<i>testa nominale</i>	<i>nominal head</i>	Magac leh curiyeyaal kale oo isaga ay faahfaahinayaan (tus. <i>buugga naxwaha af Soomaaliga</i>). Buugga baa ah magac madaxeed inta kale isaga ayay fahfaahiyaa.
magac saleed	<i>nome radicale</i>	<i>root</i>	Magac ka soo jeeda sal fal oo qaabkiisu ku jaango'an yahay midka falka sida aas oo mar noqda fal (tus. <i>si fiican u aas!</i>), marna noqda magac (tus. <i>aas fiican aan u samayno</i>).
magac urur	<i>nome collettivo</i>	<i>collective noun</i>	Magac tilmaama koox noole ama shay (tus. <i>xayn, geel, dad</i> iwm.).
magacuyaal	<i>pronomo</i>	<i>pronoun</i>	Curiyeyaal tiro go'an oo qabta jagada magaca (tus. <i>aniga, na, i</i> iwm.).
magacuyaal celis	<i>pronomo riflessivo</i>	<i>reflexive pronoun</i>	Magacuyaalka is wuxuu muujiyaa in yeelaha iyo la yeeluhi ay isku qof yilihiin (tus. <i>Cali waa is dhisay</i>).
magacuyaal ebyoon	<i>pronomo indipendente</i>	<i>independent pronoun</i>	Magacuyaal keligii istaaga oo qodob yeelan kara. Waxaana ka mid ah aniga, adiga iwm.
magacuyaal isdhaafsi	<i>pronomo reciproco</i>	<i>reciprocal pronoun</i>	Marka labo yeele ay isku sameeyaan ama isweydaarsadaan hawl isku mid ah waxaa la aadeegsadaa magacuyaalka is (tus. <i>Deeqa iyo Ismahaan way is barteen</i>).
magacuyaal lahaansho	<i>pronomo possessivo</i>	<i>possessive pronoun</i>	Tifaftiraha lahaanshuu, oo badanaa magaca raaca, keligiisi ayuu

			istaagi karaa, markaas ayuuna noqdaa magacuyaal (tus. <i>Kayga ayaa ugu cusub</i>).
magacuyaal mideeya	<i>pronome inclusivo</i>	<i>inclusive pronoun</i>	Eeg magacuyaal soocan.
magacuyaal qoflaawe	<i>pronome impersonale</i>	<i>impersonal pronoun</i>	Marka aanu caddayn ama aan la garanayn qofka ah yeelaha falka, waxaa kaalinta yeelaha gala magacuyaal qoflaawe oo ah la (tus. <i>waa la yimid</i>).
magacuyaal soocan	<i>pronome esclusivo</i>	<i>exclusive pronoun</i>	Magacuyaalka koowaad oo wadar ah wuxuu leeyahay labo qaab oo kala duwan: annaga iyo innaga. Midka hore waxaa lagu magacaabaa magacuyaal soocan, maxaa-yeeley wuxuu matilaa dadka hadlaya oo keli ah oo aanay ku jirin kuwa lala hadlayo. Midka kalese (innaga) wuxuu matilaa wadajirka hadlaha iyo lala hadlaha ama lala hadlayaasha, sidaas awgeed baa lagu magacaabaa magacuyaal mideeya.
magacuyaal tilmaame	<i>pronome dimostrativo</i>	<i>demonstrative pronoun</i>	Magacuyaal tilmaama qof ama shay rugtiisa (tus. <i>kan ayaa weyn</i>).
magacuyaal weyddiium-eed	<i>pronome interrogativo</i>	<i>interrogative pronoun</i>	Magacuyaal la adeegsado marka la samaynayo weyddiin, waxaan ka mid ah yaa.... ?, kee.....?
masdar	<i>infinito</i>	<i>infinitive</i>	Qaab faleed aan ku dhicin isrogrog la xariira tirada, caynta iyo ammin-kaba. Badanaa waxaa la raaciyya fal ka kaaliya xagga nadooca (tus. <i>Axmed wuu akhrin karaa; wiilasha way akhrin karaan</i>).
mawdunc	<i>argomento</i>	<i>topic</i>	Shayga laga hadlayo oo noqon kara yeele ama layeele (tus. <i>Shamso baa qoraalkaas qortay</i>).
morfín	<i>morfema</i>	<i>morpheme</i>	Curiyaha ugu yar ee leh micne, oo aan la kala qaybin karin isagoo aan

			isbeddelin micnihii.
muuqaal	<i>aspetto</i>	<i>aspect</i>	Qaab muujinaya habdhaca falka oo la xiriira muddada dheer ama gaaban ee falku dhacayo iyo dhammaadshihiisa.
nadooc	<i>flessione</i>	<i>inflection</i>	Habdhal sarfeed oo hawshiisu tahay in salka (falka ama magaca iwm) la raaciyo kabayaal ama dhammaadyo muujinaya tirada, caynta iyo qofka.
nadooc-magaceed	<i>declinazione</i>	<i>declination</i>	Nadocca ama isbeddelka ku dhaca magac ama magacuyaal oo la xariira caynta, tirada iyo kayska (tus. <i>ninku wuu seexday</i>).
naflaawe	<i>inanimato</i>	<i>inanimate</i>	Magac tilmaama wax aan noolayn.
naxwe	<i>grammatica</i>	<i>grammar</i>	Wadajirka qawaaniinta ee afi uu leeyahay iyo sharraxaaddooda.
naxweysan	<i>grammaticale</i>	<i>grammatical</i>	Waafaqsan qawaaniinta naxwaha.
nuxur	<i>contenuto</i>	<i>content</i>	Micne.
oraah faleed	<i>sintagma verbale</i>	<i>verbal phrase</i>	Cutub ka kooban fal wata falkaliye ama oraah magaceed (tus. <i>gabadhu [way socon kartaa]</i> , <i>ninku [waa macallin wanaagsan]</i>).
oraah magaceed	<i>sintagma nominale</i>	<i>nominal phrase</i>	Cutub ka kooban magac wata tifastire, qodob, tilmaame, faahfaahiye iwm (tus. <i>[Maamulaha dugsiga sare]</i> ayaa ku shaqa leh arrintaas).
qaanso	<i>parentesi</i>	<i>parenthesis, brackets</i>	Sumad loo adeegsado sidii looga sooci lahaa qayb ka mid ah hadalka ama codadka intooda kale, sababa kala duwan awgooda: - <i>Qaansooyin deriley</i> = {} (<i>parentesi graffe, brackets</i>) - <i>Qaansooyin geesaley</i> = [] (<i>parentesi quadre, brackets</i>) - <i>Qaansooyin bileed</i> = () (<i>parentesi tonde, parenthesis</i>)

qaybaha hadalka	<i>parte del discorso</i>	<i>parts of speech</i>	Magac waagii hore aad loogu adeegsan jiray xagga kooxaynta ereyada, kala soocnaantooduna waxay ku salaysanayd xagga qaab naxweedyada iyo xagga micnhaba.
qeex	<i>definire</i>	<i>define</i>	Sifayn kooban oo ku saabsan shay micnihiisa.
qeexan	<i>definito</i>	<i>defined</i>	Cayiman, tifaftiran.
qeexid	<i>definizione</i>	<i>definition</i>	Eeg qeex.
qodob	<i>articolo</i>	<i>article</i>	Qurub raaca magaca si uu u cayimo. Afafka qaarkood (sida ingriisiga, talyaaniga iyo carabigaba) waxay ka hormariyaan magaca (tus. <i>the pen, la penna, al-qalam</i>), afaf kalena (sida soomaaliga) magaca ayay ka dambay-siiyan (tus. <i>qatin-ka</i>).
qof	<i>persona</i>	<i>person</i>	Mid ka mid ah kaqaybgalayaasha warisgaarsiinta: aniga waa qofka 1aad oo hadlaya, adiga waa qofka 2aad oo ah lala hadlaha, isaga/iyada waa qofka 3aad oo ah laga hadlaha. Saddexdaan qof kala keliga ah mid weliba waa wadaroobaa: 1aad annaga, 2aad idinka, 3aad iyaga.
qurub	<i>particella</i>	<i>particle</i>	Magac caam ah oo tilmaama curiyeyaa aan lahayn micno u gaar ah marka ay keligoodu yihin, waxayse qayb weyn ka qaataan xagga dhismaha weerta, waxaana ka mid ah: <i>baa, aya, waa, ma, ha, -ba, -na</i> iwm.
qurub diidmo	<i>particella di negazione</i>	<i>negative particle</i>	Qurubka ma markuu kelijii yahay micna kuma fadhiyo, laakin markuu ku dhex jiro weer wuxuu tilmaama diidmo (tus. <i>ma rabo</i>).

qurub diiradeed	<i>indicatore di focus marker focus</i>		Qurub tilmaama halka weerta ka saaran diiradda. Qurubka baa/ayaa wuxuu diiradeeyaa qaybta magacyada (OM), waana qaybta falalka (OF) (eeg diirad).
qurub jaho	<i>particella direzionale</i>	<i>directional particle</i>	Qurubyada soo iyo sii waxay tilmaamaan jihada uu falku u dhacayo marka laga eego rugta uu ku sugaran yahay hadluhu (tus. <i>Axmed masjidka ayuu u soo socdaa</i>). Markan hadluhu masjidka ayuu ku sugaran yahay (eeg falkaab jaho).
qurub weyddiimeed	<i>particella interrogativa</i>	<i>interrogative particle</i>	Qurub tilmaama weyddiin (tus. <i>ma aragteen?</i> , <i>Daahir miyaa yimid?</i>).
sal	<i>radice</i>	<i>root</i>	Qaybta ereyga ee aan laga sii yarayn karin, kaddib marka laga gooyo dibkabayaasha, dhammaadyada iwm, waa qaybta xambaarsan micnaha aasaasiga ah ee ereyga (tus. <i>cun, fur, bar</i>).
sal ballaaran	<i>base</i>	<i>base</i>	Waxaa jira falal salkooda ka soo farcami kara falal kale oo cusub iyo magacyaba iyadoo lagu lifaaqayo dhammaadka salka lifaaq (tus. <i>mar + i → mari; bar + e → bare</i>).
sammi	<i>sinonimo</i>	<i>synonym</i>	Labo erey oo isku micno leh (tus. <i>irrid iyo illin</i>).
sarfe	<i>morfologia</i>	<i>morphology</i>	Daraasadda qawaaniinta ku salaysan dhismaha ereyada xagga samaysankooda iyo xagga isrogroggooda.
sarfe-weereyn	<i>morfosintassi</i>	<i>morpho-syntax</i>	Marka sarfaha iyo weereyntu ay isku duuban yihii.
shaqal	<i>vocale</i>	<i>vowel</i>	Xaraf keligii lagu dhawaaci karo oo intii la doono la jiidi karo. Shaqalladu waxay ka dhashaan hawo soo marta marinka codka

			iyagoo aan waxba celinin (tus. <i>a, e, i, o, u, aa, ee ...</i>).
shaqal culus	<i>vocale arretrata</i>	<i>backward vowel</i>	Shaqallada soomaaliyeed iyagoo ah 10 (5 gaagaaban iyo 5 dhaadheer) ayaa haddana midkiuba uu yeelan karaa laba cod; mid culus sida duul (oo ah duullaan u bixid) iyo mid fudud sida duul (oo ah haadid).
shaqal fudud	<i>vocale avanzata</i>	<i>forward vowel</i>	Eeg shaqal culus.
shardiley	<i>condizionale</i>	<i>conditional</i>	Eeg hab shardiley.
shax geed	<i>albero</i>	<i>tree</i>	Xubnaha weerta oo lagu muujiyo qaab geed oo afkiisu hoos u jeedo.
shibbane	<i>consonante</i>	<i>consonant</i>	Xaraf kasta oo aan ahayn shaqal. Shibbane keliglii lagu ma dhawaaci karo. Waxaa la maqli karaa kolka uu shaqal weheliyo (tus. <i>b(a), t(a), j(a), iwm.</i>).
sifayn	<i>descrizione</i>	<i>description</i>	Ka hadlid qof ama shay iyadoo la tilmaamayo dabeecadihiisa oo dhan, si fikrad kaamil ah looga haysto qofkaas ama shaygaas.
sifo	<i>aggettivo</i>	<i>adjective</i>	Guud ahaan waxaa sifo loo yaqaannaa dir faahfaahisa ama sifaysa dirta magaca, haseyeeshee waxaa jira afaf ka mid ah af-soomaaliga, oo dirta sifadu ay dhismo ahaan u dhaqanto sida falalka (eeg fal sifo).
summad	<i>marca</i>	<i>marker</i>	Calaamad wax tilmaanta sida diiradda.
summad yeele	<i>marca del soggetto</i>	<i>subject marker</i>	Summad tilmaanta yeelaha (tus. <i>ninku waa macallin; naagi waa timid</i>).
suntane	<i>marcato</i>	<i>marked</i>	Ereyga leh calaamad gaar ah oo ka soocaysa ereyada kale ee ay isku dabeecadda leeyihiin.
tagto	<i>passato</i>	<i>past</i>	Qaab faleed tilmaama ammin tagay.

tagto caadaley	<i>passato abituale</i>	<i>habitual past</i>	Ammin muujinaya fal la caadays-tay oo dhawr jeer la sameeyey waqtii ihore (tus. <i>mar-kaan yaraa dugsi quraan ayaan dhigan jiray</i>).
tagto fudud	<i>passato semplice</i>	<i>simple past</i>	Ammin muujiya fal dhacay hal mar (tus. <i>shalay kalluun baan cunay</i>).
tagto socota	<i>passato progressivo</i>	<i>progressive past tense</i>	Ammin muujinaya fal dhacay oo socday ilaa muddo (tus. <i>Nuux shalay waraaqo ayuu qorayay</i>).
tarjumad	<i>traduzione</i>	<i>translation</i>	Af (A) af kale (B) ku fasirid. Labo nooc tarjumaad ayaa jirta: tarjumaad xarfeed (waa marka la raacayo qaab dhismeedka afka A oo erey erey loogu tarjumo afka B). Tarjumaad xor ah (waa marka la tarjumayo micnaha keli ah ee qoraalka afka A).
taxanaan	<i>sequenza</i>	<i>sequence</i>	Isku xigga hadalka.
tebiye	<i>emittente</i>	<i>speaker</i>	Qofka soo saara dhambaa'i ama war.
tifaftirane	<i>determinato</i>	<i>determined</i>	Curiyaha la tifaftiro sida ninkan (nin ayaa ah midka tifaftiran).
tifaftire	<i>determinante</i>	<i>determiner</i>	Curiye tifaftira mid kale (tus. <i>ninkan, kan</i> ayaa tifaftire ah).
tilmaame	<i>dimostrativo</i>	<i>demonstrative</i>	Wuxuu tilmaamaa qof ama shay rugtiisa.
timaaddo	<i>futuro</i>	<i>future</i>	Ammin faleed tilmaama fal aan weli dhicin.
tiraab	<i>orale</i>	<i>oral</i>	Hadal aan qornayn (eeg af tiraab).
tiraale	<i>numeri cardinali</i>	<i>cardinal numbers</i>	Tirooyinka cayima inta ay la egtahay tirada shayga laga hadlayo (tus. <i>3 buug, 6 nin</i> iwm.).
tiraale jago	<i>numeri ordinali</i>	<i>ordinal numbers</i>	Tiro tilmaanta sida ay u kala sarreeyaan ama darajada ka dhxeeyesa noolayaal ama ashayaa (tus. <i>koobaad, labaad...</i>).

tiro	<i>numero</i>	<i>number</i>	Koox naxweed oo waxqabadkeedu yahay in ay tilmaanto cadad dad, xayawaan iyo shay oo giddigooda ah tirsamayaal (tus. <i>kow</i> , <i>labo qof</i>). Tirada lidka isku ah waa keli iyo wadar (mid/dhawr).
tirsame	<i>numerabile</i>	<i>countable</i>	Magac oggolaada in uu noqdo wadar, wuxuuna tilmaamaa wax tirsama (tus. <i>buug</i> , <i>qalin</i> , <i>qof</i> iwm.).
toon	<i>tono</i>	<i>tone</i>	Marka shay lagu dhawaqaqayo codku wuxuu noqon karaa mid dheer ama mid gaaban ama mid dhex-dhexaad ah.
wadar	<i>plurale</i>	<i>plural</i>	Erey tilmaama wax ka kooban tiro mid ka badan. Waa lidka keliga (tus. <i>erey</i> = <i>keli</i> , <i>ereyo</i> = <i>wadar</i>).
weer	<i>frase</i>	<i>sentence</i>	Ereyo taxan oo micne buuxa leh, yacni wadajirka khabarka iyo mawaadiicdiisa
weer aasaasi ah	<i>frase principale</i>	<i>main sentence</i>	Marka dhawr weerood laysku dhafo, midda keligeeda istaagi karta baa aasaasi ah, inta kalena, oo ah weero dhimman, ayada ayay kaalinayaan.
weer adag (ballaaran)	<i>frase complessa</i>	<i>complex sentence</i>	Weer ballaaran oo aan ka koobnayn keliya yeele iyo khabar.
weer amar	<i>frase imperativa</i>	<i>imperative sentence</i>	Weer falkeeda qaab gaar ah leh oo loo adeegsado si dhegeystaha amar loo siyo (tus. <i>cun miro</i>).
weer caddayn	<i>frase dichiarativa</i>	<i>declarative sentence</i>	Qaab weereed oo ka soo horjeeda weer amar, weer weyddiimeed, iwm. Waxaa kaloo la oran karaa weer tebineed.
weer dhammays-tir	<i>frase complemento</i>	<i>complement sentence</i>	Weer dhimman oo dhammaystirta akhbaarta falka (ama khabarka), waxayna matashaa hal oraah magaceed oo layeele ah.

weer dhimman	<i>frase dipendente</i>	<i>dependent sentence</i>	Weer aan keligeed istaagi karin oo ku xiran weer kale. Waxayna noqon kartaa weer faahfaahineed ama weer dhammaystir.
weer diidmo	<i>frase negativa</i>	<i>negative sentence</i>	Weer leh qaab ama curiye muujinaya diidmo (tus. <i>hilib ma cuno</i>).
weer ebyoon	<i>frase indipendente</i>	<i>independent sentence</i>	Weer keligeeda istaagi karta iyadoon ku xirmayn weer kale.
weer faahfaahineed	<i>frase relativa</i>	<i>relative sentence</i>	Weer dhimman oo faahfaahisa magac ama OM ka tirsan weerta aasaasiga ah.
weer faahfaahineed oo dheeraad ah	<i>frase relativa appositive</i>	<i>appositive relative sentence</i>	Weer faahfaahineed oo ku kordhinaysa magac madaxeedka cayiman faahfaahin dheeraad ah (tus. <i>maamulihii oo caraysan ayaa yimid</i>).
weer faahfaahineed oo kooban	<i>frase relativa restrittiva</i>	<i>restrictive relative sentence</i>	Weer faahfaahineed oo siinaysa magac madaxeedka aan cayinnayn faahfaahii lagu aqoonsado (tus. <i>nin kuu digay kuma dilin</i>).
weer fudud	<i>frase semplice</i>	<i>simple sentence</i>	Weer gaaban oo ka kooban hal khabar iyo mawaadiicdiisa (tus. <i>Cali baa yimid</i>).
weer jaban	<i>frase agrammaticale</i>	<i>ungrammatical sentence</i>	Weer aan wada raacsanayn qawaaniinta naxwaha.
weer qiraal	<i>frase affermativa</i>	<i>affirmative sentence</i>	Weer wax qiraysa, waxayna lid ku tahay weer diidmo, yacni weer kasta oo aan ahayn diidmo.
weer qumman	<i>frase grammaticale</i>	<i>grammatical sentence</i>	Weer waafaqsan qawaaniinta naxwaha.
weer talo	<i>frase ottativa</i>	<i>optative sentence</i>	Weer falkeed ku dhisan qaabka habtalo. Eeg hab talo.
weer tebineed	<i>frase dichiarativa</i>	<i>declarative sentence</i>	Eeg weer caddayn.

weer	<i>frase interrogativa</i>	<i>interrogative sentence</i>	Weer muujinaysa ama xambaarsan weyddiin ama su'aal (tus. <i>aaway Cali?</i>).
weereyn	<i>sintassi</i>	<i>syntax</i>	Qayb ka mid ah cilmi-afeedka oo ku shaqa leh qawaaniinta isku dhafta curiyeyaasha, yacni samaysanka weerta.
xadaf	<i>elisione</i>	<i>shortening</i>	Goyn shaqal ka mid ah erey (tus. <i>garab + o → garbo</i>).
xaraf	<i>lettera</i>	<i>letter</i>	Mid kasta oo astaamaha alifba'da ka mid ah.
xeer (qaacido)	<i>regola</i>	<i>rule</i>	Qaaciddooyin ama nidaamyo la raaco si loo sameeyo weeraha.
xeerre	<i>regolare</i>	<i>regular</i>	Erey guud oo tilmaama erey dhaqankiisu waafaqsan yahay dabeecadda caadiga ah ee ay leeyihiin dirta uu ka tirsan yahay.
xiriir	<i>relazione</i>	<i>relation</i>	Isku xirnaanta laba erey oo ku salaysan hab naxweed.
xiriiriye	<i>congiunzione</i>	<i>conjunction</i>	Curiyeyaal aan isbeddeleyn oo loo adeegsado xiriirin labo erey ama labo koox erey oo weer iskula jira amaba labo weerood oo kala madax bannaan (tus. <i>Sahal iyo Malyuun waa walaalo</i>).
xubin	<i>costituente</i>	<i>constituent</i>	Curiye kasta oo ka tirsan dhismo weered.
yeele dahsoon	<i>passivo</i>	<i>passive</i>	Qaab faleed gaar ah oo la adeegsado marka yeeluhu maqan yahay, oo kaalintiisi sarfe-weereyn uu la wareego layeeluhu (tus. <i>Albaabku wuu xirmay</i>).
yeele	<i>soggetto</i>	<i>subject</i>	Eeg fale.

Annarita Puglielli is Professor of Linguistics at the University of Roma Tre and Head of the Somali Research Project. She is the senior editor of the *Dizionario Somalo-Italiano* (1985) and the *Dizionario Italiano-Somalo* (1998), and author of numerous articles on aspects of Somali grammar.

Abdalla Omar Mansur was Head of the Department of Italian at the University of Mogadishu. His published work includes 'Il Somalo tra le lingue cuscitiche' in the series *Studi Somali*, and articles in Italian and Somali on culture and language.

Ujeeddada buuggani waxay tahay inuu sharax ballaaran ka baxsho waxyabaha saldhingga u ah naxwaha uu af yeelan karo, sharaxaas oo ku salaysan midka af Soomaaliga. Ardayda dugsiyada sare oo loogu talagalay ka sokow, waxaa run ahaan ka faaiidaysan kara dhammaan dadka Soomaaliyeed ama dadka shisheeyaha ah oo jecel in ay wax ka ogaadaan ama bartaan naxwaha af Soomaaliga. Intaas ka sokow buuggani wuxuu faaiido u leeyahay cidda ama dadka baranaya cilmiafeedka ama dadka Soomaaliyeed oo danaynaya kor u qaadidda barashada afkooda iyo dhaqankooda. Buuggan waxaa ka mid ah layliyo.

This is a first grammar of the Somali language, and includes a comprehensive set of exercises for each section. It is intended for school use, by teachers and students. It will also be of general interest to Somali speakers wishing to study the grammar of their language.